434 3

Vittorio Gorresio

Viața INGENUĂ

Din copilărie pînă la primul război mondial, de la fascism pînă la Rezistență și pînă în zilele noastre, un italian onest, și lucid, își reparcurge viața într-o narațiune care se bucură de pana unuia dintre cei mai buni ziariști ai Italiei de azi : piemontezul Vittorio Gorresio, născut în 1910.

LA VITA INGENUA a fost distinsă în 1980 cu premiul Strega.

GLOBUS

EDITURA UNIVERS

Lei 15,50

Viața ingenuă Vittorio Gorresio

Vittorio GORRESIO

Viața INGENUĂ

COPERTA COLECȚIEI DE ION STATE

Grafica : Nicolae Sârbu. Ilustrația : Done Stan

VITTTORIO GORRESIO

LA VITA INGENUA

GLOBUS

Vittorio Gorresio

Viața INGENUĂ

Traducere de ELGA MAYER

EDITURA UNIVERS

București

1987

Pentru Sandra

SCRISORI DE LA CUNEO

Madonna dell'Olmo e o biserică — Astfel urc după o jumătate de secol — Era balconul dormitorului nostru — Tata era frumos, înalt — De la cazarmă mergeam la renumita cofetărie — Îmi aduc aminte lucrurile pe care le spunea — Cred că ajunul intervenției — Apoi, cînd s-a declarat războiul — S-ar putea ca și povestea micii mele minciuni

Madonna dell'Olmo e o biserică aflată în apropiere de lungul viaduct ce duce la podișul unde e așezat Cuneo. E o construcție armonioasă și în picturile vechi apare zugrăvită în culori frumoase, de la albul ca de frișcă al fațadei la romoșul cărămiziu al unei părți a clopotniței și la griul închis al celor două turle ce purtau în vîrf cruci și moriști de vînt. Ulmul era în față, în dreapta celui care privește, și era menționat în inscripția latină *Nostra Domina de Urmo,* alături de anul ctitoriei (1445).

Cine vine de la Torino nu poate să nu observe biserica, pentru că indicatoarele de circula-

ție o semnalează din timp printr-o săgeată mare de tablă, care azi dimineață mi-a sărit pe neașteptate în fața automobilului, îndemnîndu-mă parcă să mă opresc. Amintirea e cea care te bruschează uneori, trezindu-se pe neașteptate, cu atît mai puternic, cu cît vine mai de departe. Au trecut mai bine de cincizeci de ani de la ultimele veri cînd împreună cu Umberto, fratele meu mai mare, coboram cu bicicleta de la Cuneo, unde reveneam în vilegiatură în copilărie, pînă la Madonna dell'Olmo. Nu mergeam să ne rugăm în bisericuța aceea de țară, care nu se poate lăuda cu titluri de cult privilegiate în comparație cu alte biserici din împrejurimi : Madonna degli Angeli, unde e venerat trupul îmbălsămat al călugărului franciscan Angelo Carletti din Chivasso, taumaturg beatificat la cererea poporului în 1744, sau Madonna della Riva, foarte bogată în *ex voto*.

Noi doi eram interesați mai mult de recunoașterea cîmpurilor de luptă din jurul orașului Cuneo, pentru că Umberto era pasionat de istoria celor șapte asedii înfruntate de orașul nostru din secolul al XVI-lea pînă în secolul al XVIII-lea și căuta mărturiile rămase despre ele : prin urmare mergea și la Madonna dell' Olmo, unde la 30 septembrie 1744 se hotărîse soarta celui de-al șaselea asediu. De fapt a fost o bătălie pierdută de trupele regelui Carlo Emanuele în fața francezilor și spaniolilor, dar locuitorii din Cuneo nu au cedat asediului și franco-spaniolii s-au retras peste o lună. Copii fiind, învățam aceste lucruri dintr-o cărticică

ce ne servea drept ghid, efemeridele bibliotecarului orășenesc Sebastiano Macario, *Cronologia istorică a orașului Cuneo de la întemeiere pînă în zilele noastre*, publicată pe cheltuiala primăriei din Cuneo în 1889.

Astfel urc după o jumătate de secol să regăsesc orașul copilăriei și adolescenței mele. De atunci nu m-am mai întors acolo decît o dată, pentru scurtă vreme, în 1942, la căsătoria lui Umberto cu Maria Teresa Della Valle. În ajun de cununie, într-o frumoasă seară de mai, noi toți din casa Gorresio am făcut împreună o plimbare înainte de cină, în sus și în jos de la un capăt la celălalt al pieței mari din Cuneo, ce se numea pe atunci Vittorio Emanuele, iar acum Galimberti.

Erau de față tatăl meu Marco, general de divizie, mama mea Teresa, născută Silvestro, sora mea Giulia, Umberto, care devenise căpitan în regimentul 2 de vînători de munte, luptase în Etiopia și Albania și urma să plece în Rusia, de unde nu avea să se mai întoarcă. Mai era și celălalt frate al meu, Paolo, cel mai mic, proaspăt absolvent al Academiei militare din Modena, sublocotenent tot în regimentul 2 de vînători de munte, sortit și el să dispară în Rusia. A fost ultima dată cînd familia noastră s-a strîns toată la un loc, dar plimbîndu-ne în sus și în jos prin piață, înșirați pe un singur rînd, nu aveam presimțiri negre, dimpotrivă, eram demni și mîndri de noi înșine, pășind semeți.

Noi, bărbații din familie, eram toți patru în uniformă, eu în cea de locotenent de artilerie de cîmp, mobilizat de puțin timp pentru al doilea război mondial, dar decorat deja pentru vitejie în campania din Abisinia. Cînd mătușa Maria, sora tatii, văzuse panglica albastră în stînga, pe pieptul meu, exclamase : „Și tu !“, îmbrățișîndu-mă tremurînd de bucurie, pentru că în familie erau la mare cinste decorațiile militare. Era o tradiție a noastră : și mama tatălui meu și a mătușii Maria, Nounou pentru noi, nepoții, primise o medalie de bronz în primul război mondial. Infirmieră voluntară a crucii roșii, în timpul unui bombardament austriac rămăsese neînfricată la postul ei din micul spital de campanie din Cormons, de unde în schimb fugiseră ofițerii și soldații sanitari cuprinși de panică. Dacă femeile din familie erau astfel, nu se putea pretinde mai puțin de la bărbați.

Doar eu dintre cei trei bărbați ai ultimei generații Gorresio îmi alesesem o meserie civilă, cea de ziarist, dar treceam ca la paradă prin piață cu capul sus și eu, și ca și ceilalți mă gîndeam că aparțin unei familii respectabile, pe care concetățenii noștri din Cuneo ar fi putut s-o salute cu simpatie. Priveam în jur, pentru a vedea dacă expresia feței oamenilor pe care îi întîlneam era binevoitoare față de noi, și cine știe la ce concluzii m-ar fi adus pretenția aceasta nevinovată a mea, dacă la un moment dat, în timpul plimbării noastre înainte de cină prin piața din Cuneo, mămica nu s-ar fi oprit

pentru a-mi arăta balconul de la etajul trei al unei case care se afla la intersecția dintre via Savigliano și via Bonelli.

Era balconul dormitorului nostru de cînd eram mici, cea mai frumoasă cameră a locuinței și cea mai mare, singura cu o poziție bună, pentru că dădea spre piață. Apartamentul acela al nostru nu avea multe calități în afară de amplasarea în centrul orașului, într-o clădire veche de pe via Savigliano, o paralelă dinspre Gesso la via Roma, fostă via Nizza, fostă via Maestra. Era o casă la granița dintre partea veche și cea nouă a orașului Cuneo, care crescuse încet-încet după înfăptuirea unității Italiei.

Există fotografii splendide, care stau mărturie construirii pieței între 1866 și 1900. Mai întîi a fost construit palatul de justiție, așa cum se cuvine, și după mai mulți ani au urmat alte nouă clădiri, toate de aceeași dimensiune în înălțime, lungime și volum, avînd același stil și o remarcabilă demnitate. În mijloc, la 10 august 1879, a fost ridicat un monument ce impune respect : o statuie cu o dimensiune de două ori mai mare decît cea naturală a juristconsultului din Cuneo Giuseppe Barbaroux, ministru de justiție al lui Carlo Alberto și unul dintre autorii renumitului cod albertin.

După aspect, e un domn cu înfățișare nobilă, în ținută de curte, pantaloni pînă la genunchi, gambe descoperite, pantofi cu cataramă și eșarfa unui ordin onorific de-a curmezișul redingotei. Multe medalii îi împodobesc pieptul și o uriașă robă de magistrat îl învăluie, atîrnîndu-i

de pe umeri pînă mai jos de piedestalul neoclasic. Înălțimea statuii cu postament cu tot este de 12 metri, prea puțini într-o piață de 24 de mii de metri pătrați, aproape două hectare și jumătate. Această întindere nemăsurată o contemplam eu în copilărie de la balconul casei din via Savigliano 31 : dar acum casa copilăriei mele e ca și cum n-ar mai exista. A cumpărat-o o bancă și a „restructurat-o“ în mod funcțional pentru tristele sale birouri.

Nici pe vremea mea casa nu se putea numi frumoasă. Scările care urcau la etajul trei erau întunecoase, treptele din nu știu ce piatră poroasă tocite, pereții murdari și cojiți, cu urme de umezeală. Cînd urcam în goană, noi, copiii, ne opream deja fără suflu la etajul întîi, ca să rîdem în fața tăbliței care indica numele locatarului : Balocco [1]. Ne distra de parcă ne-am fi aflat în fața unui inventator de jucării. Pe urmă urcam pînă la etajul doi, unde erau apartamentul și biroul avocatului Giuseppe Pellegrini, un personaj important pentru noi. Era foarte bun și surorii mele Giulia îi dăruia întotdeauna cîte o bomboană, dacă ieșea la timp pe palier cînd ne auzea trecînd. În afară de cei trei băieți — Giuliano, Dante și Bruno — nu avusese nici o fată și acest lucru îl îndurera. Giulia era foarte drăguță. Ochi albaștri rotunzi, trăsăturile fine și două codițe blonde puțin cam strînse. Avocatul Pellegrini i-a spus într-o zi „Ofelia“, drept compliment, și chiar fără să-i înțeleg sensul, complimentul mi s-a părut

1 Jucărie (ital.). *(Notele aparțin traducătoarei.)*

just, pentru că în ziua aceea Giulia purta o rochiță de organdi apretată albă cu floricele roz, albastre și galbene. Eram convins că în lumea asta nu există nici o fetiță mai grațioasă ca sora mea, și de aceea bătrînul avocat Pellegrini (fiul său Bruno îmi destăinuise „știi, tata împlinește astăzi o jumătate de secol“, o vîrstă infinită) îmi era foarte simpatic. Altă dată Bruno m-a informat că tatăl lui citea *Avanti !*, iar eu, imprudent, am povestit acasă și atunci tata i-a spus mamei că nu agrea familiaritatea noastră cu fiii unui om care are desigur un cap înfierbîntat, cum li se spunea pe vremea aceea celor bănuiți de idei socialiste. „Dar uneori au dreptate“, obiectă mama.

Controversa a luat sfîrșit aici, dar ecourile politicii le surprindeam uneori în casa bunicii, Giulia Silvestro, născută Brezzi, mama mamei mele. Mi-o amintesc ca pe o femeie extraordinară. În tinerețe trebuie să fi avut părul de o culoare blond *cendré,* pe cît de frumoasă, pe atît de rară. Spre bătrînețe, culorile ei deveniseră și mai încîntătoare, mai ales datorită delicateței carnației, care îi rămăsese foarte proaspătă, în ciuda vîrstei. „Știi de ce ? îmi destăinuia sora mea, pentru că niciodată în viață nu s-a dat cu pudră.“ Era un secret care mă fascina și îmi întărea convingerea cu privire la dulcea perfecțiune a bunicii, ce avea un temperament sever, dar care m-a atras dintotdeauna, încă de cînd eram foarte mic. Să stau s-o privesc în salonul casei ei din via Roma 45, etajul întîi, în zilele în care mi se permitea să-i țin companie, era o mare bucurie. Nu-mi amintesc prea

bine ce-mi spunea, nu era dintre acele bunici care spun basme sau care caută în alt chip să le placă nepoților, dar cu toate acestea o admiram, așezat pe o bancă, și îi observam cu atenție expresia feței în speranța sau măcar din dorința de a-i cîștiga bunăvoința. Nu mi-o refuza, în bunătatea ei, dar nu exagera cu afecțiunea pentru că se inspira din regula pedagogică conform căreia copiii nu trebuie să știe cît de mare e dragostea nutrită pentru ei. Ar profita prea mult de ea. Bunica se conducea după fermul principiu că trebuie să păstrezi o distanță justă și să nu participi întotdeauna pe de-a întregul la bucuriile celor mici ; uneori poate fi oportun să le și strici puțin, pentru că o mulțumire și o satisfacție excesivă riscă să-i facă pe copii aroganți.

Lăsînd pedagogia la o parte, bunica era destul de dură și în politică. Țin minte că într-o dimineață a venit la noi în via Roma 45 Nuccio Chiapello, arendașul pămîntului aflat în proprietatea bunicii pe lîngă Spinetta. Nuccio era un țăran de treabă, care fusese bineînțeles la război și la un moment dat căzuse prizonier la nemți, în apropiere de Caporetto. Prizonieratul îl purtase de-a lungul și de-a latul Europei și Nuccio povestea că ajunsese pînă în „Belgica". Cine poate ști dacă era sau nu adevărat. După ce scăpase din prizonierat se întorsese la Spinetta și în fiecare marți, zi de tîrg, venea să o salute pe stăpînă.

Avea o față nu prea simpatică și o expresie de loc respectuoasă. Încercă să-i spună bunicii pe șleau : „Noi, țăranii, muncim de atîta vreme

pămîntul dumneavoastră încît s-ar cuveni deacum să fie al nostru". Bunica stătea în fotoliu, iar eu pe banca mea. Era de față și tata, în picioare lîngă tocul ușii, în uniforma sa acoperită de glorie de locotenent-colonel, cu o mulțime de barete de medalii și însemne ale rănirilor. Mama stătea într-o parte, pe un fotoliu mic, puțin mai retrasă în sala aceea mare. Nuccio vorbise liniștit și respectuos, cînd spusese că pămîntul ar fi trebuit să fie al său, dar bunicuța nu-i răspunse, poate din prea multă indignare, și arendașul plecă.

— Iată, spuse bunica precum un înger sever, unde ne-ați dus voi.

I se adresa ca o soacră tatălui meu, care tocmai se întorsese și el din război și care, ca grad, era cel mai important militar din casă.

— Pe front, i-ați obișnuit pe țărani să mănînce carne în fiecare zi.

Mie, pe atunci, ideea că țăranii puteau mînca bine cînd își consumau rația în gamele în tranșee mi se părea un merit exclusiv al armatei, o dovadă a nobilei sale funcții sociale. Crescusem la Cuneo cu convingerea superiorității intangibile a condiției militare față de cea numită în general civilă. Nu aveam o idee prea clară asupra sensului cuvintelor și, într-o zi, cînd am citit scris cu alb pe scîndurile ce împrejmuiau un șantier „Jos burghezia" [1], i-am explicat fratelui meu Umberto că era un elogiu adus militarilor.

---

1 În italiană *borghese* înseamnă pe lîngă „burghez" și „civil".

Întorcîndu-mă acum la Cuneo, m-a frapat faptul că sub porticurile orașului am mai văzut firmele unor prăvălii care în altă parte n-ar mai avea sens : „Croitorie militară", iar în vitrine mostre de chipiuri, berete, pompoane, bascuri, curele, banduliere și vestoane, pantaloni și eșarfe militare. Cînd eram foarte mic, și aceasta e una din amintirile mele cele mai vechi, eram convins că, făcînd carieră și sporindu-și tot mai mult numărul galoanelor, tatăl meu urma într-o zi să devină rege și îmi spuneam plin de încredere ca în vis, nutrind speranțe minunate : „Cînd tata va fi rege..."

Trebuie să fi avut patru sau cinci ani și mergeam la grădinița de copii din via Barbaroux, colț cu via Savigliano. Era foarte aproape de casă și noi, copiii — Giulia, Umberto și cu mine — mergeam la școală singuri, mai ales că și strada era liniștită și siguranța noastră era garantată de portari și negustori situați în posturi fixe de supraveghere, de-a lungul traseului, oameni care ne cunoșteau ca pe cele trei odrasle ale „coniței Guresia", mama noastră. Treceam prin fața unui cizmar, a unei brutării, care vindea cei mai buni biscuiți pe care i-am mîncat în viața mea (mai există și azi, am constatat cu satisfacție, doar că s-a mutat la celălalt colț al străzii, și biscuiții îi face la fel ca pe vremuri), apoi urma un zarzavagiu (nu mai există) care ne preda femeii de serviciu din ușa școlii. Se numea Antonietta.

Să treci mai departe ar fi însemnat să întîlnești necunoscutul. Școala (mai există încă) era

la colțul cu corso Baluardi Gesso, o stradă cam tumultuoasă, după aprecierea timpului. Traversînd strada, am fi ajuns în mijlocul grădinii publice care, cu cei cîțiva copaci ai săi și cu micile sale straturi de flori, mi se părea aproape o pădure, sau cel puțin un parc nesfîrșit. Eu o priveam de departe și distanțele mi se păreau imense, cu atît mai mult cu cît la marginea grădinii începea valea Gesso și la orizont se vedea muntele Bisaltei, minunatul Bisimauda. Îmi imaginam că într-o zi m-aș fi dus acolo cu trăsura : „Cînd tata va fi rege" eram sigur că urma să am parte de multe bucurii.

Tata era frumos, înalt, cu mustățile negre îndreptate în sus, îmbrăcat mereu în uniformă de ofițer ; cred că pe atunci nu avea haine civile în afară de un costum care era agățat în dulapul cu oglinzi (numit *armoire* în franțuzește, cum se obișnuia la noi în casă) și pe care și-l pusese pentru voiajul de nuntă, la Constantinopol. Călărea, purta sabie, pintenii îi zornăiau, era un ofițer chipeș, cum se zicea pe atunci. Am regăsit recent un caiet în care copiase, pentru a le fi de învățătură copiilor săi, seria completă a „notelor caracteristice" redactate despre el de superiorii săi, începînd din 1898, an în care devenise ofițer, pînă la primul război mondial.

Era considerat „robust și sănătos, o prezență agreabilă și simpatică". „De o constituție viguroasă și foarte robustă, poate face față la cele mai mari eforturi în campanie, în urma cărora își fortifică și mai mult fizicul, și așa viguros

și rezistent din fire." „Are vederea ageră, e bun la marș, călărește bine și cu multă îndrăzneală." Era de asemenea considerat „foarte corect și amabil" și „datorită educației sale alese" se arăta a fi „o personalitate atrăgătoare și simpatică de la prima vedere" mai ales prin „eleganța comportării sale" : „atît în timpul serviciului cît și în afara lui toate acțiunile sale poartă pecetea unei amabilități sincere și alese, ce derivă din adîncul firii sale" și „inspiră foarte multă simpatie", tocmai datorită unui „caracter franc, leal, comunicativ, respectuos", precum și a unor „sentimente înalte și delicate, inspirate de idei nobile și de generozitate", pentru că are o „inimă deschisă în permanență camaraderiei".

I se recunoșteau „firea jovială și deschisă, caracterul leal". În momentele de acțiune era „calm" și „energic și autoritar, cu un simț al dreptății scrupulos, de o nețărmurită și nobilă generozitate", fiind astfel „lipsit de orice severitate exagerată". Superiorii îl apreciau de asemenea pentru „inteligența sa promptă", atestînd : „E un ofițer care se distinge într-adevăr prin mintea sa ageră". „De o inteligență deschisă, clară și perspicace, cu o deosebită cultură generală, se ridică deasupra mediei". „Cu adevărat distins prin cultură" și „prin bogăția resurselor intelectuale". „Îndrăgește studiul", semnala un colonel de-al său încă din 1905, iar un altul, în 1907, declara în consecință : „Are o cultură ce corespunde propriului grad dar și unui grad superior". Încă de cînd era locotenent preda franceza la școala militară de la Modena și timp

de un an a fost suplinitor ca „lector de științe sociale". Cred că avea aptitudine pentru lucrurile concrete, pentru că printre compilatorii notelor sale caracteristice se află și un colonel care scrie : „E un lucrător foarte isteț".

În amintirile mele din copilărie, regatul acestui tată admirabil era cazarma Leutrum, unde îl vedeam în toată măreția lui cînd mergeam la el, Umberto și cu mine, și din biroul său de adjutant major principal al regimentului cobora în curte, și toți militarii îl salutau, și pînă la ieșire nu exista om să nu ia poziția de drepți la trecerea lui, chiar și vizitiii furgoanelor care se îndreptau spre poartă își ridicau biciul pentru a-l saluta, iar tata răspundea cu o corectitudine riguroasă, dar și cu o anume bunăvoință față de soldați, ceea ce în ochii mei îi sporea și mai mult majestatea ieșită din comun. Era puternic și bun.

Am vizitat acum din nou cazarma Leutrum, dar bineînțeles că nu mai e ca atunci, cînd îmi părea imensă și plină de glorie. Dispunea pe atunci chiar și de biserica San Francesco, ca de o anexă sau o sucursală folosită ca magazie de provizii, depozit de materiale pentru cazarmă, birouri districtuale, birouri ale furierilor de batalion. Această biserică este cel mai prețios monument al orașului Cuneo, remarcabilă ca exemplu de arhitectură de tranziție între romanic și gotic, și pe bună dreptate sînt în curs acum lucrările de restaurare a ei. Dar că pe atunci era supusă servituții militare nu ni se părea, lui Umberto și mie, o profanare, dată fiind concepția noastră despre superioritatea mi-

litarilor față de orice altă stare sau categorie socială.

Bineînțeles că fusesem educați în respectul cultului și cunoașterea istoriei sacre și a doctrinei creștine, dar cînd ne făceam confidențe, Umberto și cu mine, eram de acord să considerăm religia un lucru pentru copii și femei, și eram siguri că, după ce vom deveni adulți, nu vom mai pune piciorul în biserică. Într-adevăr, duminica tata nu venea la liturghia de la ora 11 de la Sant'Ambrogio, la capătul străzii Roma, lîngă prefectură. Stătea la cazarmă și duminica, iar după liturghie Umberto și cu mine ne duceam să-l luăm, acesta fiind premiul nostru pentru ziua de sărbătoare.

De la cazarmă mergeam la renumita cofetărie Bruno (care există încă sub porticuri, lîngă Dom) pentru a cumpăra prăjituri și pe urmă la masă la bunica. Era momentul culminant al ritualului de familie de duminică, la care participam cu un amestec de bucurie și spaimă. Într-adevăr constatam existența unor contraste între bunica, pe care o adoram, și mult admiratul meu tată. Îi despărțea politica, bunica fiind o adeptă înflăcărată a lui Giolitti [1] și prin urmare contrară intervenției Italiei în războiul european. Îl cunoștea pe Giolitti personal și uneori la prînz își permitea mici lăudăroșenii :

---

1 Giovanni Giolitti (1842—1928), om politic italian, de mai multe ori președinte al Consiliului de miniștri.

— Giolitti mi-a spus zilele trecute..., începea, sau spunea în treacăt : Săptămîna viitoare mă va vizita din nou.

Tata deobicei nu replica, dar pe urmă acasă se distra, spunîndu-i mamei chiar în prezența noastră, a copiilor :

— Deci, noutatea este că Giolitti se sfătuiește cu mama ta.

Dar era o glumă nevinovată, care n-o supăra pe mama, sigură fiind că Giolitti dorea să aibă și consensul bunicii, care în micul nostru oraș conta destul de mult.

Era o doamnă din buna burghezie din Cuneo și un fel de legătură între catolici — familia Silvestro fiind unul din stîlpii lor de susținere din oraș — și liberali, adică laicii, cum le-am spune astăzi. Era președinta spitalului de copii Regina Elena și am impresia că nu își considera funcțiile pur decorative, cum obișnuiesc și obișnuiau atîtea doamne. Ba mai mult, se dedica operelor de binefacere cu un criteriu politic care depășea cu mult simpla acțiune a unei inimi miloase și discursurile sale, pronunțate la așezarea pietrei de temelie a clădirii (la 14 august 1911) sau la inaugurarea spitalului (la 15 noiembrie 1912), o arată ca pe o femeie care, în alte vremuri, ar fi putut să fie în parlament sau să facă parte dintr-un guvern.

În prezența lui Giolitti, a deputatului Calissano, a tînărului avocat Marcello Soleri, sortit unei importante cariere politice, veniți la frumoasa ceremonie, alături de celelalte autorități de vază din Cuneo, bunica începea cu una din

cele mai potrivite resurse oratorice, modestia :

— Astăzi eu nu văd, nu vreau să văd decît poezia sfîntă a evenimentului, vreau să-mi păstrez rolul de femeie optimistă și sentimentală, vreau, bucurîndu-mă, să vă spun ce-mi dictează emoția pe care o simt pentru că arareori ne dă Dumnezeu zile de mare bucurie, care să fie în același timp de folos tuturor.

Apoi bunica trecea la evocarea imaginilor bunătății meritorii a celor bogați și a necesarei recunoștințe a celor săraci :

— În numele atîtor mame sărace, ale căror lacrimi ne-ați ajutat să le ștergem, în numele atîtor copii cărora le-ați redat bucuria sănătății, vă mulțumește o mamă.

Pentru a-i măguli mai mult pe binefăcătorii care făcuseră posibilă construirea spitalului, bunica anunța în continuare :

— Ultimul în ordine cronologică, dar nu și ca importanță, Excelența Sa domnul Giolitti, ministru de Interne, a dăruit în luna mai care a trecut 2.000 de lire.

Urmau referiri la chestiunea socială și la starea a patra, care merită citate cu o certă amploare, fiind revelatoare pentru o anumită lume într-o perioadă determinantă :

— Astăzi, spunea bunica, văd numai zîmbetul consolat al unor biete mame nenorocite, care, chinuite de neliniștea de a nu-i putea îngriji pe copiii lor acasă, îi vor lăsa aici încrezătoare, sigure că aici, ca și copiii celor bogați, își vor redobîndi sănătatea într-o atmosferă senină și liniștită, fără să fie întristați de

tînguielile îndurerate ale unor femei care plîng, sau speriați de blestemele unor bărbați care condamnă nedreptatea Providenței, ce nu-i cruță pe cei săraci de boli. Copiii noștri nu vor regăsi aici doar sănătatea trupului, ci în mediul acesta pătruns de o blîndețe iubitoare, care le va vindeca bolile, inimile mici și gingașe se vor umple de simțăminte de dreptate și bunătate. Și cînd, ajunși oameni în toată firea, capabili, datorită îngrijirilor primite aici, să-și cîștige pîinea, își vor aminti puțin de dragostea care le-a ușurat durerea, nu vor fi vindecați pentru totdeauna de ura lor împotriva celor bogați ? Și dacă odată, mai tîrziu, un om rău le va spune că societatea e rea, că cel bogat e exploatator, amintindu-și de medicii care le zîmbeau părintește, de doamnele bune care îi mîngîiau și de gingașele surori infirmiere, nu se vor lăsa pervertiți și vor avea încredere în această societate care i-a îngrijit, i-a făcut oameni folositori lor înșiși și Patriei.

Poate că tata nu avea dreptate cînd ironiza sfaturile pe care presupunea că soacra sa i le dădea lui Giolitti, pentru că bunica nu se dădea în lături să traseze liniile unei politici sociale care urma să-i facă pe cei săraci să fie mulțumiți de starea lor și să contribuie să-i țină la locul lor :

— Numai dragostea cucerește dragostea, spunea ea. Cînd săracul se va simți iubit, și nu se va simți niciodată atît de iubit ca atunci cînd își va vedea copiii obiectul unor îngrijiri deosebite, nu se va mai ține atît de departe de cel bogat, nu-l va mai invidia. Oh, spaima pe

care o produce în mine invidia celor săraci! Oh, bunici, oh, mame norocoase care vă treceți miinile moi prin părul mătăsos al copiilor voștri sănătoși, înfloritori, dacă vedeți trecînd pe lîngă voi o femeie pămîntie la față, cu fiul ei care plînge, nu vă este aproape rușine de bunăstarea în care trăiți? Oare ce-o fi gîndit femeia aceea cu o străfulgerare de invidie în ochi? Oh, desigur nu o urare de bine.

Acesta este punctul culminant al discursului: el reflectă starea de spirit a lumii bune din vremea aceea și sugerează un program de înțelepciune politică. Și în cartea de citire de la școala elementară din via Barbaroux unde învățam era o poezie de Lorenzo Stecchetti (pseudonimul literar al lui Olindo Guerrini) intitulată *Cerșetoarea,* pe care mă puseseră s-o învăț pe dinafară în scop educativ. Începea așa: „Masa cea mare s-a strîns, / am ieșit calm în stradă / și iată în genunchi stînd, / în plin noroi o fată..." Urma descrierea compătimitoare a nenorocitei aceleia, a cărei stare nu-l lăsa indiferent pe tînărul domn ieșit de la banchet. Și poezia se termina astfel: „Și în fața mizeriei mi-a fost rușine / că sînt aproape fericit."

Lorenzo Stecchetti era deci unul din izvoarele gîndurilor și sentimentelor bunicii, care prin urmare îi întreba cu sinceră severitate pe binefăcătorii adunați la inaugurarea spitalului său de copii:

— Nu vă este aproape rușine de bunăstarea în care trăiți?

Un alt probabil izvor al ei de inspirație aș putea presupune că era poetul Enrico Nencioni,

autor al unor versuri libere intitulate *Spitalul,* care denunță drama copiilor săraci și a unei mame care contemplă micile cadavre a doi dintre fiii săi: „...Rochia neagră / obrazul foarte palid, abandonate / pe genunchi miinile, și sticloasă, inertă, / stupidă privirea fixată pe cele două paturi. / Niciodată n-am văzut asemenea ochi..."

Erau aceiași ochi pe care bunica îi evoca în prezența lui Giolitti, privirile acelea sticloase sau animate de o fulgerare de invidie, ce îi trezeau poate puțină teamă, nu tocmai nejustificată:

— Eu aș vrea, sugera, să se facă tot binele ce se poate face, ba chiar puțin mai mult, nu numai pentru sărmanii cărora le folosește acest bine, ci și pentru noi, pentru că sînt sigură că fiecare zîmbet pe care-l putem trezi pe buzele palide ale unui copil bolnav, fiecare lacrimă pe care o putem șterge din ochii unor mame îndurerate, se vor întoarce asupra noastră în mii de binecuvîntări.

Salvarea copiilor avea și scopuri patriotice:

— Să dăm Patriei noastre niște fii puternici, să creștem niște brațe vînjoase pentru cîmpurile noastre, și această renaștere a vigorii trupurilor va duce și la înflorirea minților, a virtuților generoase.

Erau anii războiului din Libia, 1911—1912, și era cazul să fie și el amintit în prezența lui Giolitti, promotorul său:

— Orașul nostru, Cuneo, puternic și tare, care își dăruiește sîngele fiilor săi Patriei, întemeiază și dezvoltă între zidurile sale, prin-

tr-o amabilă, generoasă și răbdătoare operă de binefacere, instituții ale adevăratei dragoste fraterne, ale carității firești.

Un exemplu îl constituia micul spital de copii ce purta numele reginei Elena [1]:

— ...iubita noastră Suverană, o mamă atît de suavă, care de la înălțimea tronului Său a știut și știe să dea întotdeauna exemplu de bunătate activă și inteligentă...

Și aici bunica trecea la concluzia politică a discursului său, ce o interesa cel mai mult:

— Și după cel al primei Doamne a Italiei, vreau să mai amintesc cu adîncă emoție și recunoștință a sufletului încă un nume, un nume drag spitalului nostru și Italiei întregi, un nume mare și bun care se sculptează astăzi în marmură și bronz, dar și mai puternic în inima fiecărui italian care își iubește Patria: acela al Excelenței Sale Giovanni Giolitti, al omului care a știut să conducă Italia cu o mînă sigură pe calea noilor și marilor ei destine, și atît în vreme de război, cît și în timp de pace a știut să pună în valoare puterea de nezdruncinat și fermitatea plină de răbdare din firea neamului nostru, a poporului nostru muncitor.

Aici s-ar putea menționa că bunica cunoștea și nu pregeta să folosească un mare număr de cuvinte de o evidentă origine carducciană, care urmau să devină prin medierea lui D'Annunzio un instrument al retoricii fasciste; dar acest lucru înseamnă doar că acele cuvinte și noțiu-

1 Regina Elena, soția lui Vittorio Emanuele III de Savoia (1869—1947), rege al Italiei între 1900—1946.

nile pe care le exprimau constituiau patrimoniul comun al unei societăți care poate că nu-și dădea seama de riscul ce se ascundea într-o astfel de cultură. Bunica, de exemplu, nu cred că vedea conexiunea logică dintre colonialismul ațîțat de Giolitti în 1911 și succesiva intervenție în război în 1915: avea încredere întru totul în marele său prieten, în ideea că el va ști să frîneze la momentul oportun anumite impulsuri pe care de fapt el însuși le pusese în mișcare.

Îmi aduc aminte lucrurile pe care le spunea bunica cu ocazia prînzurilor de duminică din via Roma 45, cu un ton cam arogant, și eu mă simțeam umilit din cauza tatii, care mi se părea că nu are prea multe de spus. Războiul cu Austria devenea mai puțin probabil, spunea bunica:

— Vei vedea că ne vom ține deoparte. Crezi că Austria nu înțelege că e mai bine pentru ea să ne dea ceva? Sînt sigură că Giolitti are dreptate.

Oricum, regimentul tatii fusese mobilizat imediat în august 1914 împotriva Franței și urcase pînă la Col di Tenda, cam la treizeci de kilometri la sud de Cuneo.

Noi ne aflam pentru băi la mare, la Bordighera, la o altă soră a tatii, mătușa Nelly, căsătorită cu inginerul Francesco Tresso, originar din ținutul Canavese, care se stabilise pe coasta Liguriei pentru a construi sisteme de irigație pe terenurile de cultivare a garoafelor. Îi spu-

neam „barba Cichìn“ (în dialectul piemontez „barba“ înseamnă unchi) şi faptul că avea cu adevărat barbă mă amuza prin concordanţa dintre dialect şi limbă. Unchii aceia aveau mulţi copii de vîrsta noastră şi noi ne înţelegeam foarte bine cu ei, şi datorită impresiei că aparţineam astfel unei familii mari, care se arată a fi reconfortantă şi ocrotitoare cînd eşti mic. Pe urmă, spre bucuria noastră, tata o coborît din munţi de la Col di Tenda ; mobilizarea fusese suspendată, nu se purta război cu Franţa şi Bordighera şi-a regăsit şi ea pacea, după ce se vorbise de submarine la pîndă în larg, în faţa frumosului orăşel unde obişnuia să vină în vilegiatură regina mamă Margherita [1]. Astfel noi am continuat să ne scăldăm în mare, iar tata s-a întors la Cuneo cu regimentul său în celebra cazarmă Leutrum.

A fost ultima noastră vară frumoasă, pentru că în primăvara anului următor tata a fost din nou mobilizat şi a plecat, de data aceasta la graniţa răsăriteană. Din cîte îmi aduc aminte, aceste treceri de la o frontieră la alta au constituit pentru tata doar ocazia unei replici ironice la adresa bunicii :

— Se va convinge că aveam dreptate eu, şi nu Giolitti, şi că fie de o parte, fie de cealaltă, războiul se va face.

Sora mea Giulia mi-a explicat că toate acestea îi făceau lui plăcere mai ales pentru că se gîndea la propria sa mamă, pentru noi Nounou,

1 Margherita de Savoia (1851—1926), regină a Italiei, mama lui Victor Emanuel al III-lea.

în permanentă rivalitate cu bunica mea din partea mamei.

Această teribilă Nounou, savoiardă, cu ocazia războiului giolittian în Libia, nu se mărginise la rostirea unor discursuri la inaugurarea unui mic spital de copii la Cuneo, ci se înrolase infirmieră voluntară la Crucea Roşie şi se îmbarcase pe nava spital *Menfi*, avînd-o ca şefă pe însăşi ducesa de Aosta, Elena de Franţa. Se întorsese de acolo cu decoraţii militare, panglica cu dungi subţiri roşii şi albastre pentru comemorarea campaniei şi alte distincţii ; cu un orgoliu care constituia un amestec între conştiinţa datoriei patriotice împlinite şi bucuria de a fi avut onoarea să colaboreze cu o prinţesă adevărată ; şi în sfîrşit, lăudîndu-se cu preferinţa pe care i-o acordase ducesa faţă de toate celelalte infirmiere, în virtutea ascendenţei sale savoiarde şi a limbii materne comune, franceza. *„La Duchesse me disait... la Duchesse vient de m'écrire...“* [1], repeta Nounou, stînd de vorbă în familie şi cu aceste cuvinte tindea să o combată pe bunicuţa care îşi cita mereu conversaţiile cu Giolitti.

Eu eram fascinat, făcîndu-mi o impresie din ce în ce mai grozavă despre familia mea, dar poate că sora mea Giulia avea dreptate cînd spunea că tata vroia să meargă la război pentru că Nounou fusese deja înaintea lui. Pînă atunci, singura acţiune militară adevărată a tatii fusese participarea lui ca sublocotenent al regimentului 36 infanterie, în anul 1900, la

1 Ducesa îmi spunea... Ducesa mi-a scris de curînd... (în l. franceză).

expediția din insula Creta. Aveam în casă niște fotografii minunate de-ale lui, îmbrăcat în uniforma colonială italiană a epocii, din stofă neagră groasă cu brandenburguri de-a curmezișul pieptului și o cască de plută pe cap, cu o eșarfă albastră pe ceafă, pentru a fi protejat de soare.

Tata era foarte mîndru de aceasta, dar în realitate acțiunea nu fusese prea marțială și, în mijlocul grecilor și turcilor care se certau, îi lipsise ocazia unei angajări militare. Cu alte cuvinte, cele cîteva luni pe care le petrecuse la La Canea fuseseră liniștite, iar apoi nu se dusese în Libia, în timp ce Nounou se distinsese acolo ca o adevărată campioană a familiei. Acum, căpitan al unui regiment încartiruit într-o garnizoană liniștită cum era Cuneo, putea să se simtă prost față de mama lui, care trăise deja pe viu un caz de război :

— Tu stai aici să faci copii, îl luase grosolan peste picior cineva, în timp ce mama ta se duce la război.

Tata poate că rîdea, dar mama nu, pentru că o deranjau aluziile lipsite de delicatețe și mai ales gîndul acestui război continuu și obligatoriu.

Cred că ajunul intervenției în primul război mondial a fost trăit la Cuneo, oraș cu oameni curajoși, dar cu mult bun simț, într-o stare de spirit de neliniște foarte asemănătoare cu cea a mamei mele. Mi-o dovedește un studiu de Attilia Mola Maggio, intitulat *Voci ale celeilalte Italii* și publicat în buletinul Societății de

studii istorice a provinciei Cuneo. Cealaltă Italie era, se înțelege, cea contrară intervenției și spre onoarea orașului Cuneo trebuie să menționez că era bine reprezentat în ea.

Un apel fără semnături trimis lui Giolitti în numele locuitorilor din valea Gesso-Entraque exprimă cu eficacitate modul de gîndire al cetățenilor din Cuneo în acea perioadă : „Preaiubitul nostru Deputat Giolitti, ce fel de mamă sau soție ar fi aceea care n-ar simți obligația mulțumirii și recunoștinței și să se alăture din toate puterile ideei dumneavoastră inspirate ? Ce fel de fiu și de Tată ar fi acela care n-ar spune ca Dumneavoastră ? Scumpul nostru Deputat, să luptați din toate puterile ca să putem învinge și să se facă pace.“ Urmează o considerație politică internațională edificatoare : „Dumnezeu so mîntuie pe buna noastră majestate suverană, iubitul nostru Rege de o asemenea idee urîtă, de a voi să verse atîta sînge bun italian pentru a apăra alte Patrii care acum se află în încurcătură. Altă dată noi am fost trădați fiind ajutați dușmanii noștri, și noi trebuie săi ajutăm ? În timpce ei nu fac altceva decît să dezonoreze și să maltrateze Italia ? Bieții noștri Italieni care trebuiesc să meargă să le mănînce pîinea nu fac altceva decît să le pună nume urîte, încît nicinu îndrăznesc să le spun pe acestea, dar dacă n-ar fi Italianul care se duce să le facă treaba, n-ar mînca nici ei, pentru că nu sînt în stare să facă nimic, nu au decît bani.“

E o referire la dramele emigrației, plagă a ținutului Cuneo, și e o dovadă de luciditate, mai

presus de sintaxă, de gramatică și de ortografie. De unde și apelul către rege, cu convingerea că el era contrar războiului, dar suferea presiunea politicienilor : „Vă rugăm deci, iubitul nostru Deputat, să-l faceți pe Bunul nostru Rege să simtă în Inima lui, să aibă milă de sîngele cel bun al iubiților săi Alpi, unde toamna are norocul să-și petreacă puțin timp liniștit și vesel, inspirînd o asemenea simpatie unor oameni neinstruiți, dar distinși și cu inima bună și loiali față de Scumpa Casă de Savoia. Vă rugăm să fie pace, pentru ca să-i puteți avea pe acești tineri frumoși, pe Dragii lor Părinți, ca gonaci la frumoasa vînătoare de căpriori, cu multă vioiciune și sinceră, ca purtători de arme. Oh, Scumpul Nostru Giolitti, vă rugăm să opriți acest război trist și atroce, care ar însemna distrugerea Iubitei Italii și a Vechiului Piemont simpatic care are atîția vînători de munte voinici, ce s-ar alege de ei ? Un masacru al oamenilor și nimic altceva. Să-i lăsăm pe alții să se distrugă, dar nu frumoasa noastră Italie, care e foarte instruită și civilizată ca să meargă la pierzanie pentru a face plăcere altora." În final se strigă de patru ori „jos războiul" în numele „tuturor bietelor Mame și soții dezolate din această vale a rîului Gesso lipsită de toți cei dragi ai săi", și un salut politicos : „Iertați-ne și fiți indulgent, pentru că marea durere din inimile noastre ne-a împins să vă facem cunoscute Ideile din aceste văi înalte, adică valea rîului Gesso Entraque."

La cu totul alt nivel, dar fără să atingă lirismul imaginilor care izbucnesc din această

scrisoare, îi adresa și bunica o invocație lui Giolitti în acele zile de pericol. Dacă războiul din Libia fusese o reușită pentru el, acest al doilea război nu trebuia făcut. În Arhiva Centrală a Statului se păstrează o scrisoare a ei către Giolitti din 14 mai 1915. Spune, cu modestie și demnitate : „Îndrăznesc azi să mă adresez Dumneavoastră nu pentru că aș crede că vorbele unor nechibzuiți și inconștienți sau lătratul unor mîrșavi intriganți pot ajunge să tulbure înalta seninătate a spiritului Dumneavoastră mare, să zguduie această inimă puternică și nobilă, ci pentru a Vă spune că astăzi mamele italiene privesc cu Credință spre Excelența Voastră, singurul care cunoașteți și doriți nu prăbușirea, ci mărirea Patriei. În numele acestor Mame Vă trimit astăzi un salut plin de admirație și respect, pătruns de speranța celor care cunosc sacrificiul și nu se tem de el, dar îl doresc inspirat de un ideal adevărat și sublim. Excelență, a Dumneavoastră devotată Giulia Silvestro Brezzi."

Apoi, cînd s-a declarat războiul, după plecarea tatii și a lui Nounou pe front, viața din casa noastră din Cuneo s-a schimbat. La bunica nu mai auzeam vorbindu-se de Giolitti, cine știe unde ajunsese domnul acela, mă gîndeam uneori. Mama părea că nu are nimic de spus despre durerea ei în legătură cu tata care se afla în tranșee și în timpul conversațiilor care aveau loc între mătuși și verișoare, care vorbeau toate despre Paolo, fratele mamei, și despre verii Aldo, Giorgio, Raffaello, Mario, cu toții

ofițeri pe front, eu eram uimit de faptul că mama tăcea mereu. Mi se părea că strîngea din buze și acum cred că era un fel de-al său orgolios de a nu se lăsa copleșită de emoții. Într-o zi, bunica i-a spus :

— Știi că și Soleri a plecat voluntar la vînătorii de munte ?

A răspuns „Ah" și atîta tot.

Atît de impasibilă de față cu alții, acasă mama devenise iritabilă, nervoasă cum n-o văzusem niciodată. Țin minte că într-o zi a oprit-o portăreasa s-o întrebe :

— Aveți vești, doamnă ?

— Nu, dar sperăm, a răspuns rece.

— Ei da, sperăm cu toții. Și noi, dac-ați ști, puteți să mă credeți, sîntem mereu îngrijorați. Fratele meu e pe front, mînă catîrii, e chiar în linia întîi. Și știți că soldații sînt în pericol mai mult decît ofițerii. Dar și fără pericol, bolile, apa pe care o beau, mîncarea pe care o mănîncă. Ajunge doar atît, să sperăm, doamnă, și vă urez numai bine și dumneavoastră.

În fiecare zi era așa : vești nu veneau, poșta militară funcționa destul de prost și în ziare nu prea se putea avea încredere. Începeam să cred că veștile sînt lucrul cel mai important din lume. Mama avea întotdeauna nevoie de ele și în același timp se temea.

— Ce vrei ? îi spunea bunicii, n-am primit nici o veste. Tu ai vești ? sînt vești ? cum de nu sînt vești ?

La prînz, în fiecare zi, mama ne trimitea, pe Umberto sau pe mine, să cumpărăm *La Stampa* la chioșcul de sub porticuri, la colțul

dintre via Roma și piață, în fața splendidei cafenele Romano. Astăzi cafeneaua nu mai există, în locul ei se află un vulgar magazin universal, dar chioșcul se află tot acolo, identic cu cel de atunci, lipit de zid, cu vînzătorul ascuns în spatele geamului glisant pe care îl deschide sau îl închide în fața cumpărătorului. Regăsindu-l acum, mi s-a părut o admirabilă relicvă.

Atunci mă ridicam în vîrful picioarelor, îmi luam ziarul și mă întorceam acasă alergînd, dar, oricît mă grăbeam să urc scările sărind cîte două trepte deodată, niciodată nu eram atît de iute cît ar fi dorit mama : „Știi că ziarul îl vreau imediat." Servitoarea noastră Nina, căreia i se spunea în casă Nina-femeia, pentru a o deosebi de mătușa Nina, sora mamei, mă apăra, spunîndu-i stăpînei sale :

— Dar ce tot citiți ? Știți și așa că nu e nimic. Mai bine mîncați, dacă o să stați tot așa fără să mîncați și fără să dormiți, cînd se întoarce domnul căpitan nici n-o să se mai uite la dumnevoastră.

Împingea supiera înaintea ei pentru ca să se hotărască măcar să ne împartă porțiile nouă, copiilor, din supa obișnuită de culoare roșie din cauza sosului de roșii, cartofi și tăiețel. Noi ședeam tăcuți fără să avem curajul să vorbim, doar aruncam speriați sau îngrijorați cîte o privire fulgerătoare spre mama. Atunci Nina-femeia ne servea ca și umplea și farfuria doamnei, bombănind :

— N-o să se mai uite la dumneavoastră, dacă vă găsește așa.

Odată mi-a venit să rîd de ideea asta, ca și cum ar fi fost o glumă, și bunicii i-am povestit că Nina-femeia spusese că tata nu trebuia să se mai uite la mama, și bunica s-a scandalizat. În casa fiicei ei, femeia de serviciu își permitea prea multe familiarități cu stăpînii ; și ce-i mai rău, o făcea în prezența copiilor.

— Ascultă, i-a spus bunica, această Nina-femeia a ta nu-mi place. Să stea la locul ei, pentru că pare că ar fi ea stăpîna, și nu trebuie s-o lași să fie lipsită de respect față de tine, mai ales în prezența copiilor. Tu ești prea indulgentă.

Biata mama, atît de tînără pe atunci, n-avea nici treizeci de ani, numai la formele de respect nu se gîndea și nu se întreba dacă în comportarea credincioasei muntence Nina-femeia era sau nu obrăznicie. Am impresia că nici n-o auzea cînd vorbea despre război și despre fratele ei Giuanìn care plecase și el din Sant'Anna di Valdieri, unde era un gonaci priceput la frumoasele vînători de căpriori ce constituiau distracția de toamnă a regelui.

— Cine știe dacă fratele meu nu e acum împreună cu domnul căpitan. Și dacă sînt împreună îl ajută să se simtă bine.

Și pe urmă, pierzîndu-și puțin răbdarea :

— Ascultați, ce să mai spun eu, că fratele meu Giuanìn e soldat, iar soțul dumneavoastră e căpitan, și un ofițer nu e expus tuturor pericolelor pe care le poate înfrunta Giuanìn. Nu ne-a scris niciodată, dar eu nu plîng. O să vedeți că se vor întorce împreună, vă spun eu.

Nu s-ar putea spune că mama nu avea sufletul destul de tare, dimpotrivă, sau că Nina-femeia era insensibilă la soarta propriului ei frate, dar la mama, burgheza modernizată, era deja vie exigența promptitudinii și constanței informațiilor, în timp ce Nina-femeia rămăsese la o altă concepție asupra timpului, după care era totuna dacă aflai lucrurile mai devreme sau mai tîrziu, pentru că lucrurile sînt așa cum le e sortit să fie, prin urmare nu e nici o deosebire dacă le afli mai devreme sau mai tîrziu.

Era vara anului 1915 și țin minte că ne-a mers totul pe dos. Ar fi trebuit să mergem la Bordighera, ca de obicei, la băi, dar drumul masivului Col di Tenda, pe unde treceam înainte spre Ventimiglia, străbătînd o zonă din Franța — Fontan, Saorge și Breil —, fusese închis. Ba mai mult, se instituise obligativitatea pașaportului, ceea ce i se părea mamei un lucru complicat și costisitor, dar mai ales o urmărea ideea că veștile, ziarele și poșta ajungeau la Bordighera cu întîrziere. În concluzie, toate aceste gînduri adăugate la teama dureroasă de la început, și anume că tata urma să moară în război, ne-au determinat să nu mergem vara aceea în vilegiatură.

Dintr-un punct de vedere mama a avut dreptate să nu vrea să ne îndepărtăm de Cuneo. Orașul e plăcut chiar și în lunile care în altă parte sînt foarte călduroase, dar care la Cuneo sînt cu totul suportabile. Sănătatea noastră, a copiilor, nu ar fi avut de suferit și vara aceea pe care am petrecut-o plimbîndu-ne și jucîndu-ne pe viale degli Angeli, o șosea lungă și

dreaptă de doi kilometri, mărginită de două culoare cu două rînduri de copaci, tei, platani și ulmi, care ducea la biserica Madonna degli Angeli, unde se află trupul îmbălsămat al preafericitului Carletti, n-a fost de loc o vară rea.

Mai mult, rămînînd la Cuneo, am primit la timp „știrea" cu privire la ce i se întîmplase tatii în primele luni de război. La Bordighera cine știe cît ar fi trebuit s-o așteptăm și poate că ne-ar fi ajuns deformată. La Cuneo ne-a adus-o pe la șapte într-una din serile acelei veri un locotenent care spunea că-l cheamă Canavesio, adjutant major al depozitului regimentului 33 de infanterie. A tras cordonul soneriei de lîngă ușa apartamentului nostru, care se termina cu o fundă de mătase, și Nina-femeia l-a condus în salon, a doua ușă la dreapta pe un lung coridor întunecos.

Camera, ținută mereu în perfectă ordine, era cea mai elegantă, dar și cea mai tristă a casei, cu perdele verzi la fereastră, pe peretele cu tapet de hîrtie cam decolorată un tablouaș în ulei cu un buchet de trandafiri (pictat de mătușa Nina), și în față, atîrnată în diagonală, cu mici cuie cu cap de alamă, o fîșie de altaz de culoare bej, tivită cu un șnur, în care erau înfipte fotografii de familie. Erau acolo un mic divan, două fotolii tapisate cu același material din care erau făcute și draperiile, scaune tari cu speteaza dreaptă, înnobilate doar de cîte o pernă. Lampa atîrna din mijlocul tavanului și avea un abajur de perle colorate. Era un salonaș modest, care totuși se remarca prin discreția sa plină de demnitate.

Mama a sosit plină de neliniște din cauza vizitei neașteptate, iar noi copiii trăgeam cu urechea prin ușa cu geam, un geam mat, care lăsa să treacă puțină lumină pe coridor. Locotenentul Canavesio s-a prezentat, înclinîndu-se și pocnind din călcîie, mămica n-a zis nici măcar „îmi pare bine", ci a întrebat după ce i-a examinat petlițele portocalii de pe revere :

— Sînteți un coleg de-al soțului meu ?

— Da, doamnă. Iată. De fapt sînt de puțin timp la depozit, și domnul căpitan era deja pe front, și nu am avut niciodată plăcerea...

— Aveți vești de la el ? l-a întrerupt mama, fără măcar să-i spună să se așeze, ceea ce nu mi s-a părut prea politicos.

— Vedeți, eu am fost însărcinat de conducerea depozitului să vin să spun familiei...

— A fost rănit ? l-a întrerupt mama din nou, gîndindu-se deja că a murit. Dacă însă ar fi spus-o, s-ar fi crezut că exagerează, și ea se ferea întotdeauna de așa ceva, datorită bunului gust și educației sale.

Într-adevăr, tata fusese rănit, dar nu grav ; un glonte îi traversase brațul drept între umăr și cot, fără să atingă osul. Durere și sînge, dar nimic altceva. Amănuntele le-am aflat mai tîrziu, locotenentul Canavesio nu era prea informat, prin urmare seara aceea a fost chinuitoare pentru noi. Noi, copiii, fugiserăm imediat pe coridor ca să nu fim surprinși trăgînd cu urechea și, ducîndu-ne în sufragerie, Umberto și cu mine ne retrăsesem pe verandă unde, cu coatele sprijinite pe o măsuță de răchită, ne prefăceam că ne uităm în *Albumul războiului*

italo-turc, o frumoasă publicație ilustrată editată de Fratelli Treves. În ea era și o fotografie a lui Nounou, șezînd alături de ducesa de Aosta la bordul navei spital *Menfi.*

Oricine ne-ar fi surprins în această postură nu ar fi putut să ne reproșeze nimic, chiar dacă în casă în seara aceea era o atmosferă ciudată. În mod inexplicabil pentru mine, mama rămăsese în salon după plecarea locotenentului Canavesio și sora mea Giulia intrase să-i țină companie. Nina-femeia a venit să ne cheme și pe noi noi : „Veniți dincolo". Nu se întîmplase niciodată să se adune toată familia în salon. În picioare, Giulia îi mîngîia obrazul mamei, care fără să plîngă, spunea : „Copiii mei, copii. Bieți copii, sînteți atît de buni". M-a luat pe genunchi și Umberto și-a făcut puțin loc ca să stea lîngă ea pe micul divan tare.

A reapărut Nina-femeia :

— Doamnă, să-i duc pe copii să mănînce ? *Venta c'a mangiu,* trebuie să mănînce.

— Nu, lasă-i aici, îi vreau lîngă mine.

Așa a trecut cîtva timp, și se făcuse aproape întuneric. Au sunat la ușă. „Din nou ?" zise mama, cu o spaimă crescîndă în suflet că veneau să-i dea vești și mai proaste. Dar din fericire bunica, informată și ea de locotenentul Canavesio, intră în grabă în salon, întinzîndu-și brațele și zicînd : „Teresa, fata mea", și o îmbrățișă strîns, mîngîind-o „hai, hai, fetițo".

În sfîrșit Nina-femeia ne duse la cină, dar cafeaua cu lapte era prea caldă sau prea rece, îmi venea să scuip pîinea înmuiată în ea și nici

măcar cartofii prăjiți nu-mi plăceau în seara aceea, mi se opreau în gît și nu reușeam să-i înghit. Foarte ciudat, Nina-femeia, de obicei atît de severă, nu m-a certat ; și nici Giulia, care făcea adesea pe atotștiutoarea, pentru că era cu trei ani mai mare ca mine, nu mi-a spus nimic. Umberto era întunecat la față, cu un cot rezemat pe masă, își sprijinea tîmpla de pumnul drept ținut strîns. Am ieșit în balconul dormitorului nostru cel mare care dădea spre piață, Nina-femeia ne-a spus că bunicuța și mămica trebuiau să rămînă singure ca să vorbească despre lucruri pe care copiii nu le înțeleg, ne-a pus să ne spunem rugăciunea, dar eu țin minte că aveam o bănuială și nu vroiam să o spun. Ridicam din umeri fără să deschid gura.

— Trebuie să te rogi pentru tata care e la război, a spus Nina-femeia, cu o răbdare neobișnuită.

— Atunci spun rugăciunea pe care m-a învățat Nounou în franceză, și am molfăit cuvintele, respirînd cu suspine.

În pat, am întrebat :

— Mămica vine să ne spună noapte bună ?

— Mai tîrziu, acum nu poate. Dormiți.

După ce s-a stins lumina și Nina-femeia a ieșit, Umberto s-a ridicat în pat și m-a chemat încet :

— Toio ! Tata nu se întoarce, știi ?

— De ce ?

— Nu știu, dar dacă mămica plîngea, înseamnă că el nu se întoarce.

— Dar cine nu se mai întoarce a murit, am spus, dar tata mort mi se părea un lucru atît de absurd încît nici nu puteai să te gîndești la așa ceva și aș fi adormit destul de liniștit dacă Umberto în patul lui cu fața strivită de pernă n-ar fi continuat să plîngă, sughițînd „tăticul meu, tăticul meu". Așa că mai eram încă treji cînd mama a venit să ne dea o sărutare : „Dormi, e timpul, dormiți, tata va fi mulțumit", dar Umberto nu se potolea. Își aruncă brațele de gîtul mamei, se frecă de fața ei care se întunecase, de parcă ar fi fost bătrînă și bolnavă, și îi spuse plîngînd cu dragoste :

— Cît ești de urîtă !

Marea spaimă din seara aceea s-a dovedit apoi a fi nejustificată pentru că rana tatii fusese un lucru de nimic și faptul ne-a fost confirmat fără urmă de îndoială de autoritățile militare, odată cu o scrisoare scrisă de tata cu mîna lui (se folosea cam greu de mîna dreaptă, dar era ceva trecător), așa că toți cei ai casei ne-am liniștit. De pe front ne-a fost trimis și vestonul pe care-l purta tata în ziua bătăliei, și mîneca dreaptă din stofă gri-verzuie era neagră de sînge în jurul găurilor de intrare și ieșire a glonțului. Umberto a plîns cînd l-a văzut, poate pentru că era cel mai emotiv dintre noi, în schimb mie mi se părea o relicvă cu care ne puteam mîndri.

Din cîte țin minte, mama nu a fost excesiv de emoționată de veston sau cel puțin nu ne-a arătat-o. Haina era însoțită de un bilet al tatii care spunea : „Copiilor mei, ca să știe că tatăl

lor își face datoria", și într-adevăr luptase cu vitejie, după cum o dovedea și motivația medaliei de argint pe care i-au dat-o mai tîrziu („...întîlnind numeroase nuclee de trupe șovăielnice, pentru că rămăseseră fără ofițeri, din proprie inițiativă, dînd dovadă de energie, le-a regrupat și, preluîndu-le comanda, le-a condus cu un nobil elan la atac, unde a fost rănit").

Eu, pe de o parte ca să-l consolez pe Umberto, și pe de alta ca să par important, inventînd povești, îi spuneam că tata fusese rănit în timp ce alerga la atac în fața tuturor, rotindu-și sabia și strigînd „Savoia !" și așa s-a întîmplat să fie lovit la brațul acela pe care îl ținea în sus. Era gloria, pentru noi.

— Cine ți-a spus ? m-a întrebat Umberto, și eu am mințit :

— Mi-a scris tata, într-o scrisoare doar pentru mine.

Uneori reușeam să-l domin pe Umberto în felul agresiv tipic al fratelui mai mic care vrea să se elibereze de condiția de inferioritate în care se află față de cel mai mare. Într-adevăr, adesea mă rodea întrebarea care dintre noi doi este copilul și care fratele copilului, și e în afara oricărei îndoieli ce doream să fiu, deși mă chinuia gîndul că el era mai mare și probabil avea mai multe drepturi. În căutare de compensații, mă străduiam să-l întrec prin invenții care să-i impună considerație față de mine.

Uneori reușeam, dar povestea cu scrisoarea pe care mi-a scris-o tata n-a fost crezută. Umberto a vorbit despre ea cu Giulia, Giulia a rîs cu aerul ei de superioritate ce se datora fap-

tului că era cea mai mare dintre noi și în încheierea unui proces pe care mi l-au intentat („Arată-ne scrisoarea asta, de nu, nu te credem"), am fost constrîns să recunosc că de fapt tata nu mi-a scris, dar că eu îl visasem și el îmi povestise bătălia de la început pînă la sfîrșit, cu sabia ridicată în sus, „Savoia !" și tot restul. N-a fost o idee rea ca să ies din încurcătură, pentru că toți trei credeam destul de tare în vise.

S-ar putea ca și povestea micii mele minciuni să servească la mai buna înțelegere a condiției unui copil de atunci într-o familie dată, într-un oraș mic, într-o modestă societate burgheză din acele vremuri de război, și acest lucru aș fi vrut să-l prezint pe fundalul orașului Cuneo, care mi se pare un decor potrivit. În copilărie îmi formasem convingerea că orașul nostru era motorul patriei și familia mea motorul orașului, în virtutea tuturor militarilor din casă, a bunicilor colonei (atît cel din partea tatii, Bonifacio, cît și cel din partea mamei, Stefano Silvestro, ajunseseră la acest grad), a străbunicilor generali din Savoia sau Piemont, și a unor strămoși de demult, căpitani ai gărzilor înainte ca ducii de Savoia să devină regi, și în sfîrșit a doi frați ai bunicului din partea tatii (Giovanni și Giacomo Durando), care deveniseră chiar veri ai regelui, purtători ai ordinului Presfintei Fecioare pentru merite militare.

Toate acestea mă făceau să cred că sînt și eu o rotiță destinată să funcționeze în mașina unei

istorii care își avea centrii motori la Cuneo, Mondovì, Niella Tanaro, Bagnasco, adică în locurile de unde își avea obîrșia familia mea sau unde se instalase mai tîrziu. Era o fantezie care înflorea cu ușurință pentru că eram copil în vreme de război și creșteam condiționat de cele văzute și auzite în casă și în afara ei, la școală și printre rude. Războiul era pentru mine o componentă necesară a existenței, la fel ca ploaia și soarele, ziua și noaptea. Era un lucru care apare punctual, ca o întîmplare inevitabilă, dat fiind că timpul curge împărțit în capitolele înainte de război, în timpul războiului și după război. Cam asta era părerea mea despre istorie și trebuie să recunosc că nu mă impresiona prea mult că mă aflam atunci în timp de război și nici nu mă temeam că se va sfîrși rău. Dimpotrivă, fiecare dimineață cînd mă duceam să cumpăr ziarul pentru mama putea fi, după mine, momentul potrivit să găsesc în el vestea victoriei. Cel puțin o dată am crezut cu tărie în asta, și pe urmă mi-a părut foarte rău, nu că m-am înșelat, ci că și-au bătut joc de mine.

Eram în clasa a doua elementară, elevul preferat al învățătoarei, domnișoara Tua — în piemonteză *Tota* Tua — care era sora unui ofițer de la vînătorii de munte, prieten cu tata. Într-o dimineață, Antonietta, femeia de serviciu, a deschis vijelios ușa clasei noastre și a intrat strigînd fericită :

— *Tota !* am o veste bună : a murit Ceccobeppe !

Ceccobeppe[1] i se spunea împăratului Austriei Franz Iosif, dușmanul nostru dintotdeauna, din cîte ne învățau la școală. De aceea în dimineața aceea de la sfîrșitul lui noiembrie 1916 bucuria noastră a fost imensă. Antonietta și învățătoarea s-au îmbrățișat, noi copiii am sărit afară din bănci, țopăind și dansînd în jurul catedrei și apoi afară pe coridorul cu geamuri, de-a lungul curții. Același lucru s-a întîmplat și în celelalte clase cu toate învățătoarele și elevii lor care exultau, și pînă la urmă a venit și directoarea să se bucure împreună cu noi și să ne trimită acasă înainte de vreme pentru a da familiilor vestea cea bună.

I-am spus mamei :

— Am cîștigat războiul, a murit Ceccobeppe.

Am fost luat peste picior și timp de cîteva zile ai mei s-au distrat povestind tuturor că eu îmi închipuisem și spusesem, etcetera, etcetera. Toți spuneau : „Bine ar fi !“, „Dacă asta ar fi suficient !“, „Să dea Dumnezeu !“ și mi se părea nu numai că sînt luat drept prost, ci și că aș fi puțin vinovat, evocînd ca o piază-rea niște evenimente irealizabile.

Mi se părea că toți trăiesc într-o mare tristețe, considerînd războiul nu un moment normal al istoriei, cum îl vedeam eu, ci o nenorocire îngrozitoare care nu se mai termina. Viața se scumpea, oamenii de pe pămînturi bombăneau în fața bunicii pentru recolta care scădea

[1] În l. italiană Cecco = diminutiv de la Francesco (=Franz) și Beppe = diminutiv de la Giuseppe (=Iosif).

din cauza lipsei de brațe de muncă de pe cîmpuri : bărbații erau la război, fetele mergeau să lucreze la filatură și ca să le ții la țară ar fi trebuit plătite cu același tarif pe zi ca un flăcău. Începeam să aud spunîndu-se tot mai des : „Unde vom ajunge ?“ și tot mai insistente tînguieli despre sărăcia care ne copleșea.

Într-o duminică, mergînd la masă la bunica, în loc să ne ducă pe via Roma pe sub porticurile unde se plimba lumea bună, mama a luat-o drept înainte pe via Savigliano, paralelă cu ea, mult mai puțin frecventată și în ziua aceea pustie din cauza ploii.

— De ce lași ploaia să ne ude ? am întrebat, iar Umberto, care avea deja picioarele ude fleașcă pentru că se poticnise printre pietre și băltoace, era de acord cu mine :

— Mămico, să mergem pe sub porticuri.

— Nici pomeneală, a răspuns, pe aici ajungem mai repede. Aproape că am ajuns și nu plouă prea tare.

A adăugat apoi, ca o explicație :

— În via Roma ne cunoaște prea multă lume și nu vreau să vă vadă așa de prost îmbrăcați.

Adevărat, nu arătam prea bine. Eu aveam un paltonaș care fusese al lui Umberto, înainte să-i devină prea scurt și prea strîmt și care se cam uzase de atîta purtare, iar Umberto un fel de haină din postav militar, refăcută de mama și pe urmă revopsită din gri-verzui în albastru închis. Cred că a fost o utilizare ingenioasă a celebrului veston găurit de un proiectil austriac cînd tata pornise la asalt pe muntele Sabotino.

Acum că umbla așa încotoșmănat în ploaie pe via Savigliano, Umberto a fost iluminat de o idee :

— E adevărat că noi nu sîntem bogați ?

— Ce-ți trece prin cap, tocmai azi ? N-am fost niciodată și nu vom fi niciodată, a răspuns mămica plină de certitudine.

Acest pesimism liniștit făcea parte din pedagogia ei. Pe mine, care eram un copil cuminte acasă și bun la școală, știu că mama mă iubea foarte mult ; poate eram copilul ei preferat, dar îmi spunea adesea că nu eram prea atrăgător, așa mititel de statură, aproape dizgrațios. E clar că nu se temea că-mi va crea complexe de inferioritate și administra și laudele cu multă zgîrcenie. Succesul la școală, de exemplu, era considerat drept normal. Dacă nu erai primul în clasă, părea că jignești onoarea casei și compromiți viitorul familiei. Nu aveam avere și nici rude bogate de la care să sperăm o moștenire, și noi, copiii, trebuia să facem totul singuri, ținînd seama de faptul că porneam defavorizați. Dușmană aprigă a iluziilor care îi păreau înșelăciuni, rezistentă la speranțele prea ușoare, mămica se apăra cu scepticismul pentru a nu se expune riscului unor răni care ar fi fost foarte dureroase pentru ea pentru că era foarte sensibilă. De aceea se stăpînea, refractară la euforie, nu se lăsa pradă sentimentelor și aproape că își ascundea afecțiunea.

În orice caz, acum că mi se vorbea pe neașteptate de bogăție și sărăcie, mi-era greu să plasez acest concept între categoriile pe care le

ordonasem deja într-un sistem ierarhic de valori : militarul înaintea civilului, familia și patria pe același plan, religia ca obiect de consum pentru femei și copii, și poate încă alte cîteva noțiuni nu prea încurcate. Dar bogăția chiar nu știam unde s-o așez în palimpsestul meu particular. Mi se părea o deformare, o exagerare care nu folosea la nimic, dat fiind că ceea ce aveam noi, care nu eram bogați și nu eram sortiți să devenim, era suficient. În felul meu eram aproape fericit și de exemplu nu simțeam nici un fel de invidie față de copiii din familia Cassin, care locuiau într-o vilă splendidă în mijlocul unui parc înconjurat de un zid înalt pe viale Degli Angeli, cu o priveliște frumoasă spre valea rîului Gesso. Dat fiind că eram prieteni, mergeam să ne jucăm la ei și astfel ne bucuram de aceleași frumuseți ; nu ceream mai mult, pentru că aveam un simț redus al proprietății. Nimeni nu mi-l cultivase nici acasă, nici la școală, și eu creșteam fără să-mi fie stimulată aviditatea. E un mare merit al primilor mei educatori, dar probabil era răspîndit în mediul acela inimitabil ce-mi rămîne în amintire din vremea copilăriei mele la Cuneo.

SCRISORI DE FAMILIE

În familie aveam și un sfînt — Cînd locuiam la Cuneo — Nu cred că a înțeles prea multe din ceea ce înseamnă Sicilia — Acesta era modelul de viață — În familia savoiardă a lui Nounou — În afară de acest avantaj — Povestea lui Claude Gabet — Misionar al sfîntului Vicenzo — Dar mai este unul — La Bagnasco mă dusesem cu soția mea — Mai fusesem aici o dată — Eu eram de acord cu don Cravero

În familie aveam și un sfînt, sau cel puțin îl credeam așa : monseniorul canonic Giovanni Maria Silvestro, fratele bunicului meu din partea mamei, Stefano, colonel la vînătorii de munte. Nu l-am cunoscut pentru că a murit la 10 aprilie 1909, înainte de venirea mea pe lume. Era în sîmbăta mare din anul acela, la amiază clopotele băteau a sărbătoare pentru a anunța gloria reînvierii lui Isus Cristos, aleluia, aleluia, și fratele bunicului meu urca în ceruri după șapte zile de chinuri în urma unei duble pneumonii.

Rămăsese cu gura căscată și nu reușeau să i-o închidă, oricîte eforturi a făcut medicul, cav. dr. Giovanni Chiarlone, care făcea și el parte din familia noastră, dat fiind că se căsătorise cu mătușa Francesca, sora mai mică a lui Stefano și Giovanni Maria Silvestro. Din imboldul credinței, stareța mănăstirii unde locuia fratele bunicului, vicar al episcopului de Cuneo, i-a spus atunci cadavrului cu o sfîntă simplitate :

— Părinte, dumneavoastră care ne-ați dat întotdeauna atîtea exemple de supunere, permiteți-mi să vă rog să-mi dați ascultare : țineți gura închisă.

Citesc într-o carte de memorii a lui don Dalmazio Peano : „Miracol ! Repetîndu-se din nou încercarea, gura s-a închis !“ Și a fost primul miracol. A urmat imediat un altul și a părut cu atît mai extraordinar cu cît demonstra puterea supranaturală pe care o exercita fratele bunicului meu nu numai asupra propriului corp, ci și asupra materiei ce îi era străină. Lumînările sfințite aprinse în jurul trupului său neînsuflețit ardeau cu adevărat, dar nu se consumau decît într-o măsură irizorie : au scăzut doar cu 19 centimetri în 52 de ore, o scădere care ar fi trebuit să aibă loc în doar 12 ore și 26 de minute, după expertiza pe care preotul bisericii Sacro Cuore a solicitat-o furnizorului de lumînări, lumînărarul din Cuneo, domnul Emilio Bagnoli. „Miracol ?“ a precizat acesta în scris, „nu e de competența mea să mă pronunț, dar am toată încrederea că mon-

seniorul Silvestro, atît de sfînt, va mai obține multe de la Dumnezeu !“

O asemenea minune e rară, mă învățau acasă cînd eram copil. Se mai întîmplase o dată în secolul al XII-lea cu luminările aprinse în ziua de Înălțare în fața icoanei Fecioarei Maria în biserica Santa Maria Maggiore din Roma ; și altă dată la Bourges, în primăvara lui 1721, în timpul unei slujbe la șapte sau la treizeci de zile pentru sufletul papei Clement al XI-lea Albani : și în aceste două cazuri luminările sfințite nu s-au consumat. La Cuneo s-a presupus că diferența de timp între un consum normal și cel excepțional de redus în cazul fratelui bunicului meu conținea o indicație tainică : „Oh !“ scrie don Peano. „De ce oare n-am putea lua în considerație, printre alte ipoteze, și pe aceea că bunul Dumnezeu a vrut, prin consumarea luminării timp de cîteva ore în fața trupului neînsuflețit al monseniorului Silvestro, să indice timpul pe care-l va petrece în purgatoriu ?“ Dacă se făceau bine calculele, acesta ar fi fost ceva mai scurt de 39 de ore, o durată minimă, de sfînt.

În sprijinul acestei ipoteze venea faptul că, înainte de a muri, fratele bunicului meu o văzuse pe Maica Domnului timp de trei sferturi de oră. După ce primise sfînta împărtășanie în după-amiaza zilei de Vinerea Mare, se plînsese îndurerat :

— Sînt foarte mîhnit... Nu vine Maica Domnului ! Nu vine, nu vine... Și-mi promisese ! O fi fost doar o iluzie de-a mea ?

Dar nu fusese o iluzie, pentru că noaptea, în timp ce se spuneau rugăciunile pentru muribunzi, la cuvintele *Janua Coeli* ale litaniilor pentru Maica Domnului „chipul muribundului se transfigurează“ au lăsat scris două martore, maica Tecla Ciravegna și maica Redenta Tibaldi, „și spre uimirea tuturor se așează brusc pe pat, își încrucișează mîinile pe piept, le întinde de parcă ar vrea să îmbrățișeze pe cineva, bate din palme de bucurie, zîmbește cu un zîmbet ceresc, face mai multe plecăciuni, trimite sărutări înfocate cu ambele mîini și încearcă să meargă în întîmpinarea magnetului ceresc“. E întrebat :

— A venit Maica Domnului ? O vedeți ? E frumoasă ?

El răspunde cu un ooh !... foarte lung, ridicînd brațele spre cer : „Un amănunt demn de reținut este că, în timp ce mai înainte monseniorul Silvestro era aproape surd, în ultimele ore ale vieții sale a dovedit că aude distinct fiecare cuvînt, chiar cînd se vorbea în șoaptă“.

Prin asemenea extaze sau exaltări divine trecuse de altfel frecvent în viața lui. Încă de pe vremea cînd nu fusese uns preot se prosterna în biserica Sant'Ambrogio, la capătul străzii Roma, pentru a adora tabernacolul într-o asemenea atitudine, încît preotul, don Stefano Cavallo, își spunea : „Dar, desigur, îl vede pe Isus... Isus îi vorbește !“ Intra pe o ușă laterală și, după ce se asigura că nu e nimeni în biserică, o străbătea tîrîndu-se în genunchi. Rămînea atît de mult timp și în capela publică a micii mănăstiri San Giuseppe încît maica Gertrude,

paraclisera, a crezut că e vorba de un hoț care așteaptă ocazia să golească cutia milei sau să fure inimile votive de argint atîrnate pe pereți. A chemat un polițist ca să-l surprindă în flagrant delict, dar acesta l-a recunoscut :

— E tînărul Silvestro, cunoscut de tot orașul, bucuria familiei lui, părintele celor săraci. Ce figură, ce figură !

Altă dată, umblînd între șinele tramvaiului cu aburi din Borgo San Dalmazzo era cît pe-aci să fie călcat de acesta : „Ciudat e faptul că, a povestit el însuși mai tîrziu, auzeam foarte bine în spatele meu tramvaiul și sunetul agitat al clacsonului, dar eram distrat în clipa aceea și nu-mi trecea prin cap să mă dau la o parte". Din fericire l-a salvat un poștaș care trecea pe acolo, Giobatta Conte, apucîndu-l brusc de un braț. Îl luase drept nebun pentru că îl vedea „gesticulînd, rîzînd, ca și cum ar fi vorbit cu cineva". Explică don Peano că interlocutorul era Isus : „Pentru monseniorul Silvestro, Isus-Euharistia era peste tot, în biserică, în cameră, în piață, pe străzi !"

Poate de aceea diavolul îl luase la ochi și îl chinuia noaptea. Fratele bunicului meu locuia la mănăstirea călugărițelor iosefine din corso Gesso 17 și chiar aceste călugărițe au atestat sub jurămînt că în dormitorul părintelui lor prea venerat se repetau noaptea ciocniri implacabile cu demonul. În general, faptul începea cu o serie de zgomote stranii, asemănătoare cu grohăitul porcilor, alternate cu strigăte plîngărețe. Urmau lătrături de potăi, cărora li se adăugau într-un crescendo înfricoșător urlete

injurioase, cînd stridente, cînd cavernoase, care-ți înghețau sîngele în vine. Pe urmă o lovitură de baston, un țipăt, pe fundalul unor gemete și vaiete continue ; în sfîrșit, bine distinctă și vibrată, vocea de protest a fratelui bunicului meu care îi ordona diavolului :

— Pleacă, necuratule, lasă-mă în pace, pleacă *badàgu*.

Badàgu e un termen dialectal din Cuneo, care astăzi nu se mai folosește, la fel ca *badòla,* care înseamnă prost, tîmpit, idiot, spus mai mult în bătaie de joc decît cu dușmănie, și fratele bunicului meu vroia astfel să-și exprime uimirea în fața îngîmfării cu care necuratul credea că poate pune stăpînire pe el. Dar încercarea era grea, astfel încît urma apoi o invocație imploratoare repetată de trei ori cu o voce din ce în ce mai gîfîită :

— Oh, Maria, mama mea, ajută-mă. De ce permiți aceste lucruri ? Ajută-mă, sînt fiul tău.

Călugărițele Marina Penazzo și Giovanna Viglietti mărturisesc sub jurămînt că au auzit cele de mai sus, ba chiar și-au însemnat și data precisă a acestei sfidări satanice : s-a întîmplat la 18 februarie 1909, zi care a coincis în anul acela cu Lăsata secului, pe la ora zece seara.

Pe mine ideea cu diavolul care se lupta cu sfîntul din familie nu mă impresiona prea mult. Toată istoria mi-a fost povestită cînd eram deja măricel, tocmai pentru a nu înfricoșa sufletul meu de copil, ba mai mult, mama m-a avertizat : „Sînt povești pe care le spun călugărițele", și în cuvintele ei se simțea compătimirea pentru bietele de ele. Unchiul Giovanni

însuși, cînd se ducea în vizită la fratele său Stefano, soțul bunicii, se lăsa uneori pradă confidențelor : *„Ohi mì mì, cule teste bindà“.*[1] Capete bandajate, înfășate ca să le strîngă creierul, erau cele ale călugărițelor cu care unchiul Giovanni avea mult de a face în calitatea sa de vicar, adică delegat al episcopului care se ocupă de sănătatea spirituală a călugărițelor.

El le iubea ca pe surorile lui întru Cristos, dar acest lucru nu-l împiedica să-și permită în familie aprecieri ironice, și mie mi se părea normal să le împărtășesc și să rîd de ele, și îmi plăcea faptul că sfîntul din familia noastră era astfel făcut. Mi-era simpatic pentru că știam despre el că în copilărie fusese un ștrengar deștept cu un temperament foarte vesel. La școala elementară publică, unde îl avusese pe Edmondo De Amicis coleg de bancă, se distinsese „prin hazul poantelor care provocau rîsul colegilor săi, punîndu-i adesea în încurcătură prin felul său spiritual și mucalit de a vorbi“. Era un suflet cu naivitate burlesc și în familie se pomeneau isprăvile sale de pe vremea cînd, la munte, la Vernante, oaspete pe perioada verii al unei mătuși bătrîne din partea mamei sale, Bogetti, „...în fiecare zi făcea cîte una. Dar erau lucruri nevinovate și cinstite. O dată a pus cîteva frunze de urzici în patul bunei mătuși ; altă dată a uns cu miere cheia camerei sale, iar într-o zi a ajuns chiar să-i îmbrace rochiile și să facă pe paiața !“

---

1 Vai de mine, capetele acelea înfășate (în dialect).

Trebuie să fi fost o fire cam despotică. Un unchi canonic, don Stefano Lione, care oficia în bisericuța Tarlapini, îl însărcinase să-l ajute la slujba religioasă la fiecare două zile, alternativ cu fratele lui mai mare, Stefano, bunicul meu. Cînd nu-l ajuta la oficierea liturghiei, Giovanni trebuia să facă pe paracliserul și acest lucru i se părea o înjosire. Prin urmare i-a spus lui Stefano :

— Dacă tu ai trage clopotele în fiecare dimineață, ai aprinde lumînările și m-ai lăsa pe mine să ajut la oficierea slujbei, n-ar fi mai bine ? Dacă ești de acord, eu îți dau în fiecare zi partea mea de prăjitură de la masă.

Se pare că bunicul meu Stefano era în general destul de supus frățiorului său cel zvăpăiat, dar de data aceasta i-a spus răspicat nu. Însă încăpățînatul viitor sfînt nu s-a dat bătut și a insistat pe lîngă unchiul canonic, obținînd să-l ajute în fiecare zi amîndoi la oficierea slujbei : „Și era fericit“, mi se povestea acasă, „mai ales pentru că amorul propriu îi fusese satisfăcut“.

Poate că păcătuise de prea mult orgoliu, dar o făcuse spre a da un exemplu bun, de parcă ar fi simțit de mic vocația sa frumoasă. Totuși, Providența a întîrziat mult timp să i-o arate cu claritate, astfel încît, înainte să se facă preot, fratele bunicului meu a studiat medicina la Torino, și-a dat examenul de licență și s-a întors la Cuneo unde a exercitat profesia de medic timp de șase ani, pe cît se pare în mod strălucit. Și totuși, spunea încă de pe atunci : „Medi-

cul îi îngrijește pe bolnavi și Dumnezeu îi vindecă". Putea să pară o replică plină de spirit, dictată de un scepticism profesional sănătos, dar trebuie menționat că el o punea în practică cu toată seriozitatea. O călugăriță iosefină, Luigia Mattone, ne povestea nouă, celor din familie, că simțise la un braț niște dureri îngrozitoare, pe care doi medici buni le judecaseră deja incurabile. A venit atunci doctorașul Silvestro, a examinat brațul, l-a palpat, a făcut niște grimase, a prescris niște frecții și la sfîrșit i-a spus :

— Rugați-vă la Madonna della Riva.

Călugărița s-a rugat timp de nouă zile în biserica aceea, care la Cuneo păstrează nenumărate mărturii ale bunăvoinței arătate de Sfînta Fecioară, și în ultima zi l-a întîlnit acolo pe doctoraș, care i-a spus cu seninătate :

— Vă veți vindeca, m-am rugat pentru dumneavoastră.

Într-adevăr, s-a vindecat perfect, ba mai mult, brațul, care din cauza durerilor se cam chircise și se scurtase, și-a revenit la forma și la dimensiunea normală.

E ca și cum am spune că fratele bunicului meu practica medicina în strînsă legătură cu Preasfînta Maria, căreia i se dăruise încă din vremea studiilor universitare. Într-un caiețel de-al lui de student se găsește notată următoarea hotărîre fermă : „Dacă va trebui, din necesitate de studiu sau de profesie, să vorbesc sau să văd lucruri delicate, voi avea grijă să mă adresez cu o scurtă rugăciune Fecioarei Maria, ca prin bunăvoința ei să-mi șteargă din minte

și din inimă orice rămășiță de impresie rea". Prin urmare erau sfinte străduințele acelui tînăr de a se păstra pur, și ca premiu harul divin i-a trezit vocația de preot.

S-a întîmplat în 1876, în luna mai, lună consacrată Fecioarei Maria, pe care fratele bunicului meu a vrut să o petreacă toată în pelerinaje, întîi la Nostra Signora della Misericordia în apropiere de Savona, și apoi pe rînd la Madonna del Laghetto la Nisa, la Nostra Signora della Guardia la Marsilia, la peștera Sfintei Maria Magdalena și la mormîntul Sfintei Marta de la Tarascon și în sfîrșit la Lourdes. S-a întors la Cuneo transfigurat, cu o grabă grozavă să devină preot cît mai curînd posibil. Nu făcuse studii teologice, dar datorită vioiciunii minții sale și faptului că făcea parte dintr-o familie distinsă, episcopul de Cuneo, monseniorul Andrea Formica, l-a scutit de tot de frecventarea seminarului. A trebuit doar să-și radă favoriții pe care-i purta stufoși conform modei timpului, să lase să i se facă tonsura [1], și în ziua cînd a îmbrăcat pentru prima dată veșmintele de preot — 8 decembrie 1876, sărbătoarea Neprihănitei Zămisliri — a primit primele două grade ale sfintei consacrări preoțești [2]. După cincispre-

---

1 Tonsură : tunderea părului în creștetul capului la consacrarea unui preot catolic.

2 Un preot catolic trece prin 7 grade (4 inferioare și 3 superioare) pînă la consacrarea deplină. Fiecare grad își are funcțiile lui bine stabilite (de exemplu, primul grad inferior are drept sarcini deschiderea ușilor bisericii și tragerea clopotelor).

zece zile i s-au conferit următoarele două, după trei luni alte două. La preoție a fost promovat în sfîrșit la 21 septembrie 1877, de sărbătoarea sfîntului evanghelist Matei, și astfel în mai puțin de zece luni, timp record, și-a atins ținta pe calea pe care Domnul i-a scurtat-o.

Era preot, și ce preot : unul din cei bătăioși și foarte modern pentru vremea lui. Nu se ocupa doar de călugărițe, cele cu capetele înfășate, ci făcea și pe ziaristul catolic de avangardă după exemplul lui Louis Veuillot, convins ca și el că presa aparține forțelor răului și că ar fi fost mai bine pentru societate dacă ziaristica nu s-ar fi inventat niciodată : „Dar presa există, din păcate, și cu desfășurarea și perfecționarea ei minunată a devenit în mîna celor răi o armă foarte puternică pentru popularizarea erorii intelectuale și morale." De aceea trebuia stăvilită, chemîndu-i pe cei buni la luptă, trîmbițele trebuiau să cînte cu putere : *„Si incertam vocem det tuba, quis parabit se ad bellum ?"* Dacă sunetul trîmbiței este nehotărît, cine va porni la război ? (Sfîntul Pavel către Corintieni, 1/XIV/8).

Umil și blînd în viața religioasă, fratele bunicului meu se pare că era teribil cînd punea mîna pe condei. În amintirea prieteniei ce-i legase în copilărie cînd fuseseră colegi de școală, Edmondo De Amicis îi trimisese în dar cartea sa „Cuore", însoțită de o dedicație afectuoasă, dar monseniorul Silvestro o desființă în paginile ziarului *Corriere delle Alpi*, punîndu-i în gardă pe părinții creștini în fața pericolului grav ce i-ar fi amenințat pe copiii lor dacă ar fi

citit o carte „plină, e adevărat, de calități literare, dar lipsită cu totul de credință și de religie". Se stabilise la Cuneo un preot evanghelic, un anume Filippo Cardon, „să semene printre noi zîzania protestantismului", și din păcate autoritățile civile „deși au fost imediat îndemnate să ia măsuri pentru înlăturarea acestui scandal, consideraseră că e mai bine să nu intervină și să-i lase lupului coborît aici din valea Lucernei mînă liberă în a distruge sufletele". Din fericire fratele bunicului meu a avut grijă să-i înfrîneze îndrăzneala, punîndu-l la stîlpul infamiei „în legătură cu punerea la frigare a călugărului apostat Giordano Bruno, voită și ordonată, potrivit calomniatorilor Bisericii, de curtea de la Roma". Nu știu la ce argumente recursese monseniorul Silvestro ; am găsit însă scris că a urmat „o polemică nu prea edificatoare, care a avut consecințe dezgustătoare din cauza impulsivității ostile a părții adverse".

Dar și fratele bunicului meu era un polemist inveterat. Unul dintre colaboratorii săi, Stefano Dorico, povestește că proza sa era „caustică uneori ca un fier înroșit în foc, incisivă ca lama unui brici", și că logica sa urmărea să atingă drept, fără fente și fără mișcări de apărare, ținta pe care voia s-o lovească. Cînd sosea la redacție, în via Chiusa Pesio, în inima vechiului Cuneo, era numai zîmbete și binecuvîntări, dar imediat ce se așeza la masă să răsfoiască ziarele devenea un alt om : „Mîna pioasă care abia încetase să urmărească mărgelele mătăniilor apuca aproape cu nervozitate revistele și zia-

rele care se distingeau îndeosebi ca adversare ale ideilor pe care el le îndrăgea. O privire fugară, o clipă de reflecție și apoi o străfulgerare în privirea blîndă : era articolul de fond".

În astfel de termeni se vorbește despre un bun ziarist. Dacă „era vorba să se dea o luptă strînsă, cînd era cazul să se riposteze la o eroare dăunătoare, mai ales cînd trebuiau apărați de calomniile volteriene preoția și preoții, atunci întreaga lui răzvrătire nobilă împotriva răului, întreaga lui dragoste pentru adevăr și dreptate treceau de la inimă la minte, la condei, și condeiul nu mai părea condei, ci devenea spadă". De aceea ziarele sale *(Corriere delle Alpi, Il Dovere* și în sfîrșit *Lo Stendardo* [1], fondat și finanțat de el pînă la sfîrșitul vieții) erau adesea sechestrate în anii aceia ai domniei regelui Umberto, atît de potrivnici presei de opoziție catolică ; și el avea parte de procese și condamnări în prima instanță și la recurs. Odată, cînd a vrut să fie prudent (era în 1898 și represiunea continua să bîntuie după revolta din mai de la Milano, înăbușită de generalul Bava Beccaris), s-a limitat să reproducă un articol de fond din ziarul *Il Resto del Carlino,* precedîndu-l doar cu o introducere de două rînduri : „Pentru noi, clericalii, e periculos să facem comentarii, ținînd seama de cele ce se întîmplă la nivel înalt. Să lăsăm deci să vorbească o foaie liberală, *Il Resto del Carlino*".

Dar prudența nu a fost suficientă, tot *Lo Stendardo* a fost sechestrat, iar nu *Il Resto del*

1 Curierul Alpilor, Datoria, Stindardul.

Carlino ; tocmai „ziarul căruia îi aparține paternitatea articolului", protestă fratele bunicului meu în numărul succesiv, „ar fi cazul să se spună *tot capita tot sententiae* [1]", încheia sarcastic. I s-a intentat proces și a fost condamnat la tribunalul din Cuneo, și a făcut recurs la Torino. În dimineața în care trebuia să plece, a povestit una din călugărițele iosefine de la mănăstirea sa, „s-a sculat la ora 3 și a celebrat Sfînta Liturghie, după care a rostit multe rugăciuni. O trăsură trebuia să vină să-l ia la ora 4 și jumătate ca să-l ducă la gară, dar în noaptea aceea ninsese din belșug, drept care vizitiul găsise de cuviință să nu-și țină cuvîntul dat. Părintele a trebuit prin urmare să străbată pe jos jumătatea de kilometru ce desparte casa noastră de gară, prin zăpada înaltă de patruzeci de centimetri. Și totuși era mulțumit ! Noi eram speriați la gîndul suferințelor sale în fața judecătorilor : el în schimb rîdea și, la fel cu venerabilul Cottolengo, sărea în sus și-și arunca pălăria în aer strigînd : Trăiască *Sacro Cuore,* trăiască Papa !"

În timpul procesului, care s-a încheiat cu o condamnare la patru luni închisoare și o amendă substanțială, un martor povestește că fratele bunicului meu a continuat să spună rugăciuni : „În timp ce judecătorii, avocații, martorii discutau pro și contra cauzei sale, el, pe banca imputaților, continua să recite rugăciunile închinate Fecioarei Maria ca și cînd ar fi fost singur. Și cînd și-a auzit condamnarea, a

1 Atîtea capete, atîtea păreri (l. latină).

zîmbit din cauza satisfacției intime pe care o simțea, avînd posibilitatea să sufere din dragoste pentru Isus Cristos și s-a întors liniștit la ziarul său *Lo Stendardo*, cauza atîtor dureri, dar totodată obiectul unei nestinse iubiri".

Poate că avea într-adevăr stofă de sfînt, cum văd eu lucrurile, tocmai pentru că trăia cu o anume veselie. Mi se pare frumos cum s-a dus la proces sărind prin zăpadă, aruncîndu-și pălăria în aer și strigînd „trăiască *Sacro Cuore* și trăiască Papa". Îmi place de asemenea că atunci cînd a fost numit de către papa Leon XIII Camerist secret extraordinar al Sfinției Sale *(Cubicularius intimus seu secretus)*, i-a spus plin de mulțumire episcopului său, monsenior Teodoro Valfré di Bonzo, care îl felicita : „Se vede încă o dată că Papa e infailibil numai în problemele de credință și morală : în celelalte poate fi înșelat ca orice muritor de rînd. De exemplu în cazul meu Papa a fost înșelat de episcopul meu, care la rîndul său nu a fost bine inspirat în a mă propune pentru decorație." Și pe urmă, aparte, cu bufonerie ca într-o comedie goldoniană : „Au decorat un măgar !"

Aceștia sînt sfinții care îmi merită stima și mă întreb de ce propunerea sa spre beatificare nu a fost niciodată promovată de Sacra Congregație pentru cauzele sfinților, care își are sediul la Roma, în Piazza Pio XII nr. 10. Canonul 253, paragraful 3 îi atribuie următoarele competențe : *„Ea omnia agit quae ad beatificationem et canonisationem Servorum Dei vel*

sacras reliquias quoquo modo referuntur". [1] E o latină destul de ușoară, care nu necesită traducere, și mă pot mărgini să observ că fratele bunicului meu a lăsat destule moaște și că a făcut cel puțin treizeci de minuni, după cum rezultă din depozițiile martorilor adunate de ordinul călugărițelor iosefine din Cuneo.

Stareța pe care am cunoscut-o cu ocazia căsătoriei fratelui meu Umberto, care în 1942 a ținut să se însoare în micuța capelă a mănăstirii din corso Gesso nr. 17, aceeași în care monseniorul Silvestro îi unise în căsătorie pe părinții noștri în 1906, mi-a spus că din păcate cauza se oprise pentru că iosefinele sînt călugărițe sărace, care nu-și pot permite marile cheltuieli necesare pentru a înălța pe cineva la gloria altarelor. Ba chiar mi-a cerut să intervin eu însumi pe lîngă Vatican :

— Știu că sînteți ziarist ca sfîntul dumneavoastră strămoș. E frumos ca tradiția să se păstreze în familie. V-ați găsit vocația în amintirea sfîntului nostru părinte ? m-a întrebat.

Neavînd nici o îndoială în această privință, m-a scutit de răspuns, continuînd :

— Dumneavoastră care desigur sînteți bine cotat la Roma ați putea scrie un articol frumos pentru a sprijini cauza noastră.

Și mi-a oferit toată documentația în legătură cu minunile făcute de fratele bunicului meu. Dar eram atunci în plin război, ziarele publicau

---

1 Face tot ceea ce se referă la beatificarea și canonizarea Slujitorilor Domnului sau chiar numai la sfintele moaște (l. latină).

alte lucruri și trebuie să mărturisesc că nu m-am ocupat de asta. Regret însă mai puțin acest lucru, gîndindu-mă că într-o zi bunul Giovanni i-a spus surorii sale dragi Clelia pe jumătate serios, pe jumătate în glumă :

— Sfînt da, în Paradis da, dar fără canonizare. Trebuie deranjată prea multă lume.

Iată-i pe sfinți dușmani ai birocrației ecleziastice.

Cred că am povestit destul despre familia mamei mele. Mai adaug doar o mică amintire legată de bunicul meu Stefano Silvestro, pe care eu din păcate nu l-am cunoscut, dar care pe mine, copil, care îl contempla într-o fotografie ce-l prezenta în mărime naturală, mă impresiona foarte tare pentru că semăna în mod surprinzător cu regele Umberto I. Aceiași ochi mîndri și pătrunzători, și mustața albă, avînd forma unui ghidon de bicicletă, la fel cu cea faimoasă a bunului rege. Uniforma militară ajuta la identificare și cînd eram mic îl priveam, admirîndu-l cu orgoliu.

Bietul bunic, inginer licențiat la Torino, intrase la școala militară, ieșise de acolo sublocotenent de artilerie și apoi în cursul carierei fusese strămutat, cum se spunea pe atunci, la vînătorii de munte cu grad de colonel. Bunica îmi povestea că soțul ei tocmai urma să devină general cînd a fost lovit de o insolație îngrozitoare într-o zi în timp ce se întorcea de la marile manevre, călărind în fruntea regimentului. Atunci ceruse să servească în condiții mai liniștite și fusese numit comandantul districtului Vercelli.

— Acum să ne odihnim puțin, îi spusese bunicii. Pe urmă facă-se voia Domnului.

Din păcate sănătatea sa, „minată de fierbințeala insidioasă a soarelui", cum am citit într-un frumos necrolog al său, n-a mai rezistat și curînd a murit subit în timpul unei permisii pe care o petrecea la Cuneo. Dar pe mine copil acest trist sfîrșit al vieții sale pămîntești mă interesa prea puțin : mi-l închipuiam că a murit călărind în fruntea regimentului, și mi se părea o moarte foarte glorioasă pe cîmpul de luptă.

Cînd locuiam la Cuneo, unul din avantajele domiciliului nostru era apropierea de Mondovì, mai puțin de treizeci de kilometri pe calea ferată, de-a lungul unui itinerar cu gări purtînd nume ca-n basme : Beinette, Margarita, Pianfei, Rocca de' Baldi. Ne lua o oră și era o călătorie minunată care ne ducea în paradisul copilăriei : casa mătușii Maria, sora tatălui meu, soția doctorului Giuseppe Meriggio, un bun medic, căruia noi îi spuneam unchiul Miccio.

Era o frumoasă casă veche din Mondovì Piazza, situată între via Scuole și via Francesco Gallo, un arhitect destul de cunoscut printre eclecticii școlii baroce piemonteze tîrzii. Înspre via Gallo, înconjurată de un zid înalt, era o grădină cu terase tăiate în coasta muntelui, cu o boltă de viță, un coteț de păsări, un spalier cu trandafirași, coacăze printre iederă, pruni în mijlocul stratului de violete și pe terasa cea mai joasă o mică porțiune care producea fasole și ardei. Frumusețea grădinii consta pentru

mine în secretele sale și în surprizele oferite de fiecare dintre cele trei nivele, scara centrală, o galerie de plante agățătoare, treptele grădinii de zarzavat, o cărare de cărămizi de la grădină la ușa bucătăriei. Erau ascunzișuri, tranșee, fortărețe, unde ne jucam de-a războiul cu verii Meriggio și verii Scotti care veneau de la Torino pentru marile adunări în jurul zeității familiei, Nounou.

Pe urmă casa, înspre via Scuole : era foarte frumoasă, pentru că era spațioasă, cu atîtea camere că nu puteau fi folosite toate în același timp aproape niciodată, ceea ce îmi dădea o impresie de grandoare. Erau un alcov întunecos, ce conținea un pat masiv de două persoane sub o arcadă, salonul cu pianul, sala rotundă fără ferestre în mijlocul casei, galeria cu geamuri unde se aflau leagănul și inelele de gimnastică, camera galbenă pentru oaspeți, salonașul roșu unde așteptau pacienții unchiului Miccio, pe urmă toate celelalte camere de locuit, și în sfîrșit un pod care era o adevărată peșteră cu comori prin descoperirile pe care le făceam, ascunzîndu-ne acolo.

Mie îmi plăcea să merg la Mondovì și pentru că mă fascina verișoara Pia, care mi se părea foarte frumoasă, înaltă, subțire și brunetă. Îi spuneam afectuos Pilini sau, dacă vroiam s-o supăr, Piota, ceea ce înseamnă în piemonteză labă. Ea își lua revanșa, spunîndu-mi puișor sau La Vitòr, aproape la feminin, dat fiind că eram cel mai blond și cel mai mic dintre toți verii. Cel mai mare era Marco, fratele Piei, pe care

îl admiram subjugat : știa să cînte la vioară, o artă care mi se părea inaccesibilă.

Mai era apoi și frumusețea acelui vechi oraș împărțit în trei burguri : în partea de cîmpie Breo, care poate că își ia numele de la *braia*, pajiște pe lîngă un torent (care se numește Ellero) ; Carassone, la jumătatea coastei și puțin spre răsărit, și Piazza, în vîrful colinei. Acum tot orașul s-a extins într-o proliferare de noi cartiere de locuințe care mie, cînd mă întorc să revăd locurile copilăriei, mi se par o intruziune ce alterează referințele memoriei. Dar Piazza am găsit-o încă intactă și extravagantă ca atunci, cu frumoasa ei piațetă alungită printre viile care ajung pînă în centru. Nu e o piață adevărată, în pofida numelui pe care-l conferă acestei părți a orașului ; e o însoțire a două străzi paralele, dintre care cea de la sud merge în sus, în timp ce dinspre nord cealaltă coboară. Cam la jumătatea distanței le unește un monument — dedicat Agriculturii — cu un postament care la nord e de peste doi metri, iar la sud e mai mic de unu.

De asemenea, sub porticurile părții din amonte se află un bust de marmoră cu care acasă fusesem învățat să mă mîndresc, pentru că fusese ridicat în onoarea locotenentului general Giovanni Durando, unchiul bunicului nostru și vărul regelui, ca purtător al ordinului cu colan *Santissima Annunziata*. Membru al gărzii personale a regelui Carlo Felice, simțindu-se liberal își dăduse demisia din funcția de locotenent al Vînătorilor din Savoia cînd avuseseră loc mișcările din 1831 și se înrolase ca merce-

nar în Belgia, Spania și Portugalia. În 1848 a obținut comanda armatei papale (cu Massimo D'Azeglio în statul său major), a capitulat onorabil la Vicenza și Carlo Alberto și l-a luat ca aghiotant, locotenent general la patruzeci și patru de ani. Și astfel a mai avut timp să lupte și în Crimeea, pe urmă în al doilea și al treilea război de independență, fiind rănit la Custoza unde comanda primul corp de armată.

Ce strămoș, mă gîndeam, privind bustul și găseam astfel un motiv în plus să mă bucur că aparțin unei familii din Piazza, un burg foarte nobil față de Breo, care mi se părea nimic altceva decît o anexă în serviciul nostru. Sus la noi stăteau domnii și militarii, profesorii și episcopul ; iar jos comercianții și industriașii morari și lînari, tăbăcari și ai hîrtiei. Era ca în Angoulême al lui Balzac, construit la fel ca Mondovì și locuit la fel de două societăți ce se dușmăneau între ele, despre care ar fi fost greu de spus care o disprețuia mai mult pe cealaltă.

Între Piazza și Breo exista o rivalitate nestinsă, chiar la nivelul copiilor. Bunicul meu din partea tatii, Bonifacio, colonel de infanterie, povestește în memoriile sale că pe vremea copilăriei lui, în jurul anului 1850, școlarii din Piazza, cărora li se spunea *piazzalini*, se băteau cu regularitate cu cei din Breo, numiți *bredolesi*. Se începea cu un schimb atroce de insulte : *babi cöc* de o parte și *tripún d'Breo* de cealaltă. *Babi cöc* înseamnă broaște rîioase fierte, și pînă în ziua de azi la Cuneo și în împrejurimi li se spune așa locuitorilor din Piazza

de către cei care vor să-și bată joc de ei. La figurat, expresia înseamnă pipernicit, urît, prăpădit. *Tripún*, în schimb, în dialectul din Mondovì înseamnă cîrtiță și se potrivește bine oamenilor din Breo care locuiesc jos, la poalele colinei. Ar putea să însemne și burtos — de la *trippa*, burtă — dar nu cred că bunicul meu s-ar fi referit la această a doua accepțiune a cuvîntului. Să fii gras era pe vremea aceea motiv de prestigiu, nu de batjocură. După injurii urmau loviturile cu pietre și invariabil, se laudă bunicul, cei din Breo erau puși pe fugă de cei din Piazza pe drumul ce lega cele două burguri.

Acest strămoș cutezător al meu n-avea cum să nu fie foarte neastîmpărat și la școală : „Aduceam adesea și cu mare plăcere în clasă șoareci, broscuțe, greieri, vrăbiuțe, șopîrle, spre groaza profesorului și distracția colegilor. Nu știu cîte pagini a trebuit să scriu drept pedeapsă, ba mai mult, am fost pus și în genunchi în mijlocul clasei ; și dat fiind că și din poziția asta aruncam probabil în colegi cu cocoloașe și săgeți de hîrtie și altele asemenea, mi-au fost blocate mîinile și au fost prinse între genunchi și podea. Și am fost pedepsit și mai grav, fiind obligat să stau o lună în banca măgarului. O, ce vremuri fericite și ce prostănac eram !"

E foarte frumoasă asocierea de adjective făcută de bunicul. Eu nu l-am cunoscut, deoarece a început să moară, mi-a povestit Nounou, „cînd a primit vestea fulgerătoare a asasinării Majestății Sale regele Umberto, pe care îl iu-

bea atît de mult și care la rîndul său îl iubea. A fost prima lovitură a îndelungatei arteroscleroze care l-a doborît la 31 martie 1901..." Nu făcuse o carieră prea mare, dar luptînd la Custoza, sub comanda unchiului Giovanni Durando, dobîndise o medalie de argint și probabil fusese un bun ofițer pe timp de pace. Din garnizoană în garnizoană a străbătut toată Italia, revenind de mai multe ori în Sicilia, unde trebuise să-i ridice cu forța pe cei ce nu se supuneau ordinului de încorporare (douăzeci și cinci de mii numai pe teritoriul districtului militar Palermo).

„Localitățile erau încercuite", citesc în memoriile sale, „se examina nota ce-i cuprindea pe recruții ce lipseau, erau aduse familiile lor și li se cerea, sub amenințarea arestării cîtorva membri ai familiei, să dea știri exacte și dovedite cu documente, scrisori etc., asupra domiciliului actual al fugarilor. Și dacă familiile refuzau, întregul oraș sau tîrg era supus blocadei. Nimeni nu mai ieșea din localitate pînă cînd rudele sau cunoscuții nu-i predau pe cei ce lipseau sau nu dădeau știri adevărate despre ei. Recunosc că sistemul era crud, dar indicați un altul care să permită atingerea scopului într-un timp atît de scurt și atît de bine !"

Ar fi vrut să se distingă împotriva mafiei, a banditismului și a furtului de vite, dar în acest domeniu totul s-a limitat pentru el la „a merge noaptea prin surprindere în cîte o casă, la o răspîntie sau într-o mină de sulf, pentru a încerca prinderea celor trei sau patru bande care bîntuiau pe teritoriul nostru". Dar era greu să

reușești, populația nu colabora : „Dat fiind că de la civili nu te puteai aștepta la nimic", bunicului meu care era de garnizoană la Girgenti [1] i-a venit ideea să-i interogheze pe toți militarii în tranzit care se duceau acasă în permisie.

O oboseală inutilă : „Eu îi interogam spre a avea informații despre răufăcătorii din comuna lor, vroiam să mă ajute să arestez sau măcar să-i cunosc pe unii dintre cei pe care-i știau. Dar era timp pierdut, soldatul cel bun din regimentul de pe continent, imediat ce ajungea în satul său, redevenea sicilian, neîncrezător, șiret, pungaș." Părerea aceasta a lui nu era de fapt rasism, ci o slabă cunoaștere a acelor noi italieni atît de diferiți de piemontezii ce-i erau familiari. Odată a reușit să prindă în cursă un șef de bandă destul de cunoscut, un anume Saieva, care i-a strigat :

— Căpitane, spuneți-le carabinierilor să nu-mi pună atît de strîns cătușele, trebuie să vă amintiți că v-am respectat pe drumul spre Favara.

Bunicul meu, care se plimbase călare cu cîteva săptămîni în urmă pe drumul acela, și-a amintit că un individ se dăduse jos de pe un măgăruș și își scosese pălăria ca să-l salute, și comentează în memoriile sale : „Priviți ce îndrăzneală nerușinată !"

Nu cred că a înțeles prea multe din ceea ce înseamnă Sicilia, dar i-a păstrat o amintire minunată pentru că acolo s-a căsătorit cu domni-

1 Vechea denumire a orașului Agrigento.

șoara Irma Gabet, viitoarea mea Nounou, fiică și nepoată de militari savoiarzi. O cunoscuse la Milano, în casa tatălui ei, colonelul Marco, și îi păruse „o floare gingașă, pe cale să se deschidă“. A trebuit însă să aștepte ani de zile pentru că „averea familiei Gabet, distinsă dar nu bogată“ nu reușea să asigure cele treizeci și două de mii de lire ale „zestrei militare“ necesare pe vremea aceea unui ofițer ca să obțină consimțămîntul regal pentru căsătoria sa. Pe urmă, nu știu cum, banii au fost găsiți cînd Irma, rămasă orfană de tată, locuia la unchiul ei, colonelul Ferdinando Charles, comandant al regimentului 49 de garnizoană la Siracusa.

Îndrăgostitul căpitan Bonifacio a aflat acest lucru la Girgenti și „închipuiți-vă un cal generos căruia i se deschide calea pădurii ! M-am avîntat în galop și după cîteva săptămîni de corespondență foarte asiduă, lucrurile au ajuns la un asemenea punct“, încît s-a stabilit data căsătoriei. Colonelul Ferdinando, unchi tutore, a vrut însă mai întîi să afle și părerea comandantului de regiment al lui Bonifacio și a primit următorul răspuns : „Am o fată, Olimpia, și îmi doresc din toată inima ca la timpul potrivit ca să poată întîlni ca soț un bărbat care să semene măcar de departe cu excelentul și foarte distinsul căpitan Gorresio. Semnat, colonel Ghersi.“

După ce a obținut acordul regelui și al colonelului, Bonifacio a avut grijă să obțină și binecuvîntarea Bisericii : „M-am dus la catedrală, am căutat un preot, mi-a fost indicat unul mare și gras, mai în vîrstă, dar cu o înfățișare

distinsă. L-am abordat pentru a-l informa despre dorința mea și m-am dus în sacristie unde, stînd în picioare, i-am spus în linii mari următoarele : «Am 38 de ani, de la 17 nu m-am mai spovedit, în anii care au trecut n-am păgubit pe nimeni, dar în rest am făcut din toate cîte puțin. Trebuie să mă însor, am venit să mă spovedesc de micile mele păcate și să vă cer iertarea și aprobarea.» «Credeți în Dumnezeu ?» a întrebat preotul. «Da.» «Aparțineți la secte politice și antireligioase ?» «Nu, prin educație și prin obligațiile inerente poziției mele de ofițer, dimpotrivă, le combat.» «Și o iubiți pe logodnica dumneavoastră ?» «O, da, da !» «Atunci mergeți în pace !»“

Căsătoria aceea a fost foarte reușită și, transferîndu-se din garnizoană în garnizoană prin toată Italia, Nounou se distra mereu foarte mult. Avea un suflet de călătoare : „După moda englezească“, comenta puțin ironic și puțin admirativ Bonifacio, a cărui mamă, Annetta Benedicti — „mama aceea dragă și sfîntă, care se mișca atît de greu de acasă și era împotriva călătoriilor“ — nu văzuse în viața ei marea. Nounou, dimpotrivă : îi plăcea să meargă la mare și era de asemenea o amazoană pricepută, remarcîndu-se atît în exercițiile de manej cît și în echitația de cîmp, și într-adevăr paginile amintirilor de familie sînt pline de povești cu cai cumpărați și vînduți, dresați sau îndărătnici.

Murgul Trombella, de exemplu : cumpărat cu „înlesnire“, la un preț de favoare, la depozitul cavaleriștilor Aosta, era frumos și armonios, dar încăpățînat și vicios. Bunicul nu că-

zuse de pe el niciodată, dar nu-i permitea soției sale să-l călărească pentru că Trombella îi aruncase o dată ordonanța, făcînd-o să zboare peste un parapet înalt, și azvîrlise din șa un sublocotenent contabil, cavalerist de elită, care provenea dintre subofițerii unui regiment de lăncieri. Teribilul Trombella „se apăra cabrîndu-se și apoi ridicîndu-și imediat crupa", și era dintre cei ce nu vor să se despartă de ceilalți cai și uneori nici măcar să iasă din curtea grajdului.

Mi-a povestit mai tîrziu tata că el a fost cel care l-a îmblînzit pînă la urmă pe Trombella, în copilărie. Avea nu mai mult de zece sau unsprezece ani cînd, văzîndu-l într-o zi înșeuat lîngă un șir de copaci în afara curții grajdului, l-a dezlegat pe ascuns și s-a urcat în șa ca să-l ducă la trap pe o pajiște. A avut mare noroc : animalul s-a dovedit sensibil la frîu, prin urmare a răspuns docil la stimulul zăbalei și cu promptitudine la loviturile de călcîi ale copilului. Totuși bunicul meu, deși era mîndru de fapta curajoasă a fiului său, o pedepsise ca indisciplină, ba mai mult, a luat hotărîrea să-și schimbe calul. Astfel Trombella a fost „vărsat" — termen al jargonului militar de atunci — la un regiment de artilerie unde era aghiotant major căpitanul Salvatore Salvati, cumnat al bunicilor mei.

Nounou a fost foarte îndurerată pentru că ea era mereu de partea cailor. Ca gospodină, în schimb nu era prea grozavă dar fiind o femeie întreprinzătoare nu se dădea în lături nici de la gătit : „Își făcea de lucru în bucătărie", își amintește bunicul Bonifacio, „cu bunul ei Vattel în mînă ; și mai dulce sau mai sărat, mai crud sau mai ars, mîncam cu poftă și cu inima mulțumită". Nounou a notat pe marginea paginii 155 din memoriile bunicului : „Cîtă răbdare a avut atunci și întotdeauna soțul meu sfînt și adorat ! Foarte bună la teorie, dar în practică... de fapt nu știam să fac nimic în afară de salată de cartofi".

Iubea mult teatrul și cînd, la sfîrșitul carierei bunicului, au fost nevoiți să se stabilească din nou la Mondovì, via Vico nr. 67, cel mai mult îi plăcea să meargă la un spectacol : „La Breo juca o companie piemonteză condusă de bătrînul cav.[1] Toselli. Irma, care nu fusese niciodată la teatru, se distra nemaipomenit. Dar era și un necaz, urcușul pînă în Piazza după spectacol nu era desigur plăcut. Și în fiecare seară își propunea să nu mai coboare a doua zi, dar pe urmă coboram și urcam fără excepție la fiecare reprezentație."

În ceea ce-l privește, bunicul ar fi fost de-acum înclinat spre o viață liniștită. Întors în orașul său natal după treizeci și șapte de ani de viață militară petrecuți prin toată Italia, care-i era dragă din sentiment patriotic, dar care nu putea să nu i se pară dezordonată și extravagantă, acum își propunea doar „să vrea să se simtă bine", cum ne-a lăsat scris cu o admirabilă înțelepciune. Nu era bogat, pentru că tatăl său, Giovanni Battista, inginer construc-

---

1 Cav. — prescurtare de la cavaliere (=cavaler), titlu onorific.

tor și cadastral, secretar al societății de apă și canalizare, lucrase întotdeauna la un preț foarte scăzut pentru particulari și gratis pentru Primărie, cînd era vorba de lucrări de utilitate publică. Ca proiectant al șoselei ce ducea de la tripla intersecție de la Santa Croce la biserica de la Vicoforte, poate din cauza unor calcule greșite i s-a întîmplat să se prăbușească o galerie, provocînd o pagubă de optzeci de mii de lire, „fapt care a constituit principala cauză a ruinării familiei".

Astfel i-a rămas ca moștenire doar casa din via Vico 67, cumpărată la vremea ei cu cele zece mii de lire aduse ca zestre de străbunica mea Annetta Benedicti, nepoata lui Giovanni Durando. Pentru a o pune în ordine, bunicul Bonifacio a trebuit să cheltuie de patru ori pe atît, și tot nu era de-ajuns: „N-ar fi rău să i se aducă unele îmbunătățiri, ca de exemplu o terasă în partea de nord, care să pornească de la magazia de lemne și să ajungă pînă la toaletă, și o verandă închisă dinspre exteriorul bucătăriei, și cîteva alte mărunțișuri".

Între aceste proiecte liniștite, bunicul era foarte mulțumit să stea în scumpul lui Mondovì Piazza, orășel „de invidiat pentru așezarea care îl face sănătos și vesel; încadrat de munți dinspre miazăzi, de coline la răsărit, de dealuri și cîmpii dinspre miazănoapte și apus". Găsea clima excelentă și conchidea senin că „cine nu iubește societatea mondenă, distracțiile continue și cine știe să ia cu filozofie lumea așa cum este, cine are picioare bune pentru a se mișca și plămîni buni pentru a savura aerul tare aproape ca de munte, poate trăi aici sănătos în pace și liniște".

Seara, adaugă, „trecea foarte plăcut în compania familiei Montezemolo. Cu cei doi generali, cu fiul, inginerul Emilio, și cu cîțiva alții se juca taroc, în timp ce marchiza croșeta și discuta cu Irma, cu fiicele ei Lalla, Camilla și Mariola." Pe urmă, însetați de o bunătate activă, au înființat un fel de loc de joacă pentru copiii așa-ziși abandonați, care „fie din neglijența părinților, fie chiar de nevoie, umblau în grupuri prin piețe, deranjîndu-i pe trecători, jucîndu-se, înjurînd, stricîndu-se unii pe alții".

Era cam ceea ce făcuse și el în copilărie, cînd era în fruntea luptelor dintre piazzalini și bredolesi, *babi cöc* și *tripún,* lucruri pe care însă cu trecerea anilor ajunsese să le dezaprobe. Și atunci, împreună cu alți cîțiva bine intenționați, „s-au gîndit să-i adune între o lecție și alta" într-o căsuță al cărei proprietar era seminarul episcopal; aici cam optzeci de băieței și fetițe primeau cîte o strachină de supă, Nounou făcînd pe bucătăreasa, iar fetele Montezemolo servind la mese. Președintă a operei de binefacere era marchiza, iar bunicul meu se îngrijea de băieți, pe care-i înzestrase cu o beretă de uniformă și un steag tricolor și organiza pentru ei marșuri lunare în conformitate cu regulamentul militar.

Acesta era modelul de viață urmat de familiile bune din provincia piemonteză de atunci. Erau familii cam închise și neîncrezătoare, care aveau grijă să nu lase pe nimeni să intre în

cercul lor și să nu-i lase să intre pe cei ce nu erau de-ai lor. Încă nu demult, o verișoară bătrînă de-a mea mi-a vorbit de o rudă de-a noastră care tocmai urma să se mărite cu cineva dinafară :

— E un avocat din Torino, mi-a șoptit pe un ton înspăimîntat.

Eu însumi am impresia că sînt judecat la Mondovì cu o anume severitate. Plecat de atîta timp, practicînd o meserie ca aceea de ziarist, care prin ea însăși nu oferă nici o garanție, nu sînt sigur că mă văd aparținînd cu drepturi depline vechii familii. Iarna trecută, în casa Montezemolo atît de dragă bunicului meu, mi s-a reproșat un articol scris acum treizeci de ani pentru *L'Europeo,* în care vorbeam despre prințul Aimone di Savoia-Aosta fără acel respect plin de considerație pe care ar fi trebuit să-l arăt față de casa regală, ținînd seama și de relațiile ce existaseră între ducesa Elena a Franței și bunica mea din partea tatii :

— Dacă Nounou a ta ar mai fi trăit, nu ți-ai fi permis așa ceva.

Și pe urmă mi s-a spus că bătrînul comandant Umberto Montezemolo cu treizeci de ani în urmă îi reproșase deja tatălui meu că tolerează ca fiul său să colaboreze la presa proastă din zilele noastre :

— Și știi ce a răspuns tatăl tău ? A răspuns că dat fiind că ești major nu avea autoritatea să te împiedice să scrii ce vrei.

Nu se simțea nici o ranchiună în sufletul celei ce-mi vorbea, una dintre doamnele Montezemolo, care împreună cu sora sa și doi dintre

frații săi m-a primit cu o amabilitate plină de afecțiune în frumoasa lor casă din via Cittadella 4, un mic palat antic, adevărată operă de artă. E casa în care își petrecea serile bunicul meu, care locuia pe o stradă paralelă, și eu mi-o amintesc din anii cînd eram copil la Mondovì și cu nenumărații Montezemolo, din care cîțiva erau de vîrsta mea, ne întîlneam ca să ne jucăm, să culegem strugurii din via lor și uneori să facem o plimbare pînă la biserica de la Vicoforte.

Ranchiuna lipsea, dar se simțea un reproș în cuvintele micii mele bătrîne prietene, și cu oricîtă discreție drăgăstoasă o făcea, încerca să mă înțepe ca pentru o trădare pe care o făptuisem nu numai împotriva familiei Savoia-Aosta, ci și a propriei mele familii. Pe vremea lui Nounou aș fi îndrăznit oare ? Nounou considera fidelitatea față de familia regală dacă nu chiar scopul, în orice caz înfrumusețarea unei vieți. Cu ducesa Elena d'Aosta coresponda regulat și ne citea toate scrisorile pe care le primea, care nu numai mie, ci și tatălui meu îi păreau de altfel banale, nu obligau la nimic și erau lipsite de interes. Una singură, țin minte, îmi păruse importantă : lui Nounou, care îi scrisese să afle dacă era adevărat ce se spunea, că ea ar fi încheiat o căsătorie morganatică cu un anumit colonel de cavalerie, despre care toată lumea știa că o însoțea peste tot în excursii, chiar pînă în Sahara, ducesa îi răspunsese cu o dezmințire plină de indignare, și din ziua aceea cred că nu i-a mai scris niciodată.

Totuși, la Mondovì Nounou s-a bucurat întotdeauna de multă considerație datorită faptului că o cunoștea pe ducesă, care o dată venise chiar s-o viziteze în casa mătușii Maria și servise ceaiul cu ei în salonul rotund. Fusese o zi mare, ce rămăsese în amintirea întregului oraș, și Nounou nu uita să se mîndrească cu aceasta, părîndu-i-se că astfel a consolidat niște legături care în vremurile de demult existaseră cu adevărat între strămoșii săi din familia Gabet și casa regală.

În familia savoiardă a lui Nounou existau mai mulți generali decît în cea piemonteză a bunicului Bonifacio, legături de rudenie mai nobile, chiar și o stră-străbunică ghilotinată la Paris în 1793 în timpul terorii, împreună cu prințesa de Savoia-Carignano, Maria Teresa de Lamballe : biata contesă de Liveron.

În afară de aceasta, mai era și un mercenar renumit, generalul Benoit Leborgne, conte de Boigne, care a luptat într-un regiment irlandez în Isle-de-France (astăzi Mauritius), loc în care Bernardin de Saint Pierre situase pe vremuri suava poveste a lui Paul și a Virginiei, o poveste de dragoste plină de puritate și pudoare. Părăsind arhipelagul Mascarenelor, strămoșul meu de Boigne s-a angajat ca mercenar al reginei Ecaterina a Rusiei. Trecînd printr-o perioadă proastă, și-a cîștigat existența dînd lecții de scrimă la Smirna, și pînă la urmă a făcut avere în India, la curtea nababului Mahagi Sindhia. A cîștigat pentru el primul război al Mahraților împotriva englezilor în 1782 și ca guvernator-administrator la Faipur a beneficiat de un salariu de șase mii de rupii pe zi, care în opt ani, adăugîndu-se la veniturile aduse de imensa proprietate latifundiară primită în dar de la mărinimosul său stăpîn, l-a îmbogățit.

Cu alte cuvinte, de Boigne a fost un alt sir James Brooke, rajahul alb din Sarawak, dușman al eroului lui Salgari [1], Sandokan ; dar la moartea sa, în 1830, n-a lăsat nimic familiei noastre, deoarece își cheltuise întreaga avere pentru înfrumusețarea localității Chambéry, care și astăzi îi mai păstrează amintirea, prin strada din centrul orășelului ce-i poartă numele și prin monumentul celebrei Fîntîni a Elefanților. Din necesități arhitectonice, acestor elefanți le lipsește partea posterioară *„au grand bénéfice“* îmi spunea Nounou *„de la verve chambérienne“*, adică spre distracția spiritelor alese din Chambéry, care se pare că mai rîd și astăzi de acest lucru. Ca mărturie a generozității strămoșului meu mai rămîn încă un teatru, un colegiu de iezuiți și un azil benedictin, unde a ținut să se înființeze — unicul legat testamentar în beneficiul familiei — un loc de găzduire și întreținere gratuit pentru toți descendenții direcți ai casei Gabet, pînă la a patra generație. „Astfel“, comentează bunicul Bonifacio în memoriile sale, „în cel mai rău caz, Irma are un loc asigurat în acel azil“.

---

1 Emilio Salgari (1863—1911), scriitor italian, autor al unor cărți de aventuri.

În afară de acest avantaj (de care eu nu mai pot profita, ținînd seama de numărătoarea generațiilor), adevărata mîndrie a casei noastre pe linia Gabet nu este contele de Boigne, ci nepotul său Claude Gabet, cu o viață mult mai exemplară. Gardă personală a lui Vittorio Amedeo al III-lea, s-a călugărit, pentru că, tînăr fiind, o prințesă din familia regală s-a îndrăgostit de el; iar apoi a ajuns la o indiscutabilă faimă istorico-religioasă : ca stareț general al azilului de la Moncenisio l-a scăpat pe Napoleon de la moartea prin degerare și apoi i-a salvat viața papei Pius al VII-lea, care drept recunoștință l-a numit cardinal. Ca nobil al acelor vremuri n-ar fi putut face mai mult.

Nounou îmi vorbea despre el ca despre un model de admirat, deși nu spera ca eu să-l iau drept exemplu de urmat. Claude îl servise pe Vittorio Amedeo timp de zece ani, de la vîrsta de 18 la 28 de ani, și prin „grația și distincția purtării sale, vivacitatea inteligenței, noblețea sentimentelor, voioșia firească a caracterului și maturitatea precoce a judecății" avusese mare succes la curte. Regele ținea mult la el și se purta cu el de parcă ar fi fost fiul său. Prințului moștenitor Carlo Emanuele și prințesei Clotilde, soția sa, soră a nefericitului rege al Franței, Ludovic al XVI-lea, „le făcea plăcere uneori să-i invite în pioasa intimitate a seratelor lor", unde se pare că Claude se simțea mai bine decît la spectacolele și la petrecerile fastuoase ale casei regale.

Citez și traduc din prețiosul volumaș al unei nepoate ale sale, domnișoara Louise Francoz *(Histoire de dom Gabet)*, care la pagina 14 se referă în treacăt la „afecțiunea pe care o prințesă de la curte ar fi avut-o, din cîte se spune, pentru el". E o recunoaștere precaută, dar de mare valoare în contextul unei cărți scrise cu scop moralizator, iar pe de altă parte bunicul Bonifacio în memorile sale și apoi Nounou în poveștile pe care mi le spunea cînd eram copil au fost mult mai expliciți în legătură cu dragostea aceea imposibilă, pe care ei o asemănau cu povestea demnă de milă a bietului marchiz Maxime Odiot de Chamcey, protagonist al *Romanului unui tînăr sărac* de Octave Feuillet.

Nu cred că există vreo îndoială : strămoșul meu Claude țintise prea sus și ca gentilom se pedepsise singur, îmbrăcînd veșmîntul de călugăr în celebra mănăstire de la Tamié în Savoia, unde statutul ordinului benedictin era respectat cu deosebită severitate. El însă, fire veselă, îl suporta foarte bine și „cînd jurămîntul tăcerii nu îi permitea să-i îmbărbăteze prin cuvinte pe confrații săi întristați" îi erau suficiente o privire sau un gest pentru a readuce veselia în jurul său.

Casa regală din Torino nu uitase însă nobilul sacrificiu făcut din dragoste și într-o zi a anului 1788 prințul Carlo Emanuele a venit la Tamié cu soția sa Clotilde ca să pledeze pentru o avansare a lui Claude Gabet. Prințesa le-a spus călugărilor :

— Nu credeți că vom putea să-l vedem ca stareț al vostru ?

— Alteță, nu e imposibil. Faceți-l episcop pe stareţul nostru actual şi comunitatea va şti ce are de făcut. S-ar putea ca alegerea să cadă asupra lui dom Gabet.

Atunci a intervenit Carlo Emanuele :

— Cu siguranță abatele vostru merită o arhiepiscopie. O va avea, promise, noi aşa sperăm.

Prin urmare tratativele porniseră bine, dar, după cum citesc în cartea domnişoarei Francoz, „divina providență s-a hotărît să realizeze ea însăşi dorința principilor în favoarea lui dom Gabet", pentru că stareţul, dom Bernard Desmaisons, a murit în anul următor, 1789 ; n-a mai fost nevoie să i se găsească o arhiepiscopie şi strălucitul meu strămoş a fost ales succesorul său.

Din păcate îl aşteptau mari nenorociri. Flagelul revoluției franceze tocmai se abătea asupra comunităților religioase din regiunea Savoia şi o coloană a trupelor generalului Kellermann se îndrepta spre Tamié în aprilie 1793. Atunci în dom Gabet „fostul militar s-a trezit sub veşmintele de călugăr şi l-a aşteptat neclintit pe duşman". L-a lăsat să intre în mănăstire, a oferit de băut soldaților, i-a îmbătat, iar la miezul nopții, împreună cu călugării săi încărcați cu toate podoabele şi comorile mănăstirii, a fugit.

Pribeag, s-a dus la Grazzano Monferrato — acum Grazzano Badoglio — şi de acolo mai departe, pentru a ajunge pînă la urmă la Saint Jean de Maurienne, rătăcind mereu proscris, pînă cînd într-o bună zi providența l-a luat din nou sub aripile ei binecuvîntate. Aceasta s-a

întîmplat pe 2 *ventôse*[1] al anului IX (21 februarie 1800), cînd Bonaparte, prim-consul, a decretat repunerea în funcțiune a lăcaşului din Moncenisio ca popas pe drumul traversării Alpilor şi l-a însărcinat pe prefectul departamentului Mont Blanc să-i găsească un călugăr care să-l conducă. Prefectul era prieten cu familia Gabet, s-a gîndit la dom Claude şi l-a expediat imediat la Lyon, unde se oprise Bonaparte după încheierea victorioasă a celei de-a doua campanii din Italia.

— A, sînteți dom Gabet ? Mi s-au spus numai lucruri bune despre dumneavoastră şi despre călugării dumneavoastră. Nu vă pot restitui mănăstirea Tamié, dar vă dau Moncenisio. Nu veți duce lipsă de nimic şi veți putea aduce mari servicii călătorilor. Adresați-vă întotdeauna numai mie personal şi nu acestor *gens-foutres* care sînt miniştrii mei.

Pentru a reda întocmai vulgaritatea primului-consul aş traduce : împuțiților ălora. Se pare că strămoşul meu s-a dovedit un extraordinar *maître d'accueil,* un foarte mare maestru de primiri, potrivit nivelului oaspeților în trecere : Napoleon însuşi, care trecea încoace şi încolo ; papa, care se îndrepta spre Paris pentru încoronarea împăratului şi Murat, regele Neapolelui, care a fost atît de mulțumit de ospitalitatea de care s-a bucurat încît i-a dăruit o trăsură frumoasă lui dom Gabet şi l-a numit preot canonic al catedralei din Napoli.

[1] Luna a şasea a calendarului republican francez, introdus la 24 noiembrie 1793.

Dar adevăratul mare eveniment a avut loc în primăvara anului 1805, cînd Napoleon a trecut prin Moncenisio, îndreptîndu-se spre Milano spre a se proclama rege al Italiei. Dacă dom Claude nu ar fi fost la post, n-ar fi ajuns niciodată acolo și istoria Europei ar fi urmat un alt curs. Pe 19 aprilie împăratul a fost prins la Lanslebourg de un viscol. Curajos cum era, a părăsit trăsura, continuîndu-și drumul călare, dar curînd a trebuit să descalece ca să urce într-o lectică. Însă nici așa nu a mai putut face cale lungă, și nici pe jos, iar pînă la urmă a leșinat ; l-au readus în simțiri într-o colibă și numai cu voia Domnului au reușit să-l ducă pe brațe pînă la mănăstire.

S-ar fi repezit să se încălzească la focul din cămin, dar Claude l-a reținut :

— Ați fi pierdut, sire, stați departe de foc și luați loc în fotoliul acela. Și, în primul rînd, scoateți-vă cizmele.

Dar cizmele nu se lăsau trase, lipite cum erau de picioarele congelate ale împăratului.

— Vai, spuse el, am reușit oare să scap de atîtea ori de moarte pe cîmpul de luptă ca ea să mă ajungă aici, în lăcașul acesta pe care l-am refăcut cu mîinile mele și care va deveni mormîntul meu ?

— Sire, liniștiți-vă, lăsați-vă în grija mea.

Strămoșul meu „ia un briceag, se apropie de împărat și cu o mînă sigură se apucă să-i taie cizmele. Napoleon urmărește cu o privire neliniștită acțiunea instrumentului, dar operațiunea se încheie cu un succes nesperat". Vor fi

suficiente niște frecții cu rachiu și împăratul va fi salvat.

— Dom Gabet, i-a spus atunci Napoleon cuprins de bucurie, ce pot face pentru dumneavoastră ? Trebuie oare să vă trimit o cruce de episcop ?

Ca abate, Claude era deja egal în funcție cu un episcop și poseda însemnele acestuia, inelul, crucea episcopală și toate celelalte, prin urmare mulțumind, a refuzat.

— Vreți să vă restitui mănăstirea Tamié ? a insistat Napoleon.

Claude i-a răspuns cu noblețe că nu vroia să părăsească postul de răspundere pe care i l-a încredințat providența.

— Și totuși, a spus Napoleon, vreau să fac ceva pentru dumneavoastră pentru că sînteți singurul abate din imperiul meu.

Atunci Claude a jucat cartea pe care o ținea ascunsă în mîneca rasei călugărești. A pus să fie chemat François Bouvier, un uriaș, cel care-l dusese pe brațe pe împărat pe ultima parte a drumului pînă la mănăstire :

— Prietene, i-a spus vesel Napoleon, ce vrei ca să fii fericit ?

François își răsucea pălăria în mîini, fără să spună nimic.

— Curaj, nu te intimida, vorbește fără frică.

François, tot în tăcere, i-a întins o petiție pe care scria : „Sire, binevoiți a-i scuti pe tinerii noștri de serviciul militar". Napoleon tresări :

— Nu, asta niciodată ! Asta ar mai lipsi : i-aș pierde pe cei mai buni soldați ai mei, dacă i-aș scuti pe acești munteni vînjoși și curajoși.

S-a servit cina, care era foarte bună, conform tradiției mănăstirii, și Napoleon a vrut să-l felicite pe bucătar. După ce acesta a fost chemat și i-a făcut cîteva complimente, l-a întrebat :

— Ce se spune despre mine aici ?

— Se spun multe lucruri bune, dar și rele.

— Dar de ce, ce v-am făcut ?

— Păi, din cauza războiului. Ne iau totul, ne smulg din sînul familiilor noastre.

— Și gloria ? a obiectat Napoleon. Prietene, gloria nu reprezintă o compensație ?

Iar bucătarul a răspuns :

— Sire, eu prefer să slujesc aici decît să mă duc așa departe să caut gloria, cu riscul să-mi sparg capul.

— Dar tu ești bucătar și trebuie să știi foarte bine că pentru a face o omletă trebuie să spargi ouăle.

— Desigur, Majestate, dar noi ne întrebăm de ce atîtea omlete.

Domnișoara Francoz, verișoară de-a mea de a șaptea spiță, garantează exactitatea conversației („Mi-a fost relatată", scrie în cărticica ei, „acum patruzeci de ani de un nepot de-al lui dom Gabet") și eu o cred pentru că povestea este foarte verosimilă. Și muntenii din regiunea Cuneo cu care a stat de vorbă Nuto Revelli cînd s-a documentat pentru cele două volume ale cărții sale *Lumea celor învinși* continuă să se exprime în același fel pe tema războiului și a serviciului militar, la aproape două secole după epoca lui Napoleon.

Se pare că dom Gabet nu avea altfel de simțăminte și de aceea îmi place. Dintre virtuțile

militare și-a păstrat doar fermitatea, o calitate demnă de apreciere chiar și sub veșmîntul de călugăr benedictin, și a dovedit acest lucru cînd i-a înfruntat cu curaj pe paznicii lui Pius al VII-lea, care vroiau să-l țină pe papă izolat într-o încăpere a mănăstirii în timpul popasului întreprins pe drumul spre Fontainebleau (iulie 1809). Un colonel de jandarmi, un anume Lagorse, i-a interzis lui dom Gabet să se apropie de papă.

— Ați primit ordin ? i-a spus Claude. Am și eu ordinele mele, cu drepturi mai mari decît ale dumneavoastră.

Colonelul șovăia :

— Domnule abate, răspunderea mea e mare, îmi pun în joc nu numai cariera, ci și viața.

— Domnule colonel ! i-a răspuns Claude, ridicînd cu autoritate vocea, îi veți spune lui Napoleon că dom Gabet răspunde cu capul.

Pînă la urmă a cedat Lagorse și lui Claude i s-a permis să intre în camera papei, care se simțea rău, sărăcuțul : „O inflamație produsă de oboseala călătoriei îi punea viața în pericol. O sudoare rece îi îmbrobonea fruntea". Pius al VII-lea se ruga și plîngea. Ca un înger ceresc, Claude i-a dat îngrijirile necesare și apoi l-a întrebat cu sarcasm pe colonelul Lagorse :

— Printre ordinele pe care le-ați primit figurează și acela de a-l ucide pe prizonierul dumneavoastră în timpul călătoriei ?

— Dar ce tot spuneți, domnule abate, cum, cum ?

— Fapt e că papa e muribund și nu-și poate continua călătoria fără să-și riște viața, iar dum-

neavoastră veți fi răspunzător de moartea lui în fața împăratului și a lumii întregi.

Poate că nu era adevărat, poate că papa nu se simțea chiar atît de rău și într-adevăr după douăzeci și patru de ore a putut să plece mai departe spre Grenoble. Dar Claude a profitat de situație, nu numai pentru a-i da într-un cadru solemn ultima împărtășanie în prezența tuturor călugărilor îngenunchiați, ci și pentru a-l înzestra cu lenjerie și haine noi, confecționate pe măsură de călugării-croitori de la mănăstire, care lucraseră o noapte întreagă în acest scop. Singurul care a avut de suferit de pe urma atîtor agitații a fost Claude. Suferea de mai multă vreme de astm, și starea lui s-a agravat din ce în ce mai tare, alunecînd spre moartea care l-a surprins la 21 noiembrie 1813.

„Cu o clipă mai tîrziu a sosit la adresa lui bula papei Pius al VII-lea care îl făcea cardinal". Prin urmare Claude a murit cardinal fără știrea lui : ce moarte frumoasă, pentru modestia lui ; prin voia secretă a Domnului, virtutea sa era premiată cu cea mai mare generozitate. Povestea însă nu e credibilă pentru că Pius al VII-lea pe vremea aceea era încă reținut prizonier de Napoleon și nu există nici vești despre consistorii ținute la Fontainebleau. Papa nu s-a întors la Roma decît pe 24 mai 1814, cînd Claude murise deja de șase luni și o dată i-am spus lui Nounou cu pedanteria răutăcioasă a unui tinerel cu studiile abia terminate :

— Nu poate fi adevărat, prin urmare, că strămoșul nostru a fost făcut cardinal.

Nounou mi-a aruncat o privire severă, supărată și în același timp bănuitoare :

— Ascultă, Vittorio, tu ești copil, dar eu am aflat acest lucru chiar de la o nepoată a lui dom Claude, care trăise pe vremea lui și care auzise aceste lucruri povestite acasă de mai multe ori, după moartea unchiului.

— Bine, dar bula papală ar trebui să se găsească pe undeva.

— S-a pierdut odată cu alte documente importante într-un incendiu care a distrus arhivele din Moncenisio care fuseseră transferate la mănăstirea Novalesa. A fost marele incendiu din 1844 despre care mai vorbește și acum toată lumea.

Nounou nu avea nici o îndoială în ceea ce-l privește pe strămoșul nostru devenit cardinal în clipa morții și atunci i-am promis că voi face cercetări în arhivele Vaticanului, unde trebuie să existe neapărat o listă cu numele tuturor celor numiți cardinali de-a lungul vremurilor. Dar trebuie să mărturisesc cu rușine că nu mi-am ținut promisiunea nici pînă acum.

Povestea lui Claude Gabet poate părea o aventură din alte vremuri, ce astăzi nu se mai poate repeta, și totuși mai avem în familie una în parte analogă, din zilele noastre. Generalul de brigadă de carabinieri Mario Benedicti, un văr de-al meu care se trage ca și mine din străbunica Annetta, a părăsit cariera armelor și s-a făcut călugăr benedictin la 21 martie 1964 și a fost uns preot la 4 noiembrie 1967. Toate ziarele au vorbit atunci despre asta ca

despre un fapt extraordinar, dar în casa noastră convertirile de la viața civilă sau militară la cea ecleziastică nu trezesc nici o mirare.

Pe Mario l-am cunoscut cînd era tînăr locotenent, la puțin timp după sfîrșitul primului război mondial. Luptase în regiunea Bainsizza și pe malul rîului Grappa, fusese rănit într-o bătălie pe muntele Pertica și fusese decorat cu o medalie de bronz. După terminarea războiului venise să ne vadă la Roma, unde tata era locotenent-colonel, vice-comandant al liceului militar. Vărul acela mi s-a părut o persoană foarte distinsă. Se prezenta la noi într-o ținută impecabilă, respectînd și în familie normele de comportare prescrise de regulamentul militar foarte distins din vremurile acelea : „Se intră în sala de primire cu mănușa stîngă îmbrăcată. Ar fi necuviincios să intrăm cu ambele mănuși puse, dat fiind că mîna care trebuie s-o strîngă pe cea a stăpînei casei trebuie să fie dezbrăcată. Vom face o ușoară plecăciune la mică distanță de ușă, pe urmă ne vom îndrepta spre stăpîna casei, pe care o vom saluta înclinînd ușor din cap, strîngîndu-i mîna, dacă aceasta ne este oferită, și, dacă ni se pare oportun, sărutîndu-i-o. Trebuie să căutăm să ne așezăm cu grație și, șezînd, să nu ținem genunchii îndepărtați, nici să nu ne sprijinim brațele pe spătarele scaunelor din apropiere. Dacă stăm în picioare, chipiul trebuie ținut în mînă și sabia lipită de șold, ca să nu deranjeze".

Mario respecta aceste norme cu scrupulozitate, chiar dacă tata îl îndemna — cum se spune — să se simtă ca acasă. Îmi făcea impresia

că e cam rigid și îl luam în rîs, spunîndu-i Copilaș benedictin, nu pentru că mi-aș fi putut imagina viitoarea lui vocație de călugăr OBS — *Ordo Sancti Benedicti* — ci pornind de la numele său de familie și referindu-mă la înfățișarea sa, care la douăzeci de ani rămăsese cea a unui adolescent. Cartea de succes a momentului era *Nocturna* de D'Annunzio, care avea mare priză la tineretul de atunci, și într-o după-amiază Mario l-a întrebat pe tatăl meu dacă a citit-o și ce părere are.

— Nu, i-a răspuns tata, pentru mine e inaccesibilă.

Mario a zîmbit cu amabilitate :

— Să nu crezi asta, am citit-o și am înțeles-o și eu fără nici o dificultate.

— Nu-i vorba de asta, spuse tata, care din cauza salariului mic și a familiei numeroase nu permitea să se cheltuie în librării, e inaccesibilă prin prețul ei.

Acest lucru demonstrează că lui Mario nu-i lipseau curiozitățile literare, chiar și pentru autorii „satanici" cum era D'Annunzio : din punct de vedere cultural era lipsit de prejudecăți. Pe urmă l-am revăzut în Africa Orientală, bărbat în toată firea, căpitanul uneia din cele patru companii de carabinieri care cuceriseră Gunu Gadu în Ogaden după o dură bătălie de două zile (24 și 25 aprilie 1936). „Companii carabinieri avut ieri la Gunu Gadu botez foc scriind nouă pagină glorie istoricei arme", telegrafiase Graziani, iar Mario, care după bătălie fusese decorat cu o a doua medalie de bronz, cam rîdea de textul telegramei :

— Botezul focului? N-aş zice că pînă acum carabinierii ar fi fost nişte novici, cum reiese din buletinul lui Graziani.

La întîlnirea aceea de la Addis Abeba, din iarna anului 1936, fusese de faţă şi fratele meu Umberto, locotenent al companiei a unsprezecea din divizia de vînători de munte Pusteria, care venea de la torentul Minnà, unde „cu mult curaj, elan şi pricepere" îşi condusese oamenii „la asaltul unei poziţii puternic fortificate, cucerind-o şi punînd pe fugă adversarul". Sublocotenent de artilerie de cîmp, eu în schimb mă întorceam de pe teritoriul populaţiilor Galla şi Sidama, unde avuseseră loc nişte operaţiuni în cadrul cărora dovedisem „în orice împrejurare un înalt simţ al datoriei, o îndrăzneală conştientă şi un dispreţ senin faţă de pericol". Însă, oricît am fi fost toţi trei războinici încercaţi şi proaspăt decoraţi, la întîlnirea aceea între fraţi şi veri nu s-a vorbit despre lupte. După mica ironie îndreptată împotriva buletinului lui Graziani, Mario a întors conversaţia spre alte teme, pentru că eleganţa sa avea la bază principiul că atunci cînd cineva şi-a făcut datoria pe deplin, nu mai vorbeşte despre aceasta.

Ne aflam în cazarma unui escadron de carabinieri călare, printre eucalipţii din capitala imperiului, şi ne plimbam serioşi de jur împrejurul terenului cu obstacole, unde lui Mario i-ar fi plăcut să ne întrecem într-un concurs hipic la nivel de familie. Dar n-a insistat asupra propunerii, poate pentru că ştia că ar fi cîştigat el. Umberto şi cu mine eram îmbrăcaţi cu sahariene din pînza aceea aspră zisă Massaua, mototolită toată, eram încălţaţi cu nişte cizme prăpădite şi am impresia că eram cam stîngaci amîndoi. Numai Mario era dichisit şi ireproşabil, fapt pentru care am vrut să-i fac un compliment, întrebîndu-l dacă şi în Ogaden reuşise să se menţină atît de curat şi ordonat.

A rîs scurt ca de obicei şi a răspuns:

— Trebuia să-mi păstrez demnitatea de ofiţer şi acolo. Nu i-ai văzut niciodată pe somalezii dubàt în luptă? Mereu curaţi şi imaculaţi de la turban pînă la mantie. Deşi în deşert nu există spălătorii.

Îşi lovea uşor cizmele cu cravaşa, dar nu pentru a îndepărta de pe ele praful roşu din Addis Abeba, nici petele de noroi şi pleavă ridicate de copitele cailor în manejul de unde ieşisem. Stropii de noroi ne murdăriseră pe Umberto şi pe mine, nu pe el care îşi păstrase strălucitoare frumoasele încălţări.

Acest văr Mario, Copilaşul benedictin din copilăria mea, mi se părea acum un model de purtare controlată, cam sever pentru gusturile mele, şi care mă impresiona şi prin faptul că era foarte înalt şi foarte slab, şi astfel întruchipa idealul meu de ţinută masculină. În favoarea lui mai intervenea şi condiţia de proprietar din cîmpia de la Niella Tanaro; mic proprietar, ca să spun drept, dar al unor pămînturi cu vechi tradiţii istorice, ca acelea dintre Mondovì şi Langhe la răsărit, frontiera franceză la apus şi munţii Appenini ai Liguriei la miazăzi: „Nobil teatru ruinelor ilustre / acesta dimprejur", cum a scris şi Carducci în *Cetăţuia sfîntului Giacomo* pentru a aminti cîtă istorie s-a

scurs între Mondovì și Niella Tanaro, San Michele și Montezemolo.

Aici, pe malurile rîurilor Tanaro și Corsaglia, în valea verde a rîului Roburentello, pe dealul Bicocca, în fața localităților Lesegno și Monbasiglio, a ieșit victorios Bonaparte în prima sa campanie din Italia, deoarece avusese fericita idee strategică să-și deschidă o trecere între Alpi și Appenini mai sus de Savona. *„Annibal a franchi les Alpes ; nous, nous les avons tournées"*, a proclamat orgolios la 26 aprilie 1796, iar Carducci a tradus, versificînd în italiană : „Soldați, Hanibal a trecut acești Alpi, / noi i-am ocolit !" Împotriva curajoșilor soldați piemontezi ai lui Vittorio Amedeo victoria însă nu i-a fost ușoară. La podul San Michele la un moment dat situația a părut că se va răsturna, iar apoi înaintînd spre Mondovì francezii erau din nou să fie înfrînți lîngă Carassone, unde a fost ucis comandantul cavaleriei lor, generalul Steingel.

Napoleon și-a amintit de aceasta în delirul său pe patul de moarte la Sfînta Elena : „Steingel !" striga la 2 mai 1821, după cum notează Antonmarchi în jurnalul său de medic. „Ah, victoria se decide : înaintați, fugiți, forțați șarja, am învins !" Dacă-i reveneau în memorie după douăzeci și cinci de ani, înseamnă că aceste prime bătălii ale sale nu fuseseră lipsite de importanță și îl făcuseră să tremure. Prin urmare chiar pe pămînturile lui Mario Benedicti și-a făcut Napoleon ucenicia de cuceritor, fapt care nu-i dădea lui Mario nici un fel de satisfacție deosebită, dar care pare că i-a inspirat meditații

existențiale în momentul în care, la sfîrșitul carierei, după ce mai luptase o dată în Albania, comandînd batalionul al doilea de carabinieri, s-a întors în sfîrșit acasă, ca general de brigadă pensionar.

— M-am retras cu sora mea și cumnatul meu, i-a povestit într-o zi unui redactor de la ziarul *La Stampa,* Giuliano Marchesini, la țară, în ținutul de lîngă Niella Tanaro. Și în liniștea de acolo am reflectat asupra sensurilor ultime ale existenței. Și astfel, treptat, credința mea a căpătat o nouă vigoare, s-a consolidat.

Cu siguranță nu era vorba de credința în armele pe care le slujise cu onoare timp de aproape o jumătate de secol : într-un jurnal de-al său am găsit niște întrebări pe care și le-a pus și care par a exprima o căutare a propriei identități, cum s-ar spune astăzi. Mario se cerceta pe sine însuși : „Sînt oare copilul, băiatul, elevul care aștepta cu nerăbdare vacanțele pentru a se duce la țară, la casa strămoșească, iubea poeții și plimbările pe dealurile din jur și îi plăcea să contemple natura, cu paleta și pensulele în mînă ? Nu sînt acela. Sînt oare acel sublocotenent de optsprezece ani care în 1917 urca povîrnișurile muntelui Grappa și cu zece luni mai tîrziu, rănit în ultima luptă victorioasă, își părăsea, coborînd cu telefericul, regimentul decimat ? Nu sînt acel sublocotenent. Sînt oare acel bărbat, acel bătrîn care și-a consumat patruzeci de ani din existența sa exercitînd o profesie asumată ca o misiune ? Nu sînt acel bătrîn. Sînt măcar ființa

aceea care bătea la porțile unei mănăstiri, mînată de o nevoie prea tardivă de reculegere ? Nu sînt nici măcar acela. Eu sînt doar unul care, probabil nu peste prea mult timp, va trebui să dea socoteală în fața Judecătorului Suprem și de greșelile și de păcatele sale".

Prin urmare avusese o iluminare. „Am bătut, povestește, la porțile mănăstirii de la Finale Ligure, cu intenția de a petrece restul zilelor mele în reculegere și rugăciuni." Stareţul l-a primit bine pentru că bunătatea infinită a lui Dumnezeu „are brațe așa de largi" cum spune Dante „încît cuprinde ceea ce se îndreaptă spre ea". Și așa i s-a întîmplat lui Mario, pe care călugării de la Finalpia îl secundau în aprofundarea vocației. Unul dintre ei mi-a spus într-o zi că uneori lui Mario îi reapăreau vechii pinteni de ofițer sub rasa călugărească, vrînd parcă să spună cu asta că el continua să aibă un pic de spirit militar. Dar fiind o persoană foarte serioasă, „a întreprins studiile teologice cu o infinită răbdare, s-a călugărit și după trei ani a fost făcut preot", la vîrsta de șaizeci și opt de ani.

Ceremonia fusese prevăzută pentru 28 octombrie 1967, dar faptul că atunci se împlineau patruzeci și cinci de ani de la marșul asupra Romei nu i-a făcut plăcere ; a cerut și a obținut amînarea ritualului cu o săptămînă, preferînd ca acesta să coincidă cu cea de-a patruzeci și noua aniversare a victoriei italiene din primul război mondial. Și-a luat numele de părintele Marco, în memoria unui strămoș de-al nostru comun, Marco Antonio Du-

rando, care, spre deosebire de frații săi Giovanni și Giacomo, generali și purtători ai ordinului Santissima Annunziata, preferase la vremea lui cariera ecleziastică celei militare.

Misionar al sfîntului Vincenzo, superior și inspector provincial, acest Marco Durando nu numai că a introdus în Italia institutul religios al Fiicelor Carității, ci a fondat și unul nou — Fiicele Pasiunii lui Isus Nazarineanul — care avea ca specific faptul că puteau face parte din el doar tinere născute nelegitim. Această discriminare risca să nu fie un privilegiu, pentru că simpla apartenență la nazarinene revela imediat o condiție personală defavorabilă. Este însă adevărat că strămoșul meu, părintele Durando, conferea astfel cu curaj o demnitate religioasă fiicelor păcatului, categorie de stare civilă pe care codul de drept canonic nu o recunoaște încă nici astăzi, cum se întîmplă cu paria în India *(„Ne admittantur nisi filii legitimi"* se prevede pentru seminarii. *„Antequam recipiantur documenta exhibere debent legitimitate natalium"* [1].)

Părintele Durando a fost pînă la urmă recompensat : deși codul de drept canonic nu a evoluat în direcția unei sporite carități creștine cum ar fi dorit el, biserica a recunoscut cel puțin faptul că el a dus o viață de sfînt. Procesul său de beatificare a fost solicitat pe

---

1 Nu sînt admiși decît fii legitimi. Înainte de a fi primite actele, trebuie prezentat certificatul de naștere legitimă (l. latină).

lîngă congregația riturilor în primăvara lui 1941, și noi cei din familie, alături de nelegitimii din lumea întreagă, sîntem plini de speranță. Dorința noastră fierbinte este ca birocrația vaticană să nu ne provoace aceeași dezamăgire pe care am încercat-o deja o dată, împreună cu călugărițele iosefine din Cuneo, în legătură cu monseniorul Giovanni Maria Silvestro, și astăzi pe lista de așteptare.

Dar mai este un sfînt, un al treilea, şi n-aş spune că este puțin pentru o singură familie. Este venerabilul părinte Giovanni Battista Gorresio, din Bagnasco, cofondator împreună cu San Paolo della Croce a așa-zișilor pasioniști, un ordin cu mari merite. Născut în 1734 dintr-un Giuseppe Gorresio, căpitan al milițiilor ce se chemau pe atunci orășenești, și dintr-o Maria Maddalena („oricîte cercetări am întreprins, n-am reușit să aflăm cărei familii îi aparținea mama", mi-a spus preotul din Bagnasco, don Giuseppe Blengino, arătîndu-mi o frumoasă cromo-litografie a părintelui Giovanni Battista), acest Gorresio încă din clasele primare a fost „un exemplu pentru colegi, preferatul învățătorului și o pildă de urmat pentru tot satul".

La fel a fost și la Mondovì ; cînd s-a dus să-și continue studiile. Pe urmă, nu știu cum, a părăsit Piemontul pentru a se duce la noviciatul de la Monte Argentario lîngă Orbetello, dar a riscat să fie respins, din cîte citesc în cartea intitulată *Memoriile primilor tovarăși ai lui*

San Paolo della Croce : vrednicul tînăr a fost asaltat „de o furtună atît de îngrozitoare de tentații și de scrupule, încît părea că și-a pierdut mințile aproape cu totul, fiind deja vorba să fie dat afară". Dar din fericire un înțelept părinte vice-maestru și-a închipuit că poate fi vorba mai degrabă de o încercare pusă la cale de Providență decît de o rătăcire a minții : „A fost de părere să i se impună tînărului să facă într-un termen dat o compunere în versuri. Novicele nu s-a opus cu nimic acestei sarcini, pe care a îndeplinit-o în timpul stabilit și apoi a recitat-o el însuși în public în fața adunării călugărilor".

Din păcate cîntul strămoșului meu nu s-a păstrat pînă la mine, dar dovada frumuseții și eficacității sale se află în faptul că „sfinții părinți au considerat că nu mai are nici un temei bănuiala unei minți vătămate, prin urmare s-au hotărît să-l primească în rîndurile lor, ceea ce s-a și întîmplat în ziua de 30 noiembrie 1756". Și astfel tînărul părinte Gorresio a început ceea ce urma să devină o splendidă carieră ecleziastică, sub semnul propice al unei poezii, poate în limba latină, conform obiceiului de atunci. Specialitatea lui era ținerea predicilor, dar într-o zi nefastă la Ronciglione, lîngă Viterbo, „în elanul declamării i s-a spart o vînă în piept, urmînd o puternică hemoptizie". Din fericire i-a apărut Maica Domnului „de două ori, prima dată pentru a-l asigura că a obținut favoarea vindecării, și a doua oară pentru a-i

spune să nu refuze să asculte de medici și infirmiere".

Motivul pentru care părintele Gorresio e socotit cofondatorul pasioniștilor este că el a fost acela care a elaborat într-o formă frumoasă și elegantă regulile acestei congregații religioase și s-a îngrijit și de tipărirea lor, „punînd să se facă de asemenea și o ediție în limba italiană pentru comoditatea confraților noștri". Clement al XIV-lea Garganelli, papa care tocmai în acele zile se pregătea să desființeze compania iezuiților, a aprobat pe deplin zelul părintelui Gorresio, cu atît mai meritoriu cu cît avea o sănătate șubredă, după cum se vede și din episodul cu vîna spartă de la Ronciglione. Conjurîndu-i pe confrații săi să nu-l aleagă preot general, el invoca tot motive de sănătate ; dar n-a fost chip să-i convingă. Dat fiind că San Paolo della Croce îl desemnase succesorul său, părinții din adunarea călugărilor îl realegeau de fiecare dată. El se opunea cît putea, „renunțînd chiar și verbal și în scris, dar dojenile, renunțările și protestele lui erau inutile : a trebuit să-și plece capul și să se resemneze" la toate alegerile din șase în șase ani pînă în 1800, cînd a murit. Împlinise șaizeci și șase de ani.

La Bagnasco mă dusesem cu soția mea Sandra pentru a revedea locul în care familia mea s-a instalat pentru prima oară în mod stabil. Bunicul Bonifacio afirmă în memoriile sale că „numele celor din familia Gorresio era stimat și admirat la Bagnasco în secolul al șaptesprezecelea, ei fiind numeroși, avînd multe relații, și posedînd pămînturi și case". Stră-străbunicul lui Bonifacio fusese căpitan în armata ducelui Vittorio Amedeo II și a participat la asediul orașului Torino din 1706, în care a murit Pietro Micca. El însuși, ca un bun genist ce se afla, a trecut pe lîngă moarte, dar acest lucru s-a întîmplat la Bagnasco mult mai tîrziu și din motive mult mai neînsemnate. Într-o seară se dusese la Ceva la un bal ce se ținea în casa marchizului Pallavicino, și „în timp ce dansa cu o frumoasă doamnă, care, în conformitate cu moda timpului, purta o rochie decoltată, un preoțel dintr-o familie nobilă și-a permis să mîngîie umerii doamnei". Bineînțeles, mîndrul căpitan Gorresio l-a pedepsit pe îndrăzneț cu o palmă.

Nu putea urma un duel, dat fiind că tinerelul era față bisericească, dar acesta era un laș și a doua zi a trimis la Bagnasco trei ucigași plătiți să-l omoare pe căpitan. Din fericire l-au rănit doar la un picior și au luat-o la fugă. Dar la răspîntia Canaveri, unde își lăsaseră caii, le-au ieșit în cale cîțiva viteji din Bagnasco, înarmați cu bastoane : „În zadar s-au apărat bndiții nenorociți : în scurt timp au fost omorîți în bătaie". Familia preotului s-a plîns ducelui, dar acesta a zis că cei din Bagnasco nu păcătuiseră cu nimic pedepsindu-i pe ticăloșii care încercaseră să-l asasineze pe un viteaz ofițer de-al său.

Cine știe dacă această poveste e adevărată. O alta mai sigură am găsit în registrele parohiei din Bagnasco, unde în dreptul datei de 12

iulie 1786 scrie într-o splendidă latină că ilustrul gentilom Candido Gorresio, fiul lui Sebastiano, în timp ce se întorcea acasă a fost rănit și el la picior, *„scolopeti ictu"*, de un glonț. A căzut jos, *cecidit in terram*, și cu cît încerca mai mult să se apere, cu atît *falce seu alio instrumento percussus fuit*: asasinul, cu alte cuvinte, îl lovea cu o seceră sau cu o altă unealtă, atît timp cît bietul Candido Gorresio mai dădea semne de viață : *vitae nondum amissae daret signa*. „Un roman polițist în familia Gorresio", a comentat gînditor don Blengino care mi-a pus la dispoziție registrele parohiei ca să le citesc.

Răsfoindu-le împreună, am descoperit că primul botezat era un nobil, Abram Maria Gorresio, pe la sfîrșitul secolului al șaptesprezecelea ; Abram e un frumos nume biblic, iar Maria unul ce dovedește credința catolică. Din păcate registrele mai vechi s-au pierdut, pentru că mama unui alt preot, ajunsă la o vîrstă foarte înaintată, rupsese foi din ele cu aerul cel mai nevinovat, pentru a aprinde focul în soba casei parohiale. Fiindu-ne astfel blocate alte cercetări genealogice, am petrecut o după-amiază de ianuarie, cu Sandra și cu un tînăr preot de prin partea locului, don Riccardo Cravero, plimbîndu-ne prin zăpadă la Bagnasco. Poate fi străbătut foarte repede, pentru că e un tîrgușor foarte mic, iar Sandra și don Cravero se mirau de atenția mea minuțioasă, dar eu vroiam să controlez întregul Bagnasco, pe urmele amintirilor mele personale despre el.

Mai fusesem aici o dată în tinerețe, în primăvara lui 1932, pentru perioada de „tabără", ca elev ofițer de rezervă al școlii de artilerie de la Bra. Cursurile noastre erau pe sfîrșite, tabăra era pentru noi ultima probă de maturitate militară, prin urmare un moment de bucurie, după cum bine știe cine în timpul serviciului militar începe să numere încă din prima zi cît mai are pînă la sfîrșit. La Bra mă simțisem foarte bine timp de șapte luni. Orașul putea îngrozitor din cauza tăbăcăriilor sale, și în unele zile aerul nu se putea respira. Uneori, în timpul nopții, îmi venea rîndul să patrulez împreună cu un coleg de curs și un sergent major : gheața scîrțîia sub tălpile noastre militare cu ținte și noi nu știam la ce folosea rondul nostru pe gerul și în întunericul acela pe străzile pustii. Nu existau răufăcători și nu-i întîlneam nici pe subversivii care în perioada fascistă erau coșmarul comandantului garnizoanei ; toți erau acasă și dormeau, în afară de noi trei.

Treceam prin fața pe la „Battaglino", un restaurant faimos : „Se mănîncă bine, nu-i așa", zicea de fiecare dată sergentul major, privind firma, „dar e nevoie de bani", și noi elevii rîdeam politicos pentru a ne potrivi resemnării superiorului nostru. Pe urmă, pe o stradă care avea un nume vechi uluitor — via Mendicità Istruita [1] — ne îndreptam spre periferie, o parcurgeam toată și ne întorceam la cazarmă.

1 Strada Cerșetoriei Instruite.

„Nici o noutate", nota sergentul major în raportul său către comandant și urcam în dormitor să ne culcăm. Nu era o viață deosebit de interesantă, dar faptul că mă aflam la Bra mă bucura într-o oarecare măsură pentru că în orașul acesta se născuse mama mea în anul în care bunicul Stefano fusese la garnizoana de aici, 1887 ; astfel întoarcerea la Bra mi se părea semnul unui destin reînnoit al casei.

Pe urmă, după cum am spus, la terminarea cursului urma lungul drum călare pînă la Bagnasco, un alt loc de interes pentru pioasa curiozitate de familie. Am coborît pe serpentinele podișului într-o dimineață cu cer senin, aer înțepător, soare viu, cu priveliștea munților cu umbre violete și sclipiri de gheață ; privind înapoi, vedeam minunatul Monviso. Piemontul îmi apărea „sublim prin peisajele sale minunate", cum a scris Mario Soldati, ieșind tocmai din Bra.

Mergeam în trap, tîrînd după noi tunurile și lăzile cu muniție, pe marginea pajiștilor de smarald, pe lîngă șiruri negre de duzi. Am străbătut străzile largi și netede din Cherasco, apreciat pentru bisericile și palatele sale, arhitectura sa religioasă și civilă cu nobile forme romanice, gotice, baroce. Cînd am intrat printre platani pe bulevardul lui Napoleon (numit astfel pentru că aici în palatul Salmatoris la 28 aprilie 1796 Bonaparte a semnat armistițiul cu Vittorio Amedeo al III-lea), șeful tunului meu, sergentul major Vito Liaci, un pugliez mare și gros, maestru de călărie, ridicînd cravașa în sus ne-a dat semnalul cîntecului de intonat : „La trap, în galop, sîntem artileriști / trăiască frumoasa Italie și-ai ei tunari !"

Cîntam veseli și o altă strofă — interzisă de superiori — care însă răspundea mai bine spiritului de echipă al armei noastre : „Termină cu mafia, Piemonte Reale, / împotriva tunului lancea n-are valoare..." Era într-un fel o prostie, și are nevoie de explicații. Între noi, tunarii cu tracțiune hipică, și cavalerie („Piemonte Reale" era un ilustru regiment de dragoni, „Venustus et audax", cel al lui Massimo D'Azeglio) exista o veche rivalitate. Elevii de la școala militară din Pinerolo coborau în Monferrato pentru exerciții comune și noi ne prezentam în fața lor cu manevre spectaculoase care începeau cu ocuparea în galop a unei poziții pe o înălțime, de unde trăgeam în tir rapid cu tunurile de 75/27, artilerie ușoară de cîmp care făcuse primul război mondial. Dar oricît am fi fost de pricepuți, cavaleriștii din Pinerolo ne priveau de sus : „*Che bei giucatui che l'uma*", ce jucării frumoase avem, spuneau cu batjocoritoare bunăvoință, lovind cu cravașa micile noastre guri de foc, și de aceea noi le răspundeam, invitîndu-i să termine cu mafia : „Împotriva tunului lancea n-are valoare..."

Pe drumul spre Bagnasco eu conduceam partea anterioară a atelajului primului tun din bateria a doua, adică eram călare pe calul din stînga din prima pereche de cai. Nu era o prea mare distincție, pentru că cel mai bun cavalerist e considerat cel căruia i se spune de cîrmă, care stă în spatele celui din mijloc din seria

celor trei conducători de cai, chiar în fața tunului. Într-adevăr, la sfîrșitul cursului numai conducătorii de cîrmă, considerați cei mai buni, erau calificați pentru a primi gradul de sublocotenenți în „Voloira“, regimentul bateriilor cu tracțiune hipică, visul nostru, al tuturor. Trebuie să spun însă că, mergînd la trap și în galop în fruntea perechilor de cai ce trăgeau tunul meu și văzînd astfel în fața mea drumurile din Langhe, mă luminam „de imens“, de imensul care-mi era pe atunci la îndemînă.

Cînd am ajuns în sfîrșit la Bagnasco, după mai multe etape — de la Narzole la Dogliani și de la Dogliani la Ceva —, după ce i-am țesălat de atîtea ori pe cei doi cai ai mei, cel pe care-l călăream și celălalt de alături, în prima zi de odihnă m-am dus să caut o spălătoreasă ca să-i încredințez lenjeria mea. Pe atunci viața militară avea un lucru pozitiv, că era înconjurată și asistată de o adevărată prezență feminină eficientă, vivandierele și spălătoresele. O femeie pricepută a luat legătura ce conținea cămășile, tricourile, izmenele și centurile regulamentare, pe care urma să mi le spele la o fîntînă, și m-a întrebat : „Cum vă numiți ?“ „Gorresio“, i-am răspuns. „*Me car òm* [1], atunci sînteți de aici, aici avem o via Gorresio“.

Strada principală din Bagnasco poartă într-adevăr numele nostru, în amintirea plină de recunoștință a unui Giuseppe Gorresio, căpitan și el și primar al localității pe la începutul secolului al nouăsprezecelea, care la moartea sa

1 Dragul meu domn (dialect).

și-a lăsat casa moștenire primăriei ca să facă din ea un azil de orfani, casă care mai există și acum. Puțin mai încolo se află un mic palat care poartă pe frontonul de deasupra ușii stema familiei noastre, o acvilă cu două capete ce stă pe un arbore cu frunze, iar din ornamentul ce se află deasupra ei coboară din abundență pene, plecate în jos ca urechile unui cocker, poate pentru că spațiul prea îngust de sub cornișă nu i-a permis sculptorului să le facă să se îndrepte în sus. Zăpada strînsă pe reliefuri făcea dificilă recunoașterea detaliilor, dar în ansamblu arăta ca o vechitură delicioasă făcută de o mînă neîndemînatică.

Don Cravero îmi povestea că Bagnasco e celebru pentru al său *Bal du sabre,* dansul sabiei, un *Schwerttanz* care își are originea în tradiția țărănească europeană din secolul al cincisprezecelea. E un fel de ritual care la Bagnasco amintește de samavolniciile maurilor care urcau de la Savona de-a lungul așa-zisului drum al uleiului și al sării ca să le dea de furcă locuitorilor din valea rîului Tanaro :

— Cine îmi garantează că strămoșul dumneavoastră Abram n-a fost cumva un Ibrahim, musulman ? a spus don Cravero.

Întreaga poveste a *Dansului sabiei* pornește de la episodul acela cu un țăran din Bagnasco care, refuzînd să-i dea mîna frumoasei sale fiice „maurului Ramset“, a fost omorît în piață. Prin urmare în zilele noastre doisprezece dansatori cu șalvari galbeni după moda orientală, cămașă albă, eșarfă de mătase la brîu și căciulă de lînă cu coada albastră, după moda tur-

cească, prezintă minunate scene de duel cu săbiile pe care le rotesc, scene în care intervine un fel de spiriduș sau bufon în haine roșii, cu clopoței prinși de cap, ca să dea o nuanță burlescă fondului serios și tragic. Se pare că *Bal du sabre* este în același timp și un ritual menit să aducă fertilitatea pămîntului, deoarece la sfîrșitul dansului, în jurul „stîlpului împletiturii" de care sînt atîrnate douăsprezece panglici de culori diferite ce simbolizează cele douăsprezece luni ale anului, se execută pași care ar trebui să exprime trecerea anotimpurilor.

Eu eram de acord cu don Cravero în ceea ce privește interesul prezentat de *Bal du sabre* din Bagnasco ca „bază de plecare pentru o reevaluare profundă a valorilor culturii noastre popular-naționale" cum le înțelegea Gramsci, dar de fapt mă gîndeam la altceva.

La Bagnasco mă întorsesem cu Sandra în căutarea unor amintiri legate de cel mai ilustru membru al familiei Gorresio, preotul, profesorul și senatorul Gaspare, care cunoștea sanscrita și chineza. În chineză mi-a rămas de la el o frumoasă poezie, scrisă — sau mai bine zis pictată — în 1842, cînd Vittorio Emanuele, duce de Savoia, viitor rege al Italiei, s-a căsătorit cu arhiducesa de Austria, Maria Adelaide. În împrejurarea aceea fericită, universitatea din Torino i-a adunat pe profesorii săi pentru a prezenta un „omagiu", cum se obișnuia pe atunci cu ocazia nunților regale. E

vorba de un volum *in quarto* de o sută de pagini, editat de Tipografia Regală din Torino, pe o hîrtie foarte frumoasă, cu caractere tipografice admirabile, aproape în întregime în versuri, hexametri și ode saffice, epitalamuri în italiană, latină, greacă, egipteană, sanscrită și chineză, adevărată bijuterie a erudiției, chiar dacă lipsită de valoare poetică. Partea leului o avusese strămoșul meu Gaspare, cu un cînt chinezesc de șaisprezece strofe, în care reușise s-o numească pe arhiducesa Maria Adelaide „a cerului soră", expresie curentă în Sinkiang, după afirmația sa, și îndeosebi cu o odă în limba sanscrită, zece strofe sonore în maniera lui Valmiki, acest Homer al Indiei.

Pe vremea aceea Gaspare locuia la Paris, lucrînd la traducerea *Ramayanei,* poem național indian în șase cînturi și un apendice intitulat *Uttarakanda.* Născut la Bagnasco, își luase licența și se făcuse preot la Torino, devenise capelan al academiei militare, unde „se bucura de casă și masă" și avea un salariu anual de o mie de lire. În 1839, demonul culturii îl împinsese însă să lase totul baltă ca să se ducă la Paris și să învețe sanscrita și acolo i s-a întîmplat să constate că „studiul sanscritei este strîns legat de studiul chinezei, din cauza relațiilor profunde care există între un popor și celălalt". Prin urmare s-a dus la Londra, dorind „să-și însușească cîteva noțiuni de limbă chineză".

Trebuie să fi avut niște capacități științifice extraordinare și să fi fost tot atît de abil, după

cum o dovedesc poeziile sale nupțiale menite să atragă bunăvoința divină, în tratativele cu autoritățile. De la un guvern puțin interesat de cultură, cum era cel al lui Carlo Alberto, reușise să obțină să fie întreținut în timpul studiilor sale și să i se finanțeze publicarea *Ramayanei* în italiană, cu textul sanscrit alături. Colectivul subalpin de istorie a patriei a publicat în 1969 un frumos studiu al profesorului Lamberto Bravi, fost director al bibliotecii Ministerului de interne, în care se narează istoria, ca să zic așa administrativă, a relațiilor dintre Gaspare Gorresio și guvernul piemontez care îl finanța.

Salariul care i se dădea era insuficient pentru a trăi la Paris, dar de la Torino i se scria că pentru completare să se bazeze cînd va sosi timpul „pe produsul vînzărilor operei editate". Să tipărească mai întîi un număr mai mic de exemplare, dacă banii nu-i ajung, și să-și plătească cheltuielile de ședere realizînd economii tipografice. Mai erau și alte contestații : docta introducere a lui Gaspare nu i-a plăcut contelui Stefano Gallina, prim secretar al afacerilor interne și al finanțelor. Acesta ar fi dorit un text plin de spirit, care să atragă atenția marelui public : „Și în schimb n-am găsit pînă acum în ea decît o expunere de erudiție pură". De asemenea, contele Gallina era neliniștit pentru că după două luni de la apariția primului volum succesul la vînzare continua să fie redus : „Operele în genul acesteia", îi răspundea Gaspare, „nu se pot vinde și

epuiza în cîteva luni ; e nevoie de timp. Opera se va vinde, sînt sigur de asta."

Dar din nefericire Gaspare era aproape singurul care credea în succesul operei sale și pericolul ca inițiativa să fie abandonată de guvern s-a profilat cu gravitate după înfrîngerea piemontezilor la Novara la 21 martie 1849 : „Onoarea, demnitatea guvernului, numele regelui Carlo Alberto, căruia îi este dedicată opera, nu permit ca aceasta să fie întreruptă", îi scria alarmat Gaspare la 9 iunie în același an lui Urbano Rattazzi, noul ministru de interne. Dar plățile continuau să întîrzie, și un alt ministru, avocatul Giovanni Filippo Galvagno, a hotărît scurt că din păcate dăduse greș „speculația comercial literară" a publicării *Ramayanei,* „care pînă acum, ca să spunem adevărul, nu a dat rezultate satisfăcătoare, dacă exceptăm succesul literar pe care s-ar putea să-l fi avut în sfera oamenilor de știință, dar acest lucru nu este suficient pentru comisia bugetară, care nu urmărește altceva decît interesul finanțelor Statului".

Și Giovanni Lanza, ministrul instrucțiunii publice, avea mari îndoieli și la 25 noiembrie 1854 îi cerea lui Rattazzi informații asupra costului operei. Rattazzi răspundea că din păcate dispăruseră toate „speranțele frumoase" că opera lui Gaspare Gorresio ar fi putut „nu numai să aducă strălucire și faimă Statului, ci să-i fie și rentabilă, astfel încît să-l recompenseze din plin pentru sacrificiile pecuniare" de pînă acum și ce vor mai urma. Din fericire Rattazzi a părăsit ministerul de interne

care a fost preluat de Cavour și la 4 februarie 1855 Gaspare s-a grăbit să-i ceară să ia în mîinile sale „această măruntă problemă și să dispună eliberarea sumei indicate în *mémoire*-ul pe care l-am trimis la minister, astfel încît să pot cît mai curînd relua și termina tipărirea celui de-al zecelea și ultim volum și să mă întorc în patrie fără a lăsa neterminată o operă care oricum a adus onoare țării".

Om practic, Cavour a cerut un referat din care a rezultat că *Ramayana* costase guvernul piemontez cu totul suma de nouăzeci și cinci de mii de lire și că pentru terminarea ei mai erau necesare încă patru mii. Directorul general al secției întîia a ministerului de interne, un anume Alasia, recunoștea că ar fi bine să se cheltuie și aceste ultime lire „pentru a nu lăsa o impresie urîtă" în toate cercurile de „literați distinși, personalități, biblioteci și universități atît din țară, cît și din străinătate" ; dar totuși nu uita să adauge o notă : „Deși, scria el cu dezamăgire, strălucirea, prestigiul, utilitatea aduse literaturii italiene și Piemontului de o asemenea operă rămîn pînă acum abstracte și problematice". Dar Cavour a dispus scurt, notînd pe marginea referatului lui Alasia : „Solicitarea unui credit extraordinar Camerelor ar obține cu siguranță un vot negativ. Prin urmare trebuie văzut cum se poate obține în alt fel fondul necesar, din fondurile de care dispune ministerul. C.C." Bineînțeles fondurile au fost găsite și la 22 martie 1858 i-au fost trimise lui Gaspare mult doritele patru mii de lire, cu mențiunea că trebuia să le considere cu adevărat ultimele și cu recomandarea să le folosească cu cea mai mare economie și să scoată de pe urma lor cîștigul maxim posibil prin vînzarea volumelor. Strămoșul meu a avut parte de singura recunoaștere oficială cu douăzeci de ani mai tîrziu, cînd în luna iulie a anului 1878 regele Umberto a primit un grup de profesori de la universitatea din Torino : „Regele Italiei, a spus suveranul cu această ocazie, e mîndru să-i poată întîlni pe regii științei la el acasă". Pe urmă, adresîndu-se direct lui Gaspare a adăugat că din păcate ar fi fost „un discipol nefericit al său, deoarece chineza și sanscrita i se păreau teribil de dificile". Cuvînt de rege, nu putea fi pus la îndoială.

SCRISORI DIN ITALIA

Mie, în copilărie, mi se părea foarte important — Cînd ne-am dus la Roma — Ni se întîmplase și nouă — Acum începea o viață mai serioasă — Eu n-aveam decît doisprezece ani — Era aceeași neliniște — Țin minte o paranteză — S-a terminat și cu Zara la sfîrșitul unui an minunat — La examenul de maturitate am reușit — În toamna lui 1929 — Un adjectiv frumos ca auroral

Mie, în copilărie, mi se părea foarte important ca ai mei să aibă relații cu familia regală. Nu mă gîndeam la familiarități și intimități, nici nu visam la asemenea lucruri ; aș fi fost împiedicat s-o fac de respectul pe care mi-l insuflau domnitorii ; dar numai și ideea unui simplu contact, ca strîngerea de mînă dată de regele Umberto soldatului Coretti ce se întorsese din careul de la Villafranca [1], mă seducea. Citisem povestirea în *Cuore* de De Amicis și o știam aproape pe dinafară.

[1] În timpul bătăliei de la Custoza cu austriecii (24 iunie 1866), soldații au format careul de la Villafranca în apărarea principelui Umberto de Savoia.

Tatăl meu, într-o zi cînd venise în permisie de pe front, după bătălia din 16 septembrie 1916 de la Coston di Lora, ne povestea că după bătălie îl întîlnise, din întîmplare, pe Vittorio Emanuele III, plecat în inspecție. Tata, rănit la un braț, îi dăduse raportul cum se cuvenea :

— După pregătirea de artilerie cuvenită, Majestate, am cucerit tot terenul dintre cota 2.043 și Sogi, datorită concursului dat de grupuri de viteji din batalionul întîi al regimentului 71 infanterie, brigada Puglie, care cu scări și funii au reușit să cucerească stîncile aproape inaccesibile ale povîrnișului de la Menerle.

Batalionul acela era comandat de tata, care a fost decorat apoi cu o medalie de bronz pentru că îl condusese „cu strălucire" la atac : „Rănit, nu a părăsit lupta decît după ce a asigurat preluarea comenzii de către altcineva".

Atunci l-am întrebat :

— Și regele ce ți-a spus ? sperînd ca suveranul să-l fi lăudat.

— Mi-a spus să-ți transmit salutări, a răspuns tata cu o glumă care m-a jignit.

Cînd ne-am dus la Roma, în octombrie 1920, și tata, vice-comandant al liceului militar, l-a avut printre elevii săi din anul trei pe prințul moștenitor Umberto de Savoia, nici nu pot spune cît de fericit mă simțeam pentru onoarea de care avea parte familia noastră. Prințișorul, cum i se spunea, venea să asiste la orele nor-

male de fizică și chimie, și apoi tata îl întîlnea de două ori pe săptămînă în curtea palatului Salviati din via della Lugara, unde se afla pe atunci liceul militar din Roma, și îl învăța arta de a comanda, adică îi arăta cum să pună un pluton, o companie, un batalion să execute evoluții în ordine închisă. Nu era mult ca artă militară, dar se pare că pentru un moștenitor al tronului era suficient. Știu că tata îl sfătuia să-și dea drumul la voce, să dea ordinele cu voce tunătoare, să răsune de la un capăt la celălalt al terenului de exerciții :

— Mai tare, Alteță, mai tare, își permitea să insiste, trebuie să se audă prin bubuitul tunurilor.

Nouă acasă ne spunea că prințișorul i se părea cam timid :

— Băiat bun, dar mereu cam speriat.

Trebuie să recunosc că instructorii săi îi cultivau într-o oarecare măsură această stare de spirit. Am citit recent că bietul Umberto își amintește cu melancolie de zilele acelea petrecute la liceul militar. La terminarea lecțiilor și exercițiilor, celorlalți elevi li se permitea să se recreeze în grădină, dar lui nu : „Eu trebuia, a spus într-un interviu acordat lui Lucio Lami la Cascais, să mă plimb încet pe sub porticuri, cu preceptorul meu în dreapta, un ofițer în stînga, în timp ce primul îmi citea cu voce tare motivațiile medaliilor de aur ; o lectură sfîntă, de acord, dar numai Dumnezeu știe dacă în momentul acela n-aș fi preferat să mă joc cu ceilalți". E de înțeles, și o recunoștea și tata, care era chiar ofițerul

care, în stînga lui, îl însoțea în timpul plimbărilor pe sub porticuri.

Noi locuiam într-o clădire care aparținea statului, aflată lîngă palatul Salviati, cu intrarea din via della Lungara numărul 76. Dintr-un balcon din dreptul bucătăriei, unde se afla și cămăruța exterioară a toaletei, se vedea marea grădină a liceului, un adevărat parc foarte frumos, lîngă coastele plantate cu arbori ale colinei Gianicolo, care se învecinau cu grădina botanică. La extremitatea din stînga se afla grajdul, unde iapa cenușie a tatii, numită Lora, în amintirea bătăliei din 16 septembrie 1916, avea întîietate ; la cea din dreapta era sala de mese a elevilor. De la ferestrele camerelor de locuit vedeam Tibrul, podul suspendat din fier și lemn pe care se trecea plătind o taxă de un ban de aramă ; absida și cupola bisericii San Giovanni dei Fiorentini, pe malul opus. Pe malul Tibrului, mai ridicat față de via della Lungara, trecea un tramvai cu cai, ultimul, cred, care mai funcționa la Roma, și noi, copiii, ne distram privindu-l de la fereastră în zilele cu ploaie. Se împotmolea în noroi pentru că strada era moale, nu era încă asfaltată ca acum ; caii nu reușeau să miște din loc vagonul, în ciuda loviturilor de bici ale vizitiului, și pasagerii trebuiau să coboare ca să împingă. Noi care veneam de la Cuneo — care avea deja tramvai electric pe via Roma și corso Nizza — simțeam un dispreț subtil față de înapoierea romană. Complexul de superioritate al piemontezilor mai era încă puternic în anii aceia în familiile noastre de imigranți,

și noi, copiii, eram influențați de el cu ușurință.

O dată au venit să ne viziteze de la Torino doi unchi, inginerul Francesco Tresso, zis barba Cichìn, și Alberto Scotti, conte, inginer și el, odinioară strălucit ofițer de artilerie. Ne-au spus că cea mai frumoasă stradă din Roma, ba mai mult, singura demnă de un oraș modern, era via Nazionale, și noi am fost cu toții de acord. Erau unchi care la Torino vorbeau în familie în mod curent în italiană, dar care venind la Roma se cramponau de piemonteză, poate pentru a-și marca detașarea față de un oraș mizer și decăzut, cu străzi murdare și sinuoase, și prea multe monumente, „plin de *pere früste, d'müraje veje e 'd rutam antich*" (pietre tocite, ziduri vechi, antichități stricate). Ar fi fost mai bine să-i fi fost lăsat papei, spunea barba Cichìn, care era foarte credincios. S-ar fi putut construi o nouă capitală la cîmpie, cum foarte bine se plănuise odată, după cum își amintea unchiul Alberto Scotti, care era admirator al urbanismului progresist al baronului Haussmann : un oraș în formă de stea, cu o piață uriașă în centru pentru palatul regal și monumentul ridicat lui Vittorio Emanuele II, și ca niște raze ale stelei străzi largi și drepte, toate cu porticuri, care duceau la ministere.

Eu eram fascinat de conversația aceea de familie care continua să deplîngă soarta piemontezilor aflați în exil la Roma.

— *A l'an dime,* mi s-a spus, începea unchiul Alberto, că există piemontezi care în fiecare

seară traversează orașul ca să meargă să se plimbe sub porticurile din piazza Vittorio, construită ca piazza Statuto de la noi.

— Noi nu mergem, răspundea tata, dar la Roma există piemontezi pentru toate gusturile : *aj ne j'e 'd tüte sort e per tüti i güst.*

Într-o alternanță de limbă și dialect urma înșiruirea diferitelor categorii, clasificate deja sîrguincios de primii dintre ai noștri sosiți la Roma, imediat după 1870 [1] : „*Ed cui ch'a stan vulenté ant la növa residensa, ch'a sun acclimatase, ch'a mustru pì nen a parlé piemuntèis a sue masnà...*" [2]

Unchii veniți de la Torino cu dispoziție de inchizitori, așa mi se părea, poate că vroiau să cerceteze dacă părinții mei erau dintre aceia care se adaptează ușor și nu-i mai învață pe copiii lor să vorbească piemonteza. Cred că ar fi preferat să-i găsească aparținînd celeilalte categorii, „*ed cui ch'a s'adatu, ch'a süportu j'üsu e i custüm divers ed j'abitant, avend però sempre'l pensé fiss al so Türinet, ch'aj ne j'è ün sul, cuma ch'a disu tüti*". Adică să fie din aceia care, adaptîndu-se la obiceiurile și deprinderile locale, de la Roma, își îndreaptă permanent gîndul și spre micul lor Torino, pentru că Torino nu există decît unul, după cum spun toți. În realitate, în casa noastră ne păsa prea puțin de Torino, pentru că ne simțeam legați mai mult de Cuneo și Mon-

1 Anul unificării Italiei.

2 Sînt din cei care stau cu plăcere la noul lor domiciliu, care s-au aclimatizat, care nu-i mai învață să vorbească piemonteza pe copiii lor... (dialect).

dovì ; la Torino nu prinsesem niciodată rădăcini și era și el un oraș mult prea mare pentru noi, piemontezi provinciali. Dacă era vorba de un oraș mare, merita mai mult să stăm la Roma, unde titlul de piemontez, chiar și provincial, puteam să-l purtăm cu ostentație, ca pe un grad de noblețe. *„Piemunt fa grado“* [1], ne spunea tata pe un ton didactic, îndemnîndu-ne să ne comportăm la Roma în așa manieră încît și la școală să se spună despre noi cu respect că eram niște adevărați piemontezi.

Barba Cichìn, dacă ar fi locuit la Roma, ar fi fost în schimb un piemontez de categoria a treia, din cei care trăiau într-o continuă iritare *„bestemiand tüt el dì cuntra stu paisass duva ch'a fa le cà sensa porti, duva che j'articiòch ai mangiu cöit anvece d'mangeje crü, duva ch'a fan nen ed grissin bun, e duva, povra gent !, a san gnanca cosa sia la fundüa cun le trìfule e la bagna cauda...“* Printre reproșurile pe care piemontezii le făceau Romei încă și în anii '20 erau acelea că este un oraș urît, unde casele se fac fără porticuri, unde anghinarele se mănîncă fierte în loc să fie mîncate crude în sos picant, nu există grisine bune și nu se știe ce este *fonduta* [2] cu trufe și nici *bagna cauda* [3].

Însă, îi spunea tata lui barba Cichìn, *fonduta* cu trufe albe de la Alba și *bagna cauda*

---

1 Piemontul îți dă rang (dialect).

2 Cremă preparată din brînză, smîntînă, gălbenuș de ouă și trufe.

3 Fel de mîncare piemontez.

făcută cu scaieți de la Chieri și cu *puvrun müjà* [1], adus în mod regulat de la Cocconata de două ori pe săptămînă, se puteau găsi, și încă foarte bune, la restaurantul Valiani de lîngă gara Termini, cel mai mare din Roma condus de un piemontez și avînd un bucătar piemontez. Și nu întîmplător lîngă gară : pentru că de acolo pornesc toate liniile și prin urmare în toate orașele lumii este locul preferat de întîlnire al imigranților. Gara Termini se potrivea în mod deosebit cu gustul piemontezilor de la Roma, pentru că era situată în mijlocul cartierelor construite după 1870.

— Probabil de aceea, îi spunea ca să rîdă tata unchiului Alberto, piemontezii tăi traversează seara tot orașul ca să se plimbe acolo.

Pe urmă, către barba Cichìn, ca să-l ia puțin peste picior și pe el :

— Dacă vrei, găsești grisine la gară, făcute de un piemontez care locuiește în via D'Ascanio, aici în centru. Iar castanele vin de la Cuneo, șampania de la Asti, prăjiturile cu migdale de la Acqui, alunele de la Chivasso, alte prăjituri de la Busca, mălura de la Refrancore, nucile glasate de la Ivrea, *biciulàn* de la Vercelli. Nu, trebuie să recunosc că, dacă vrei, la Roma găsești totul. *A l'è questiun 'd nen piessla,* ajunge să nu-ți faci nervi pentru lucrurile care lipsesc, încheia împăciuitor tata, pentru a evita ca această conversație în familie să se termine cu un reproș adresat nouă pentru că am plecat din Piemont.

---

1 Ardei.

Pe de altă parte, pe tata cred că-l interesa prea puțin problema raportului dintre piemontezi și Roma. La Roma venise la garnizoană, cu inima militarului care nu se întreabă prea mult unde se află. Și tatăl său Bonifacio umblase cu garnizoana aproape prin toată Italia și chiar dacă uneori simțise curiozitate sau uimire sau indignare în fața obiceiurilor și deprinderilor localnicilor, nu-și pierduse din cauza aceasta conștiința lui senină de piemontez, care îl făcea să se simtă nu atît diferit de ceilalți, cît pur și simplu de partea adevărului, și prin urmare împăcat cu sine însuși. Era dintre cei care nu se împotmolesc și care în condiția migratoare a militarilor văd mai degrabă o posibilitate fericită de a cunoaște restul lumii, așa cum e ea, frumoasă sau urîtă.

Ni se întîmplase și nouă cînd locuiam la Caserta unde tata, rănit și decorat de mai multe ori, fusese trimis în 1917 ca adjutant major într-o școală de elevi ofițeri de rezervă. Viața în Italia de jos, cum erau numite pe atunci regiunile meridionale, a însemnat pentru mine în primul rînd descoperirea unei limbi noi. La școală învățasem repede și foarte bine napoletana, care îmi plăcea enorm. *Guaglione* [1], de exemplu, mi se părea mai frumos decît piemontezul *masnà* [2], și tot așa o mulțime de alte cuvinte sau înjurături comparate, care îmi creau o stare de excitație pentru că mă convinsesem

1—2 Cele două cuvinte înseamnă „băiat" în cele două dialecte.

singur că eu eram singurul din familie care le cunoștea, și posedarea unui limbaj personal mă făcea să mă simt important în familie. Față de colegii de școală în schimb mă bucuram de avantajul de a nu locui ca ei într-o casă oarecare, ci de-a dreptul în palatul regal, într-un apartament de la mezanin, cu fața spre livada de portocali ; o locuință minunată.

În afară de asta, mai era și parcul palatului la dispoziția noastră, a copiilor, ca să mergem să ne jucăm cu copiii altor ofițeri de la școala militară, în timp ce micii casertani nu aveau voie să intre, și această distincție îmi dădea un sentiment de superioritate față de indigeni. Astfel am petrecut la Caserta doi ani minunați, de care îmi amintesc ca de un vis : în clasa a doua și a treia elementară eram recunoscut ca primul din clasă și învățătorul Oreste Viterbo de la școala „Pietro Giannone" mă trata cu respectul cuvenit, ținînd seama și de familia mea, nu numai de hărnicia mea personală. În orice caz eram un copil bun, chiar dacă mă strica puțin înfumurarea, care într-o oarecare măsură mi se părea legitimă, pentru că învățam cu mare ușurință. Pe la sfîrșitul anului școlar, într-o zi am anunțat acasă : „Mai am zece pagini și știu toată istoria", iar sora mea Giulia, care ajunsese deja să studieze revoluția franceză, ce nu era inclusă în programa mea de studiu, m-a luat peste picior.

Acestea sînt micile puncte ce se reliefează în amintirea mea, care în rest, după atîția ani, rămîne cam ștearsă ; dar am impresia că șederea la Caserta n-ar fi putut să-mi lase mult

mai mult. Țin minte știrile de război, care în zilele înfrîngerii de la Caporetto ne întristau, și apoi Anul Nou 1918, cînd am răspuns bine la întrebarea ce mi-a fost pusă în legătură cu ce mi-aş dori în anul care vine : „Ca Italia să cîștige războiul", am spus cu promptitudine şi am fost foarte apreciat. Țin minte că odată în curtea școlii de ofițeri m-am speriat și am plîns din cauza unui cal care se cabra nărăvaş, dînd cu copitele în toate părțile ; și tata mi-a spus că trebuie să-mi fie rușine : „La vîrsta ta eu furam caii ca să-i îmblînzesc" (și astfel am aflat povestea murgului Trombella). Pe urmă mi-amintesc o paradă militară pe pajiștile de la Malalocata, unde generalul Lostia di Santa Sofia a prins pe pieptul tatii o medalie, pe care apoi tata ne-a pus, pe mine și pe fratele meu, s-o sărutăm, ca să învățăm să onorăm vitejia. Țin minte că vestea victoriei ne-a sosit la 3 noiembrie 1918, cînd ne aflam la cafeneaua principală din Caserta și mîncam o înghețată de căpșuni, și toată piața s-a umplut imediat de oameni care fluturau steaguri, orchestra a cîntat marșul regal, iar eu, sărind în picioare cu lingurița ridicată în sus, am strigat fericit : „Aceasta este o înghețată istorică", aproape ca Goethe în seara bătăliei de la Valmy. În familie a fost considerată o reușită vorbă de duh pentru un copil de opt ani, cîți aveam eu pe-atunci.

A doua zi, cînd au trecut pe stradă elevii ofițeri în marș, cîntînd imnuri războinice, țin minte că un grup de răniți aflați în convalescență într-o aripă a palatului regal au început să strige în bătaie de joc : „Prea tîrziu ! trebuia să mergeți mai înainte !" și altele asemenea, însoțite de zgomote triviale, fluierături, urlete și o agitație amenințătoare a cîrjelor și bastoanelor în aer. Noi eram cu Nina-femeia care ne scosese la plimbare pe bulevardul mărginit de platani ce ducea de la palatul regal la gară. A spus despre răniți : „Nu s-ar spune că ăștia n-au dreptate". Dar pe urmă nu-mi mai amintesc de altceva decît de întoarcerea familiei noastre la Cuneo, o altă vară petrecută în vilegiatură în viale degli Angeli și la vila Cassin și în sfîrșit mutarea la Roma.

Acum începea o viață mai serioasă pentru că frecventam clasa întîia de gimnaziu la liceul „Mamiani", care pe atunci își avea sediul într-un vechi palat de pe corso Vittorio Emanuele, între via Sora și vicolo Savelli, nu departe de via della Lungara. De aceea mergeam pe jos și singuri la școală. Profesorul meu se numea Tito Morino și era un cadru didactic foarte bun, cam rotofei, mic de statură, cu un cioc cenușiu, ca de mușchetar, care îi dădea un aspect vioi, dar autoritar. Mă îndrăgea, îmi spunea „Vittoriella", pentru chipul meu blond și delicat, mă bătea la palmă cu o baghetă de-a lui teribilă, dar mă lăuda pentru că spre deosebire de mulți dintre colegii mei nu-mi retrăgeam mîna ca să evit loviturile. Eram prea orgolios ca s-o fac și el spunea : „Bravo, piemontezul meu", dîndu-mă drept exemplu colegilor mei care însă rînjeau ușor. Continuam să fiu

primul din clasă, cum am rămas pînă în ultima clasă de liceu. „Ține minte că în viață nu există decît un loc bun : primul", îmi spusese odată Nounou în franceză, cu retorica măruntă a pedagogiei elementare din vremea ei și mie mi s-ar fi părut nepotrivit să nu-i urmez sfatul, cel puțin la școală, unde este mult mai ușor să fii primul decît în viață.

Și tata ne dădea un exemplu pozitiv, pentru că seara acasă era foarte ocupat cu o istorie a sa a „marelui război". Trebuia să țină o serie de conferințe în legătură cu acest subiect elevilor liceului militar și prin urmare seara, după cină, scria pe masa din sufragerie imediat ce era strînsă, și eu admiram rapiditatea cu care umplea cu o caligrafie limpede zeci de pagini ale unor registre groase de format mare, îmbrăcate în hîrtie cerată neagră. Nu avea ezitări, nici nu se răzgîndea, nu corecta aproape niciodată, se oprea doar pentru a consulta cîte o carte, și acestea erau momentele care-mi creau nedumeriri. Tata copia din cărți ? Odată am întrebat-o pe sora mea, părîndu-mi-se un lucru necuviincios, care nouă, copiilor, la școală nu ne-ar fi fost permis pentru o compunere. Giulia a negat, explicîndu-mi că tatăl nostru făcea rezumate, un lucru permis ; și atunci m-am liniștit.

Cînd tata era mulțumit de munca lui ne citea cîteva pagini din cele ce i se păreau reușite : „Intr-o splendidă noapte cu stele, între 23 și 24 mai, armatele noastre au trecut linia frontului concomitent, și rapid, din primul salt, au fost ocupate înălțimi, trecători importante și

mari centre locuite..." Mie îmi plăcea evocarea splendidei nopți cu stele, un semn foarte bun pentru un război. Tata povestea cu puțină emfază, obligatorie pentru un militar. dar trebuie să recunosc că dădea dovadă de gust în alegerea adjectivelor, fără să cadă în păcatul exagerării. Vorbind de bătălia de la Montenero, spunea de exemplu că acolo s-au evidențiat „minunații noștri vînători de munte și simpaticii bersaglieri". Sînt calificative potrivite, chiar dacă se folosesc destul de rar și mă fac să cred că tata considera războiul ca pe o acțiune militară ce trebuie făcută în amabila manieră cavalerească a nobililor de odinioară. Din păcate într-o zi, „în spatele pozițiilor noastre din zona San Michele și San Martino și a locurilor de trecere a rîului Isonzo, dușmanul a lansat pe neașteptate sufluri dense de gaz care, favorizate de un vînt ușor în direcția cîmpiei, atacau liniile noastre din acel sector".

Intr-un prim moment, favorizat de elementul surpriză, dușmanul obținuse unele succese dar noi am reușit să restabilim situația și cinci sute de austrieci au fost capturați în lupta corp la corp : „Prizonierii, scria tata, s-au arătat îngroziți de furia contraatacului nostru, la care contribuise în mod hotărîtor indignarea soldaților noștri din cauza mijlocului de luptă barbar folosit de adversar". Prin urmare războiul era uneori necinstit, și vorbind de strategie, tata găsea ceva de criticat la cea adoptată de dușman. În bătălia de pe rîul Piave, de exemplu, „planul său de ofensivă era simplu și grandios, dar brutal și mecanic". Acestea

sînt adjective din care rezultă că unele lucruri n-ar trebui făcute nici măcar în război.

Am recitit textul acelor conferințe : e mult mai bun decît ar fi putut să fie, ținînd seama de perioada cînd a fost scris, ce se caracteriza printr-un patriotism exultant la așa scurt timp după victorie, și de auditoriul căruia îi era destinat, elevii unui liceu militar ce trebuiau educați pentru cariera armelor. Tata nu era un exaltat al triumfului. Trăsese probabil învățămintele unui război modern, total, și în unele din paginile sale ajungea într-adevăr la niște concluzii surprinzătoare pentru un ofițer de carieră : „Era un război de uzură ? Dar dacă trei ani de uzură intensă nu reușiseră să nimicească forțele celor două părți, merita să se continue lupta ?“ Astfel tata își punea întrebări care ar fi putut face să se creadă despre el că ar fi vreun pacifist sau defetist, de aceea răspundea la ele cu subtilitate : „Clasele de sus găseau să opună unor asemenea considerațiuni alte argumente care să servească de incitare morală și patriotică. Dar celor săraci, care sufereau, le lipseau aceste încurajări morale ; ei vedeau războiul în toată realitatea lui îngrozitoare, fără cale de ieșire, și doreau pacea cu orice preț“.

Vorbind despre Caporetto [1], tata recunoștea meritele bieților combatanți : „Soldatul italian, nu suficient de cult pentru a cunoaște marile

[1] La 24 octombrie 1917 frontul a fost rupt la Caporetto și armata italiană a fost nevoită să se retragă.

legi și tradiții ale istoriei, și cu atît mai puțin pentru a le discuta, consimțise să lupte în război dintr-o supunere înnăscută și din afecțiune față de șefii lui imediați, dar nu simțise niciodată o adevărată ură față de soldatul austriac, în care vedea doar un alt nenorocit ca și el“. Mi se pare foarte bine spus. Totuși, după tata, „dat fiind că soldații prin vîrsta lor, prin obișnuința de a se sacrifica, prin sugestia disciplinei aveau o structură morală mult superioară față de clasele burgheze, era firesc ca sensibilitatea lor să fie lovită mai tare de severul avertisment ce le-a fost dat de înfrîngere“. Ca urmare, soldații au rezistat în mod providențial, au reacționat, astfel încît am obținut victoria.

Impresiile de atunci împreună cu lectura de acum îmi aduc în față imaginea unui om civilizat, cu mult bun simț. Tata era cu siguranță un bun militar și un sincer patriot, dar nu era deformat de militarism. Îi trecuse prin minte chiar și îndoiala că totuși cariera armelor n-ar fi de fapt cea mai frumoasă și cea mai demnă spre care poate fi orientat tineretul. Și-a luat rămas bun de la elevii care îi ascultaseră conferințele cu o perorație înțeleaptă : „O, voi tineri, datorită condițiilor speciale actuale de organizare a armatei nu sînteți destinați să deveniți cu toții ofițeri de carieră. Nu contează. Nu se servește țara doar în rîndurile armatei. Cea mai mare parte dintre voi — poate chiar toți — după ce veți face serviciul militar, vă veți întoarce la viața civilă. Nu va fi rău, dimpotrivă, să se întoarcă în rîndurile societății

elemente bune, educate în spiritul disciplinei sănătoase a datoriei, care să propage printre cetățeni acele principii care constituie forța armatei..." etcetera.

Eu n-aveam decît doisprezece ani, dar cuvinte și noțiuni ca acestea îmi inspirau un sentiment plăcut de libertate. Cînd voi fi mare, mă gîndeam, voi putea face ceea ce vreau. Chiar dacă eram fiu, nepot și strănepot de militari, n-aș fi fost obligat să urmez exemplul strămoșilor și mi-aș fi ales calea încurajat de acordul scumpului meu părinte. Dar dacă eram de acord cu părerea negativă a tatii despre război, nu reușeam să înțeleg cum pe de altă parte el rămăsese așa de legat de acea încercare a sa și continua să ne vorbească despre ea cu insistență. Povestirile sale după întoarcerea de pe front mă plictiseau, erau mereu aceleași : „Într-o noapte, pe Hermada, tatăl vostru..." Mi se părea o modalitate de a ne atrage înăuntrul experiențelor sale militare : astfel libertatea pe care mi-o recunoștea de a-mi construi într-o zi o viață diferită, mi-o lua, sugestionîndu-mă cu povestea faptelor sale.

În vara lui 1925, tata ne-a dus, pe Umberto și pe mine, să vizităm cîmpurile de luptă împreună cu vreo sută de elevi din ultimul an al liceului. După părerea lui, acesta era un premiu, și, mai mult decît o călătorie de studii, trebuia să fie „un pelerinaj pios în podișul Carstic și pe rîul Grappa". Ce cuvinte neplăcute. Într-o ordine de zi, îi anunțase pe elevi : „O, tineri, veți avea acolo viziunea exactă a ceea ce s-a făcut ; veți înțelege acolo care au fost sacrificiile îndurate, greutățile învinse. Acolo veți simți nevoia de a vă promite vouă înșivă să fiți mai buni, să fiți demni de cei care s-au jertfit pentru patrie". Retorica era limitată la strictul necesar, dar erau totuși vorbe goale.

În curtea liceului militar se continua inaugurarea micilor monumente, dezvelirea plăcilor comemorative cu numele foștilor elevi căzuți, înscrierea unor îndemnuri latine și italiene, cum ar fi *„Sic itur ad astra"*, *„Manete sidus loci"*,[1] „Pregătesc pentru patrie noii eroi". Le dezaprobam pe toate, pentru că mă gîndeam vag că ar fi fost mai bine să se împiedice moartea atîtor oameni, în loc să se ia angajamente pentru a mai jertfi și pe alții. Dar nu știam cu cine să vorbesc despre aceste lucruri, desigur nu cu tata, nici cu fratele meu Umberto, care era militarist din naștere, hotărît deja să se facă ofițer. Poate m-ar fi înțeles mama, un suflet de loc belicos, dar eu nu eram înclinat spre confidențe. Țineam mult la ideile mele și nefiind sigur că aș fi reușit să le impun, preferam să le păstrez pentru mine.

Vizita pe cîmpurile de luptă a fost o ocazie ce mi-a confirmat punctul meu de vedere. Am fost mulțumit în taină, deși mă costase destule chinuri și suferințe, pentru că era foarte cald

1 „Așa se merge către stele", „Rămîneți steaua locului" (l. latină).

și eu oboseam fără să găsesc în acea călătorie „de studii“ nici un motiv de interes. Tata continua să se emoționeze la fiecare etapă, îi vedeam ochii strălucind de cîte o lacrimă pe care i-o storceau amintirile sale. Ce tată mai era și acesta, care plîngea? Într-o zi, cînd de la Quisca am urcat pe culmea Sabotino, el a plecat singur să străbată încă o dată itinerarul său din bătălia din octombrie 1915. Într-o scrisoare, pe care i-a trimis-o apoi lui Nounou, povestea: „În timp ce elevii erau în vîrful muntelui și își consumau masa de prînz la umbra cavernelor de artilerie, eu, în plină amiază, fără să mă fi atins încă de mîncare, am vrut să îndeplinesc un ritual ...Am parcurs din nou drumul străbătut în ziua aceea tragică, în căutarea locului unde fusesem rănit: l-am găsit, fiind încă ușor de recunoscut micul zid în spatele căruia am căzut, rănit; am găsit încă acolo cartușe, haine, resturi de cadavre. Pe dărîmăturile acelea, pe acele resturi am depus medalia de argint pe care am primit-o în urma acelei bătălii, pentru ca astfel să fie sfințită. Am rupt o rămurea din arbustul care s-a născut chiar acolo și am dus-o fiilor mei, pentru că a crescut udat de sîngele meu. Pe urmă am plîns. Am plîns cuprins de o dulce emoție, evocînd o mulțime de amintiri și de impresii pe care tu, Maman, le poți imagina cu ușurință. După ce am terminat ritualul, am urcat în camioane și ne-am întors la Gorizia.“

În camioanele acelea 18 BL, rămase din război, prevăzute cu bănci de lemn pentru a se

putea ședea, elevii liceului urlau, cîntînd imnul celebrelor batalioane de asalt, așa-zișii cutezători:

Dacă-naintăm, mamă, nu plînge,
Fiul tău e tare, teamă nu are,
Logodnicei lacrimile-i șterge,
Mergem la asalt, învingem sau murim!
Înainte, cutezători, negrele flăcări
Sînt ca simbolul unor dure grupări,
Treceți munții, devorați cîmpia,
Pumnalul în dinți, în mînă grenada!

Pe de o parte, mi se părea că tinerii aceia se lăudau fără temei de a-și fi riscat viața, dat fiind că nu luptaseră niciodată (ca elevii ofițeri pe care îi văzusem defilînd pe bulevardul mărginit de platani de la Caserta), iar pe de altă parte, mă făceau să-mi fie teamă că într-o zi vom lua totul de la început și că nu mă voi putea sustrage nici eu întîmplărilor. Frica predomina, dar pentru a o face să pară mai nobilă, voi spune că ea alimenta în mine, cel de atunci, repulsia față de violență, care mi-a rămas pentru totdeauna.

Era aceeași neliniște pe care o simțisem deja pe vremea marșului asupra Romei [1], în dimineața în care am văzut cele două poduri de pe Tibru din apropierea casei noastre blocate

---

1 27 octombrie 1922 — marșul detașamentelor fasciste asupra Romei; guvernul cade, iar regele Vittorio Emanuele al III-lea îl însărcinează pe Mussolini cu formarea noului guvern (28 octombrie 1922).

și păzite de sentinele cu baioneta la armă, podul din fața palatului Salviati și podul Gianicolense, din fața închisorii Regina Coeli. Era unica punere în scenă a stării de asediu hotărîtă peste noapte de consiliul de miniștri și care nu fusese încă revocată din ordinul regelui la ora cînd ieșeam din casă ca să mă duc la școală în corso Vittorio Emanuele. Mi s-a făcut frică, de parcă războiul s-ar fi prăbușit dintr-o dată asupră-mi.

În schimb, fratele meu Umberto și unii colegi de-ai noștri de școală erau foarte excitați. Peste tot soldați în patrulare ; grupuri de fasciști, care datorită fesurilor sau căștilor pe care le purtau pe cap puteau fi luați drept militari din trupele de asalt ; stindarde, steaguri de tot felul, stegulețe, sunet de trompete și imnuri belicoase făceau să domnească pe străzi o atmosferă de sărbătoare patriotică, mai frumoasă decît rigidele parăzi militare pe care tata ne ducea să le vedem în piazzale del Macao, în prima duminică din iunie, ziua Statutului. Venea regele călare pentru a trece în revistă regimentele, toate în uniformă de gală, și spectacolul ne plăcea mult pentru că tata, călare, comanda batalioanele din primul rînd și, mergînd cu calul în trap, cu sabia scoasă, el era cel care striga primul „Drepți !“ și primul „Prezentați arm' !“ în cinstea regelui. Vocea tatii era ca un tunet și mi se părea că el comandă lumii întregi.

Acum, odată cu marșul asupra Romei, serbarea militară se revărsa în tot orașul și apărea accesibilă, în sensul că se putea participa la ea, defilînd pe străzi. Și copiii puteau s-o facă, era suficient să se înscrie (organizația „balilla“ [1] nu exista încă) în detașamentele de „Mici italieni“, organizate de partidul naționalist. Purtau o cămașă albastră cu o acvilă romană în stînga pe piept, deasupra căreia se afla curajoasa lozincă „Gata întotdeauna pentru Patrie și Rege“. Albastrul cămășii însemna fidelitate față de casa Savoia, polul nostru ideal, și fratele meu Umberto vroia să-i ceară tatii să ne înscrie. Mi-a mărturisit asta într-o seară, cînd eram deja în pat, pe punctul de a adormi, dar într-un acces de nesiguranță n-am știut ce să-i răspund, adică n-am încercat nici să-l încurajez, nici să-l conving să renunțe.

În zilele marșului, tata se afla la Civitavecchia, pentru un curs de perfecționare și specializare la școala centrală de infanterie. Locotenent-colonel, trebuia să obțină titlurile necesare pentru promovarea în grad. S-a întors la Roma după ce totul se sfîrșise și l-am văzut entuziasmat de modul cum se comportase regele, revocînd starea de asediu :

— Era oare posibil de imaginat, ne-a spus la cină în prima seară, ca noi, cei din armată, să tragem în fasciștii conduși de ofițeri de-ai noștri cu pieptul acoperit cu decorații de război ?

La Civitavecchia se întîlnise din întîmplare cu un comandant al detașamentelor fasciste, generalul Sante Ceccherini, care îl îmbrățișase, zicîndu-i :

---

1 Balilla — organizație fascistă de copii.

— Gorresio-! Quis contra nos ? [1]

Cred că acest general Ceccherini fusese la Fiume [2] și probabil că acolo învățase puțină latină dannunziană.

Dar chiar dacă tata era întru totul pentru patrie și rege, a refuzat cererea lui Umberto de a ne înscrie în rîndurile „Micilor italieni" :

— Politica nu e pentru copii. Voi mergeți la școală și învățați.

Era o formă de înțelepciune, dar atunci mi s-a părut doar un abuz de putere și o lipsă de considerație față de cei mici, și am fost cuprins de indignare în tăcere. În perioada aceea îmi era adesea ciudă pe tata și aveam chef mereu să-l contrazic. Uneori speram să găsesc aliați în alți adulți, unchi și mătuși, care speram că și-ar fi expus în conversație idei diferite față de cele ale tatii ; m-ar fi ajutat foarte mult în polemica mea secretă. Dar în general nu se întîmpla acest lucru. Nu țin minte ca familia mea, cu toate rudele pe care le frecventam pe atunci, să fi dat loc la discuții și cu atît mai puțin la contradicții. Toți păreau mereu de acord și erau cu toții gata să-și schimbe părerea sau să și-o ascundă, imediat ce cineva

1 Cine este împotriva noastră ? (L. latină.)

2 În primăvara lui 1919, D'Annunzio, împreună cu un grup de voluntari naționaliști, ocupă orașul Fiume (azi Rijeka — Iugoslavia), cu acordul tacit al autorităților militare italiene din zonă, nemulțumite de ocupația aliaților și instaurează comandamentul „Regiunii Carnaro eliberate". În 1920, în urma Tratatului de la Rapallo, Fiume devine oraș liber și fasciștii sînt evacuați cu forța de acolo.

emitea una diferită. Eu eram iritat de aceasta : sau sînt ipocriți, mă gîndeam, sau nu au curajul răspunderii pentru propriile idei, sau nu se gîndesc la nimic. Eram foarte sever și uneori îmi închipuiam că printre „cei mari" exista înțelegerea să nu discute în fața noastră, pentru că orice disensiune le-ar fi distrus unitatea.

Am bănuit acest lucru în ziua în care ne adunasem în casa mătușii Nina, care de puțin timp se stabilise la Roma împreună cu soțul ei, inginerul torinez Giuseppe Busala, pentru noi unchiul Peppino. Locuiau într-o frumoasă casă liberty [1] la numărul 72 din via Federico Cesi, colț cu piazza della Libertà. Noi ne-am dus acolo la cîteva zile după marșul asupra Romei, pentru a face cunoștință cu un nou verișor, Sandro Busala, venit pe lume chiar în ziua de 28 octombrie 1922. Nu voi spune nimic despre dulcegăriile, complimentele și felicitările de rigoare ; cînd se sărbătorește un nou născut, lucrurile care se spun și se fac sînt mereu aceleași. Dar ceea ce era interesant atunci era discuția dintre bărbații casei, care făceau schimb de impresii în salon asupra evenimentelor politice. De-ar fi fost măcar unul dintre ei în stare să spună lucrurilor pe nume ; eram atît de supărat și de plictisit cînd vedeam cum o scaldă toți între da și nu. Nu înțelegeam nici măcar ce gîndeau cu adevărat despre rege și Mussolini. Cel puțin tatii Mussolini

1 Liberty, art nouveau, Jugend Stiel sau secession — stil ce s-a manifestat în artă și arhitectură în jurul anului 1900.

ar fi trebuit să-i fie simpatic, ținînd seama de ceea ce spusese acasă la noi, dar în via Federico Cesi, alături de unchiul Peppino și unchiul Claudio, fratele bunicii, care fuseseră împotriva intervenției în război, nu lăsa să se vadă acest lucru. Nemaivorbind de faptul că în cealaltă cameră de lîngă salon se afla bunica, supergiolittiană. Dar chiar unchiul Claudio ne informa că Mussolini încheiase un acord secret cu Giolitti ; altfel nu s-ar fi hazardat.

— Mă simt mai liniștit, a spus unchiul Peppino, și probabil din considerație pentru tata a ținut să adauge : Îmi face plăcere să fie la guvern un brav combatant. Simplu caporal, Mussolini a primit o medalie de argint pentru meritele sale de pe front.

Nu era adevărat, unchiul Peppino se înșela, dar nu l-au corectat nici tata, nici unchiul Claudio, care s-a mărginit să spună :

— Un lucru este însă cert, că sînt mulți împotriva lui. Care spun că una este vitejia în război, și alta e să știi să guvernezi.

Tata a fost de acord și unchiul Peppino a rîs :

— Cu siguranță nu ne va fi niciodată posibil să-i punem de acord pe toți italienii.

— Știi cum se spune la Mondovì ? îi sugeră tata cu veselie. *Tüti i güst sun nèn a la menta,* nu toate gusturile sînt cu mentă, adică nu sînt toate la fel.

A intervenit unchiul Claudio și mi s-a părut cel mai ambiguu :

— Ei, la Alessandria se spune altceva. *Ca sia cuma ca sia, basta ca sia.*

Să fie cum o fi, numai să fie.

Nici la școală n-am auzit vorbindu-se serios despre marșul asupra Romei. Profesorii de atunci erau persoane liniștite și orientate, ca și tata, să considere politica un lucru care nu e pentru copii, și mai puțin important decît analiza logică și gramaticală, cele cinci declinări, ablativul absolut și conjugarea verbelor în latină. Noi continuam să scriem compuneri în clasă, să învățăm poezii pe dinafară, să traducem fabulele lui Febru și *Vitae excellentium imperatorum* [1] de Cornelius Nepos. Munceam cu multă conștiinciozitate, ba chiar eram plin de mulțumire, pentru că datorită latinei, pe care puneam stăpînire puțin cîte puțin, mi se părea că se repetă cazul napolitanei învățată la școala elementară de la Caserta. Era o nouă limbă numai a mea. Nici tata, nici mama n-o învățaseră pe vremea lor și nu făcea parte nici din programa școlii complementare „Giannina Milli" pe care o frecventa sora mea Giulia, în via dell 'Arco del Monte, între podul Sisto și Muntele de Pietate. În ceea ce-l privește pe fratele meu Umberto, el nu se arăta de loc interesat de latină. Acasă copia temele după mine, iar la școală, unde ședeam în aceeași bancă, îi suflam eu la oral și îi dădeam ciorna mea la lucrările scrise. El profita liniștit și nu-l chinuia de loc dependența lui scolastică față de mine, pentru că în felul său era un înțelept. La școala „Silvio Pellico" din Cuneo rămăsese repetent în prima clasă de gim-

1 Viețile împăraților iluștri (l. latină).

naziu, eu îl ajunsesem din urmă și astfel îmi luasem o revanșă în legătură cu condiția mea de frate mai mic.

La 13 august 1921, ni se născuse un alt frățior, ce fusese numit Paolo, după numele unchiului inginer, frate mai mic al mamei mele. Îl iubeam cu toții foarte mult, era un copil blond și voinic, foarte frumos între voaletele albastre ale leagănului său de răchită, iar eu, cînd îl legănam ca să adoarmă, îi vorbeam în latină : *„O tu, beate puer“* [1], îi spuneam, îngînînd primul vers al unui poem a cărei continuare n-o țin minte, dar care cred că se referea la Achile. Îi eram foarte recunoscător lui Paolo ca pentru o promovare pe care mi-a înlesnit-o, venind pe lume după mine. Datorită lui, nu mai eram cel mai mic din familie.

Astfel totul mergea bine în ceea ce mă privește. Mai puțină teamă în familie, iar la școală prestigiul primului din clasă, o condiție care pe vremea aceea avea importanță și era respectată. Totuși, de la școală mă așteptam la mai mult, în ceea ce privește cunoașterea vieții adevărate, cea a „celor mari“, și în această privință școala mă dezamăgea. Doar odată profesorul Morino ne-a ținut un mic discurs pentru a ne îndemna să-l admirăm pe un bun coleg de-al său care preda la clasa întîia B de gimnaziu de la liceul „Mamiani“, într-o sală de lîngă clasa noastră. Era Amilcare Rossi, viitor deputat fascist, decorat în război cu medalia de aur a meritului militar. Morino avea gustul ironiei :

---

1 O tu, copil fericit (l. latină).

— Desigur, ne-a spus cu răutate, voi credeți că în locul lui v-ați fi comportat la fel ca el, ați fi făcut același lucru fiecare dintre voi. Dar pînă una alta el a făcut și voi nu, în asta constă diferența.

De aceea tema războiului mă copleșea din nou, dîndu-mi presentimentul că viața mea avea să stea mereu sub semnul lui. Îmi iubeam patria, dar aș fi vrut s-o pot iubi cu seninătate. În schimb auzeam că se vorbea în continuare despre existența unui „dușman ereditar“ împotriva căruia italienii trebuiau să se pună în gardă, ca bunii creștini împotriva diavolului. O, de ce patrie dificilă aveam parte.

În ceea ce mă privește, eu aș fi fost înclinat spre optimism, pentru că vedeam totul frumos în jur. Îmi plăcea monumentul lui Vittorio Emanuele al II-lea, care mi se părea mai impunător ca San Pietro. Pe urmă, pe colina Gianicolo, care domina casa noastră din via della Lungara, se afla farul lui Manfredo Manfredi, care în timpul nopții proiecta asupra noastră fîșii de lumină verzi, albe și roșii. Era un dar pe care ni-l făcuseră italienii din Argentina. Un alt frumos cadou al acelor buni conaționali îndepărtați era pardosirea pieței Panteonului cu parchet din lemn de tek provenit din pădurile argentiniene, care ar fi trebuit să atenueze zgomotul traficului în fața templului în care sînt înmormîntați regii Italiei, favorizînd cu o liniște evlavioasă somnul lor de veci.

Toate acestea îmi plăceau pentru că însemnau ordine și respect, liniște și prietenie încurajatoare. Roma era pe atunci, în pofida incur-

siunii detașamentelor fasciste în zilele marșului, un oraș uman și lent, nespus de „blînd", definiție care în limbajul popular e echivalentă cu înțelepciunea. Unor băieți ca noi le oferea condiții plăcute de existență în cartierele liniștite din centru, singurele pe care le frecventam. Să ajungem pînă în piazza Venezia era o excursie pînă la o frontieră ce nu trebuia încălcată ; adevărata noastră lume era pe malul drept al Tibrului, între cartierul Prati di Castello, San Pietro și Gianicolo, unde urcam să ne jucăm cu copiii familiei Oliva, Maria Luisa și Mario, fiii colonelului Antonio, comandant al liceului militar. Împreună cu ei treceam podul în fiecare zi pentru a merge la școală, ajungînd uneori pînă în piazza Navona. În schimb Villa Borghese și Pincio erau doar un miraj îndepărtat ; ajungeam rar acolo, ca într-o excursie, să bem laptele abia muls de la vacile crescătoriei Bernardini. Ni-l serveau împreună cu niște prăjituri cu frișcă.

În această mică Romă, trăiam apărat de pericole, stare care ar fi fost de o totală seninătate dacă uneori n-aș fi avut motive de alarmă care să mă tulbure, ca de exemplu asasinarea lui Matteotti. [1] Seara, tata ne trimitea la chioșc să cumpărăm ultima ediție, a patra, a ziarului *Il Giornale d'Italia,* și întorcîndu-mă acasă citeam pe scări titlurile de pe prima pagină, pe care le găseam îngrozitoare. Însă atît în familie, cît și la școală mă loveam de obișnuita lipsă

1 Giacomo Matteotti (1885—1924), deputat socialist asasinat de fasciști.

de explicații și exista tendința de a mă face să cred că deputatul socialist și-o făcuse cu mîna lui, situîndu-se cu îndîrjire și încăpățînare în opoziție.

Nu trebuia să te pui împotriva guvernului, spunea codul lumii în care trăiam, și astăzi, gîndindu-mă la cele întîmplate, îmi dau seama că acela a fost un moment de mare ambiguitate pentru mine care mă maturizam. Aflîndu-mă între reticențe și falsități, pînă la urmă absorbeam ipocrizii care mi se insinuau în suflet, deformîndu-mi simțul moral pe care poate că îl aveam în adîncul meu, adormindu-l pînă la urmă. Mi-a fost foarte greu apoi să-l trezesc din nou.

Țin minte o paranteză foarte importantă din viața mea, la terminarea anilor de gimnaziu. A trebuit să plecăm de la Roma în toamna lui 1925, pentru că tata a fost transferat la Zara [1] în Dalmația, la comanda primului batalion al regimentului 157 infanterie, brigada Liguria, petlițe albastru cu portocaliu în dungi orizontale. Era un regiment glorios, care avea meritul de a fi blocat celebra „Strafeexpedition", expediția de pedeapsă a austriecilor din mai-iunie 1916, care din Trentino s-a revărsat asupra podișurilor Veneziei. Pe muntele Zovetto, care străjuiește malul stîng al văii Canaglia, la 10 iunie al acelui an regimentul nostru 157 oprise înaintarea austriecilor, fapt pentru care drapelul său a fost decorat cu o medalie de

1 Astăzi Zadar, în R.S.F. Iugoslavia.

aur. Fiind trimis de garnizoană la Zara, regimentul era comandat în 1925 de colonelul Ugo Pizzarello, care fusese decorat și el cu o medalie de aur pentru meritele sale personale.

Era un bărbat masiv, destul de simpatic, cu toată asprimea sa de adevărat om de cazarmă cu voce tunătoare. Tata ne povestea că Pizzarello le atribuise soldaților din regimentul său titlul oficial de „Leii de la Zovetto“ și pretindea ca fiecare dintre ei, în momentul în care se prezenta, să adauge înaintea propriului nume apelativul de „Leu“. „Cine ești tu ?“ îl întreba pe un biet infanterist oarecare. *„I' songo Coppola Pasquale“* [1]. „Nu !“ urla Pizzarello, repetînd amenințător : „Cine ești tu ?“ Și respectivul încerca să-l mulțumească : *„I' songo nu surdato“* [2] sau *„I' songo o portatreppiede da mitraglia“* [3], pînă cînd, strîns între negațiile colonelului și șoaptele camarazilor, Pasquale Coppola își aducea aminte răspunsul exact, pe care-l rostea aproape printre lacrimi : *„I' songo nu lione...“* [4].

Tata rîdea, povestindu-ne, iar noi ne distram, dar, în afara acestor momente de triumfalism comic, fără îndoială noi trăiam la Zara într-un climat și într-un mediu în care nu se vorbea decît despre război, sau cel puțin de patria militară. În acel mic avanpost italian înconjurat de iugoslavi ne simțeam de sentinelă, îmi creșteau în piept sentimente naționale și mă cam întristau cuvintele sceptice ale tatii, care ne spunea acasă că nu era posibil să ne facem iluzii :

— Dacă ar izbucni războiul cu Iugoslavia, noi am fi striviți din prima zi. În afară de cazul în care am reuși să părăsim la timp orașul, pe mare.

Ceea ce s-a și întîmplat în 1941, și aici nu pot să nu recunosc precizia previziunilor strategice ale tatii ; dar noi, copiii, în 1925—1926 nutream complexe de superioritate față de vecinii noștri, viitori asediatori potențiali. Populația din hinterlandul Zarei și din insulele ce se aflau în fața orașului nu era slavă, ci de ascendență turanică, nomadă la origini. În vremea lui, Rousseau o adusese la modă în Europa, deoarece credea că ea mai trăia într-o așa-zisă stare apropiată de natură, cea a bunilor sălbatici. Cînd locuiam la Zara, acești vechi turanici, care aveau deja domiciliu stabil și li se spunea morlaci, coborau la Zara de la Nona, primul sat din interior, sau veneau de la Oltre, principala localitate din insula Ugliano din fața orașului nostru, ca să vîndă la piață zarzavat, ouă, pui, pește. Erau mîndri și foarte frumoși, bărbați și femei, în costumele lor brodate. Dar noi pronunțam numele de morlaci cu dispreț și ne distra faptul că ferocele D'Annunzio botezase „sînge de morlaci“ un cherry brandy produs din cireșe de faimoasa firmă Luxardo din Zara, un lichior dulce cu o culoare roșie rubinie. Îl sorbeam cu plăcere. În ceea ce-l privește pe Pizzarello, a-

1 Eu sînt Coppola Pasquale (dialect napoletan).
2 Eu sînt un soldat (dialect napoletan).
3 Eu sînt purtătorul suportului mitralierei (dialect napoletan).
4 Eu sînt un leu (dialect napoletan).

cesta îi învăța pe infanteriștii săi „Leii de la Zovetto“ să le spună iugoslavilor ciucoslavi [1].

Prefect al Zariei era Mario Sani, un colonel în rezervă care fusese șeful de cabinet al lui D'Annunzio în perioada aventurii de la Fiume. Pe urmă părăsise conducerea regiunii Carnaro cînd lucrurile luaseră o întorsătură urîtă pentru Comandant, dar rămăsese un patriot integral, care revendicase pentru Italia întreaga Dalmație, de la Istria la Muntenegru. Mic și gras, declama cu o voce stridentă ode dannunziane cu ocazia micilor sărbători organizate la sediul comandamentului garnizoanei, pe malul mării, unde ne duceam duminică după-amiază. Erau băi de patriotism, înflăcărări de italienitate, mondenități culturale foarte la modă în orașele de provincie, și într-un oraș avanpost adriatic cum era Zara se ținea foarte mult la așa ceva.

Șederea la Zara, care a durat cît am frecventat anul întîi de liceu, îmi rămîne în memorie nu numai pentru acest gen de petreceri. Zara, oraș minunat, construit pe o scurtă peninsulă de formă dreptunghiulară, era destul de mică pentru ca un băiat ca mine s-o poată cunoaște în întregime foarte bine, avînd chiar senzația de a fi pus stăpînire pe ea. Noi locuiam în una din suburbii, numită Ceraria, dincolo de brațul de mare care constituia portul, lîngă o altă suburbie ce se numea Barcagno. Totul era curat și ordonat. Pentru a merge la școală în oraș, lîngă Porta Marina, luam vaporașul, și

1 „Ciuco“ în italiană înseamnă măgar.

era delicios să navighezi printre nave acostate, lăsînd în urmă case, vile și grădini, spre zidurile ce se aflau de-a lungul cheiurilor portului.

După-amiaza mergeam călare spre hinterland, care începea dincolo de poarta numită de Terraferma, și țin minte că am fost azvîrlit din șa de mai multe ori : dar nu mă rușinam din cauza asta, dimpotrivă, eram foarte mîndru de a fi gata imediat să urc din nou pe cal la comanda plutonierului major Piga, un sard dintr-un regiment de cavalerie, instructorul nostru sever, care mă umplea de injurii cum se obișnuiește cu începătorii în ale echitației : „Sac de cartofi“, îmi spunea, sau chiar și mai rău : „Sac de rahat“. Educația mea de viitor gentilom era completată de lecțiile de floretă pe care ni le ținea în sala de arme a regimentului 157 un căpitan florentin, pe nume Gobbi, un demon foarte agitat, care călca pe estrada de scrimă cu pași bubuitori, urlînd îngrozitor : „În gardă !“, „Atac !“, „Invită ! Paradă semicirculară ! Înquartată !“ și așa mai departe, sărind și punîndu-ne și pe noi să sărim.

Mergeam să jucăm și tenis la clubul marinei, un fel de baracă. Comandantul, un căpitan de fregată din Livorno pe nume Ciani, îl făcuse foarte primitor și, după cum mi se părea mie, foarte elegant. Acest Ciani era un om mic și urît, cu fața turtită, strîmb tot, dar nu lipsit de farmec, astfel încît mă făcea să mă gîndesc că aș putea și eu deveni ofițer de marină, eventual nu ofițer propriu-zis, ci medic de bord, pentru a împăca o profesiune civilă demnă de tot respectul cu prestigiul incontes-

tabil al militarilor. Cîtă seducție la clubul acela unde mergeam la tenis : era frecventat de elita orașului, notabilitățile, doamnele elegante și puținii străini care locuiau la Zara ca într-o vilegiatură permanentă sau pentru a îndeplini misiuni speciale. Într-adevăr, Zara era un centru de observație al relațiilor dintre Italia și Iugoslavia, și auzeam vorbindu-se de prezența unor spioni internaționali, de la *Deuxième Bureau* al Franței pînă la *Intelligence Service*-ul britanic. Nu știu dacă bănuielile acelea erau întemeiate, însă un frecventator asiduu al clubului marinei era un maior englez, pe nume Grand-Smith, care se stabilise într-o vilișoară din Barcagno, după ce își petrecuse cea mai mare parte a carierei militare în India. Într-o zi, cînd ne-am dus la el în vizită, ne-a arătat trofeele sale, uniformele lui de un roșu-strălucitor și o cască de plută, care avea în vîrf un cui, asemănător cu cel al militarilor prusaci de odinioară :

— Însă noi sîntem mai fini, rîdea maiorul Grand-Smith, pentru că de cui agățăm o frumoasă voaletă de tul albastru care flutură.

Semăna cu o alungătoare de muște, dar era drăguță.

Uneori, în serile de vară, cu cîțiva colegi de școală prieteni ne aventuram dincolo de marginea carterului Ceraria, pînă în suburbiile cele mai îndepărtate, unde băieții morlaci aruncau cu pietre în noi ca să ne îndepărteze ; iar noi replicam la fel și urlam amenințător în dialect venețian : *„Fioi de cani, vegnì avanti se gavì coragio“*, pui de cățea, înaintați, dacă

aveți curaj. Nu era mare lucru, nu mult mai mult decît vechile păruieli ale bunicului meu Bonifacio la Mondovì, cînd se încăierau „piazzalini“ cu „bredolesi“, dar mie mi se părea o acțiune înnobilată de motivul național. Acest huliganism mărunt al nostru îl consideram o școală a curajului și seara, înainte de a adormi, mă simțeam satisfăcut de mine însumi.

S-a terminat și cu Zara, la sfîrșitul unui an minunat, pentru că tata s-a întors la Roma, de data aceasta atașat la ministerul de război. Nu mi-a făcut plăcere întoarcerea în marele oraș, pe care l-am regăsit crescut, nemaifiind pe măsura unui copil. Aveam însă lucruri de povestit colegilor de școală, tenis și viață elegantă la nivel internațional, bărci și navigație printre insule, de-a lungul coastei, perspective străine. Îmi dădeam aere, mă simțeam ieșit în lume. La Zara îmbrăcasem pentru prima dată pantaloni lungi, făcusem curte unor colege de școală, învățasem foxtrotul și șansonetele la modă. Mă inițiasem în galanteriile ce i se potriveau unui tînăr cu educație aleasă și uneori mă simțisem sau crezusem că sînt îndrăgostit.

Dar în afara acestor banalități, începeam să mă tem de viață. Mă întrebam ce aș fi știut să fac ca să-mi cîștig existența și încercam să-mi măsor puterile în singurul domeniu ce-mi era deschis : dădeam meditații la latină băieților rămași în urmă din primele clase de gimnaziu, scriam compuneri pe bani pentru cîte un coleg bogat și prost, și astfel reușeam să-mi cumpăr

o cravată, să-mi schimb bicicleta și să-mi racordez racheta de tenis. Harnic și sîrguincios, mai aveam o satisfacție, pentru că în virtutea mediilor mari obținute la sfîrșit de an eram scutit de taxele școlare, iar tata îmi dădea mie acești bani. Mi se părea o dovadă de independență să reușesc să-mi cîștig singur banii de buzunar, dar îmi dădeam seama că problema unei opțiuni pentru ziua de mîine era mai mare. Cariera militară nu mă atrăgea, iar ideea de a mă face medic la marină apusese și ea. Mă simțeam lipsit de talent la matematică și la științele exacte, astfel încît profesia de inginer, a atîtor unchi de-ai mei, nu mi se părea accesibilă. Să devin diplomat mi-ar fi plăcut, dar acasă mă sfătuiau să renunț la ideea aceasta, pentru că o considerau a meserie rezervată celor cu avere, titluri nobiliare și rubedenii ilustre, o condiție socială superioară alei noastre. M-aș fi simțit stînjenit :

— Dacă m-aș fi dus la cavalerie, îmi spunea tata, în regimentele acelea pentru bogătași, m-aș fi făcut de rîs. Trebuie să fii mulțumit de propria situație.

Tatii îi era mereu frică să nu se întindă mai mult decît îi era plapuma și atitudinea lui mă irita, părîndu-mi-se lipsită de curaj, dar în mod inevitabil îmi scădea și mie curajul.

Stăteam pe atunci într-o locuință foarte modestă din cartierul Trionfale, via Famagosta numărul 8, un imens bloc de locuințe cu patru curți și douăsprezece scări. Stăteam la etajul șase fără ascensor, cu peste o sută de trepte de urcat. Nu exista baie și nici instalație de

încălzire, care pe vremea aceea constituiau un lux. Ferestrele noastre dădeau spre viale delle Milizie, în ultima sa parte, cea mai mizeră, spre Monte Mario, luminată de lămpi cu gaz pe care un om de la primărie trecea seara să le aprindă cu flăcăruia unui fitil ce ardea în vîrful unei prăjini. Astăzi îmi revine în memorie ca o imagine patetică, dar atunci vedeam în ea semnul umilitoarei noastre sărăcii. Colegii mei de școală locuiau aproape toți în case frumoase, pe malul Tibrului în cartierul Prati, în piazza Cavour, via Crescenzio, zone elegante pe vremea aceea și inaccesibile nouă, și uneori mă cuprindea tristețea. Mă gîndeam că în pofida sîrguinței mele n-aș fi ieșit niciodată dintr-o condiție de care nu reușeam să fiu mulțumit și uneori mă purtam acasă ca un băiat dificil, irascibil, ursuz, violent. Mai des mi se întîmpla să mă închid cu încăpățînare în lungi tăceri de răzbunare împotriva lumii și a propriei mele familii, ce nu putea fi înlocuită.

La examenul de maturitate am reușit cu note foarte mari, dar tocmai atunci criza mea de tristețe s-a agravat. Fratele meu Umberto a plecat la academia militară de la Modena, unde fusese admis fără să plătească taxe, fiind fiul unui ofițer de carieră, și în familie s-a hotărît că trebuie să-mi găsesc o slujbă, ca să mă pot întreține pe perioada studiilor universitare. Condiția de student-om al muncii nu era în societatea burgheză a anilor '20 la fel de frecventă ca astăzi, dimpotrivă, apărea chiar ca ceva deplasat, sau cel puțin așa mi se părea

mie, cînd în toamna lui 1928 am fost angajat funcționar temporar pe o perioadă de probă la biroul de Scutiri de dări și Rambursuri al Serviciului III, Dări și Impozite Comunale, al administrației orașului Roma.

Munca mea de acolo nu era de loc veselă, și nici stimulatoare. În palatul senatorial de pe Capitoliu, unde își avea pe atunci sediul Serviciul III, nu aveam o masă și nici un loc într-o cameră, ci umblam pe coridoare ca să caut în dulapuri fascicole referitoare la contribuabilii care întîrziau cu plata impozitelor sau nu puteau fi găsiți, și le duceam funcționarilor în vîrstă care lucrau așezați la birouri. Pe urmă puneam la loc dosarele „rezolvate“ de colegii care aveau o vechime mai mare ca mine, scoteam noile dosare „de rezolvat“, și tot așa timp de șapte ore pe zi, șase zile pe săptămînă. Nu puteam decît să constat că din tot ceea ce învățasem la școală în clasele elementare, gimnaziale și de liceu timp de doisprezece ani de studiu, mereu încununați de note mari, singurul lucru de folos în primul meu contact cu un loc de muncă era cunoașterea perfectă a ordinii alfabetice. Ar fi fost vai și amar dacă aș fi greșit cînd puneam la loc dosarele ce purtau numele contribuabililor ; nu s-ar mai fi găsit niciodată, și șeful meu de birou, cavalerul Alpino Tenedini, un om mic teribil, cu o barbă roșie și creață, mi-ar fi dat o notă de blam. Aș fi riscat să-mi pierd postul și salariul de 480 de lire pe lună, brutto, care astăzi ar reprezenta aproximativ o sută de mii.

Fiind obligat să continui să cîștig acești bani, n-aveam încotro și neglijam universitatea, unde mă înscrisesem la facultatea de drept, ca fiind cea mai ușoară și mai simplă, care nu cerea frecvența la lecții în Palazzo della Sapienza, în apropierea piețelor Navona, Madama și delle Cinque Lune. Materiile juridice, pe de altă parte, mă interesau mult prea puțin și mai ales îmi repugna ideea de a deveni avocat. Era o profesie care m-ar fi condamnat să mă ocup de încurcăturile altora, în cazul în care aș fi ales ramura comercială și civilă. Nici cea penală nu mă atrăgea : să-i apăr pe asasini și să-i disculp pe hoți nu mi se părea o funcție misionară, ci o încercare de răsturnare a adevărului.

De aceea învățam din „cursuri“ numai atît cît să-mi permită să iau optsprezece examene în patru ani și să-mi cuceresc o diplomă care mi-ar fi dat posibilitatea de a tipări un titlu pe cartea mea de vizită, ca pașaport pentru viață : „O licență în drept deschide toate drumurile“, mi se spunea acasă. Dar aspirațiile mele erau altele, chiar dacă erau încă vagi și confuze. Să devin un mare scriitor, de exemplu, sau un istoric, sau un învățat ca Gaspare Gorresio, sau un poet. Citisem că Goethe, care părăsise și el studiile de drept își propusese într-o vreme să termine mai bine *Iliada*, care i se părea că se întrerupe prea brusc după cîntul al XXIV-lea cu funeraliile lui Hector. I se adusese la cunoștință că există deja o continuare, *Eneida,* și astfel Goethe s-a liniștit, dar în ceea ce mă privește în anii de gimnaziu eu completasem deja *Orlando Furioso* cu alte patru cîn-

turi în octave rimate, îmbogățind mult povestea zborului lui Astolfo în lună.

Uneori mă gîndeam la ziaristică : să călătoresc prin lume ca Arnaldo Cipolla, o celebritate a timpului, ar fi fost o frumoasă revanșă față de renunțarea forțată la cariera diplomatică. Aș fi cunoscut mai multe popoare și țări, și mai bine decît un ambasador. Încercam să scriu articole despre cele mai mari probleme ale zilei, criza de pe Wall Street, reînarmarea Germaniei, expansionismul bolșevicilor. Înfumurarea mea era egală cu incompetența, dar, citind reviste și ziare, încet încet îmi făcusem mîna să copiez sau să rezum informații sau idei ale altora, astfel încît într-un ziar din Vicenza am văzut într-o zi semnătura mea tipărită la sfîrșitul unui editorial intitulat „Sovietele, Arabia și Eritreea". Am primit ca plată un mandat de douăzeci și cinci de lire, cinci mii de astăzi, dar mai ales am simțit o mare bucurie care m-a făcut să uit puțin de umilința îndurată la biroul de Scutiri de dări și Rambursuri.

În toamna lui 1929, de la Serviciul III am fost transferat la cabinetul guvernatorului orașului, unde era nevoie de personal. Se pregăteau mari serbări pentru apropiata nuntă a prințului moștenitor Umberto de Savoia cu Maria José a Belgiei, și eu puteam fi util, ca tînăr binecrescut, serviciului de ceremonii al primăriei, condus pe atunci de un diplomat la pensie, ministrul plenipotențiar Agostino De Pretis, fiu și omonim al celebrului președinte al consiliului de miniștri de acum o sută de ani. De la

curier al arhivei treceam astfel, mai mult sau mai puțin, la rolul de paj, și neavînd încă douăzeci de ani mi se părea că am făcut o carieră frumoasă de la mînecuțe la frac.

Capitoliul se renova pe dinăuntru și pe dinafară : pe dinafară, pentru că s-au construit două pasaje suspendate din lemn și stuc, spre nobilă racordare a celor trei palate michelangiolești, adică al celui al muzeelor de cel senatorial, și al celui senatorial de cel al conservatorilor. Pe urmă, în interiorul palatului central, Antonio Muñoz, director al Serviciului X, antichități și arte frumoase, restaurase sala zisă a senatorului Romei, refăcîndu-i pardoseala cu un mozaic antic încadrat de un motiv ornamental desenat de el însuși, care alterna marmora albă de Carrara cu cea neagră de la Siena. La unul din capetele sălii fusese pusă statuia lui Iuliu Cezar și la celălalt cea a unui comandant de flotă din epoca antonină.

„Prin voința ducelui, de azi înainte această sală va fi numită a lui Iuliu Cezar", ne-a spus guvernatorul Romei, don Francesco Boncompagni Ludovisi, principe de Piombino, ducînd într-o zi grupul nostru de maeștri de ceremonii să vedem lucrările în curs : „Aici va primi botezul romanității viitoarea regină a Italiei". Era limbajul obligatoriu al vremii și ca mic maestru de ceremonii în seara zilei de 9 ianuarie 1930 mi-am jucat și eu rolul printre cei ce oficiau ritualul. La intrarea palatului muzeelor, în stînga monumentului ecvestru al lui Marc Aureliu, s-a strîns micul grup de regi și principi, care s-a înșirat într-un cortegiu precedat

de patru trompetiști, patru valeți în haine galbene și roșii și zece „Fideli“ de la Vitorchiano, de lîngă Viterbo, în costume după moda spaniolă, pantalonași pînă la genunchi, mănțăluță scurtă, pantofi cu cataramă și cilindru. Strîns în frac, făceam parte și eu din manifestația care a traversat sălile muzeelor, a ajuns în sala lui Iuliu Cezar și de acolo a trecut în Tabularium, unde ne-am așezat cu toții la ferestrele care dădeau spre For, ca să asistăm la evocarea unei căsătorii romane din antichitate.

Forul era iluminat ca pentru un spectacol de *Sunet și lumină*, în scenografia și regia lui Duilio Cambellotti. Ce minunat : gladiatorii jucau zaruri pe treptele bazilicii Giulia, în timp ce niște copii se jucau de-a prinselea printre coloanele și podiumurile templelor. Alții, ghemuiți pe vine, făceau să sară arșicele pe palmele lor întinse, o distracție care se pare că se bucura de mare popularitate în epoca clasică. Mai departe, în fund, niște oameni străbăteau Via Sacra, mergînd spre Vulcanale și Fîntîna lui Giuturna ; un șir de pretorieni se îndrepta spre sălașurile imperiale de pe Palatin. Escortați de purtătorii de torțe, iată-i pe patricieni cum despică mulțimea de barbari egipteni, sciți, gali, persani, și în sfîrșit, în lumina tremurătoare a făcliilor, între pilaștri bazilicii Giulia, apărea cortegiul nupțial, punctul culminant al întregului spectacol, capodoperă a kitsch-ului greu de uitat. Tinere îmbrăcate în alb purtau coșuri cu trandafiri ce urmau să împodobească altarul spre care se îndreptau cei care urmau să execute sacrificul ritual al porumbeilor închinat lui Venus. O femeie ridica două torțe deasupra mulțimii rudelor și prietenilor și era urmată de lectica mirilor, purtată pe umeri de șase scalvi etiopieni. O înconjura un cîrd de cheflii săltăreți. Și apoi, un alai de fete și băieți cu făclii ce oscilau și se legănau ; festoane de mirt împletit cu trandafiri, și trandafiri presărați pe drum, și cîntece și imnuri în onoarea Himenei. O oprire pentru ofranda votivă pe altar, apoi reluarea procesiunii către domiciliul conjugal. În acest moment luminile se stingeau pentru a favoriza misterul dragostei și spectacolul se termina cu întunecarea Forului. Cu o tușă potrivită circumstanței, Diego Angeli în *La Stampa* din 10 ianuarie o zugrăvea cu delicatețe pe Maria José la fereastra Tabulariumului : „Chipul ei atît de tinerește auroral pare profund emoționat“.

Un adjectiv frumos ca auroral este în întregime meritul cronicarului galant care a fost Diego Angeli, și trebuie să mărturisesc că atunci l-am invidiat pentru el. Educația mea literară era aproximativă, limitată la studiile făcute la școală. Sau nu aveam fler să mă orientez mai departe, sau condiția mea de funcționar precoce nu favoriza divertismentele geniale. Trebuia nu numai să-mi cîștig existența, ci să dau și examene la universitate, astfel încît îmi rămînea prea puțin timp pentru lectură, dar mai ales îmi lipseau niște profesori adevărați și posibilitatea de a frecventa pe cine trebuie. Cu alte cuvinte, creșteam ignorant și eram

foarte grăbit. Am renunțat să amîn serviciul militar pînă la împlinirea vîrstei de douăzeci și șapte de ani, cum aș fi putut s-o fac, ca student universitar ; m-am prezentat la școala de elevi ofițeri de la Bra imediat ce am fost chemat la recrutare, mi-am făcut stagiul de sublocotenent la Civitavecchia, am susținut examenul de licență la Sapienza de la Roma în uniformă militară, cu pulpanele mantalei albastre răsturnate pe umeri, sabia ținută drept între genunchii strînși, cizme cu pinteni, și într-o dimineață de toamnă a anului 1932, înainte de terminarea serviciului militar, am fost proclamat licențiat în drept cu 106 puncte din 110.

Țin minte întoarcerea mea cu trenul de la Civitavecchia la Roma, a doua zi după lăsarea la vatră. Stagiul de sublocotenent îl petrecusem ca pe o lungă vacanță sportivă : lungi galopuri între Civitavecchia și Santa Marinella, exerciții militare pe dealurile de la Tolfa, trageri de artilerie și manevre de cîmp, toate distracții de copii. Acum, călătorind spre Roma pentru a înfrunta viața civilă, la douăzeci și doi de ani, simțeam că devenisem în mod iremediabil adult. Perioada provizoratului se încheiase, trecutele bucurii de maestru de ceremonii mi se păreau acum puerile, și singurul mod de a merge înainte se rezuma pentru mine la micile mele încercări de ziaristică de odinioară. Chiar dacă în familie ele erau privite ca niște lucruri nedemne de a fi luate în seamă, aproape ceva de diletant, eu gîndeam că aceasta ar fi putut deveni meseria mea definitivă, și pînă una alta am reușit să obțin un

salariu în redacția săptămînalului intitulat *Acțiunea colonială,* condus de un băiat întreprinzător de vîrsta mea, Marco Pomilio. Am reînceput să scriu despre tot, istorie, politică și economie, improvizînd, ajustînd cum se putea mai bine. Trimiteam articole chiar și unor reviste mai serioase, mi le vedeam publicate și primeam bani pentru ele, pentru că obrăznicia tinerilor uneori este premiată. Singurul meu merit din anii aceia era că munceam foarte mult, dar oboseala nu era direct proporțională cu rezultatele, și astăzi dacă mă gîndesc mai bine mi se pare că am pierdut mult timp, lucrînd prea mult și cu nechibzuință.

În nerăbdarea mea de a-mi face o situație, era inevitabil ca ambițiile mele să aibă o perspectivă redusă și să-mi greșesc socotelile ; dar bilanțurile se fac cînd e prea tîrziu și n-o mai poți lua de la început. Eram pe punctul de a deveni un ziarist *bon à tout faire* [1], în conformitate cu profesionalitatea cu caracter generic care în anii '30 era poate mai apreciată decît o specializare serioasă. Eram plin de curiozitate, cumpăram o mulțime de cărți, pe care poate doar le îngrămădeam cu intenția de a ajunge să-mi fac o bibliotecă adevărată, și camera mea de acasă a fost curînd sufocată de grămezi de volume, multe dintre ele alese la întîmplare, colecții inutile cumpărate în rate, ediții vechi adesea fără valoare, luate la sugestia cataloagelor anticarilor. Uneori sosea cîte o ladă întreagă, contrariind-o pe mama, pen-

1 Bun la toate (l. franceză).

tru că nu mai știa unde să le pună în mica noastră locuință.

Furia mea cărturărească din vremea aceea era impulsul unui autodidact care pornise la cucerirea cunoașterii universale. Studiam engleza și germana la o școală serală, am învățat spaniola citind *Don Quijote* și operele lui Ortega în original ; am încercat și portugheza, înfruntînd *Os Lusiadas* de Camões și romanele din secolul al nouăsprezecelea ale lui Eça de Queiroz ; franceza o absorbisem deja în familie, datorită lui Nounou, și mă consideram un poliglot realizat. Dar ce confuzie în capul meu : cînd mi se întîmpla să urmăresc conversația unor persoane serioase, îmi dădeam seama că sînt afon.

Am experimentat acest lucru cînd, datorită lui Mario Missiroli, am fost angajat la *Il Messaggero,* cotidianul cu cea mai mare difuzare la Roma. Redacția ziarului constituia și locul de întîlnire al intelectualilor, bătrîni și tineri, care o frecventau mai ales noaptea, pînă în zori. Missiroli, colaboratorul principal al ziarului, autor al aproape tuturor editorialelor care apăreau anonime, își avea cercul său. Editorialele le scria la comandă, urmînd ordinele zilnice ale ministerului culturii populare și ale foii de dispoziții a Partidului Național Fascist. Nu le semna, pentru că în mod oficial fusese pus la index : „Simt o adîncă repulsie doar citind numele acestui om nedemn“, îi scrisese Starace lui Mussolini, dar dacă acest lucru nu împiedica regimul să se folosească de Missiroli,

lui Missiroli îi permitea să-și considere scrierile ca pe un lucru străin de el.

Ne învăța cinismul, nu fără unele căderi în ingenuitate. Îmi amintesc că odată ne-a expus un proiect de reconciliere a lui Croce cu regimul. Trebuia ca Ciano, ginerele ducelui, să meargă în vizită la Napoli, la don Benedetto ; trebuia să-i trimită flori doamnei Adelina, eventual să se prefacă a-i face curte fiicei lui Croce, Elena :

— Galeazzo, explica Missiroli, este cel mai grozav, singurul om de lume între toți parveniții regimului. El poate reuși.

În acest scop, Missiroli a încercat cu adevărat o apropiere față de casa Croce, dar a primit ca răspuns o ilustrată prin care filozoful, deși îi mulțumea pentru intenție, se declara indisponibil pentru o întîlnire cu Ciano. Missiroli avea o calitate, chiar după o înfrîngere își păstra aerul imperturbabil : ne-a citit ilustrata lui Croce cu o anumită intonație de compătimire față de maestrul care nu înțelegea, pierdut cum era în afara realității.

Dacă atmosfera de la *Il Messaggero* era din punct de vedere cultural cea mai bună pe care o respirasem pînă atunci, din punct de vedere politic era destul de ambiguă ; nu exista un antifascism adevărat, ci un fel de obișnuință față de regim ; consensul putea să lipsească, dar nu se depășeau limitele unei ușoare fronde. Ziarul era condus de Francesco Malgeri, un fascist integru, dar o persoană excelentă, tolerant, care avea poate un singur defect : pasiunea sinceră pentru uniforme, eșarfe, galoane,

epoleți, berete cu acvile de aur, cizme și decorații, și din acestea din urmă avea o cantitate pe care arareori am văzut-o agățată pe pieptul cuiva. Cînd sosea seara la ziar, venind de la o recepție de la Palazzo Venezia, așa de împopoțonat, decorat și încărcat tot, noi, tinerii din redacție, intram în biroul lui să-l admirăm cu o umilință prefăcută ; și poate că îi făcea chiar plăcere.

Noi ne distram cu răutățile, în limitele impuse de conformismul în uz, care totuși nu era sufocant, cum uneori sîntem înclinați să credem. Nu puteai să-l vorbești de rău pe duce pe față, în discuțiile despre problemele cele mai importante era preferabilă prudența, dar în ceea ce privește restul erau posibile multe evaziuni, regimului lipsindu-i atît structura, cît și instrumentele necesare pentru a exercita un control autentic asupra ideilor. Dacă opoziția politică era interzisă, se putea oricum umbla pe căile laterale ale culturii, fără știrea funcționarilor și conducătorilor fasciști, dezarmați de ignoranța lor personală.

Eu mă bucuram deja de un oarecare credit, deoarece devenisem pe rînd directorul a două periodice, *L'Eco del Mondo,* un săptămînal care se vroia politic, literar și artistic, și bisăptămînalul *Storia.* Din păcate primul a avut o viață scurtă, din cauza morții celui care îl finanța, un industriaș de textile elvețian, dar are meritul de a fi fost precursorul celebrului *Omnibus* al editurii Longanesi, și colaboraseră la el scriitorii la modă și mințile luminate ale vremii.

Missiroli scria sub pseudonimul Spectator, iar Augusto Guerriero, celebrul Ricciardetto de după război, se semna Oudeis, ca un Odiseu nostalgic. Rubrica sa, un tur al lumii în căutarea actualităților internaționale, era intitulată „Sub mantaua lui Mefisto" și o precedau cîteva versuri ale lui Goethe puse la începutul coloanei întîia :

> „Mantaua mea o vom întinde,
> Ne-a duce ea prin aer de mătasă.
> Grijește numai să nu iei
> Desagi prea grei, prea mari de-acasă." [1]

Citatul e luat din *Faust,* partea I, versul 2065.

Astfel și mie începeau să mi se deschidă orizonturi mai largi, cel puțin săptămînale. Apoi, cum am mai spus, fusesem directorul bisăptămînalului intitulat *Storia,* în care publicasem în foileton o lungă biografie a lui Joachim Murat, regele Neapolelui, scrisă de mine. Era un studiu destul de închegat, făcut în colaborare cu Jean Paul Garnier, un tînăr diplomat prieten de-al meu, secretar trei la Palazzo Farnese [2], care îmi pusese la dispoziție documente din arhivele franceze : de fapt era deja un volum, pe care aș fi vrut să-l public cu titlul *Murat împotriva lui Napoleon,* dar pe care n-am avut niciodată timp să-l pun la punct. În schimb dădusem la tipar o biografie succintă a lui Cavour (care n-avea absolut nici o valoare) și alte două cărți, *Această Franță* și *Ti-*

1 Traducere de Lucian Blaga.
2 Sediul Ambasadei Franței la Roma.

nerii din Europa, nişte încercări de anchetă-reportaj, dovezi ale caracterului întreprinzător al unui tînăr plin de ambiţii. Prima o scrisesem la douăzeci şi trei de ani, după o călătorie la Paris care durase vreo douăzeci de zile, iar a doua la douăzeci şi cinci, cu şi mai mult curaj, pentru că era doar rodul unor lecturi ocazionale şi al unor cunoştinţe superficiale. Dar sărăcia acestui bagaj nu mă împiedicase să-mi spun părerea despre condiţia tinerilor de vîrsta mea ruşi, germani, englezi, francezi, spanioli şi italieni. Oricît ar fi fost de livreşti sau jurnalistice izvoarele mele şi de aproximativ rezultatul, totuşi editorul Hoepli mi-l publicase într-o frumoasă prezentare grafică şi cu multe ilustraţii.

Totuşi nu cred că acest mic succes publicistic al meu l-a determinat pe Mario Missiroli să-i sugereze lui Malgeri să mă ia la *Il Messaggero.* E mult mai probabil ca Missiroli să nu fi citit nici articolele, nici cărţile mele, ci atenţia lui să fi fost atrasă de condiţia mea de fiu de general, grad la care tata ajunsese atunci, ca încununare a unei cariere oneste. Missiroli avea nevoie de o prezentare şi o recomandare la ministerul de război, pentru că era necăjit din cauza situaţiei grele în care se afla pe atunci o rudă de-a sa, maior de infanterie, supus la o anchetă disciplinară. Nedreptatea socială îşi cere drepturile ei, îşi găseşte mereu căile de urmat, şi sînt sigur că această împrejurare l-a determinat pe Missiroli să facă să fie angajat la *Il Messaggero* mai degrabă fiul unui general decît un ziarist oarecare. Astfel a început cariera mea profesională, şi dat fiind că erau zilele cuceririi Etiopiei, Malgeri a găsit de cuviinţă să mă pună la încercare, trimiţîndu-mă în Africa Orientală. Am fost foarte mulţumit de acest lucru. Ca eroul balzacian Rastignac, care sfida Parisul — *À nous deux, maintenant !* — eram excitat la ideea de a-mi măsura puterile cu Africa.

SCRISORI AFRICANE

Cînd am plecat în Africa Orientală — Orele de oprire la Port Said — Plecarea a fost o ușurare — Nu am rămas mult timp — Îmi instalasem cortul — „Numai bărbații..." — Ajunși în sfîrșit la Coccia — Mi-a venit și mie rîndul — Imediat după îndepărtarea lui — Cu cîteva zile mai tîrziu a venit Crăciunul — Pentru a continua și în speranța de a termina — Cartierul general al viceregelui — Am putut să mă duc și eu cu el — Din călătoria aceea minunată — În acele zile, viceregele

Cînd am plecat în Africa Orientală, în noiembrie 1936, în mod oficial războiul se sfîrșise. Mai rămîneau de făcut „Operațiuni de Mare Poliție în Vestul Etiopiei", dar nu păreau să merite prea multă atenție și-mi amintesc că de la Napoli la Djibuti, la bordul navei *Lombardia,* conversațiile pasagerilor de la clasa întîia erau toate de afaceri, între antreprenori de transporturi și de construcții publice, mari comercianți, agenți de asigurări, funcționari ai

administrației de stat atrași de posibilitățile unei cariere, de avansări mai lesnicioase, de o vechime sporită, de condiții de pensionare avantajoase. După trecerea vremurilor eroice ale cuceririi, se gîndeau la avantajele personale.

La clasa a treia călătoreau sute de muncitori, de zilieri în cămașă neagră, care mergeau în căutarea unui locșor mai călduț, iar la clasa a doua, îngrămădite cîte șase într-o cabină, tîrfe de bordel. Era unul din serviciile publice căruia i se acordase prioritate, cu instituirea unui Birou special T. pe lîngă ministerul coloniilor, care la Roma se afla în Palazzo della Consulta, în piazza del Quirinale. Pentru a pune în practică hotărîrea guvernului ca, din prestigiu, măcar ofițerii să nu aibă de-a face cu tîrfele de culoare din Africa Orientală Italiană, se trimisese o circulară la cele mai bune case de toleranță italiene. Patroanele își trimiteau ofertele la Biroul T. care le analiza, iar un delegat aduna femeile alese, care primeau un contract pe o anumită perioadă de timp, ce le garanta pentru perioada respectivă un cîștig minim, le oferea o asigurare și alte clauze destul de convenabile.

Aflasem de la Renzo Meregazzi, șeful de cabinet al lui Alessandro Lessona, ministrul Africii Italiene :

— Ducele e îngrijorat, și dacă ar fi putut chiar ar fi interzis *Faccetta nera* [1], o uneltire împotriva neamului. Însă canțoneta devenise de-acum prea populară : „Dar un imperiu nu

1 Fetișoară neagră.

se cucereşte pentru a degenera. Nu am nevoie de metişi. S-a-nţeles, Meregazzi ?"

Tîrfele îmbarcate cu noi erau vreo treizeci şi erau foarte respectuoase. Vesele dar binecrescute, cînd la traversarea Mării Roşii se strîngeau noaptea pe covertă, ca să scape de căldura sufocantă din cabinele lor, puteau să fie luate drept un grup de gospodine, cum se pot vedea în excursiile de grup organizate în zilele noastre de turismul de masă. Glumeau şi uneori cîntau, dar cu mult bun simţ, şi păreau mulţumite de a fi în vacanţă pe toată durata călătoriei. Urmau să-şi reia serviciul doar la debarcare, după ce vor fi fost împărţite la stabilimentele de destinaţie. Contractul era bun, după cum am mai spus, şi dacă vorbeau despre viitoarele cîştiguri o făceau pe acelaşi ton chibzuit pe care-l foloseau în discuţiile lor pasagerii de la clasa întîia.

Grupul era condus de o patroană de la Roma, care prin austeritatea ei nu era mai prejos decît o inspectoare de la organizaţiile de femei fasciste, şi căreia fetele, în glumă, îi spuneau chiar maica stareţă. Era o femeie severă, pe care doar odată am văzut-o ieşindu-şi din fire şi explodînd într-o afirmaţie profesională, vulgară, în ziua în care vaporul nostru şi-a început navigaţia pe canalul de Suez. La Port Said trăia o italiancă pe nume Maria Uva, care îşi luase obiceiul de a saluta trecerea tuturor navelor noastre încărcate de cuceritori şi colonişti. Mergea cu un automobil decapotabil pe drumul care pe unele porţiuni este paralel cu

canalul, la mică distanţă de bordul navelor, şi în liniştea nopţii urla cît o ţineau puterile „Trăiască Italia" şi „Trăiască ducele", şi flutura un steag ca microbiştii care se duc pe stadion în grupuri organizate. Emigrată în Egipt de la Bari, dobîndise diferite denumiri : „mica madonă a canalului", „sora Italiei", „Maria italianissima", „madona legionarului", „privighetoarea canalului", „mica eroină", „sora drăguţă a combatanţilor" ; şi poate că nu le-am înşirat pe toate. Era scundă şi grăsuţă, urîţică dar înzestrată cu nişte plămîni de neobosit şi o voce ascuţită ca sirena unui vapor.

Cînd ne-a venit rîndul, şi noi de pe *Lombardia* am primit salutul Mariei Uva, care, stînd în picioare pe automobil, cu braţele rotunde şi scurte ridicate şi desfăcute pentru a ne îmbrăţişa pe toţi, striga cîntecéle patriotice şi imnuri fasciste. Cînd în sfîrşit a tăcut, pentru că nava se îndepărtase, şefa tîrfelor nu a putut să se abţină :

— Am impresia, le-a spus celor de lîngă ea care răspundeau gesticulînd de la bord fetei cu steagul, că aia e una de-a noastră. Numai că e clandestină.

Orele de oprire la Port Said nu fuseseră vesele. Coborîsem pe uscat pentru cumpărăturile de rigoare la celebrul bazar Mohamedally, nume anglicizat dintr-un Mohammed Ali, pe care cunoscătorii îl recomandau : „Găseşti acolo tot ceea ce îţi este necesar în Africa", începînd de la căştile groase de plută, cu bordul bine căptuşit şi tivit cu verde, mult mai bune de-

cît cele pe care le aveam noi în dotare, care aveau un bor subțire, pleoștit și lat, fără grație, ca niște pălării vechi deformate. Aceasta în schimb era marfă engleză, rod al unei îndelungate experiențe africane, care nouă ne lipsea și ne făcea să ne rușinăm de uniformele noastre, niște sahariene strîmte, care trădau improvizația autarhică, și niște pantalonași scurți, tubulari, retezați, ridicoli față de șorturile de tip Bermuda, minunate pentru lărgimea lor de pantaloni demni de stăpînii tropicelor. Mai erau și șosete trei sferturi albe din coton perlé ; plase împotriva țînțarilor ca niște văluri de mireasă ; lămpi de petrol cu o lumină puternică, Petromax-uri ; ploști-termos pentru excursiile în deșert ; desăgi pentru caravane. Mohamedally avea într-adevăr tot ce-i mai bun pe lume. Cu niște boccele ca ale emigranților, ne întorceam la navă, încercînd din greu să scăpăm de grupurile de băieți care ne plictiseau, asaltîndu-ne cu alte oferte. Ne încrucișam cu englezii care nu se uitau la noi, ba nici măcar nu ne vedeau, bărbați și femei de o altă rasă, mai albă ca a noastră.

La fel, ba chiar mai rău a fost la Djibuti, unde nici nu apărură francezi, ci numai greci, armeni, indieni și militari senegalezi cu fes roșu, cu alungătoarea de muște într-o mînă, iar în cealaltă un baston cu care îi loveau aproape pe toți, pentru a-i împrăștia pe vînzătorii ce se înghesuiau în jurul nostru, cei care coborîsem de pe navă : fețe palide, trase din cauza lungului drum pe mare, îmbrăcați pe

jumătate potrivit climei Mării Roșii și pe jumătate pentru a suporta frigul ce ne aștepta pe podișuri. Și senegalezii, foarte eleganți, se uitau la noi de sus, văzîndu-ne cu bocceaua cu haine, cu casca de plută pe cap, civilii purtînd în mînă o foaie de hîrtie în care era înfășurată pălăria lor de fetru, iar muncitorii ducînd pe umeri o pătură făcută sul, militarii cu mantaua făcută balot, femeile încărcate de șaluri. Nici pomeneală de cuceritori de imperii, eram emigranți, ca întotdeauna. Era o coloană de muncitori care se îndrepta spre gară, fețe nerase și ridate, cu ochii fixați înainte, spatele gîrbovit sub povara desăgilor. Închiși într-un vagon de marfă, soldați tineri și „cămăși negre“ mai mature, din legiunea „Tibru“, cu chipuri de tați : din vagon ieșeau brațe, picioare, capete, cîntece militărești.

Plecarea a fost o ușurare. Locomotiva a șuierat, s-au auzit fluierături, strigăte de la un capăt la altul al convoiului de vagoane de lemn vopsite în alb, pocnete de uși, scrîșnet de fiare, pe urmă o mișcare bruscă, o smucitură puternică, o altă mișcare și apoi, zvîcnind, „djibutinul“ (așa i se spunea) în sfîrșit s-a pus în mișcare. Îi trebuiau trei zile ca să ajungă la Addis Abeba, pentru că noaptea nu se călătorea, din motive de securitate. Era mai bine așa, mă gîndeam, nu aveam să pierd nimic din peisajul african, pe care mi-l imaginasem cu o dorință atît de puternică încît riscam acum să-l văd nu așa cum era cu-adevărat, ci așa

cum mi-l închipuisem. La început însă a fost aproape inutil de privit pentru că era prea monoton : un pămînt presărat cu tufișuri, brăzdat de adîncituri, pustiu, și numai la intervale foarte mari cîteva capre care pășteau. În plus, acestui peisaj dezolant îi lipsea solemnitatea, era doar inexpresiv.

Dar cu trecerea timpului priveliștea și-a ieșit în sfîrșit din urîțenie și Africa a început treptat să fie într-adevăr frumoasă, cu colinele sale bine făcute, pantele sale bine conturate, pădurici dispuse în mod armonios, pajiști de un verde crud, și porțiuni de cîmpie populate de cirezi de vite, boi, viței și vaci de culori diferite : unii aveau culori închise sau roșcate, sau erau din rasa morakoff cu părul cenușiu și negru, ca unii cai de mare preț ; vaci de culoare cenușie, avînd părul gălbui și coama și coada negre ; boi cu coarnele netede îndreptate în sus, apropiate de parcă ar constitui conturul unei mitre. Și mai frumoase pădurile : nu tenebroase, ci impunătoare, fără o floare, fără nici o altă notă de culoare în afară de verde, un verde difuz, peste tot la fel, care făcea ca peisajul să fie liniștit, închis la culoare în ansamblu, dar din loc în loc îndulcit de cascade de licheni de un verde deschis, atîrnînd de pe ramuri, cum se văd și printre zadele din Tirol.

Cînd trenul era oprit, era suficient să pătrunzi doar puțin în pădure pentru a o găsi populată de forme, mirosuri, zgomote necunoscute : fermecătoare. Ne opream de două ori

pe zi ca să mîncăm la restaurantele gărilor : Aisha, Dire Dawa, Afden, Miesso, Awash, Moggio, dacă-mi amintesc bine ; și ce rău se mînca. Niște cocoloașe de făină opărită în supa de zebù, berbec fript în grăsimea sa rîncedă, fructe însiropate proaste și pîine necrescută ; iar vinul lăsa lipită de pahare o peliculă violacee. Levantinii care pînă atunci constituiseră în Etiopia o modestă clasă sub-burgheză de traficanți vînzători de sardele și băuturi, ace și țesături de bumbac, și cîte puțin din multe altele, se transformaseră în grabă în cîrciumari, arborînd deasupra barăcilor noilor localuri firme triumfale și seducătoare : „Imperiul“, „Lictorului“, „Victoriei“, „La Noul Imperiu“, „Frumoasa Italie“, „Noua Floare Italiană“ ; uneori adăugînd și o minciună : „bună bucătărie italiană“.

Mi s-a întîmplat odată să stau la o masă unde conversația era condusă de Mario Appelius, un ziarist important care lucra pentru *Il Popolo d'Italia* [1], agenția Stefani și EIAR [2], și care în timpul celui de-al doilea război mondial urma să devină celebru prin obiceiul său de a-și începe și a-și încheia conversațiile sale de propagandă de la radio cu invocația „Dumnezeu să-i răsblesteme pe englezi“. În micul restaurant din Moggio („La Noul Imperiu“) îi blestema, pînă una alta, pe greci :

1 Cotidian fondat la 15 iunie 1914 de Mussolini și devenit ulterior organul Partidului fascist italian.

2 Denumirea Radiodifuziunii italiene în perioada fascistă.

— Aceşti Karkopulos, Keriannis, Mendrakos, Matossian sînt nişte hoţi, Dumnezeu să-i trăznească, sînt toţi nişte otrăvitori grecii ăştia. Şi apoi nici măcar nu sînt greci adevăraţi, pentru că există trei feluri de greci : greci adevăraţi, care stau la ei acasă ; grecii de rahat şi rahatul grecilor. Şi ăştia de aici sînt rahatul grecilor.

Toţi au rîs la masă, dar mai mult de plăcerea vulgarităţii, decît din dispreţ naţionalist sau imperial faţă de grecii mizeri, noi cîrciumari, mici şi cenuşii, cu ochii melancolici vărgaţi cu galben, fără îndoială profitori, dar harnici, neobosiţi, serviabili şi providenţiali. Într-adevăr, un căpitan zise :

— Domnule Appelius, nici nu ştiţi de cîte ori le-am fost recunoscători acestor nenorociţi, care în timpul războiului ne vindeau şi spaghetti. Noi aveam supa Chiarizia, în conserve, pe care nici măcar trupa nu vroia s-o mănînce. Pentru a scăpa de durerea de burtă, în sate soldaţii o schimbau pe ouă proaspete.

Chiarizia era numele unui general al comisariatului care îşi brevetase supa la Roma, făcînd astfel încît să fie adoptată de intendenţa pentru Africa, unde ajungea dezgustătoare.

Supărat, sau bănuitor, Appelius i-a răspuns căpitanului :

— Supa Chiarizia nu mă priveşte. Şi să ştiţi că nu sînt domn. Am fost mus în tinereţe.

S-a lăsat o tăcere jenată, pe care eu am încercat s-o risipesc, revenind la tema celor trei specii de greci. Am spus :

— Şi în *Călătorie în Congo* de Gide se găseşte aceeaşi clasificare. Însă se referă la portughezi, nu la greci, şi am tăcut cu expresia tîmpă ce poate caracteriza un tînăr timid, nu tocmai sigur de a fi spus ceea ce era oportun într-un cerc de vîrstnici consideraţi plini de autoritate.

De la locul său din capul mesei, Appelius m-a fulgerat pieziş :

— Domnule locotenent, aflaţi că eu nu-l citesc pe Gide. Nu numai că e francez, dar e şi pederast.

Mi-am dat seama că trebuie să mă port cu mai multă băgare de seamă ; pentru un sublocotenent ca mine era mai bine să nu mă amestec în discuţii şi să nu comentez.

În sfîrşit a sosit şi momentul cînd am ajuns la Addis Abeba. Tovarăşii de călătorie cunoscători ai locurilor au strigat într-o seară „Iat-o, iat-o !" şi păreau cruciaţii lui Tasso ajunşi în faţa Ierusalimului. Ne arătau cu degetul creasta albăstruie a muntelui Uociocia, care apăra capitala dinspre occident, dar pe urmă oricît am fi înaintat nu se vedea nici un semn al unui posibil oraş. Nu se vedea nimic altceva decît eucalipţi plantaţi în jurul unor colibe de pămînt, pe urmă şiruri de eucalipţi, apoi pădurici de eucalipţi, pe urmă păduri de eucalipţi. Oraşul, căruia îi văzusem de departe sclipind acoperişurile albe, dispăruse. Cînd am coborît din tren, ne-am trezit într-o pădure, într-o pepinieră, într-o grădină botanică, şi colibele de pămînt dintre arbori păreau colibele paznicilor unui parc naţional. Din fericire, o tăbliţă cu o săgeată bătută în cuie pe un trunchi în

piața gării ne avertiza : „Bulevardul Duca degli Abruzzi“. Pădurea aceea era un oraș.

Nu am rămas mult timp acolo pentru că trebuia să ajung pe teritoriul triburilor Galla și Sidamo, pentru a mă alătura unui batalion din Eritreea angajat în operațiunile de Mare Poliție care înlocuiseră războiul deja terminat. A fost o călătorie lungă și obositoare, la bordul unor camioane ale intendenței, ordonate în coloane de aprovizionare ; altă dată călare pe catîri sau pe cai, în funcție de disponibilitățile de moment și de securitatea inegală prezentată de teritoriile ce trebuiau străbătute. Dar chiar dacă era obositor, oboseala era compensată de interesul meu pentru țară, de popasurile plăcute în sate sau în taberele de pe coline, și a fost cea mai variată călătorie ce mi-a fost oferită vreodată.

Țin minte șederea la Addis Alem, unde am ajuns sîmbătă la prînz, împreună cu țăranii care vin în ziua aceea la piață cu femeile, măgarii, catîrii și marfa de vînzare. Întind pe pămînt o bucată de pînză, pe care așează în șir ierburile balsamice ce se ard pentru a îndepărta paraziții, ardeii roșii pentru *berberé*, zarzavaturile, un fel de sorg, rădăcinile comestibile, fulgii de bumbac, coșulețele din frunze de palmier cu ouă, formele de tutun. Frunzele de tutun sînt compacte, au o culoare verzuie închisă și au fost macerate sub bălegar. La prima vedere s-ar confunda cu niște brichete de excremente uscate folosite drept combustibil, dar de fapt e vorba de un produs de valoare.

Vînzătorul taie un dop în forma de tutun, cum se face la noi cu pepenii, pentru a arăta că interiorul are culoarea care trebuie, verde ca spanacul. Formele de tutun servesc și ca greutăți de măsură : la un capăt al unui băț se agață o pîine de tutun, iar la celălalt săculețul cu marfa de cumpărat și cînd se realizează echilibrul înseamnă că s-a cîntărit cantitatea necesară. Dar lucrurile nu se sfîrșesc aici, pentru că piețele sînt foarte zgomotoase în Etiopia : vînzătorii continuă să strige că sînt în pierdere, iar cumpărătorii urlă că au fost furați.

Bătătorii de frunze de *ghessò* le pisau într-o piuliță mare de lemn, pînă le prefăceau într-o pastă. Lăsînd-o să fermenteze în apă și miere, se obține o băutură numită *tecc*, un fel de bere cu gust rău, acră ca o oranjadă care s-a stricat. Bătătorii lucrau cîte doi și își alternau loviturile ca vechii pavatori de la Roma, la comanda unui stăpîn care scanda ritmul bătînd din palme ; din cînd în cînd bătătorul nimerea alături și atunci o rafală de frunze uscate ieșea din piuliță și se împrăștia pe jos în praf. E un incident prevăzut, pentru că pe jos era așezată o bătrînă, a cărei sarcină era să strîngă frunzele și paiele ce zburau din piuliță, pentru a le arunca pe urmă înapoi sub loviturile maiului de lemn.

Ca loc de întîlnire socială, piața era folosită pentru administrarea justiției. La umbra unui sicomor ședea judecătorul, *dagnà,* în jurul său jurații și alături martorii. Reclamantul judecății la care mi s-a întîmplat să asist în sîmbăta aceea era Ato Georgis Tesamma *(ato* înseamnă

domn), comerciant en gros de zarzavat și vite ; pîrîta era tînăra lui soție, acuzată de adulter. Ato Tesamma, un om foarte bine introdus pe lîngă autoritățile noastre militare și civile, i-a prezentat judecătorului scrisorile de acreditare și permisul de liberă trecere, care îi confereau prestigiul. Îmbrăcat corect, cu pantofi de lac și o pălărie mare de fetru, purta la brîu o cartușieră ticsită și un ceas de aur la mînă. Vorbea cu răceală și măsură, calm, ca o persoană care, prezentîndu-se să ceară dreptate, este sigură că o va obține, împotriva unei femei. A spus că afacerile îl obligau să lipsească frecvent și pentru perioade îndelungate de la domiciliul conjugal, unde soția îl înșela.

Povestea părea să le fie cunoscută tuturor și o confirmau martorii, fără malițiozitate sau ironie, ci cu precizia plină de demnitate a unor experți contabili. Respingînd acuzațiile, soția declarată trădătoare plîngea și țipa, o femeie bine făcută, încărcată de coliere și brățări, cu o chică brunetă lucioasă din cauza grăsimii, ale cărei picături străluceau la soare. Avea o umbrelă pe care o agita în aer, iar la capătul fiecărei afirmații de o oarecare importanță o înfigea în pămînt, ca pentru a fixa un principiu. Teza pe care o susținea era că soțul ei o neglija, lipsind-o de cele necesare. Soție a unui comerciant bogat, era constrînsă să umble prin Addis Alem în rochii foarte ieftine, ba chiar rupte : dacă ar fi avut amanți, și-ar fi putut procura o garderobă mai bună datorită cîștigurilor ilicite ; dar nu era așa.

Dagnà însă nu a crezut-o și a condamnat-o să restituie colierele și brățările primite în dar de la soțul ei în ziua nunții. I-a ordonat să se întoarcă la casa părinților, a îndemnat-o să aibă o comportare mai modestă, iar lui Tesamma i-a acordat beneficiul separării legale. Pe vremea Negusului, soțul ar mai fi avut în plus dreptul de a-și bate soția cu patruzeci pînă la optzeci de lovituri cu vîna de bou ; iar eu, în ziua aceea în piața din Addis Alem, priveam în jur la spectatorii judecății pentru a încerca să înțeleg dacă noua lege mai blîndă impusă de noi, cuceritorii, era apreciată favorabil. Însă nimeni nu dădea semne de aprobare sau de critică, și nici măcar translatorul meu n-a vrut să se pronunțe.

— E bine așa ? îl întrebam în zadar, obținînd ca răspuns doar atît :

— E legea nouă.

Îmi instalasem cortul în tabăra unui batalion al diviziei „Sabauda“, de garnizoană la Addis Alem, dar în noaptea aceea mi-a fost imposibil să dorm. Făcînd o mare gălăgie, urca pe colina unde ne aflam o imensă mulțime de credincioși, care se îndrepta spre biserica din vîrful ei, o biserică frumoasă cu o clopotniță de formă neo-romanică, împodobită cu ferestre cu două arcade și încoronată de o cornișă destul de frumoasă. A construit-o Menelik, cînd proiectase să-și stabilească propria capitală la Addis Alem („Lumea Nouă“). Dar pe urmă regina Taitù, frumoasa lui consoartă, atrasă de faima izvoarelor termale de pe coli-

nele dintre Gamelé și Gabana, îl determinase să prefere localitatea unde astăzi se ridică Addis Abeba („Floarea Nouă"). În schimb Addis Alem a devenit unul din cele mai onorate locuri de cult ale Sfintei Maria din Etiopia, țintă a unor mari pelerinaje.

În noaptea aceea mulțimea urca dealul, cîntînd în cor sub conducerea unui solist. Începea *pianissimo*, aproape cu un simplu murmur, și continua mult timp în surdină. Apoi, ca după o repetiție de adio, încet încet se anima, și chiar și solistul se lansa în virtuozități cu o voce de o admirabilă calitate, întreruptă de bruște accente răgușite special false, sufocată din cînd în cînd de suspine, și pe neașteptate transformată din nou de o scurtă serie de note foarte melodioase. Iar corul se lua la întrecere, ba chiar îl depășea pe solist, fără a aștepta sfîrșitul frazei muzicale, săltînd asupra ultimelor note cu un efect extraordinar.

Cuvintele erau mai mult sau mai puțin următoarele, din cîte am reușit să transcriu :

Tachiàt selàs tarché — gemente bet merché
uadla tsenù daghìb — gelàb uemerachèb
toenù ethassebù — gadèm ebcatebù
sehé endehaddà — mecatebù barcà...

Însă clopotele bisericii erau supărătoare și era neplăcut îndeosebi sunetul sistrelor, mici discuri de metal înșirate între capetele unei furci de bronz, agitate cu o frenezie crescîndă ; și erau atît de multe încît toate la un loc făceau o hărmălaie de fiare vechi. Ne-a fost imposibil să dormim și pe de altă parte, cu toată

mulțimea aceea în mișcare, în loc să dormim era mai bine să întărim paza :

— Ăștia, cînd se duc la biserică, nu se duc să se roage, se duc să se excite. Știți că acesta e cîntecul funebru al tribului Bogos ? Ar putea fi cîntat pentru noi, mi-a spus comandantul batalionului care mă găzduia în noaptea aceea. Ați văzut biserica aceea ? Nu e ca ale noastre, e un muzeu militar.

Am văzut-o a doua zi, primit cu amabilitate de abate, *neburèd* Teclaimanòt, care are gradul de vicar al episcopului, o persoană toată în negru, de la păr la barbă, la haine, iar pe cap avînd o scufie ca cea purtată de dogi sau de papă, tot din atlaz negru ; numai umbrela de soare era puțin decolorată. Frumoasă biserica, din cauza picturilor sale murale, aproape toate de genul războinic. Pînă și Sfînta Fecioară Maria cu pruncul său divin în brațe avea niște ochi foarte mîndri, din care fulgerau amenințări. Și mai teribil Sfîntul Gheorghe, care în Etiopia este sfîntul cel mai des reprezentat al Olimpului creștin, călare pe un cal de obicei alb, care tropăie sau se cabrează, cu nările nechezînde. Sfîntul aureolat, stăpîn suveran al fulgerelor, se deschide într-un gest larg pentru a-și înfige sulița între fălcile dragonului deja învins : răsturnat la picioarele eroului, monstrul așteaptă cuminte lovitura fatală. În chenarul alăturat, lovitura a fost aplicată cu o deosebită violență : sulița a străbătut ambele fălci, ajungînd să rănească și spatele și pîntecele dragonului, care are pielea de un verde

scîrbos, pătată toată cu sînge stacojiu, risipit din abundență de artist.

Printre bătăliile zugrăvite în biserica din Addis Alem există și unele terestre, în general dintre triburile Amhara și Galla. Învingători sînt mereu cei din tribul Amhara, mai închiși la culoare, cu expresii mai nobile și mai mîndre, față de cei din tribul Galla, cu o culoare a pielii mai deschisă, cu niște chipuri aproape tîmpe, zdrențuiți și rău înarmați. Cînd subiectul frescelor nu este sîngeros, scenele sînt mai incerte : în reprezentarea păcatului originar, de exemplu, Adam e un tinerel palid cu privirea pierdută, care tocmai suge un fruct. Rezemat de un copac, corpul său subțirel, înfășurat în haine albastre strîmte, pare strivit pe trunchiul cu care se confundă. Mai frumos e un grup de gheparzi, văzuți toți din față și toți asemănători prin chipul lor rotund și mustăcios, culcați, complet statici ; numai urechile drepte și ascuțite sugerează ideea că sînt treji și vigilenți. La fel și niște lei pe fundal, care par a avea un temperament blînd, ba chiar sînt puțin speriați.

— Numai bărbații sînt zugrăviți mereu teribili, să țineți minte, îmi atrăgea atenția comandantul batalionului „Sabauda".

Să ne închipuim că aceste cuvinte ale sale îi trădau frica în fața abisinienilor ar fi inexact. Era un om curajos, dar pe toată durata campaniei nu avusese ocazia să lupte și regreta acest lucru. Spunea că ar fi schimbat cu plăcere cu mine, care eram destinat să ajung din

urmă un detașament în zona avansată a operațiunilor. Să folosești maniera forte, să nu lași nici o clipă de răgaz rebelilor, urmărindu-i prin toată Etiopia, și chiar și celor supuși să le dai lecții cu forța :

— Sînt oameni care nu înțeleg decît mîna de fier și o respectă ; iar noi trebuie să ne facem respectați.

Nici pomeneală de o politică de pacificare, nu venise încă momentul :

— De cînd s-a sfîrșit războiul, ne-am lenevit cu toții, și mai ales voi tinerii, care vă lăsați înduioșați. Nu trebuie să vă supărați, îmi spunea, privindu-mi steluțele de sublocotenent, dar aici trebuie altceva. Un sat e suspect ? Puneți mîna pe aruncătoarele de flăcări. Să-i încălzim puțin pe acești *arcù* și vor ieși la iveală armele pe care le-au îngropat în *tucùl*.

Arcù înseamnă prieten și era numele pe care-l dădeam noi tuturor abisinienilor, fără excepție. Erau zilele minunii, aproape că nu îndrăzneam să credem că a fost așa ușor să cucerim un imperiu, și acum ne gîndeam să-l punem la punct, folosind bunele maniere. Mai erau mulți rebeli înarmați, bandele lui ras[1] Immirù în Sidamo și cele ale lui ras Destà în regiunea lacurilor Galla, dar poate erau deja pe punctul de a se supune, incapabili de a mai lupta. Cel puțin așa se zicea din garnizoană în garnizoană, de-a lungul liniilor de marș către vest, iar cînd am trecut prin Debra Markos, reședința regiu-

1 Ras = șef, guvernator abisinian.

nii Goggiam, mi-a confirmat-o ras Hailù Teclaimanot, dușmanul lui Immirù.

Ras Hailù descindea dintr-o familie care stăpînise regiunea Goggiam, foarte bogată și puternică. Strînsese comori, pe care le păstra sub formă de saci plini de aur brut, prelucrat în mod primitiv de sclavi. „Vine de pe pămînturile mele", spunea Hailù în vremurile sale bune, lăudîndu-se în fața vizitatorilor. Celebrului baron Franchetti, un explorator italian întreprinzător, îi propusese în 1908 să construiască un baraj pentru îndiguirea lacului Tana și regularizarea apelor Nilului. Era un proiect ciclopic, care îl entuziasmase pe Franchetti. Nu s-a făcut însă nimic, și din cauză că în momentul complicatelor lupte de succesiune la tronul Etiopiei Hailù a comis o greșeală în alegerea taberei : l-a sprijinit pe ras Gugsa Olié, soțul rebel al împărătesei Zaoditù, dar a ieșit învingător ras Tafari Makonnen, proclamat rege al regilor cu numele de Hailé Selassié. Ca urmare Hailù a fost închis și deposedat de regiunea Goggiam, care i s-a dat ca premiu lui Immirù. Pămîntul și puterea i-au fost restituite datorită nouă, cuceritorilor, și de aceea spunea că ne este credincios : îi părea însă rău că nu se putea răzbuna personal pe Immirù, care fugise.

În ziua în care l-am vizitat împreună cu alți ofițeri într-o mică vilă de lîngă Ambo, unde era un comandament local, primul lucru pe care a ținut să ni-l spună a fost că ne aflam în casa de la țară a lui Immirù :

— Și-o construise aici pentru a se trata cu apele sulfuroase locale, dar acum cine știe unde se ascunde cu banda lui de disperați.

Ne-a oferit cu amabilitate un aperitiv :

— Domnii ofițeri italieni doresc un vermut de Torino ? și a continuat pe un ton dezinvolt : Dacă mi-ar spune guvernul, în cîteva zile aș putea să-i atac pe nenorociții ăia, terminînd cu ei odată pentru totdeauna.

Dispunea de o bandă de o mie cinci sute de oameni înarmați, pe care i-ar fi aruncat cu plăcere în luptă împotriva perfidului rival ghinionist, dar trebuia să se resemneze în fața faptului că politica noastră nu prevedea încheierea socotelilor dintre vechii ras. Ne privea mîndru, fără să se arate curios de reacțiile noastre, și a continuat :

— Dar accept politica pe care a vrut-o guvernul italian și prin urmare trimit scrisori tuturor căpeteniilor care încă nu s-au supus, ca să-i invit să se prezinte în fața guvernului și să accepte legile sale. Am trimis scrisori celor din regiunea Nonno, din Limmu, din Ghimira, și din Beni Shangùl.

A făcut un gest foarte larg, ca pentru a indica depărtările, și a încheiat :

— Am explicat situația, acum aștept răspunsurile. Le-am spus tuturor că nu există guvern fără voința lui Dumnezeu și Dumnezeu și-a manifestat voința prin intermediul guvernului italian. Noi, abisienii, ne rugam la Dum-

nezeu, și el, ascultînd rugăciunea noastră, i-a pus în mișcare pe italieni care au venit și au realizat echilibrul țării.

Astfel l-am lăsat pe Hailù cu regretul său de a nu putea rezolva problema sa particulară care rămînea deschisă referitor la Immirù. Noul ras al regiunii Goggiam ne respecta neavînd de ales, dar am impresia că ne considera niște intruși, ceea ce de fapt și eram. Aceeași senzație mi-a rămas tot timpul cît a durat lungul marș către vest. Cînd coloana noastră traversa un sat, locuitorii se puneau în poziție de drepți și puneau mîna pe obraz în semn de salut, în maniera tribului Galla, și la cel mai mic semn de răspuns din partea noastră se ridica un strigăt ce devenea imediat frenetic. Copiii, foarte frumoși cu *gamé*-ul lor, un fel de creastă de păr creț pe capetele lor rase, rîdeau și țopăiau cu picioarele și brațele desfăcute în formă de stea ; femeile scoteau triluri *lililili* și apoi cu o voce mai gravă bărbații intonau ritualul *shannà*.

E un cuvînt care nu înseamnă „bun venit", cum ar fi putut să-și facă iluzii un optimist, nou în Etiopia : e mai degrabă urarea să ajungi la țintă. Dar nu se referă numai la călătorie și nu corespunde nici urării noastre de drum bun ; conține în plus invitația să nu te oprești pe unde treci. Drumul să-ți fie ușor și favorabil, astfel încît să te determine să mai străbați o bună bucată din el, să pleci de aici.

— Am impresia că înseamnă *jatevenne* [1] acest *shannà*, spunea șoferul napoletan al camionului intendenței cu care călătoream.

Era salutul obișnuit cînd ne făceam apariția și nu aveam de ce să ne supărăm, pentru că experiențele acestor pașnici Galla fuseseră întotdeauna foarte triste, cu ocazia tuturor războaielor : rechiziții și prădăciuni, în cel mai fericit caz. Pentru a ne cîștiga bunăvoința, ca să nu ne lăsăm furați de tentația de a prăda, ne ofereau în dar plăcintele chemate *angerà*, pe care femeile le purtau pe cap în stive foarte înalte. Și trebuie s-o spun (nu pentru a justifica prădăciunile celor care trec, ci frica celor care le sînt expuși) că, traversînd o țară ca aceea, depopulată pe mari suprafețe, după multe zile de solitudine absolută pot apărea pe neașteptate niște instincte de pradă la vederea primului mic centru locuit.

Peisajul era întotdeauna foarte frumos : în anumite locuri puteai să crezi că te afli undeva în Umbria sau Toscana, datorită orizontului lin, a conturului dealurilor, a varietății profilurilor vegetației la marginea pajiștilor ; dar lipsa caselor de locuit și a oricărui alt obiect făcut de mîna omului, absența oricărei urme de viață omenească dădeau o senzație de dezolare. Nu întotdeauna este adevărat că un strîns contact cu natura înnobilează sufletul și înalță spiritul. Dacă e prea neatinsă, natura poate avea efectul de a-l abrutiza pe cel care

1 Cărați-vă (în dialect napoletan).

nu are vigoarea unui adevărat explorator, rezistent de felul său ; dar nu oricine poate fi așa.

Recunosc că duceam întrucîtva dorul serviabililor cîrciumari greci blestemați de Appelius de-a lungul liniei ferate de la Djibuti. Mă gîndeam la ei ca la niște vestitori ai civilizației, acum că ne lipsea chiar și apa de băut. O luam din rîuri, dar nu întotdeauna era bună și uneori avea gust de cal și de catîr pentru că servitorii noștri indigeni o luaseră nu în amonte, ci în aval de punctul unde se adăpau patrupedele, și foarte des avea culoarea cafelei cu lapte, iar cînd era păstrată în ploști prelua imediat temperatura călduță a acestora.

— Și totuși, am spus cu impertinență într-o zi cînd o beam dezgustați, Pindar afirmă într-un emistih : E foarte bună apa.

Nimeni nu a apreciat ce-am spus.

Am mîncat supă Chiarizia cît timp a mai fost ; plăcinte *angerà,* dacă primisem în dar de la femeile din tribul Galla, și conserve de carne, o carne foarte proastă care se stricase, pentru că grăsimea ei se transformase într-un fel de seu, alb și gălbui întocmai ca seul, și dacă o tocai între dinți devenea un fel de praf păstos, care îți umplea gura și îți astupa gîtlejul. Și nu era nimic de băut, după cum am mai spus, și nu erau nici furnizori greci, iar cînd conservele de carne s-au terminat, a trebuit să ne hrănim cu marmeladă.

Timp de zile și săptămîni am umblat pe cărări abia trasate, pe care ierburile mari și puternice le acoperiseră uneori din nou în păduri,

făcîndu-le impracticabile. Noi înaintam într-un loc închis, aproape pe întuneric, înfășurați de o vegetație așa de deasă și de înaltă, încît nu vedeam la mai mult de cincizeci, de douăzeci, de zece metri. Erau de toate, sicomori și baobabi, palmieri, banani, măslini sălbatici și bambuși. Soarele nu reușea să pătrundă printre ramuri, astfel încît florile aveau culori atenuate spre verde-cenușiu, roz palid, galben evanescent. Și apoi euforbiile candelabre pe povîrnișurile pădurii, asemănătoare cu adevărate candelabre gigantice, verzui ca niște metale vechi, patinate de vreme, cu douăzeci, treizeci, patruzeci de brațe, iar în vîrf, ca niște flăcărui, flori de culoarea șofranului.

Vadurile rîurilor erau greu de trecut, la fel de grea și coborîrea pînă la malul apei, și urcarea pe țărmul celălalt. Pentru a traversa Omo Bottego și a ne întoarce din nou pe creastă am avut nevoie de patru ore. Coborîșul era îngrozitor și urcușul teribil, cărarea aproape inexistentă. Unele din camioanele noastre, produse de fabrica Lancia din Torino, vehicole excelente, robuste și rezistente la drum, aveau defectul de a avea baia de ulei mult prea jos, sub șasiu, și aceasta se spărgea lesne, lovindu-se de colțurile de stîncă de pe drum sau din albia rîurilor. Adevărată nenorocire. Numai marile „treizeci și patru" înaintau fără probleme, dar nu puteau să-și părăsească tovarășii mai puțin apți. Eram ca un convoi pe mare, al cărui ritm de marș e impus de încetineala ultimei bărci. Unele după-amieze sau dimineți le petreceam organizînd tractări, un

camion îl trăgea pe celălalt; după ce amîndouă fuseseră ușurate de încărcătura lor, pune-te de descarcă și încarcă la loc în bătaia soarelui. Dacă nu reușeam nici măcar așa, trebuia să așteptăm să vină un tractor, un monstru pe șenile care urca și cobora prin prăpastii, cu calități de amfibie atît cît îi erau necesare pentru a trece și prin apă, care prindea în laț camioanele mai încăpățînate și le trăgea zgomotos dincolo de obstacole. Fără tractoarele pe șenile, cu siguranță n-am fi trecut nici de Gibie, nici de Balbùl, două rîuri înciudate, adînci, viguroase.

La apusul soarelui instalam corturile, pe cît posibil pe cîte o înălțime, din motive de securitate. De o parte aranjam mijloacele mecanice, de cealaltă caii și animalele de povară, și de jur împrejurul taberei caravanei noastre amestecate puneam santinelele. Trimiteam patrule să cerceteze mai jos, și din cînd în cînd auzeam cîte un foc de armă. „Zgomote suspecte", ni se raporta apoi pentru justificarea împușcărilor: dar era vorba întotdeauna de fîșîitul gazelelor care treceau în goană printre ierburile înalte și într-adevăr soldații le aduceau în tabără pentru a le frige la focurile de tabără. Dat fiind că vînătoarea era interzisă (dacă am fi umblat primprejur trăgînd cu pușca, am fi putut să atragem asupra noastră atenția rebelilor, dacă erau pe-aproape), noi, ofițerii, nu puteam lua parte la banchetul cu friptură, pentru a nu deveni complici la încălcarea ordinului.

Printre noi era întotdeauna cineva care vorbea cu o nostalgie atroce despre vreo partidă frumoasă de vînătoare. Își amintea că îi fuseseră suficiente, lui și prietenilor săi în Eritreea, cîteva ore ca să se întoarcă încărcați de iepuri și potîrnichi, struți, bibilici și dik-dik.

— Ce sînt ăștia ?

— Sînt niște antilope mici.

Apoi prepelițe, sturzi, ciocîrlani moțați, rațe sălbatice mari, alte specii de potîrnichi, sitari și fluierari, pupeze, pitulici, fîse mai mici și mai mari :

— Merită să asculți cum cîntă fîsa ! Foarte melodios.

— Sînt și sturzi și prepelițe ?

— Da, dar mici, cam pe jumătate cît cele de la noi.

— Și ce gust au ?

— Sînt cam fără gust, ca tot vînatul de prin părțile acestea. Dar tot mai bune ca marmelada.

Se știe cum sînt discuțiile dintre vînători, interminabile, mai ales în momente ca ale noastre, de vînătoare interzisă și dor de vînătoare. Dar, ceea ce era culmea, în nopțile acelea în corturi ne ocupam de o vînătoare imposibilă împotriva micilor furnici roșii, care ne asaltau fără răgaz ca să ne împiedice să dormim. Într-un mic manual de instrucțiuni asupra normelor de comportare în Africa Orientală Italiană citisem că paturile de campanie trebuie izolate, așezînd fiecare picior al lor într-un vas plin cu apă. Neștiind să înoate, furnicile roșii s-ar fi înecat înainte să apuce să se cațere pe pînza patului : dar apa ne lip-

sea și în orice caz pe un teren denivelat n-ar fi fost ușor să încălțăm cele opt picioare ale fiecărui pat în cîte un vas. Și astfel nu dormeam, trebuind să ne curățăm orificiile corpului — urechile, nasul, anusul — de micile furnici blestemate cărora le plăcea să se bage în ele. Era destul de neplăcut.

În plus, tocmai acela era anotimpul cînd se dădea foc la miriști. În timpul zilei se ridicau deasupra cîmpiilor coloane foarte înalte de fum, iar noaptea pămîntul era luminat de flăcări. Alungați de incendiile de la cîmpie, șacalii urcau pe colinele noastre și acolo se puneau pe urlat ; iar hienele pe cîntat. Strigătul acestui animal rău cu ochii scînteitori seamănă cu un cîntec funebru. Se țineau departe de focurile noastre de tabără, dar asta nu înseamnă că deranjau mai puțin. Chiar dacă se țineau departe, nelinișteau animalele noastre din tabără, fiind fals ceea ce scrie Pliniu : că umbra hienei face cîinii să amuțească și paralizează orice animal. Măcar de-ar fi fost așa, am fi putut să dormim mai liniștiți, însă somnul nostru fragil era încontinuu întrerupt de lătratul cîinilor noștri, de tropăitul și nechezatul catîrilor și cailor speriați.

Ajunși în sfîrșit la Coccia, în Gimma, mi s-a părut că m-am întors în sînul civilizației. Din cele trei tîrguri care constituiau împreună reședința vechiului regat Abba, Coccia era primul pe care-l întîlneai, venind dinspre nord-est. Era format dintr-o mulțime de *tucùl,* dar și din cîteva *hudamo,* care sînt niște construcții

mai luxoase, adică nu sînt făcute doar din simple crengi, ci din lut și paie, ramuri uscate și un conglomerat de excremente. Erau și barăci cu acoperișuri de țiglă, colțuri de cărămidă și trunchiuri folosite ca tocuri de ușă, stîlpi ce susțineau prispe și mici grinzi pentru tocurile ferestrelor : totul înecat în verdele abundent al copacilor și gardurilor vii. Era deja un echilibru între artă și natură, o frumoasă suburbie cu case rare în pădure și străduțe întortocheate cu mers leneș de-a lungul marginii pajiștilor, pășunilor, grădinilor de zarzavat, cîmpiilor cultivate. Coborînd o pantă lină, Coccia se întindea pînă pe malul torentului Auetu — bălțoace mari de apă limpede printre pietre, ce funcționau ca spălătorie orășenească, baie comunală și rezervă de apă potabilă —, iar dincolo de Auetu începea Irmata.

Irmata era un mare centru comercial, cheie a traficului spre regiunile din sud-vest, Sacca, Sharadda, Bonga și Magi, bogate în vite, și spre sud spre ținutul Gomma, producător de cafea. Joia se ținea tîrgul mare, iar duminica tîrgul mic, în trei piețe alăturate, aglomerate și în celelalte zile ale săptămînii, printre magazine ale indienilor și grecilor, cafenele și ceainării ca locuri de întîlnire și de consfătuire, și chioșcuri, dughene, prăvălii, magazine autentice și croitorii : un adevărat oraș. La periferia apuseană, o altă întindere de grădini de zarzavat pînă la muntele Bore, unde se află al treilea tîrg, numit Giren, cetățuie regală cu reședința vechilor sultani, înconjurată de colibele membrilor familiei și ale servitorilor.

Noi unificaserăm cele trei tîrguri, ridicîndu-le la rangul de capitală a guvernatorului triburilor Galla și Sidamo, și dădusem numele de Gimma noului ansamblu urban, pentru a nu trezi gelozii între locuitorii din Coccia, Irmata și Giren. Chiar și în plin avînt al cuceririi dădeam dovadă de o asemenea delicatețe și ne credeam recompensați pentru ea de gratitudinea supușilor :

— Domnule locotenent, n-aveți idee cît de iubiți sîntem, mi-a spus maiorul Angelini, comandantul batalionului XII din Eritreea, care își avea tabăra pe cealaltă parte a muntelui Bore. În prima zi de tîrg veniți și dumneavoastră la piața din Irmata. Veți vedea. Dar să fiți atent : dat fiind că sînteți și ziarist, să nu faceți însemnări în carnetul dumneavoastră de față cu ei, pentru că acești indigeni nu-i iubesc pe cei care le *scriu*, cum spun ei, *țara*. Ați fi luat drept un necromant și n-ați fi văzut cu ochi buni.

Astfel ne-am dus călare la piață, eu fără carnetul de însemnări, precedați de un subofițer de jandarmi impunător, călare pe o tînără iapă cenușie, și de un *muntaz*, un caporal purtător de drapel, care ținea la scara șeii un tricolor uriaș. Eram escortați de carabinieri și *zabegnà*, și o mulțime de oameni se luaseră după noi, umplînd toată piața mare. Ne-am dat jos de pe cai, am format un semicerc în jurul drapelului, și maiorul Angelini a vorbit poporului, informîndu-l că *menghestì*, guvernul italian, elibera sclavii și-i proteja pe oamenii pașnici,

dar îi pedepsea pe rebelii care nu predau armele :

— Comunicați-le tuturor, chiar și celor mai îndepărtați, aceste cuvinte ale Italiei.

Un translator Galla și unul Amhara au recitat traducerea, scurtînd mult discursul comandantului, sau așa ni s-a părut, dar dacă li se cerea socoteală, răspundeau siguri le ei :

— Spus tot. E bine așa.

Mulțimea a aplaudat, fie pentru că era într-adevăr mulțumită, fie pentru că a crezut că trebuie să-și manifeste acordul, iar noi ne-am întors în tabără, jucîndu-ne caii.

Batalionul XII din Eritreea era un batalion renumit, cum se spune, plin de glorie. Luptase bine la pasul Uarieu în regiunea Tembièn, apoi la Uorkamba și la pasul Mekan, și în fine avusese onoarea să constituie avangarda coloanei Badoglio în timpul marșului spre Addis Abeba. Maiorul Angelini avea pe piept panglicile a cinci decorații pentru vitejie, trei din primul război mondial, două din cel etiopic, și ceilalți ofițeri erau și ei plini de decorații, la fel și numeroși ascari [1]. Eleganți, dichisiți, acești soldați puteau să impresioneze întrucîtva, atît erau de impecabili. Cu eșarfa de lînă în dungi verticale verzi și negre, distinctive ale batalionului, își înfășurau mijlocul, strîngîndu-l ca într-un corset, cu cochetăria femeilor sau a ofițerilor de husari. Sobri, se hrăneau cu *borgutta*, un fel de *pizza* fără condimente, și cu ceai foarte dulce. Foarte ascultători, ajungeau cu

1 Denumire dată soldaților indigeni.

ușurință la o supunere oarbă, dispoziție sufletească pe care o găseam dureroasă, pentru că mi se părea o renunțare, o formă de abandon, o necesitate de a se agăța de un punct de sprijin exterior. Prea multă fidelitate poate întrista și eu apreciam mai degrabă o altă caracteristică a ascarilor și anume faptul că erau foarte exigenți cu ofițerii lor. Ca soldați trimiși cu ușurință la moarte, pretindeau în mod onest ca ofițerii să fie de-a dreptul lei, *ambesà*.

Cînd începe o bătălie, ofițerul trebuie să stea drept în picioare, cu fața spre dușman, pînă cînd gradații *(muntaz, bulukbashi, shumbashi)* se arată mulțumiți de dovada sa de curaj. Atunci sar asupra lui pentru a-l culca la pămînt cu forța. La sfîrșitul bătăliei vor dansa cu frenezie, cîntîndu-i un elogiu care sună cam așa :

— Tu, domnule locotenent, stăteai în picioare cînd în jur ploua cu gloanțe. Tu, domnule locotenent, aveai curaj și fără pușcă. Noi spunem : domnule locotenent, culcat, iar el spune mereu : înainte. Tu, domnule locotenent, ești ca un leu.

E un cîntec strident, o singură frază muzicală pe o scară cromatică de trei sau patru note, căreia nu-i lipsește o anumită grație a contrastelor și dezacordurilor. La început e destul de liniștit, pe urmă însă, treptat treptat, ascarii încep să se agite, ridicînd în sus puștile și se dezlănțuie, dansînd și țopăind, și totul culminează într-un urlet :

— Tu ești ca un leu, *ambesà*.

Totuși, aceasta nu e totul, pentru că în general urmează evocarea ciocnirii făcută colectiv. Se ridică un urlet teribil : *Ashanferè !* semnal de adunare și de îndemn :

Eșarfe și puști ale batalioanelor de ascari din Eritreea !

Ashanferè ! A... o... o !
S-au năpustit ca șoimii.
Ca vulturii s-au năpustit asupra prăzii !
Ashanferè !
Ashanferè, a ! o...
Arrai, batalion al doisprezecelea din Eritreea, arrai !

Mi-a venit și mie rîndul, într-o după-amiază de decembrie a anului 1936, să joc rolul leului. Eram ziarist, dar în calitate de corespondent de război fusesem rechemat cu gradul meu militar, astfel încît îndeplineam rînd pe rînd funcția de reporter și de ofițer, după caz și după nevoie.

— Veți fi un om bun la toate, îmi prezisese la Roma Mario Missiroli, căruia îi plăceau vorbele de spirit, și într-adevăr, la Gimma am fost atașat unei secții de artilerie transportată pe spinarea animalelor, două obuziere de munte, calibrul 65/13, ce însoțeau o coloană de ascari care pornise în urmărirea lui ras Immirù.

Urma să devin istoricul, dar și comandantul acestei secții, pentru că rămăsese fără ofițer, de cînd predecesorul meu murise la Mai Ceu, la jumătatea drumului dintre Amba Aradam și lacul Ashanghi. Se purtase ca un viteaz, și memoria continua să-i fie cinstită. Primeam

deci o moștenire care obligă și în după-amiaza aceea de decembrie a trebuit să-mi fixez bine în cap această idee, dacă nu vroiam să mă fac de rîs în fața ascarilor, a batalionului, a amintirii mortului și a mea însămi. Există momente în care curajul, chiar și obligatoriu, este singurul refugiu posibil.

Ajunsesem pe malul rîului Ghisho și imediat ce patrulele avangărzii noastre au încercat să treacă vadul apei, a început să cadă asupra noastră o puternică ploaie de gloanțe. După cum cereau ascarii rămași teferi, după ce piesele fuseseră dispuse în baterie, mi s-a ordonat : „Deschideți focul, domnule locotenent". Am tras nu țin minte cîte lovituri împotriva malului opus al rîului Ghisho, acoperit de un stufăriș foarte des. Nu vedeam nici un fel de dușmani și ploaia deasă de gloanțe asupra noastră a încetat aproape imediat, astfel încît nici măcar n-a fost nevoie ca gradații secției să mă culce la pămînt. Am continuat să tragem pînă la lăsarea întunericului, ca și cum am fi fost la niște exerciții, pînă cînd mi s-a transmis : „Încetați focul". Botezul meu de război nu a fost de loc emoționant, și cu atît mai puțin riscant. Cam sceptic, m-am dus să raportez superiorilor și am întrebat respectuos :

— Domnule colonel, am învins ?

— Acest lucru îl vom afla mîine, la lumina zilei, a rîs el.

A doua zi, pe celălalt mal al rîului n-am găsit pe nimeni, nici vii, nici morți, nici vreo urmă a unor oameni care s-ar fi angajat în

luptă. Trebuie să fi fost o ariergardă ușoară comandată de un *degiasmacc* șiret, care a tras la prima noastră încercare de a trece prin vad, dispărînd apoi imediat, mulțumită de a ne fi întîrziat înaintarea. Într-adevăr, Immirù era deja departe și noi l-am ajuns din urmă numai după ce se predase deja unui alt detașament.

Un ofițer de geniu, locotenent-colonelul Giuseppe Minniti, care cu un mic detașament de ascari așeza liniile telefonice spre vest, la 15 decembrie a dat întîmplător peste banda lui Immirù, blocată pe malul rîului Gogeb. Rîul era umflat, imposibil de trecut prin vad. În această clipă a apărut Minniti cu războinicii săi, care totuși erau puțini și riscau să fie copleșiți. Minniti era un calabrez șiret și curajos ; s-a folosit de un vicleșug și i-a mers :

— Pînă aici ți-a fost, i-a spus lui Immirù. De jur împrejur e plin de coloane italiene. Ești încercuit fără scăpare. Te sfătuiesc să te predai.

Banda lui Immirù era într-o stare deplorabilă. Nu mai avea nimic milităros în ea, munițiile erau insuficiente pentru puținele arme încă în stare de funcționare, echipamentul într-o stare foarte proastă, rezervele de hrană și medicamente epuizate. Erau poate vreo opt sute de oameni, avînd cu totul cinci mitraliere și mai puțin de o pușcă pentru fiecare. Resemnați, le-au predat și apoi Minniti mi-a povestit că problema sa în seara aceea fusese de a pune santinele de gardă la grămezile de arme și la numărul copleșitor de prizonieri. Trebuie să se fi simțit emulul fabulosului maior Randac-

cio, despre care se povestea că în primul război mondial, singur împreună cu șapte oameni reușise să captureze un batalion întreg de honvezi unguri.

Dar abisinienii prinși de Minniti nici nu mai erau în stare să fugă. Aeroplanele noastre bombardaseră cu iperită unele zone de pădure unde oamenii lui Immirù se ascunseseră în acele zile, cu speranța de a se salva. Arși de iperită, răniți, orbiți, fuseseră scoși din luptă și de-acum se tîrau fără nici o speranță. Locuitorii de prin părțile acelea, fie de frica noastră, a italienilor, care înaintam, fie din cauza rivalităților tribale gata oricînd să reizbucnească între diversele populații ale Etiopiei, nu țineau partea rebelilor, dimpotrivă, făceau un gol în jurul lor, mînînd departe vitele și luînd cu ei proviziile. Dacă vreun grup de fugari nu îndeajuns de mare pentru a se impune prin forță nimerea izolat într-un sat, se putea chiar întîmpla ca localnicii să-i judece în numele *menghestì*-ului nostru, marele guvern italian care își demonstra puterea prin bombardarea zonei respective. Unii mici șefi locali puneau să fie legați de copaci nenorociții aceștia înfrînți, și constituia apoi o distracție publică să fie luați la țintă cu excremente de vacă, pînă cînd erau acoperiți cu totul.

Acestea erau întîmplările care se povesteau în cursul înaintării noastre, și mi le confirmau întîlnirile cu nenorociții care păreau să nu mai fi mîncat de săptămîni de zile. Aruncau armele, dacă mai posedau așa ceva, și ne priveau cu ochii unor fiare hăituite. Ascarii noștri se

înrăiau și erau greu de stăpînit; dacă i-am fi lăsat să facă ce vor, i-ar fi exterminat. Pentru cei din Eritreea, pe care noi îi duceam la cucerirea Vestului, precum și pentru locuitorii acestor zone, care se considerau străini din cauza lui Immirù, nu existau probleme umanitare. Concepeau războiul ca pe un fapt al naturii, cine învinge învinge, iar cine pierde plătește.

Tînăr și ingenuu, eu nu eram insensibil la soarta dușmanului învins. Într-o seară am stat la aceeași masă cu Immirù, în apropiere de satul Bonga, unde în sfîrșit ajunsesem și noi, aducîndu-i întăriri lui Minniti. Immirù, o persoană deosebit de civilizată și de o mare demnitate, ne-a spus la masă povestea sa. Primise de la împărat ordinul de a rezista, pentru că la Geneva, sediul de atunci al Ligii Națiunilor, puterile europene se puseseră de acord împotriva Italiei și urmau să-i trimită lui arme și bani. Poate că fusese doar o iluzie sau o înșelăciune, în orice caz norocul i s-a întors împotrivă. Acum Immirù își accepta destinul:

— Recunosc puterea guvernului italian, ne-a spus la masă în franceza extrem de corectă învățată la Saint Cyr, unde își făcuse studiile militare.

Eu făceam pe translatorul, pentru că nu toți ofițerii noștri înțelegeau limba pe care o vorbea prizonierul.

— Recunoașteți și binefacerile pe care le poate aduce Etiopiei guvernul italian? l-a întrebat colonelul Malta, comandantul batalioanelor care îl urmăriseră. În acest caz vicerègele, mareșalul Graziani, ar putea să-i ceară

ducelui un tratament de favoare pentru dumneavoastră.

Am tradus, și Immirù a răspuns cu un fel de refren pe care părea să-l fi învățat pe dinafară :

— Voi accepta orice pedeapsă. Renunț la orice idee ambițioasă împotriva Italiei, care e foarte puternică și căreia nu trebuie să-i fie teamă de cel care a luptat cu onoare împotriva ei.

În cortul mare care adăpostea cantina din Bonga atmosfera era destul de cavalerească și învinsul Immirù, mititel, subțirel, cu chipul rotund înconjurat de părul său creț și o barbă scurtă, privirea liniștită, nu era lipsit de un anume aer regal. Între timp așteptam de la Roma ordinele cu privire la viitoarea soartă a prizonierului și a tovarășilor lui, supuși și inofensivi. Ordinul a fost ca toți să fie lăsați în viață, iar Immirù să fie trimis în Italia, unde a fost dus cu domiciliu forțat în insula Ponza. Lui Mussolini i-ar fi făcut mare plăcere ca acesta să se declare în mod formal supus, și de aceea directorul coloniei penale l-a vizitat de mai multe ori pe ras pentru a-i stoarce o asemenea declarație.

— Dar cum l-ați judeca voi, a izbucnit într-o zi Immirù, pe un italian care în epoca Risorgimento-ului ar fi dat o declarație de supunere față de Austria ?

Și ca urmare a fost lăsat în pace în căsuța ce-i fusese repartizată pe țărmul micului port Santa Maria, pînă în dimineața zilei de 28 iulie 1943, cînd a sosit un plutonier de carabinieri ca să-l evacueze în grabă pentru că respectiva căsuță era necesară pentru a-l adăposti pe Mussolini, care tocmai fusese dat jos. Istoria are uneori asemenea ironii. Oricît de puțin l-am cunoscut, sînt sigur că malițiosul Immirù n-a putut să nu aprecieze în momentul acela semnificația mutării sale fulgerătoare.

Imediat după îndepărtarea lui din Gimma, situația s-a precipitat. După înlăturarea marelui șef, care se dovedise în război cel mai bun general al împăratului (exact cu un an înainte, în decembrie 1935, Immirù ne crease serioase dificultăți strategice între Takazzé, pasul Dembeguinà și Selaklakà), ceilalți rebeli care mai rămăseseră s-au pierdut. Ne-a căzut în mînă *bituoddèd* Uolde Sadik, șeful unui guvern în exil instalat la Gore, depozitarul nominal al puterilor lui Hailé Selassié. L-am întîlnit într-un fel de lectică ținută de patru purtători. Părea răvășit :

— Eu n-am făcut niciodată războiul, ne asigura, n-am vrut niciodată să-l fac. Sînt bătrîn, nu vreau să lupt.

Era bătrîn cu adevărat și așa de prăpădit, încît te făcea să te întrebi dacă la Gore exercitase oare într-adevăr vreo funcție guvernativă. Se mărginise să-l proclame locțiitor al împăratului pe *degiace* Tajé Gulelatié, descendent direct al lui Menelik, dar și Tajé ne-a comunicat că era gata să se supună. I-am dat timp cinci ore, dar după numai trei era deja la noi ca să ne predea sigiliul său de șef, în

semn de abdicare. A venit *kantibai* Tamma, care fusese însărcinat să-i țină la respect pe demnitarii mai mărunți ai teritoriului, și ne-a cerut o escortă de ascari ca să plece pînă undeva unde nimeni nu-l cunoștea, pentru că se temea de represaliile populațiilor din Galla și Sidamo. Un alt mare domn bătrîn din Limmu, *fitaurari* Teclà, ne-a anunțat intenția de a-și dezarma banda : i-am răspuns să vină și să se oprească la o oră distanță de garnizoana noastră.

Intîlnirea era la marginea unei păduri, într-o poiană străbătută de un pîrîu, și m-am dus și eu, împreună cu o jumătate de companie de soldați din Eritreea. Ghidul nostru era *degiasmacc* Ligg Toclù Mesheshà, adeptul nostru din Tigrè. Teclà ne precedase la pîrîu, rămăsese pe celălalt mal, călare pe un mic catîr, în fruntea alor săi, care, priviți așa, de la distanță, păreau vreo trei sute de oameni. Alături de el un stegar ținea o prăjină foarte înaltă avînd în vîrf o cîrpă albă, o fîșie de veșmînt etiopian, în semn de supunere. Aliatul nostru Mesheshà ne-a sfătuit să ne oprimă la distanță, rămînînd călare dincoace de cursul apei. Din prudență : ca ceilalți să fie cei ce trec apa.

Teclà a descălecat de pe catîrul său înșeuat și a venit pe jos să ne prezinte efectivul detașamentului său : trei sute douăzeci de oameni înarmați, pe lîngă alți șaptezeci, care mai erau încă pe drum. Pe urmă s-a întors pe celălalt mal ca să-i așeze pe oamenii săi cîte doi, a poruncit celor din rîndul din dreapta să meargă înainte, anunțîndu-i că după ce treceau pîrîul fiecare din ei urma să depună la picioarele a doi *muntàz* de-ai noștri puști și cartușiere, pistoale și săbii. Totul a mers bine, am încărcat armele pe vreo douăzeci de catîri, care făceau față cu greu la asemenea volum și greutate, și am pornit din nou pe drumul spre Gimma.

Conform înțelegerii, ar fi trebuit să ne urmeze și cei trei sute de supuși dezarmați, dar cînd am ajuns pe la Irmata, fie din cauza ascarilor din escortă care, din ce în ce mai ațîțați, se pregăteau de dansul lor războinic, fie din cauza țăranilor care ieșeau din colibele lor și-i blestemau ca bieți Galla ce erau pe dușmanii lor Amhara dezarmați, cuprinși de frică niște prizonieri au încercat să fugă. Ascarii au tras, s-a creat o mare învălmășeală, cîțiva fugari au fost doborîți, iar noi, ofițerii, galopînd înainte și înapoi, încercam cu cravașele să-i readucem la ascultare pe ascari. Virgilio Lilli, corespondent al ziarului *Corriere della sera*, s-a trezit și el în mijlocul împușcăturilor și un amărît de rebel i-a căzut mort aproape între picioare :

— Neputînd să fac altceva, i-am făcut o fotografie, mi-a spus mai tîrziu cu cinică resemnare, cînd ne întorceam în tabără.

Acolo, comandantul batalionului XII, după ce a primit raportul despre revolta aceea disperată, a dat ordin să se aplice pedepsele disciplinare : atîtea lovituri de bici pe fesele celor răspunzători pentru împușcături cîte erau prevăzute de regulamentul Corpului Regal al Trupelor coloniale de atunci. Cei patru sau cinci pușcași abuzivi care fuseseră identificați și-au

dat jos pantalonii și s-au lăsat biciuiți pe pielea goală a dosului :

— Corpul nostru reparat singur, dar cine reparat pantaloni ? se justificau ei, renunțînd la dreptul pe care li-l dădea regulamentul de a nu-și descoperi șezutul.

Sub lovituri, nu scoteau nici un geamăt și nici nu-și contractau vreun mușchi de pe față. Dacă ar fi scos măcar un sunet, s-ar fi expus apoi batjocurii întregului batalion. Singura reacție admisă era să dea drumul din mînă la cîte o pietricică pentru a ține socoteala exactă a loviturilor primite.

Cu cîteva zile mai tîrziu a venit Crăciunul și pentru cina din ajun am primit o invitație de la doi misionari evanghelici americani, soț și soție, care locuiau într-o pădurice, la mică distanță de tabăra noastră. Noi, ofițerii, ne-am dus cu un camion vechi și zgomotos, și după cum eram îmbrăcați și înarmați păream niște bandiți la drumul mare care nimeriseră într-o căsuță de basm, atît era de frumoasă și de împodobită vilișoara aceea de lemn, cu perdeluțele ei brodate de la ferestre, abajururile de tifon, ghirlandele de flori, beteala și lumînărelele ce împodobeau micul pom de Crăciun, presărat cu alb pentru a simula zăpada.

Am lăudat-o pe stăpîna casei, care însă era nemulțumită de lipsa vîscului. Fără vîsc Crăciunul i se părea doar pe jumătate sărbătoare :

— Credeți-mă, și voi cînd veți fi aici de zece ani ca noi veți regreta din ce în ce mai

mult obiceiurile de acasă. Acum, că sînteți noi, puteți fi încă puțin impresionați.

Misionarii aveau o fiică de doisprezece ani, grațioasă, care a întrebat de ce guvernul italian nu s-a gîndit să trimită în Etiopia avioane de Crăciun, cu brazi mici și lumînărele și toate podoabele strălucitoare.

— Avioanele le folosim ca să ducem războiul, i-a spus locotenent-colonelul Lodolo, pilot cutezător și mare bombardator, care comanda baza de aviație de la Gimma.

— De ce ? l-a întrebat fetița.

Nu eram oamenii potriviți să-i răspundem în mod satisfăcător. Veniți să purtăm război într-o țară care pentru acei americani era țara unei misiuni, ne cam abrutizasem, suferind tipul de deformare profesională aproape obligatoriu pentru militari și pe care ei îl afișează uneori cu duritate. În căsuța aceea de basm, alături de persoanele acelea amabile, pline de pace, aveam senzația că purtarea noastră sună fals. Așezați la masă, în fața unei tăvi mari înflorate pline de tartine cu unt și marmeladă, mulți dintre noi făceau nazuri în fața cremei de mazăre, care era dulce, a unei fripturi cu sos cu garnitură de vișine, și chiar a pîinii care era puțină, și îndeosebi a laptelui, singura băutură din seara aceea.

Totuși ce amabilitate, ce gînduri delicate : toți am primit cadou cîte un cartonaș pe care scria cu roșu numele nostru, printre flori și porumbei și versuri potrivite ocaziei, în engleza minunată a bibliei regelui Iacob. Noi ofițerii și misionarii eram în zilele acelea singurii

albi la Gimma, ca să nu-i amintim pe cei cîțiva greci care își schimbaseră rasa, devenind abisinieni prin căsătorie. De aceea era de datoria noastră să-i invităm și noi pe misionari :

— Dorim să vă avem ca oaspeți mîine la cantina batalionului nostru, dacă vă mulțumiți cu atît. Vom mînca simplu, ca soldații, a spus comandantul batalionului XII.

A doua zi la prînz, misionarul împreună cu soția și cu fiica au venit, și noi le-am oferit ravioli [1] cu sos. Erau greu de mîncat pentru că bucătarul nostru indigen frămîntase foaia de aluat atît de tare, încît se făcuse excesiv de compactă și ravioli deveniseră ca niște pietre cu care să-ți spargi dinții și să-ți muți fălcile din loc. Eu am fost nevoit să-i las în farfuria mea de aluminiu, însă familia de misionari i-a mîncat din politețe. Pe urmă, după masă, am organizat o mică serbare cu un concurs de aruncat grenade dinspre șirurile de corturi spre vale, explicînd că exploziile sînt semn de veselie.

Misionarul zîmbea politicos, dar nu sînt sigur că era de acord.

— Vezi, mi-a spus Virgilio Lilli, ăsta e un misionar cu totul special.

Mi-a povestit că-l întîlnise odată la Dembi Dollo pe celebrul părinte Mario Borelli, de la Cuneo, misionar al Fecioarei Maria, de foarte mulți ani în Africa. Avea gradul de locotenent capelan și obținuse o medalie de aur pentru vitejie cînd în iunie 1936, singurul supraviețuitor al unei ambuscade pregătite de abisinieni împotriva unei expediții de-ale noastre în regiunea Liekà, la Lekemtì, reușise apoi să-i facă să se supună pe doi din *fitaurari* din zonă, Osamma și Joannes, fiii *degiasmacc*-ului Giotiè care pe vremuri îl ucisese pe Vittorio Bottego, la un an după Adua [1]. Acest părinte Borello, povestea Lilli, se instalase ca stăpîn la Dembi Dollo, pe care o pacificase, și cînd o altă coloană de-a noastră a ajuns acolo, ofițerii și soldații au avut parte de o primire sărbătorească. Se interesa mult de armament, mîngîia cu gingășie mitralierele și grenadele : *„Che bei giucatui“* [2], repeta înduioșat. Însă la sfîrșit i-a spus lui Lilli că dacă trebuie să ucizi pe cineva, nu există nimic mai de nădejde decît un bun cuțit sănătos :

— Simți ceva sub el, i-a explicat.

Nu știu dacă povestea e adevărată, dimpotrivă, mă cam îndoiesc, pentru că lui Lilli îi plăceau mult paradoxurile, dar încheind, a insistat :

— Aici e necesar să vină acum cît mai mulți generali ca să-i convertească pe misionari : cu excepția oaspetelui nostru de azi, care nu cred că ar avea nevoie de așa ceva.

Astfel în seara de Crăciun am rîs cu toții la cantină de părintele Borello și de mica familie de misionari evanghelici, care se întorsese la căsuța ei din pădure. Noi, cu corturile puse pe

---

1 Un fel de colțunași umpluți cu carne.

1 La 1 martie 1896, armata italiană a suferit o mare înfrîngere la Adua din partea abisinienilor.

2 Ce jucării frumoase (dialect din Cuneo).

muntele Bore, vedeam lumini la răsărit spre Kaukabà, la apus spre Modakka, la miazăzi în fund între Seva și Shandùl. Erau indigenii care dădeau foc la miriște și la tufișuri, ca să alunge păsările de pe terenurile semănate și să fecundeze terenul cu cenușă. Păreau luminile unor orașe imense, sau semnalele unei tabere nemărginite a rebelilor, care ne asediau din toate părțile; era un spectacol impresionant. Maiorul Angelini a spus :

— Băieți, misionarii aceștia evanghelici sînt amabili și simpatici, dar războiul e război.

Pentru a-l continua și în speranța de a-l termina într-adevăr, ne-am deplasat în ianuarie în căutarea ultimului ras care se mai ascundea, Destà Damtù. Era ginerele împăratului Hailé Selassié, pentru că se căsătorise cu fiica acestuia, Tenagneuorch, și guvernase un teritoriu de un milion de hectare în regiunea Sidamo, spre granița cu Kenia, unde se află lacurile Margareta, Ștefania și Rudolf. Fiul lui *fitaurari* Damtù, în timpul războiului din 1935—1936 avusese sub ordinele sale pe frontul de sud o armată de treizeci de mii de oameni, din care jumătate făceau parte din trupele regulate. I se spunea „Napoleon al Etiopiei“, anunțase că își va adăpa caii în fîntînile din Mogadiscio, dar pînă la urmă a fost înfrînt de Graziani la Neghelli și i-au rămas credincioși doar cîteva mii de supraviețuitori.

Dacă însă nu avusese succes în fruntea unei mari armate, în războiul mărunt dintre detașamente se arăta a fi un bun comandant. Era im-

posibil de prins, în primul rînd, și noi nu știam unde să-l căutăm, pentru că zi după zi prezența lui ni se semnala în zone mereu diferite și foarte îndepărtate între ele. Ar fi fost vorba de deplasări imposibil de realizat într-o singură zi, ceea ce ne-a dovedit că era vorba de niște știri neîntemeiate. Violent cum era, viceregele, mareșalul Graziani, dăduse ordin să fie împușcați informatorii falși, dar n-ar fi fost înțelept, pentru că n-am mai fi găsit niciodată spioni voluntari. Excesul de neîncredere poate induce în eroare la fel de mult ca excesul de credulitate, și serviciile noastre de informații au continuat să strîngă și să clasifice indicații greșite. Printre altele, primisem vestea că Destà era dispus să trateze despre propria sa supunere, și a avut loc un schimb de mesaje secrete pe această temă între ras și vicerege, dar fără nici un rezultat.

Graziani era furios. Știa că are la Roma dușmani sus-puși care complotau împotriva lui. Alessandro Lessona, ministrul Africii Italiene, redactase pentru Mussolini o notă care-l acuza pe Graziani de „a fi dus o politică lipsită de inteligență, inconstantă față de conducătorii abisieni, comițînd greșeli grosolane, care urmau să provoace, cum au și provocat deja, o stare de neîncredere generală din partea tuturor ordinelor ierarhice abisiniene, civile și militare...“ I se reproșa lui Graziani în afară de asta „...persecutarea și lipsa de înțelegere față de clerul abisinian (...) astfel încît populația, pierzîndu-și conducătorii civili cu autoritate, precum și pe cei religioși, persecutați sau eli-

minați, cade cu ușurință pradă unor șefi bandiți sau aventurieri". Viceregele era acuzat de ministru de „o acțiune politică negativă, cu violente avertismente date autorităților militare și civile, care alternează politica de forță cu cea a blîndeții", iar concluzia era netă : „Prin politica mareșalului Graziani, noi am lovit cu toții, fără distincție, în sentimentele populației indigene și ne-am călăuzit doar după un singur principiu simplist condamnabil : cel al forței folosite fără inteligență".

Graziani a aflat totul, pentru că dacă în Etiopia informatorii îl slujeau rău, cei de la Roma în schimb funcționau bine. Pentru a se răscumpăra sau a se apăra, a mizat totul pe cartea pacificării *manu militari,* a ordonat reluarea operațiunilor pe tot teritoriul regiunii Sidamo și cu o hotărîre de condotier și-a asumat personal conducerea lor :

— Pe ras Destà puteți să-l considerați deacum un om mort, a spus cînd a urcat în avion la Addis Abeba ca să se ducă la Irgalèm, o bază aeriană din sud, din regiunea marilor lacuri.

A vorbit despre socotelile ce i-au rămas deschise cu Destà după bătălia de la Neghelli din anul precedent :

— Pe acest fiu de *fitaurari* l-am bătut o dată și acum vreau să-l capturez, să-l prind cu mîinile mele.

Cuvintele erau urmate de gestul celui care sugrumă un om.

Cartierul general al viceregelui era la Uondo, o trecătoare montană la 2500 metri altitudine,

între Irgalèm și Aghereselàm. Uondo nu era nici sat, nici tîrg, ci doar un punct al drumului la umbra unui copac uriaș. Acolo se termina urcușul dinspre rîul Ghiddabo și începea coborîșul spre o cîmpie frumoasă. Locuiam și eu aici într-un cort, lîngă comandamentul diviziei Lacuri, constituită special pentru cucerirea și ocuparea sistematică a teritoriului unde făcea incursiuni Destà. Nu aveam prea multe de făcut, doar să mergem în cercetare încoace și încolo. De la Uondo coboram la Irgalèm, nimic altceva decît o piață cu mulți arbori, înconjurată de *arisc,* colibe din frunziș și noroi la fel cu *tucùl,* atît că aveau o formă pătrată și nu rotundă. Existau și două clădiri de cărămidă, una a misionarilor englezi, care fugiseră în timpul războiului, cealaltă a misionarilor francezi, care aveau o școală de agricultură. Apoi mai era și reședința lui ras Destà, care pe vremuri se mutase la Irgalèm de la Aghereselàm, pentru că acesta din urmă era la o altitudine prea mare pentru el. Se povestea că e bolnav de astm, sau de cardiopatie, și toți informatorii noștri îl descriau gîfîind pe potecile de munte. Totuși conducea luptele de gherilă la fel de bine, fără distincții de altitudine sau cotă.

Pentru a ajunge la Aghereselàm, străbăteam patru culmi acoperite de păduri, urcam pe un drum roșu, care părea o cicatrice sîngerîndă în mijlocul verdelui argintiu al măslinilor sălbatici și al verdelui închis al coniferelor, și în sfîrșit ne aflam într-un oraș adevărat, cu cîteva zeci de mii de locuitori, cu străzi normale, pia-

țete și piețe printre construcții avînd acoperișuri de tablă, și chiar și o casă cu două etaje și două intrări, o clădire rară pe atunci prin părțile acelea ale Etiopiei. Pe poarta principală era o firmă de tablă pe care scria : *„Bar-Café-Grand Local International"*, iar pe cealaltă o inscripție mai modestă, dar elegantă : *„Pâtisserie Royale"*. La etajul de sus, înainte de război existaseră niște *séparés*, camere discrete.

Civilizația occidentală ajunsese deci la Agheresełàm înainte de cucerirea noastră, dar trebuie să spun că era meritul nostru de a fi instalat apoi aici un mic spital de campanie, un oficiu poștal și telegrafic, un centru pentru colectarea și filtrarea apelor și cîteva ateliere de reparații mecanice. Noi prăvălii au fost deschise de către negustori somalezi, concurenți ai grecilor, veniți să vîndă lumînări și ciocolată, chibrituri și săpun, și treptat orașul părea să devină pretențios, nu lipsit de un anume orgoliu pentru că era perla regiunii Sidamo : o localitate minunată, locuită în mod civilizat, unde șederea noastră ar fi putut să fie foarte plăcută.

Dar trebuia capturat ras Destà, nu trebuia să uităm acest lucru. Într-o dimineață am fost trimis ca ofițer observator la bordul unui bombardier Caproni, pentru o recunoaștere aeriană cu rază largă. Era primul meu zbor de război, dar a fost foarte pașnic. Pilotul însemnase pe hartă triunghiul teritoriului de supraveghere între niște puncte fixe cunoscute, și cînd am ajuns deasupra zonei, atențiune,

atențiune, fiecare la posturile de luptă. Pilotul secund privea spre dreapta, cu fața lipită de ferestruica din partea aceea, iar eu spre stînga, ghemuit între un mănunchi de puști și învelișul unei parașute de rezervă. Mecanicul de motoare avea ca post de observație chepengul care se deschide pe fundul carlingii, pe unde se aruncă bombele. Întins pe burtă, vedea pămîntul fugind pe sub el.

Atențiune, ne răsucim. Aeroplanul alunecă pe aripa dreaptă, după ce și-a redus regimul motoarelor, înaintînd cît de încet poate, cu cea mai mare înclinație permisă. Atunci pămîntul se ridică aproape perpendicular alături de noi, și noi putem să-l vedem bine, gata să ne dezvăluie toate secretele lui. Pe urmă manevra e repetată spre stînga, pentru ca să-mi vină mie rîndul să observ. Ce-or putea vedea alții suspect nu știu, căci eu nu văd altceva decît un peisaj pașnic, cu case și arbori singuratici, cîmpii pustii cultivate ce strălucesc în soare, sau oameni și vite la muncă și la păscut. Fiecare colibă ce se vede e înconjurată de un șir de copaci de formă pătrată, colibe albe și roșii, mici animale, omuleți îmbrăcați în alb care ridică mîinile în sus de parcă ne-ar trimite un salut prietenesc care să-i salveze de la pericolul unui bombardament.

Pe urmă iată-ne deasupra unui munte acoperit în întregime de păduri, dar mergînd spre apus locul pădurii îl iau desișuri de bambuși și de diferiți arbuști, care la rîndul lor cedează locul cigheliilor, tamarinilor și palmierilor dum. Contraforturile munților se lasă și mai jos și

zburăm deasupra unor arbuști de cafea. Sîntem din nou deasupra cîmpiei și aici circulația e intensă : pe o porțiune pămîntul e acoperit de un furnicar de oameni și catîri, sau mai bine zis de puncte negre mici și altele puțin mai mari. Eu sînt primul care le semnalez, dar pilotul răspunde cu un gest plictisit, nu e banda lui Destà, sînt ai noștri, un batalion care înaintează în coloană spre sud-vest. Deci totul e în ordine, și pe o pajiște puțin mai înainte se află grupuri de camioane roșii și cenușii, înșirate într-o ordine compactă, de parcă ar fi pregătite pentru o paradă. Sau am greșit noi ruta în căutarea dușmanului, sau dușmanul nu se află prin părțile acestea. Într-adevăr, la întoarcere raportul pilotului spune doar atît : „Nimic important de semnalat în zona ce ne-a fost repartizată. Nici o mișcare suspectă, nici o mulțime adunată".

Asemenea rapoarte îl enervau pe vicerege. În pofida bravurii incontestabile a trupelor din divizia Lacuri, fiul acela blestemat de *fitaurari* care era Destà nu putea fi prins. Într-o zi am primit vestea unui fapt de arme mărunt, o mică luptă împotriva unor necunoscuți, cine știe cu ce forțe, și raportul comandantului coloanei noastre era deprimant, pentru că din el rezulta probabilitatea că vom avea nevoie de mult timp încă înainte să reușim să punem mîna pe Destà. Se socotea că are un avantaj de cel puțin opt zile de marș asupra trupelor noastre celor mai apropiate de el, dar nu se excludea nici posibilitatea ca el să fi ajuns deja

la frontiera cu Kenia și să fie pe punctul de a o trece.

Graziani aproape că se simțea ridicol. Plecînd de la Addis Abeba în regiunea Sidamo, sperase să poată repeta în maniera romană acel *„veni vidi vici"* al lui Iuliu Cezar, și în schimb nu putea decît să tropăie printre corturile cartierului general de la Uondo. În seara aceea a avut la masă un violent acces de furie, și pînă la urmă a schimbat programul. Urma să nu mai piardă timpul ca să-l vîneze pe ras Destà :

— Nu mă aflu aici ca să-l înșfac pe mizerabilul acela. Ci pentru că vreau să străbat de la nord la sud calea pe care anul trecut am deschis-o luptînd de la sud la nord. Mîine voi merge la Mogadiscio, via Neghelli.

Am putut să mă duc și eu cu el și a fost un noroc pentru mine, pentru că a fost o foarte frumoasă călătorie în caravană, de care-mi amintesc cu multă nostalgie. În prima zi am coborît de la Aghereselàm la Farsabèt, străbătînd un peisaj vesel și rotund din cauza unor ridicături de teren care se succedau pînă la marginea unei îndepărtate păduri întunecoase. Farsabèt înseamnă casă a cailor, era un sat mic, așezat pe niște dealuri ierboase, populate de herghelii de căluți vioi liberi, și am făcut popas pentru prima masă pe malul unui pîrîu ; dar pentru foarte scurt timp, pentru că Graziani era grăbit. Arăta cu degetul pe harta topografică, trasa itinerarul de urmat, precizînd punctele etapelor succesive : Gosa

Dida, Orabessaie, Sokorà, Daràr, Bitatta, Didaringi.

Erau toate nume întîmplătoare, date unui desiș de copaci care întrerupea singurătatea terenului, sau unei pădurici populate de potîrnichi, ciocîrlii și o specie de maimuțe mici, de culoare alb cu negru, blînde, cu părul lung și coada stufoasă. Cei mai cruzi dintre noi le masacrau, pentru că din blana lor se puteau face mici covorașe moi de pus în fața patului, de dus în Italia. Seara ne instalam corturile pe cîte un povîrniș, și uneori eram admiși și noi, ofițerii de rang mai mic, în jurul mesei viceregelui, căruia îi făcea plăcere să vorbească după cină. De fapt nu făcea conversație, pentru că îi plăcea mai degrabă să țină un fel de prelegeri, vorbindu-ne în general despre Roma antică. Spunea că Plutarh e autorul lui favorit și se lăuda că-l cunoaște pe Tacit și că știe pe dinafară aproape tot ce a scris Iuliu Cezar.

Într-o noapte splendidă, în tabără, ne-a vorbit mult despre Claudiu, fiul lui Drusus cel mare, fratele lui Germanicus, unchiul lui Caligula, soțul Messalinei, tatăl lui Britannicus, tatăl vitreg al lui Nero :

— Împăratul Claudiu..., a început să spună, ridicîndu-și bărbia și îndreptîndu-și degetul arătător spre noi, ascultătorii.

A urmat povestea invadării Britanniei în anul 43 e.n. (pînă la linia Tamisa — Saverna) și a reformelor de la Roma :

— Epurarea senatului, expulzarea evreilor, cetățenie romană și multe colonii. Chaucii se

răscoală ? Claudiu îi potolește, și apoi îi învinge și pe chati.

În unele locuri se încurca, confunda numele împăraților, dar nici unul dintre noi, ofițeri mărunți, nu avea curajul să-i ceară explicații și cu atît mai mult să-l corecteze. Doar Mario Appelius, care în zilele acelea terminase de citit volumul lui Robert Graves *Claudius, zeul,* își permitea să intervină ca un consultant cultural. Își holba ochii, aproape și-i scotea afară din orbite, ridicîndu-și degetul arătător, și spunea :

— Să nu uităm că Claudiu a fost aclamat împărat de pretorieni.

Părea că ar fi vrut să-i prevestească o asemenea soartă lui Graziani, de fapt destul de popular în rîndurile armatei, în ciuda intrigilor pe care le țeseau împotriva lui la Roma cei invidioși. Dar atunci mareșalul mima o aparentă detașare, nu comenta și schimba vorba.

Era un om simplu în felul său și își păstrase o anume naturalețe. Țin minte cum obișnuia să taie pîinea mare militară cum fac țăranii. O proptea vertical de piept și cu un cuțit prost o tăia înspre el, și treptat-treptat împărțea feliile celor de lîngă el, ca un patriarh de la țară. Cînd a făcut-o prima dată, Appelius rămăsese extaziat, exclamînd :

— Aceasta este vechea noastră civilizație țărănească ! și de atunci Graziani avusese grijă să repete ritualul la fiecare adunare din cortul cantinei.

Din călătoria aceea minunată păstrez amintirea apusurilor de soare, glorioase, neașteptate, imense. Globul stacojiu se prăvălea la orizont în spatele unui mic văl foarte ușor de nori violeți. Să lăsa seara, vopsind pămîntul în negru și în dimineața următoare răsărea ziua fără zori. Dacă erau nopți cu lună, era o lună de lapte, rotundă și neobrăzată, strălucind cu atîta putere încît la lumina ei puteam să citesc o carte.

Țin minte acele liniști imense întrerupte pe neașteptate de concertul greierilor. Stolul de coțofene care într-o seară a zburat deasupra taberei noastre : aveau pene negre împestrițate cu violet și erau frumoase mai ales datorită cozilor lungi și subțiri. Cerurile moi, catifelate, de culoare carmin. Pe lîngă apele rîurilor, îndelungatul orăcăit al brotăceilor, cu sunete adînci ca de bariton ; și în pauze fluieratul păsărilor de noapte, zburînd deasupra parcului nostru de camioane, păsări care din cînd în cînd se aruncau cu un zgomot puternic asupra prelatelor. Și hipopotamii din rîul Giuba, care mugeau și nu ne lăsau să dormim. Respirau cu toții împreună, ridicîndu-și boturile enorme din apă, pe urmă își ridicau spinările, imense ca niște insule ce se iveau din rîu. Dacă plecam noaptea din tabără, ni se întîmpla să ajungem la un dormitor de gazele, animale delicate ce trăiesc în cîrduri, și dorm multe la un loc, culcate în cerc, fiecare cu urechea îndreptată spre un alt punct al circumferinței, astfel încît orice zgomot, cît de ușor, e întotdeauna auzit de una dintre ele. La apropierea

noastră, se dădea imediat alarma și toate se ridicau, palpitînd, ca un cîrd de păsări, și fugeau disperate pentru a scăpa de amenințarea pe care o reprezentam pentru ele.

Dușmanul nostru era clima. Coborînd spre Somalia, în timpul zilei terenul ardea, fierbinte de parcă în subsol ar fi avut loc niște incendii, și totul era cald, orice obiect era mai cald decît mîna care îl atingea, chiar și îmbrăcămintea și lenjeria și perna pe care puneai capul. Temperatura era între patruzeci și cincizeci de grade, nu mai transpiram, ardeam, și era de parcă am fi avut o piatră pe ceafă și alta care ne apăsa pe piept. Vîntul era ca un suflu de cuptor, o adiere din infern, și ne lovea în față cu grăunțe de nisip strălucitoare ca niște cristale, fierbinți ca niște tăciuni. Pe urmă vîntul își schimba direcția, din fericire, sau se încrucișa cu alte vînturi ieșite din păduri sau exalate de rîuri, mai bine zis de acel veșnic unic rîu, care se tot răsucea și se întorcea în drumul nostru zi după zi, schimbîndu-și numele (Ganale la izvoare, pe urmă Gana, și în sfîrșit Giuba după vadul de la Dolo, la frontiera dintre Etiopia și Somalia).

În seara în care ne-am instalat tabăra la Dolo, sub umbrelele palmierilor de pe malul rîului, o mulțime de femei, aproape toate frumoase, au venit să danseze în fața lui Graziani. Dispuse într-un amplu semicerc, au intonat o cantilenă guturală și stridentă în același timp, *hallalì* sau *helleltà*, întreruptă de triluri neașteptate și lungi, care semănau puțin cu cîntecul cocoșilor și puțin cu nechezatul unui cal.

Legănîndu-se în ritm, se acompaniau bătînd din palme. Așezată pe jos, una bătea în pielea de bou întinsă pe o tobă, *negarìt*, un urcior de aramă. Cele două interprete ale dansului se învîrteau cu pași scurți una în jurul celeilalte, înaintînd, retrăgîndu-se, dar deplasîndu-se foarte puțin. Mișcarea părții de sus a corpului era mai pronunțată, oscila continuu ca pentru a desena în aer niște figuri mlădioase, printre tremurături neașteptate, controsionări bruște, fiori și lîncezeli. Își îndreptau capul cu mîndrie, brusc, lanțurile de argint de la gîtul lor sunau, ochii le sclipeau de dorință, le fulgerau de mînie.

Era o dramă mimată cu conținut erotic, dar desigur nu era vorba de o invitație la dragoste adresată mareșalului Graziani sau nouă, ofițerilor. Acele femei cereau ca soții lor, dubàt sau ascari în serviciul nostru, să le fie restituiți. Ar fi trebuit de mult să se întoarcă deacum acasă, pentru că trecuse deja perioada prevăzută pentru serviciul militar, și în schimb erau încă reținuți în detașamentele și batalioanele angajate în interminabila vînătoare împotriva lui ras Destà. De aceea, după ce își îndeplineau obligația contractuală, dubații noștri somalezi dezertau în număr mare dincolo de granițele cu Kenia și, ca să fim cinstiți, nu se credeau vinovați cu nimic, avînd un simț al dreptății precis, dar elementar. Cu multă simplitate, șeful satului a încercat să-l convingă pe vicerege de motivele bine întemeiate ale dezertorilor, dar a reușit doar să-l irite. Astfel Graziani a avut o noapte urîtă

și poate de ciudă a doua zi în zori a dat ordin să fie parcursă dintr-o suflare ultima etapă pînă la Mogadiscio, cincisute de kilometri.

Ziua era înăbușitor de caldă, drumul nu era mai bun ca celelalte. După ore lungi de înaintare pe întinderi nesfîrșite de nisip și pietriș, oaza de la Baidoa ni s-a părut minunată, cea mai proaspătă din toată Somalia, plină de grădini și verdeață, albă și verde, asediată de pămîntul galben și de nisipul galben, unde se veștejeau salcîmii fără frunze. Și la Baidoa erau multe femei, care mi se părea că ne priveau cu curiozitate, ne observau în amănunțime, ne zeflemiseau pe tăcute. Era și acesta un spectacol în felul său, dar a durat puțin, pentru că Graziani a vrut să plecăm mai departe în aceeași seară. Am călătorit în continuare toată noaptea și în zori am intrat în Mogadiscio, oraș frumos pe țărmul mării.

Călătoria nu mai e de povestit, de acum încolo. S-a transformat într-o vizită de inspecție oficială la comandamente și șantiere, concesiuni agricole și întreprinderi industriale, federații fasciste, cluburi, livezi de banane, fabrici de zahăr și plantații. Aproape că se simțea un aer de provincie italiană, ca la asanările pontine, care putea să amăgească o clipă, pînă cînd nu se observa un anume aer de improvizație, de suprapunere pe o realitate cu totul diferită. De altfel așa e întotdeauna colonizarea, descumpănitoare și plictisitoare. Din fericire noi ne-am îndreptat în grabă spre Harrar prin interminabilul Ogadèn, de la Harrar ne-am dus repede la Dire Dawa și la Dire Dawa

ne-am urcat în „djibutin“ care ne-a dus la Addis Abeba.

În acele zile din a doua jumătate a lunii februarie 1937, viceregele trebuia să sărbătorească evenimentul fericit al nașterii la Roma a lui Vittorio Emanuele, pricipe de Napoli, primul băiat al moștenitorului tronului, Umberto, principe de Piemont. Succesiunea împăraților savoiarzi fiind astfel asigurată pînă la a treia generație, trebuia să se jubileze și în Etiopia. Pentru asemenea obligații, lui Graziani nu-i lipsea o anumită genialitate organizatorică : scenografiile pe care le realiza îi reușeau și în plus avea, ca persoană, prezența unui actor.

Mi-l amintesc în dimineața de vineri 19 februarie, stînd în picioare, drept, în pragul reședinței imperiale ce fusese a lui Hailé Selassié. Cu capul sus, pieptul în afară, mîinile pe șolduri, era o frumoasă imitație a lui Mussolini. Își rotea bustul ca ducele, din cînd în cînd își ridica mîna dreaptă, fluturînd-o rapid cu salutul roman, pentru a răspunde omagiilor aduse gradului său. Din programul serbărilor în onoarea nou-născutului Vittorio Emanuele făcea parte o distribuire de daruri către biserici și moschei și de pomeni săracilor din Addis Abeba. Venise și *abuna* Cirillo, capul bisericii copte, și Graziani a vrut să-l țină alături de el pentru a-și arăta bunăvoința. Vedeam de departe că din cînd în cînd îi punea mîna pe umăr, parcă în semn de protecție.

Defilau cei săraci, care fuseseră convocați oficial în această calitate a lor ce le fusese recunoscută, și Graziani îi privea părintește din înaltul celor cîteva trepte din fața reședinței imperiale. Fiecare primea cîte o monedă de la un *zaptiè* împărțitor de pomeni, și imediat era împins mai departe, alungat înapoi în turma nenorociților, dacă din întîmplare întîrzia o clipă la picioarele scării, privind spre autorități. Trebuia ca și săracii să defileze cu o anume vioiciune, fie pentru că se dorea să reușească bine jurnalul cinematografic al institutului „Luce“, cît și pentru că se puneau probleme de securitate. Conducătorii sînt întotdeauna excitați la vederea mulțimii, dar prezența acesteia poate fi uneori riscantă.

Într-adevăr, la amiază, o primă bombă aruncată de jos în sus a căzut pe streașina îngustă a fațadei, a explodat și l-a făcut pe Graziani să creadă că au început focurile de artificii. A doua, și aceasta prea înaltă, a lovit colțul streșinii și a făcut să cadă o mulțime de moloz. Graziani, cronicar sîrguincios al urîtei sale aventuri, a povestit mai tîrziu : „Considerînd că focurile erau trase de sus de pe terasă și neștiind încă despre ce este vorba, am coborît în viteză scările care ne despărțeau de piață și m-am uitat în sus ca să-mi dau seama ce se întîmpla. Astfel m-am oferit drept țintă izolată și apropiată grupului de atentatori. În acest moment o a treia bombă, căzută cam la treizeci de centimetri de mine, mă lovea în plin, producîndu-mi cele trei sute cincizeci de răni de schije, care mi-au atins toată par-

tea dreaptă, de la umăr la călcîi". I-a fost secționată artera din partea posterioară a genunchiului.

Din fericire erau bombe ușoare, de tipul numit de către soldați balilla. Explodînd, făceau o gălăgie enormă și flacăra lor te orbea, dar învelișul lor metalic subțire se spărgea în schije minuscule, aproape incapabile de a răni pe o rază mare. Mai nenorocos decît vicerege le a fost însă bietul cleric ce stătea în spatele capului bisericii copte, ținînd umbrela deschisă deasupra capului acestuia : lovit în plin de o bombă, a fost ucis, și chiar și capul bisericii a fost rănit, ca de altfel și generalul Liotta, comandantul aviației, și multe alte persoane dintre autorități, cam cincizeci. Eu mă aflam puțin de o parte, întîmplător la adăpostul unei coloane, împreună cu contele Gherardo della Porta, comisar guvernamental al orașului Addis Abeba, și am numărat împreună optesprezece explozii de bombe. Pe urmă au început împușcăturile din partea alor noștri, cu cîteva rafale de mitraliere în parc. La început i-am văzut pe săraci fugind, dar deacum se trăgea din toate părțile în mulțime și a urmat imediat o ciudată nemișcare. Cei mai șmecheri se aruncau la pămînt, ca să se sustragă împușcăturilor, și cu ei, cu morții și cu răniții curînd întreaga piață vastă din fața reședinței imperiale a devenit o întindere de zdrențe ce abia mai palpitau.

În cartierul de sus al orașului s-a răspîndit teroarea. Circula zvonul că Graziani a murit și că armata lui ras Destà se apropie de Addis

Abeba în marș forțat. Secretarul federal fascist al orașului, Guido Cortese, a ordonat mobilizarea fasciștilor, dîndu-le mînă liberă pentru apărarea populației albe, și a urmat un adevărat pogrom, mai întîi la piață, unde au început să lovească cu bastoanele și să ucidă fără judecată, apoi în întreaga pădure de eucalipți, printre colibe. Șoferii de camion și muncitorii se înarmaseră în grabă, formînd detașamente pentru expediții de pedeapsă. Au incendiat colibe în tot cursul după-amiezii, pînă la asfințit, și trebuie să spun că printre flăcări explodau bombe și cartușe ale unor mici depozite de muniții care fuseseră întradevăr ascunse în unele dintre ele. Era dovada existenței unui complot de proporții probabil nu chiar neglijabile, și cruzimea masacrului ce avea loc crește pe măsură ce se găseau dovezi ce confirmau pregătirea unei revolte.

Noaptea, orașul ardea în flăcări și ni se părea că sîntem asediați de foc. Ziariștilor li s-a ordonat să nu transmită în Italia nici o știre :

— Bineînțeles, ne-a spus sarcastic secretarul federal Cortese, dacă nu vreți să telegrafiați că Addis Abeba e luminată de focuri de bucurie în onoarea mareșalului care a reușit să scape de pericol.

Numai agenția „Stefani" a fost autorizată a doua zi să dea o succintă informație oficială :

„Ieri, în jurul orei 12, după ce s-a terminat distribuirea darurilor pentru bisericile, moscheile și săracii din Addis Abeba, făcută de Excelența Sa Graziani, ca omagiu adus naș-

terii Alteței Sale Regale, principele de Napoli, în prezența autorităților civile și militare și a șefilor și notabilităților ce reprezentau comunitățile coptă și musulmană, dintr-un grup de indivizi, care se infiltraseră printre săraci, au fost lansate, profitîndu-se de mișcarea din rîndurile mulțimii la încheierea ceremoniei, cîteva bombe. A fost ușor rănit mareșalul Graziani, iar generalul Liotta, capul bisericii copte Cirillo și cîțiva indigeni au fost grav răniți."

Sintaxa lasă de dorit, dar referirea la săracii printre care se infiltraseră atentatorii pare să vrea să indice o anume complicitate a cerșetorilor. O altă știre a agenției „Stefani" din ziua de 22 :

„Imediat după atentat, poliția a efectuat două mii de arestări, în timp ce Avocatul general militar continuă interogatoriile pentru a-i identifica pe vinovați care, în conformitate cu instrucțiunile Romei, vor fi judecați fără întîrziere. Detașamente de fasciști au curățat unele cartiere suspecte ale capitalei. Cea mai mare parte a populației continuă să rămînă liniștită. Treizeci de mii de soldați italieni controlează Addis Abeba."

Aceasta pentru a da asigurările necesare că în cazul în care ras Destà ar fi atacat cu forțele sale capitala imperiului, s-ar fi lovit de o împotrivire demnă de un șef de bandiți. O a treia știre „Stefani", și mai scurtă, dar de mare însemnătate, în seara de 23 :

„Din cei două mii de indigeni, dintr-o populație de peste nouăzeci de mii de indigeni, arestați după atentatul din ziua de 19, cîteva sute care au putut să-și dovedească nevinovăția au fost eliberați. Toți cei asupra cărora s-au găsit arme sau le aveau ascunse în colibele lor au fost împușcați, iar pentru ceilalți ancheta continuă."

Se pare că Graziani crezuse în amenințarea lui Destà, cel puțin în parte. De pe patul lui de spital, ne povestea în zilele acelea că Destà, retrăgîndu-se din Sidamo, se îndrepta spre Guraghé, ținutul său de baștină, de unde apoi urma să atace Addis Abeba, unde între timp se adunaseră naționaliștii etiopieni cei mai înfocați :

— Sînt cei care fac parte din asociația „Tinerilor etiopieni", pe care chiar eu i-am salvat de la lichidarea sumară dorită de Roma. Lor li s-au alăturat foștii elevi ofițeri ai școlii de la Olettà, care se făcuseră partizani în ținutul Shoa. Îi găzduiseră călugării fanatici de la mănăstirea Debra Libanos, și între zidurile acestei mănăstiri inviolabile ce au făcut ? Experiențe și antrenamente de aruncare a bombelor.

Pe urmă, în timpul absenței lui Graziani, care plecase în urmărirea lui ras Destà, intraseră în Addis Abeba, prefăcîndu-se că se supun. Totul clar, evident ; autoritățile însărcinate cu securitatea nu au corespuns sarcinilor lor. Un locotenent colonel de carabinieri, un anume Quercia, informat de un subofițer de-al său că se pregătește ceva, a răspuns cu inconștiență : „Numai prostii."

— Și iată-mă aici, ciuruit de gloanțe, cu o mutilare a mișcării piciorului drept, pentru că mi-a fost retezată artera din partea posterioară a genunchiului, protesta Graziani.

În prima zi de spitalizare trecuse prin clipe grele. Îl operaseră pentru suturarea arterei din partea posterioară a genunchiului drept și datorită cloroformizării căpătase o pneumonie traumatică. Chiar în seara aceea, secretarul federal Cortese venise să-i spună că fasciștii din oraș vroiau cu orice preț să execute o acțiune de represalii :

— Deși aveam o febră foarte mare, i-am răspuns că generalului Gariboldi îi revenea comanda militară și el era singurul care putea lua o asemenea hotărîre, și l-am sfătuit să nu se lase pradă exceselor.

Declarațiile sale trădau o tentativă tipică de fugă de răspundere. În schimb, alte mărturii relatează că, în zilele acelea petrecute la spital, Graziani dădea ordine înfuriate. În orice caz este sigur însă că sînt false poveștile în legătură cu o pretinsă lașitate a lui Graziani în timpul atentatului : „Eu eram prezent atunci", a scris mai tîrziu într-o cărticică a sa, după căderea fascismului, un ziarist celebru, „și n-am văzut niciodată un om mai speriat decît acest așa-zis erou, care s-a aruncat la pămînt și s-a lăsat călcat în picioare de mulțimea de negri..." Proza este crudă, dar singurul lucru adevărat este că Graziani s-a prăbușit la pămînt străpuns de schije, și în asemenea condiții nu mai este cazul să se vorbească nici de frică, nici de curaj. În ceea ce

o privește, mulțimea și-a căutat scăparea prin fugă și era vorba de săracii care se călcau în picioare între ei, fără să se gîndească la vicerege, care a fost ridicat de pe jos de generalul Gariboldi, de secretarul federal Cortese și de căpitanul Mossuti.

„Sîngele îmi șiroia din tot corpul", a scris mai tîrziu Graziani, „dar păstrîndu-mi pe deplin cunoștința și sîngele rece le-am spus să nu mai piardă timp, căutîndu-mi automobilul, ci să mă așeze în primul pe care-l găsesc, pentru a mă transporta la spital". Un fotograf de la institutul „Luce", un anume Birindelli, a reușit să pună repede în mișcare o mașină goală a nu știu cui : „A mai fost aruncată o bombă, fără să ne lovească", mai spune Graziani, „la ieșirea din parc încă una, și imediat ce-am ajuns afară am fost loviți de o rafală de mitralieră". Aceasta, probabil, fusese trasă de ai noștri, care începuseră deja să tragă la întîmplare, pierzîndu-și cu toții capul.

Din cîte îmi aduc aminte, acest lucru a determinat masacrele. Cuprinși cu toții de marea spaimă din acea după-amiază, din acea seară și din noaptea aceea de foc, nimeni nu mai înțelegea nimic și cumplitul cuvînt de ordine care circula printre albii din întregul oraș era să tragă și să ucidă cît mai mult posibil. Pentru a dormi mă refugiasem în localurile biroului nostru de presă, apărat și păzit de carabinieri, iar soția căpitanului de cavalerie care se ocupa de ziariști, o frumoasă americancă dintr-un stat din sud, devenită marchiză prin căsăto-

ria ei italiană, m-a întîmpinat cu amabilitate și foarte excitată :

— Iar tu, Vittorio, m-a întrebat, cîți ai omorît ?

Nu vroia să creadă că nu am arme.

Din fericire acel paroxism sîngeros nu a durat prea mult. Pe stradă nu se mai vedeau abisinieni, și nici măcar la piață, și în sfîrșit în ziua a cincea după atentat, miercuri 24 februarie, a sosit vestea că înspăimîntătorul ras Destà, a cărui sosire se temea la Addis Abeba, fusese ajuns din urmă și capturat la Buttaggerà de banda vechiului meu prieten din Gimma, *degiasmacc* Ligg Toclù Meshesha, comandată de un maior de-al nostru pe nume Tucci, și imediat împușcat. „Duce !“ a telegrafiat Graziani de pe patul său de spital, „ordinele dumneavoastră au fost, ca întotdeauna, executate și sînt mîndru de a putea depune în mîinile dumneavoastră neta victorie totalitară care ne va permite să purcedem fără griji la valorificarea civilă a imperiului.“ Cînd lucrurile au ajuns la acest punct, am fost eliberat din armată și m-am întors la Roma.

SCRISORI DINAINTE DE RĂZBOI

Întors la Roma cu galoanele — Acel 1938 a fost îngrozitor — A izbucnit în sfîrșit războiul — Noaptea, după închidere — Pe neașteptate, într-o seară — Și Parisul mi s-a părut întunecat — Radio Stuttgart, folosit de Germania pentru propagandă — Sosit la Paris, m-am dus să mă prezint — Unor ziariști francezi și englezi — Începeau între timp să sosească — Eram în decembrie — Dat fiind că războiul, *la drôle de guerre* — Trebuie să mărturisesc că la întoarcere — În zilele dinainte de 10 iunie

Întors la Roma cu galoanele de trimis special cîștigate pe teren, puținul război pe care-l făcusem îmi era suficient și am reluat cu plăcere în redacție munca mea dinainte, care consta în a tăia, a coase, a pune virgulele și a rescrie textele agențiilor și ale corespondenților, a redacta titluri și a face paginația. Nu era foarte distractiv, dar îți permitea să te ții de o parte, acum că totul părea să se îndrepte spre tot ceea ce e mai rău, de la războiul din Spania la Anschluss, la lovitura ger-

mană în Cehoslovacia, la cea italiană în Albania. Perioada pe care istoricii o numesc anii consensului trecuse foarte repede și îi urmase o epocă de incertitudini și teamă.

Într-una din zilele acelea, Sandro De Feo mi-a făcut propunerea să mergem împreună la Napoli să vorbim cu Croce. Putea fi just să-i ceri un sfat unui maestru și pe de altă parte era greu să reziști unei invitații a lui De Feo. Meridional plin de pasiuni, de entuziasme neașteptate și de mînii explozive, cînd se îndrăgostea de o idee o susținea cu tenacitate, încăpățînat și răbdător, dar dacă trebuia și agresiv. Obținuse de la Mario Vinciguerra, un antifascist proaspăt ieșit din închisoare, care pentru a trăi colabora la *Il Messaggero* sub un nume fals, o scrisoare de recomandare către Croce și oricum se știa că maestrul era binevoitor și primitor :

— Ușile palatului Filomarino sînt întotdeauna deschise, vei vedea, mă asigura De Feo.

Și astfel am plecat de la Roma la Napoli într-o dimineață friguroasă de martie a anului 1938, la bordul mașinii mele Balilla cu patru viteze, o mașinuță de culoare verde-închis, mîndria mea, pentru că eram pe cale să devin proprietarul ei, plătind-o în rate cu banii mei. Un automobil nu era pe atunci un bun de largă răspîndire cum e astăzi, și conferea aproape un statut de învingător în viață. Eu îl conduceam cu foarte mare grijă, de parcă mă temeam să nu-l stric, înghițind încet în ziua aceea kilometri străvechii via Appia, plină de urcușuri și curbe în zona dealurilor Albane

pînă la Velletri și apoi prin strîmtoarea trecătorilor de la Fondi. A fost o călătorie lungă, peste patru ore pentru a ajunge la Napoli.

Anschlussul, adică anexarea Austriei de către Germania, era nelegiuirea nazistă a momentului și în plus de asta simțeam ca o rușine că peste puțin timp Führerul urma să vină în vizită oficială la Roma, ca să fie aplaudat de țara noastară servilă. Dar vroiam să ne credem independenți și liberi, adică nemolipsiți de lașitatea regimului, și stînd de vorbă în timpul călătoriei ne insuflam optimism. De Feo credea în libertate cu o credință de-a dreptul feroce, încît nu admitea discuții pe această temă. Croce era pentru el ca un zeu, iar cele pe care propaganda fascistă le numea pe atunci în derîdere marile democrații, Franța și Anglia, îi apăreau drept încarnarea binelui politic absolut, în contrast cu răul absolut reprezentat de dictatură.

Binele urma să învingă, în mod inevitabil.

— Vei vedea, spunea, agitîndu-se pe scaunul de lîngă mine, care conduceam mașina, cînd Franța și Anglia se vor mișca, mizerabilul ăsta de zugrav care e Hitler va cădea cu fața la pămînt !

Toți aveam încredere în puterea militară a marilor democrații, neacordînd în schimb prea mult credit Wehrmacht-ului, ne mai vorbind de forțele armate italiene.

— Pe urmă, în cel mai rău caz, mai e și America. N-ai idee ce buldozer, îmi garanta De Feo. America e un gigant, pare pașnic și liniștit, dar ajunge să ridice un deget drept

amenințare. Pe urmă strivește ca același deget, și totul e gata.

Urma să-i vorbim despre asta lui Croce. Eu citisem de el *Istoria Italiei* și *Istoria Europei*; îmi plăcuseră enorm, dar aș fi vrut să-i cer explicații asupra unor lucruri care mi se fixaseră în minte cu greutatea unor îndoieli nerezolvate. Cum oare din lumea aceea liberală, pe care el o arăta cu totul orientată spre progresul civilizației, izvorîseră atîtea tragedii: marele război, revoluția bolșevică, fascismul, nazismul? De unde veneau fasciștii? Erau niște regi păstori cum fuseseră hicsoșii care năpădiseră Egiptul?

Totuși, știam că acestea erau întrebări pe care n-aș fi avut niciodată curajul să i le pun lui Croce și chiar lui De Feo i-am pomenit doar în treacăt de ele, pentru că l-am văzut imediat înnegurîndu-se la prima aluzie, ca și cînd mie mi-ar fi lipsit încrederea în rațiune. Astfel încît am vorbit despre altceva:

— Vei vedea că la intrarea în palatul Filomarino, în camera portarului, se află un polițist care notează numele vizitatorilor, cărora li se va face cazier. Dar pe noi nu ne cunoaște, cu atît mai rău pentru el.

Și De Feo rînjea de parcă ar fi tras o păcăleală regimului. Într-adevăr, portarul s-a limitat să ne indice scara din stînga:

— Bateți la ușă la etajul următor, ne-a spus, și polițistul n-a putut face altceva decît să ne privească cu atenție, pentru a ține minte fețele noastre.

Am apăsat pe butonul soneriei de lîngă ușa de la etajul întîi și o servitoare bătrînă a răspuns cu detașare la zîmbetul fermecător al lui De Feo, care se prezenta, arătîndu-i scrisoarea lui Vinciguerra:

— Îl căutați pe senator? Luați-o pe aici.

Alte două uși, un coridor întunecos în casa liniștită, și în sfîrșit iată-l pe Croce, pe care l-am găsit la masă în biroul său, unde revedea, din cîte ni s-a părut, niște corecturi de tipar. Era frig, maestrul era înfășurat într-o manta lungă și largă, un fel de halat vechi maroniu. Noi nu ne scosesem paltoanele și ne-am așezat timizi, fără să știm cu ce să începem discuția. Nu știu ce gîndea De Feo; dar în ceea ce mă privește, aș fi dorit ca cît mai mult timp posibil să citească Croce scrisoarea lui Vinciguerra. Din păcate era foarte scurtă și, după ce i-a aruncat o privire rapidă, Croce și-a ridicat destul de repede ochii, uitîndu-se la noi.

Ne privea într-un mod care la o altă persoană ar fi putut constitui o dovadă de neîncredere, dar care la el în schimb era atenție și exprima o minunată curiozitate inepuizabilă. Desigur, nu era un „tinerist", și De Feo chiar mă sfătuise să nu-i aduc în dar cărticica mea *Tinerii din Europa*: „Nu i-ar face o impresie bună." Ceea ce continuă să se numească și astăzi problema tineretului era pentru Croce o pseudo-problemă:

— Eu admit tinerețea ca un fapt, nu ca un drept. Dreptul tinerilor este acela de a se schimba, adică de a înceta să mai fie tineri.

Totuşi nu-i lipsea interesul faţă de modurile maturizării, şi într-adevăr ne fixa ca pentru a descoperi calitatea noastră.

Îl asculta atent pe De Feo, care în sfîrşit începuse să vorbească şi îi spunea că noi din întreaga Italie priveam spre el, aşteptînd să ne dea indicaţii de comportament. Mi s-a părut că introducerea nu i-a displăcut lui Croce, dar în acelaşi timp am avut impresia că nu o considera nimic altceva decît un ritual obligatoriu, şi în orice caz că nu i se părea nou. La un moment dat, De Feo s-a fîstîcit, ca un elev în faţa unui profesor tăcut, care nu dă nici semn de aprobare, nici de respingere, şi a încercat să se salveze, punîndu-mă pe mine în cauză :

— Şi Gorresio e de acord, sîntem amîndoi liberali.

A tăcut, iar eu am consimţit, dînd din cap şi zîmbind, dar din fericire Croce nici nu pretindea altceva de la mine.

— Îmi face plăcere, a spus binevoitor, mă bucur. Libertatea nu se stinge niciodată în pieptul oamenilor şi este marea certitudine a omenirii. Sfîntul Augustin spunea că şi atunci cînd vremurile sînt grele şi par întunecoase, omul se salvează întotdeauna. *In te ipsum redi, in interiore iomine habitat veritas*[1]. Şi adevărul este libertatea.

Zîmbi uşor, pentru a divaga aproape cu veselie :

---

1 Întoarce-te în tine însuţi, înăuntrul omului sălăşluieşte adevărul (l. latină).

— Cît de bine se spun anumite lucruri în latină ! Iar latina este ceea ce avem de-acum în comun doar cu preoţii, care spun şi ei, dar dintr-un alt punct de vedere : adevărul vă va face liberi, *et veritas liberabit vos.*

A rîs o clipă, revenind apoi imediat la severitate :

— Voi, tinerii, aveţi o singură îndatorire, să continuaţi să studiaţi şi să învăţaţi. E o datorie faţă de familia voastră şi prietenii voştri. Şi astfel se îndeplinesc şi îndatoririle faţă de ţară, de patrie.

N-a vorbit despre fascism, dar era destul de clar că îl considera un fenomen de subcultură, căruia trebuiau să i se opună studii serioase. Aceasta fusese şi atitudinea noastră pentru o perioadă de timp, cînd antifascismul nostru era o ură determinată de grosolănia intelectuală a regimului. Dar acum că regimul se impunea ca o realitate politică, efectivă, chiar dacă nu raţională, atitudinea olimipiană a lui Croce ne părea, cu tot respcetul imens ce i-l purtam, asemănătoare cu cea a lui don Ferrante, despre care ne povesteşte Manzoni că a murit de ciumă după ce demonstrase inexistenţa ciumei.

Bineînţeles nu aveam curajul de a obiecta nimic. Eram dezamăgiţi, dar şi De Feo părea resemnat să nu întrebe mai multe. Eu aveam pe genunchi un pachet cu fascicole din *Storia,* revista pe care o conduceam şi în care tocmai publicam o biografie a lui Murat scrisă de mine. Le luasem cu mine la Napoli ca să i le

ofer lui Croce în dar şi ca autorecomandare, şi am îndrăznit :

— Domnule senator, am spus pe nerăsuflate, dacă îmi permiteţi...

Croce le-a primit cu amabilitate :

— Vă delectaţi cu studii istorice, domnule Gorresio ? Bine, faceţi foarte bine.

A pus pachetul de o parte, ţinînd totuşi mîna stîngă deschidă, apăsînd deasupra lui, ca pentru a avea grijă de el, şi a insistat cu un puternic accent napoletan care mi s-a părut malițios :

— Bravo, bravo, şi acestea au fost cuvintele de rămas bun la încheierea unei întîlniri ce n-ar fi putut fi mai amară pentru doi tineri naivi, cum eram pe atunci Sandro şi cu mine.

Călătorind înapoi spre Roma am vorbit puţin despre asta, poate de teamă să nu ne descurajăm reciproc şi mai mult, dar mai ales din nevoia de a continua să credem în ceva. Croce trebuia să rămînă la înălţime la orizontul nostru personal, fiind singura lumină posibilă. Pe de altă parte, era atîta umilinţă în noi, încît vroiam să ne imaginăm că n-am ştiut noi să ne exprimăm cum trebuie în faţa maestrului. Evident nu ne făcusem înţeleşi, şi aceasta din vina noastră, nu a sa.

Acel 1938 a fost îngrozitor, pentru că, după Austria, în cursul primăverii Germania a anexat şi regiunea Sudetă din Cehoslovacia. Într-o seară a venit la *Il Messaggero* Giovanni Ansaldo, care vizitase locurile acelea după rapida operaţie militară nazistă. O justifica cu un ton

de plictisită superioritate asupra noastră, care eram înspăimîntaţi :

— Dar ce vreţi ? Cehoslovacia este o ţară care a fost inventată la masa de tratative acum douăzeci de ani. N-a existat niciodată în istorie, în timp ce regiunea Sudetă a fost întotdeauna o marcă germană. E suficient să vezi arhitectura de prin părţile acelea, feţele oamenilor, numele pe pietrele de mormînt, totul e german.

Astfel ne recita articolul de fond ce urma să apară în dimineaţa următoare în ziarul său din Livorno, *Il Telegrafo,* al cărui proprietar era familia Ciano. El însuşi era purtătorul de cuvînt personal al lui Galeazzo, căruia Ansaldo îi plăcea mult pentru că ştia să-l linguşească fără să pară un adulator. Tînărul ministru avea astfel impresia de a poseda cu adevărat o inteligenţă ieşită din comun, pe care din invidie n-o luau în seamă ceilalţi şefi fascişti, care îi făceau concurenţă. Ansaldo era un vrăjitor care ştia să-şi pună în valoare chiar şi propriile slăbiciuni, de exemplu ireductibilul său diletantism politico-lterar, gustul său pentru erudiţia măruntă şi „găselniţele“ istoriei. Se erija în maestru al fineţurilor intelectuale care îi fascinau pe ascultătorii obişnuiţi. Predica nevoia aristocratică de „a fi puţini“, de a constitui o elită, şi acest lucru era deja suficient pentru a-i măguli pe oamenii cărora li se adresa. Era un snobism de literat care îl încînta pe Ciano, în timp ce în adîncul sufletului său Ansaldo cu siguranţă îl dispreţuia pe Ciano. Avea însă atîta cinism, mult mai

mult decît Missiroli, încît reușea să se creadă un om liber. Dacă Missiroli îl definea pe Ciano „cel mai grozav dintre toți", pe urmă cel puțin încerca să se convingă de aceasta și de aceea venea să-și difuzeze printre noi poantele lui mărunte, în speranța de a găsi vreun consens complice. Cu alte cuvinte, Missiroli continuau să aibă probleme sufletești, în timp ce Ansaldo era în stare să le ignore, chiar și fără a le înlătura.

Amîndoi aveau în comun obiceiul de a face paradă de cultură, și dat fiind că de-acum Hitler era mai celebru decît Mussolini, puneau accentul amîndoi pe valorile germanice. Așa cum Ansaldo vorbea de civilizația germană din marca Sudetă, Missiroli, în stil mai mare, relansa tema Sfîntului Imperiu Roman, colector de neamuri. Ministerul culturii populare îi comandase o broșură, intitulată chiar așa, *Romanitate și germanism,* care a fost difuzată prin toate mijloacele de serviciile de propagandă, tradusă în mai multe limbi, expediată în pachete voluminoase prin curierul diplomatic tuturor reprezentanțelor noastre în străinătate, ambasade, legații, consulate și diferite institute de cultură, inclusiv sediile meritu-oasei asociații „Dante Alighieri"".

Broșura începea astfel : „Romani și Germani. Cine pronunță aceste două cuvinte se referă fără îndoială la protagoniștii acelei civilizații care a fost și este civilizația lumii. (...) După ce Mediterana a fost transformată într-un lac roman (...), voința propice a Providenței a decretat că poporul cel mai puternic, cel mai

călit, cu cel mai bogat viitor, care trăiește în însăși inima continentului european, să coboare spre soarele Italiei, aproape presimțind că din îmbinarea celor două colectivități etnice și a celor două vocații istorice urma să se nască o civilizație mare și înnoită, care avea să învăluie în haloul splendorii sale și avea să transfigureze tradițiile romanității (...). Nu e lipsit de o profundă semnificație simbolică faptul că acolo, la Ravenna, mormîntul lui Dante nu e departe de cel al lui Teodoric."

Aceasta era doar o primă luare de contact cu tema, un fel de preludiu, căruia îi urmau aprofundări filozofice : „Istoria spirituală a lumii se identifică cu istoria relațiilor dintre poporul italian și poporul germanic (...). Dialectica transcendenței și imanenței îi apropie, schimbă antitezele lor în sinteze istorice, făcîndu-i colaboratori ai aceleiași opere de civilizație." Și aici, Missiroli revenea la Dante : „De altfel, întreaga operă și întreaga viziune a lui Dante nu sînt oare pline de profunda conștiință a faptului că măreția Evului Mediu italian a fost constituită de întîlnirea fericită dintre latinitatea romană și germanismul creștin ? (...) Dante s-a ivit la timp ca să închidă perioada alegoriei, pe care italienii și germanicii o trăiseră fratern și o hrăniseră cu sîngele lor cel mai bun (...)."

Țin minte că noi, redactorii tineri, am fost indignați. Pînă atunci doar ne distraserăm, luîndu-l peste picior pe Missiroli, dar începeam să-i purtăm ranchiună acum că își punea în serviciul unor cauze nefaste ingenioasa lui

erudiție, bună să-i înșele pe nepricepuți. Vincenzo Talarico, poate cel mai înfierbîntat dintre noi, a propus să nu-l mai salutăm nici unul. N-ar fi fost ușor, în condițiile unei conviețuiri redacționale destinată oricum să se prelungească, și de aceea De Feo a sugerat un gest demonstrativ mai la îndemînă: să aruncăm în coșurile de gunoi din redacție exemplarele volumului pe care Missiroli le împărțise cu dedicație autografă fiecăruia dintre noi.

Dar a doua zi am regăsit fiecare pe mesele noastre exemplarul său cules din gunoi de către un ușier zelos și viața noastră a continuat să curgă tot mai ambiguă, suportîndu-ne și puțin disprețuindu-ne reciproc pentru lipsa de curaj care într-un fel ne lega și ne făcea complici unii altora. Și prudența pe care ne-o recomandase Croce ni se părea pînă la urmă o vină, dar în realitate nu știam să facem mai mult decît să sperăm în curajul altora. Deja ni se părea îndrăzneață și meritorie colaborarea la *Omnibus,* săptămînalul editorului Longanesi cu renume de frondă, pentru că era insinuant și nonconformist: avea atîta prestigiu pe planul gustului și inteligenței încît le impunea respect pînă și cenzorilor fasciști.

Mai tîrziu a fost nevoie de brutalitatea lui Mussolini, intolerant și indiferent față de intelectuali în aceeași măsură, pentru a decreta suprimarea revistei după aproape doi ani de faimă mereu crescîndă. Și Longanesi, mare descoperitor de talente, critic coroziv al moravurilor, dar în același timp serviabil față

de regim, era în felul său un maestru. Însă îi disprețuia pe toți italienii, indiferent dacă erau fasciști sau nu, și tocmai aceasta era limita negativă a învățăturii sale. Ne educa să disprețuim vremurile noastre, și batjocura lui implacabilă putea, e adevărat, să ne facă să rîdem și să credem în posibilitatea unei evaziuni, dar erau rîsete care nu aduceau nici o ușurare conștiinței, lăsîndu-ne mai degrabă un gust amar în gură.

A izbucnit în sfîrșit războiul, și eu, care în redacție eram însărcinat cu reportajele externe, am petrecut primele zile descifrînd semnificația ordinelor pe care ministerul culturii populare le transmitea în fiecare zi presei.

31 august: „De astăzi să nu se mai insiste asupra motivului și tentativelor de salvare a păcii. Orice responsabilitate îi revine Angliei." *1 septembrie:* „Orientarea ziarelor trebuie să fie următoarea: a) Simpatie față de Germania; b) Abandonarea treptată a responsabilității engleze, chiar și în titluri; c) Se poate face un subtitlu pentru partea care privește activitatea ducelui pentru o soluționare pașnică; d) Să nu se publice vești despre niște pretinse propuneri de pace care ar fi fost avansate de duce." *2 septembrie:* „Să nu se facă nici un fel de referiri la inițiative de pace italiene." *3 septembrie:* „Titlurile trebuie să conțină simple înregistrări, simpatie față de Germania, și un ton reținut față de Franța și Anglia." *4 septembrie:* „Povestea tratativelor va fi

dată în aldine, cu un titlu pe trei coloane. Se poate face un comentariu, spunînd că acest lucru dovedește eforturile Italiei de evitare a războiului."

Într-o zi am cerut lămuriri, indicînd contradicțiile :

— Nu-ți face griji, mi-a răspuns funcționarul de serviciu, ține minte că există momente cînd și contradicția e obligatorie.

N-am mai avut ce întreba, înțelesesem tot ce-i era permis să deducă unei persoane neinițiate, și oricum înclinam să-mi imaginez că Italia nu va interveni în conflict. În pofida celor prevăzute de Pactul de oțel [1] (art. 3 : „Dacă se va întîmpla ca una dintre cele două părți să intre în complicații de război cu o altă sau cu alte puteri, cealaltă parte contractantă i se va alătura imediat ca aliată și o va susține cu toate forțele sale militare pe pămînt, pe mare și în aer"), convingerea că vom rămîne cu arma la picior era destul de răspîndită printre noi, ziariștii.

Redacția ziarului *Il Messaggero* era și un loc de trecere, unde veneau în vizită diferiți purtători de vești, toate negative în ceea ce privește probabilitatea unei intervenții ale noastre. Venea Ansaldo, de exemplu, să ne spună că clauza articolului 3 nu urma să devină „operativă" înainte de 1943. Eram în 1939 și prin urmare mai puteam respira. Ansaldo spunea în mare secret că Mussolini redactase per-

1 Alianță militară între Germania și Italia încheiată la 22 mai 1939.

sonal un lung memoriu care trebuia să servească drept regulament de interpretare al Pactului de oțel. Se putea citi în el că Italia avea nevoie de o perioadă de pace nu mai mică de trei ani, din motive care mergeau de la pacificarea încă incompletă a Etiopiei la pregătirile necesare în Libia și în Albania, la reînnoirea întregii artilerii, la construirea sau repunerea în funcțiune a șase crucișătoare, precum și la mutarea („deja începută", afirma fals ducele în memoriul său) a numeroase industrii din valea Padului spre Italia centro-meridională. În afară de cele militare, explica Mussolini, și motive politice, economice și morale îndemnau la amînarea unui război. Era necesar ca Italia să-și realizeze pe deplin planurile sale autarhice, pentru a zădărnici orice încercare de blocadă inamică. În afară de aceasta, Italia se angajase să realizeze Expoziția Universală de la Roma (EUR), proiectată pentru 1942, care urma să ne aducă multă valută prețioasă. În sfîrșit, și aici Ansaldo vroia să se arate antinazist, mai era nevoie de timp pentru ca popoarele Axei să aprofundeze prietenia dintre ele.

Cum să nu-l crezi pe Ansaldo ? În afară de faptul că sîntem întotdeauna dispuși să credem în lucrurile pe care le dorim, el avea autoritate și i se putea da crezare ca purtător de cuvînt al lui Ciano. Părea că citise cu adevărat memoriul lui Mussolini, și pe de altă parte informațiile mai mult sau mai puțin confidențiale pe care ni le dădea seara corespundeau cu date obiective pe care le cunoșteam,

de exemplu asupra Expoziției Universale de la Roma. Era un imens mastodont care se pregătea de mult timp sub denumirea codificată „E. '42" și în pofida coșmarurilor de război ministerul culturii populare continua în zilele acelea să transmită ziarelor, cu insistență, recomandarea : „Faceți-vă o mentalitate E. '42". Țin minte că rîdeam de ea cînd funcționarul de servici ne-o dicta prin telefon printre celelalte dispoziții, dar erau rîsete eliberatoare, pentru că și acest tip de stîngăcie ne hrănea speranțele de neutralitate.

Nu trebuia scris acest cuvînt în ziare, riscîndu-se sechestrul : „A se evita, avertiza ministerul, expresia neutralitate italiană". Eu îmi imaginam că Mussolini vroia să iasă cu fața curată și deduceam de aici că interdicția nu era alarmantă, văzută în contextul altor interdicții liniștitoare : „Sub amenințarea sechestrului, se interzice ziarelor publicarea unor articole de fond, comentarii sau cursive asupra situației internaționale sau care în vreun fel se referă la aceasta. Ziarele să se ocupe, în schimb, de probleme italiene, îndeosebi de cele legate de autarhie". Totuși, și în legătură cu aceasta trebuia să fim atenți la folosirea cuvintelor : „Se definește autarhic, nota ministerul, tot ceea ce este de producție italiană. Se recomandă a nu se folosi excesiv acest adjectiv în știri, articole și publicitate". Poate că ministerul se temea de ridicol și nu avea nici el însuși încredere în cuvintele inventate de regim. Alte exemple de teme asupra cărora se putea divaga în acele prime zile de război :

„Ziarele să intensifice și să țină trează campania pentru folosirea pronumelor *voi* [1] și *tu*." „Notița împotriva pronumelui *lei* va fi dată în prima pagină". „Să se publice fără să iasă în evidență textele literare în care se folosește pronumele *lei*." „Să se insiste în note și cursive asupra folosirii pronumelui *voi*, fără însă a-i obliga pe oameni, ci convingîndu-i."

Regimul putea fi deci benign, putea să se arate uneori delicat, chiar dacă nu-i scăpau unele improprietăți de gust și de limbaj din ziare. Într-adevăr, ministerul urmărea cu atenție mica publicitate și într-o dimineață ne-a reproșat printr-o fonogramă : „*Il Messaggero* a publicat un anunț matrimonial care sună astfel : «Profesor de douăzeci și nouă de ani, foarte distins, ochi foarte frumoși, sentimental, ar lua în căsătorie fată cu zestre, drăguță, chiar și din provincie, dispusă să-l ajute la consolidarea poziției». Expresiile «ochi foarte frumoși» etcetera sînt excesive și trebuie evitate." Iar altă dată, pe același ton pedagogic : „*Il Messaggero* a publicat la o rubrică de fapt divers niște notițe, dintre care una critică formula «tratament familiar superior» folosită de familiile care caută servitoare. S-a observat însă că în același ziar este un anunț legat de servitoare, care începe astfel : «Tratament foarte bun...» Ar fi bine ca *Il Messaggero* să urmeze sfaturile date chiar în paginile sale".

---

1 În limba italiană literară, pronumele de politețe este *Lei* = dumneavoastră (pers. III, sing.) ; în perioada fascistă s-a încercat înlocuirea lui cu pronumele *voi* = dumneata.

Erau lovituri date cu linia peste degetele ziariștilor și noi trebuia să le considerăm bine meritate, și din cauză că în general ministerul se inspira din subiecte de o rafinată delicatețe : „A se trimite un redactor la Acilia pentru a scrie un articol despre întîiul născut în acest tîrgușor". Acilia era un sat fondat de curînd pe terenurile asanate pontine. Alte opere pașnice de celebrat : „A se da imediat numele unui ziarist-scriitor care va lua parte lunea viitoare la ceremonia inaugurării unui canal al Tibrului la Mezzocammino. Ziariștii vor trebui să se prezinte îmbrăcați în uniformă fascistă (sahariană albă, pantaloni lungi albi și beretă) la ora 7,30 punct".

Mie, care, și cu gîndul la viitor, adunam cu hărnicie dispozițiile ministerului, nu mi se părea de loc că războiul se apropia cu adevărat. Într-una din zile, a trebuit să transcriu următoarele : „Nici o notiță și cu atît mai puțin vreo campanie împotriva femeilor fără ciorapi". Iar altă dată : „În domeniul demografic, să nu se publice nimic despre nașterea unor gemeni, deoarece s-a demonstrat că în majoritatea cazurilor de acest fel noii născuți nu supraviețuiesc". Eram ascultători, bineînțeles, fiind foarte atenți să nu greșim și în ceea ce privește ordinele date numai referitor la terminologie : „Pentru a-i desemna pe aliații noștri să se spună întotdeauna *germanici* și nu *nemți*. Nemților trebuie să li se spună, de acum încolo, germanici". Iar noi executam, pînă cînd nu am primit o rectificare : „Să se folosească cuvintele *nemți* și *germanici* în proporție de 70 și 30% (adică mai des *nemți)*". Executam ordinul, măsurînd ca la farmacie, și într-o seară mi-a fost dictată o altă regulă aritmetică : „Numerele trebuie scrise : în cifre unitățile miilor sau mai mari, urmate de mii sau milioane ; complet în cifre cele mai mici. De exemplu : 2.710.000 se va scrie : 2 în cifre, pe urmă cuvîntul milioane, pe urmă 710 în cifre, urmat de mii".

Și ce, era război ? era preludiul unei intervenții ? Judecînd după dispozițiile venite de sus, nici unul dintre noi nu se simțea în stare să-l prevadă.

Noaptea, după închiderea paginilor, ne adunam în camera lui Pio Perrone, unul din cei doi frați proprietari ai ziarului *Il Messaggero*, care venea la noi în așteptarea primei ediții a ziarului.

— Azi am vorbit cu ministrul Guarneri, ne-a spus odată, care i-a arătat lui Mussolini cît de la pămînt sîntem în materie de rezerve de aur.

O scurtă pauză, cît pentru a gusta știrea, pe urmă Pio Perrone a reluat :

— Generalul Favagrossa mi-a spus că rezervele militare ne-ar permite doar trei luni de operațiuni, în cel mai bun caz.

Guarneri era ministrul schimburilor și al valutei, Favagrossa al producției de război, și confirmau amîndoi informațiile lui Ansaldo. Pio Perrone era personal interesat în dezvoltarea planurilor autarhice și se ocupa pe cont propriu de cercetări privind extragerea de praf

de fier din nisipul plajei de la Ostia. Toate acestea se potriveau foarte bine în panorama lipsurilor italiene, și măsura ni s-a părut perfectă la vestea pe care într-o seară ne-a adus-o Cristano Ridomi, atașatul de presă al ambasadei noastre de la Berlin. Mussolini îi trimisese lui Hitler o listă amănunțită a necesarului nostru de materii prime și mijloace de luptă, cu un total de 170 de milioane de tone. Transportul furniturii, care trebuia să fie imediat, ar fi antrenat folosirea a șaptesprezece mii de trenuri de marfă complet încărcate. Era imposibil, de parcă am fi cerut luna de pe cer, și Mussolini o făcea special ca să nu intre în război.

Acasă, îi povesteam toate acestea tatii, care și el era în căutarea unor informații printre colegii săi militari. Mareșalul De Bono, care se întorsese dintr-o inspecție de pe frontul occidental, îi spusese că n-am fi fost în stare să rezistăm nici o săptămînă în cazul unui atac francez. De Bono se întîlnise cu regele, care ca de obicei era în vilegiatură la Sant' Anna di Valdieri, mai sus de Cuneo, și îl găsise nu mai puțin pesimist :

— Francezii, zicea mormăind Majestatea Sa, aproape înghițindu-și cuvintele, pot trece cînd vor, chiar foarte ușor.

Francezii erau convinși de aceasta sau cel puțin ostentau o totală siguranță de sine. La Palazzo Farnese, Jean Paul Garnier mă umplea de știri militare, și n-aș putea să spun dacă era el mai interesat să mi le dea pentru a sugestiona un ziarist italian, sau eu să le obțin pentru a-mi întări speranța de neutralitate :

— Pot să-ți spun, m-a informat într-o seară cînd cinam la „Campano", un mic restaurant din via della Scrofa, că generalul Vuillemin garantează că poate bombarda de la bazele din Tunisia *n'importe quel point de la pénisule* [1] fără a avea a se teme de represaliile unei țări care din 1938 n-a mai construit un avion.

După Garnier, și generalul Gamelin și amiralul Darlan vorbeau de o invadare rapidă a Italiei, cum făcuse Carol VIII în războiul din 1494. În zilele acelea, francezii luau în serios doar pînă la un anumit punct puterea militară a Germaniei ; închipuiți-vă ce părere aveau despre a noastră.

Nici nemții nu se purtau prea măgulitor cu noi. Generalul Giacomo Carboni, colaboratorul militar al ziarului *Il Messaggero*, ne-a povestit într-o zi în redacție că în localurile de noapte de la Berlin satira cu privire la veleitățile războinice ale Italiei nu lipsea din nici un spectacol de varietăți și era întotdeauna primită favorabil de public. Aproape mimînd-o, Carboni ne-a descris o scenetă reprezentînd niște vechi romani care fluturau exemplare din *Il Popolo d'Italia* în fața unor firme pe care scria : *Semper idem, In medio stat virtus, Navigare necesse* [2].

---

1 Orice punct al peninsulei (l. franceză).

2 Mereu același, Virtutea se află în mijloc, Este necesar să navighezi (l. latină).

— L-am informat pe duce, pentru că trebuie să cunoască faptele.

— Și ce v-a spus Mussolini ? l-am întrebat.

— A răspuns că el contestă faptele.

Era de rîs, dar se confirma astfel ultimul punct al lui Ansaldo, și anume că trebuia să treacă mult timp înainte ca popoarele axei să reușească să strîngă relații de stimă și prietenie reciprocă.

Pe neașteptate, într-o seară ministerul a autorizat ziarele să trimită trimiși speciali pe cele două fronturi, cel german și cel francez. Cine mergea în Germania, trebuia să dea dovadă de o atitudine „de absolută lealitate" față de aliații noștri, și o mare „corectitudine" se cerea de la ziariștii trimiși în Franța. Lealitate de o parte și corectitudine de partea cealaltă însemnau următoarele : în toate cazurile trebuiau luate în considerație informațiile din buletinele germane, în timp ce pe cele franceze, ce puteau fi eventual în contradicție cu ele, trebuia să le prezentăm sub formă condițională, însă fără dezmințiri sau respingeri. Corespondenții de război nu trebuiau să lase impresia că sînt părtinitori : ei puteau descrie situațiile și să citeze „părerile locale", abținîndu-se însă de la exprimarea unor opinii care să poată fi utile propagandei uneia dintre părți. În concluzie, se cerea un echilibru perfect, cum e just să aibă presa unei țări „non beligerante".

M-a întrebat Malgeri dacă mă simțeam în stare :

— Te-aș trimite la Paris, te acredităm pe lîngă comandamentul francez, cred că vei ști să te descurci, dar fii atent, e un post delicat. Vezi să nu scrii prea colorat, pentru că ducelui nu-i place. Sinteză, sinteză, și aici Malgeri și-a strîns pumnul, și să nu forțezi descrierea unui război despre care încă nu știm nici măcar dacă se va purta.

Eu am fost fericit să primesc. Că ministerul dăduse dispoziție să fie transmise reportaje speciale de la Paris, ba poate chiar de pe linia Maginot, mi se părea semnul unei viitoare posibile desprinderi progresive a Italiei de Germania și faptul că poate voi avea posibilitatea să o fac cunoscută lumii mă umplea de bucurie, făcîndu-mă să mă simt un luptător pentru cauza cea dreaptă.

În zilele acelea, mama era în Piemont, în vilegiatura sa anuală printre rude, și împreună cu mătușa Nelly a venit să mă salute la Torino, cînd am trecut prin gara Porta Nuova. Eu eram foarte mulțumit și pălăvrăgeam cu o oarecare volubilitate :

— Înțelegeți că dacă mă trimit în Franța chiar acum, înseamnă că nu va mai fi război.

Mă credeau ; în familie mă bucuram de o anume autoritate, mă considerau o persoană care cunoaște culisele.

— Dar fii atent, că totuși e război, mi-a spus mătușa Nelly, care fusese nașa mea la botez.

Mi s-a părut că mama avea mai multă încredere și în orice caz nu manifesta nici un fel de neliniște, respectînd foarte mult aparențele.

— Bietul Toio, s-a mărginit să-mi spună, cine știe ce călătorie obositoare te așteaptă.

Și într-adevăr a fost lungă, aproape două zile de la Torino la Paris, pentru că rețeaua feroviară franceză era blocată de trenurile militare care îi duceau pe cei mobilizați pe front și se încrucișau cu trenurile încărcate de refugiații evacuați din Lorena și Alsacia, ce se îndreptau spre departamentele din centrul, din sudul, din vestul Franței. Părea deja o deportare, în zilele acelea în care încă nu se puteau imagina altele mai inumane. Vedeam, în micile gări camuflate unde staționa și trenul meu regulat pentru pasageri normali, convoaie încărcate de oameni săraci, buimăciți (în majoritate femei, copii și bătrîni, preoți și călugărițe), înspăimîntați de sfîrșitul lumii, convinși deja de a fi pierdut totul, casa, pămîntul și toate bunurile. Încă înainte ca soldații să înceapă să tragă pe linia frontului, războiul își anticipase dezastrele, lovind populația civilă.

Și Parisul mi s-a părut întunecat, cînd am ajuns în sfîrșit acolo. Erau zilele înfrîngerii iremediabile a Poloniei ; se prăbușeau ultimele speranțe iraționale că nemții urmau să primească o dură lecție pe frontul oriental, cum lăsaseră să se înțeleagă presa și radioul francez în prima jumătate a lunii septembrie, făcîndu-se ecoul informațiilor triumfaliste provenite din surse poloneze.

„Nemții se retrag. În Silezia au fost nimicite o sută de tancuri, au fost doborîte 34 de aeroplane dintre care 16 de bombardament. Numărul prizonierilor nu a fost încă verificat." „Un detașament de cavalerie polonez a trecut granița Prusiei Orientale în apropiere de Kowalewen. Nemții s-au retras în mare dezordine." „În valea rîului Oder, polonezii îi resping pe invadatori. De asemenea, se pare că sînt pe cale să execute un atac asupra marii linii feroviare Berlin-Frankfurt." Pe 6 septembrie, citînd radio Varșovia, cotidienele de la Paris informau că treizeci de avioane poloneze bombardaseră Berlinul. Pe toată pagina întîia știrea avea următorul titlu : „Revanșa Poloniei".

Dar în ziua următoare radio Varșovia începuse să recunoască părăsirea unor teritorii : o numea un fapt „dureros, dar fără importanță strategică". Pe 8 septembrie asigura : „Mai sînt încă permise cele mai mari speranțe", iar pe 9 preciza că Cracovia era „încă" în posesia polonezilor. Pe 10 s-a vorbit pentru prima oară despre o retragere care se desfășura „după planuri dinainte stabilite", cu evidentul scop strategic de „a-i face pe nemți să intre în Polonia pentru a păstra intacte armatele poloneze". Retragerea era „executată cu succes". Între 10 și 20, deși orice rezistență organică încetase deja, ziarele franceze au mai dat din cînd în cînd știri uimitoare : două divizii germane înfrînte (14 septembrie) ; o sută de mii de nemți uciși sau răniți (15 septembrie) ; o sută de tancuri și douăsprezece mii de nemți capturați (17 septembrie) ; două divizii doborîte de glo-

rioasa cavalerie a mareșalului polonez Edward Rydz-Śmigly.

Eu de la Paris nu trebuia să mă ocup de evenimentele de pe frontul oriental, ci de „stările de spirit locale“, adică de starea sufletească a francezilor. Era destul de clar că după primele zece zile nimeni nu mai crezuse în informații și odată cu o firească frică generală se născuse și o ranchiună specială împotriva ziarelor, a militarilor și a guvernului. În plus, pe parizieni îi apucase o furie a austerității, o ardoare a penitenței. Case cu ferestre camuflate, străzi întunecate, magazine închise, spectacole interzise, și cititorii scriau ziarelor că ar fi fost o adevărată nenorocire dacă s-ar fi redeschis nu zic localurile de noapte, *les tabarins, les boîtes de nuit,* ci chiar și onestele cinematografe de cartier, dacă teatrele și-ar fi inaugurat stagiunea, dacă la radio s-ar fi transmis în continuare muzică ușoară : „Ascultînd o șansonetă“, a scris un corespondent obișnuit al ziarului *Le Petit Parisien,* „am văzut aseară în jurul meu multe persoane care scrîșneau din dinți“.

Poate că era ceva adevărat în asta, cel puțin judecînd după atitudinea celor mobilizați. Plecau tăcuți, încruntați, refractari la retorică, la elocvența patriotică, la poezia civilă. „Deci vreți să ne faceți să credem, i-a scris un soldat unui ziar, că misiunea noastră e glorioasă ? și de ce ar fi frumoasă ? Eu știu că peste cinci minute pot deveni un cadavru și nu văd nimic frumos în asta.“ După ce revista *Gringoire* a publicat descrierea cadavrului unuia din pri-

mii soldați căzuți în timpul patrulării („Are drept linţoliu mantaua murdară de noroi pînă la brîu, stropită de sînge în dreptul inimii“), a sosit o scrisoare de protest la direcțiunea săptămînalului : „Nu trebuie să povestiți aceste lucruri. Ne demoralizează“. O altă expresie a „stărilor de spirit locale“ se oglindea în scrisoarea unui caporal către directorul ziarului *Le Matin :* „Lăsați vorbele goale, dacă tot ați hotărît, acum e vorba doar să omorîm cît mai mulți dintre ei.“

Era oare atît de însetat de sînge sau mai degrabă disperat, caporalul acela ? Literații se mobilizară să definească și să interpreteze starea sufletească a recruților din 1939. Era sau nu aceeași cu cea a celor din 1914 ? Părea că este foarte important să se dea un răspuns sigur la această întrebare. Roland Dorgélès, membru al Academiei Goncourt, autor al unei cărți despre celălalt război intitulată *Les croix de bois* [1], nu avea nici o îndoială și a scris în *Gringoire* că cei din noua generație semănau cum seamănă fiii cu tații lor : „Au între douăzeci și doi și douăzeci și cinci de ani, au fost concepuți într-o îmbrățișare supremă în mijlocul bucuriei sfîșietoare a unei zile de permisie. Fii ai combatanților de la Verdun, de la Charleroi, de la Craonne...“ Pierre Drieu la Rochelle, un alt combatant de la 1914 care descrisese cu o perfecțiune implacabilă masacrul de la Charleroi, l-a povățuit atunci pe Dorgélès să nu săvîrșească greșeala de a face

1 Crucile de lemn (l. franceză).

comparaţie între acest război şi celălalt : „Pentru că un război", a explicat el, „e purtat mai ales de tineri şi le aparţine lor ; este războiul *lor*".

Cu alte cuvinte, să-l poarte în felul lor ; dar René Benjamin, alt membru al Academiei Goncourt, nu renunţa la cîteva sfaturi : „Dragi copii, voi sînteţi însetaţi, dar vreţi să rămîneţi cu setea voastră. Însă nu trebuie să vă renegaţi inima, nici tendinţele sale de abandon. Creierul, singur, nu e un sfetnic bun." François Mauriac era de aceeaşi părere : „Nu trebuie să ne ruşinăm de inima noastră. Să rămînem umani. Nu vom fi nemiloşi decît împotriva voinţei noastre." Aici el cita din *Journal d'un poète* pagina în care de Vigny spune că în fiecare zi el făcea de douăzeci de ori înconjurul inimii sale, şi confirma : „Şi noi ne îndreptăm de douăzeci de ori pe zi cînd spre o faţă, cînd spre alta, începînd cu cea a fiului nostru, pentru a ne opri asupra aceleia pe care o considerăm cea mai ameninţată." Însuşi preşedintele consiliului de miniştri. Edouard Daladier, folosea tonul unui adevărat tată de familie. Într-o seară l-am auzit vorbind la radio soldaţilor şi spunea că se gîndea la ei cu duioşie. A doua zi a repetat din nou : „Cu duioşie."

Pentru o ţară aflată în război, acest tip de limbaj afectuos mi se părea surprinzător. Dar în ţara aceea, *France-la-douce* [1], fusese numit comisar general pentru informaţii şi propagandă Jean Giraudoux, care în acele zile purta,

---

1 Dulcea Franţă (l. franceză).

după cum am văzut, uniformă de colonel. În primul rînd le adresa femeilor franceze un fel de lungă scrisoare de dragoste, îndemnîndu-le să se păstreze „leale şi senine" : „Voi trebuie să daţi un sens şi un gust ţării, astfel ca soldatul, cînd se va întoarce la sfîrşitul luptei din zona anorganică unde se află în prezent, şi din zona din afara vieţii va reintra în viaţă, să găsească gata să-l primească nu numai căminul, ci şi ţara. În mijlocul ocupaţiilor voastre de fiecare zi, voi trebuie să ţeseţi viitorul Franţei, să fiţi gospodinele Franţei şi ale păcii viitoare..."

Apelul nu era lipsit de sens, şi era potrivit şi din cauză că în marile ocazii femeile se comportă în general mai bine decît bărbaţii. Totuşi nu ţin minte ca femeile franceze să se fi arătat măgulite de atenţiile lui Giraudoux ; dimpotrivă, mi se părea că refuzau să se lase consolate sau convinse. Într-o zi, am citit într-un ziar scrisoarea unei tinere soţii către soţul absent, aflat pe front : „Din ceea ce se aude la radio, dacă nu va avea grijă Dumnezeu, o să avem de tras. Alaltăieri l-am auzit pe Daladier şi m-am gîndit mult la tine, poate îl ascultai şi tu.Uneori prindem şi radio Stuttgart, dar tata nu vrea. Aceşti *sales boches* [1] mint aşa de bine, încît, dacă i-am asculta prea mult, s-ar întîmpla adesea să ne trezească îndoiala în inimă. Într-adevăr, dacă am fi acasă amîndoi să ascultăm acordeonul în loc de toate

---

1 Nemţi murdari (în l. franceză, *boches* e un termen peiorativ pentru nemţi).

acestea...“ Scrisoarea încheia cu tristețe : „Aruncă trifoiul cu patru foi pe care ți l-am dat, pentru că nu ne-a adus noroc.“

Radio Stuttgart, folosit de Germania pentru propaganda în rîndurile francezilor, a fost activ încă din primele zile ale lunii septembrie. Montesquieu spunea că războiul trezește mereu în trupul nemților furia vorbirii, „pentru a face să iasă din capul lor ceva : dar e o furie zadarnică“. În acest al doilea război mondial, cum făcuseră deja în primul, ei îi invitau pe francezi să facă pace. Pe o pancartă care apărea în 1915 pe frontul din Artois se citea : „Francezi, întoarceți-vă acasă ! Să facem pace !“ Iar de data aceasta, în fiecare dimineață, imediat ce ceața se ridica de-a lungul Rinului, pe malul drept al rîului se ridicau lozinci : „Nu trageți : noi avem ordinul de a nu trage.“ Sau urla un difuzor : „Nu ascultați perfida Anglie, nu transformați frumoasa Franță într-un cîmp de bătălie, e frig să stai cu picioarele în noroi.“

Data trecută, nemții difuzaseră în Europa avertismentul : „Anglia se va bate pînă la ultimul francez“, iar de data aceasta radio Stuttgart repeta în fiecare zi : „Atenţiune ! Anglia va furniza grenadele, iar Franța grenadierii“. Sau *„L'Angleterre les machines, la France les poitrines“*.[1] Pe acoperișurile satului Habkirchen, ce se vedea foarte bine de pe malul francez al Rinului, a stat întinsă timp de multe

1 Anglia mașinile, Franța piepturile (l. franceză).

zile o prelată mare pe care scria : *„La France aux Français“*.[1] Această propagandă nu era lipsită de îndemînare, pentru că acorda spațiu, în afară de politică, la tot felul de lucruri plăcute. În fiecare seară, de pe malul german al rîului ajungea pînă la avanposturile franceze o emisiune cu cele mai bune șansonete din repertoriul parizian. Tino Rossi, tenor celebru al acelor ani, cînta *Marinella :*

Il pleut sur la route,
dans la nuit, j'écoute...

iar apoi Lucienne Boyer, irezistibila, îl urma, suspinînd de iubire :

Dis-lui que le printemps
ne dure qu'un instant...

Director al emisiunilor era un emigrant frnacez, Paul Ferdonnet, condamnat la moarte de tribunalul militar din Paris, iar asistenta lui era o femeie cunoscută doar prin porecla ei de *„la traître de Stuttgart“* [2]. Emisiunea lor conținea în fiecare zi un apel către mame și soții : „Femei franceze, uniți-vă ! Împiedicați războiul !“ Urma cîte o variație pe tema jocurilor de cuvinte dintre piepturi și mașini, grenade și grenadieri, pe urmă se trecea la cîntece, și o parte foarte importantă îi era în general rezervată lui Lys Gauty, pe vremea aceea foarte celebră, nu numai seducătoare. Înainte de a-și cînta micile ei arii, Lys Gauty începea

1 Franța francezilor (l. franceză).
2 Trădătoarea de la Stuttgart (l. franceză).

cu cîteva fraze foarte amabile adresate poporului german, și prin urmare era crezută și ea o trădătoare, aflată și ea în Germania alături de Ferdonnet și *la traîtresse de Stuttgart* în serviciul lui Goebbels. Mulți erau tulburați, neștiind că era vorba de un trucaj, pentru că radio Stuttgart transmitea niște discuri care fuseseră înregistrate cu ocazia unui turneu făcut de Lys Gauty, cu ani în urmă, prin teatrele germane. Dar cînd s-a aflat, tulburarea a crescut și mai mult din cauza senzației de spaimă pe care o simți în fața măreției unei minciuni.

În plus, mincinoșii se arătau amabili și generoși și acest lucru își spunea cuvîntul. Prezentau la microfonul postului de radio Stuttgart prizonieri francezi ca să transmită vești familiilor lor, și într-o zi l-am auzit pe un mecanic al aviației franceze, care se salvase dintr-un aparat prăbușit în flăcări deasupra liniilor germane, rugîndu-i pe ascultători s-o anunțe pe mama lui că scăpase teafăr din accident. Și-a spus clar numele și a adăugat: „Mama mea locuiește la Suèvres, în departamentul Loir-et-Cher, la numărul cutare din strada cutare, dar adresa precisă e inutilă, pentru că e un sat cu o mie de locuitori, unde o cunosc cu toții.“ Au urmat și alții, unii transmiteau salutări rudelor, alții prietenilor, indicînd numele lor, adresa, orașul, iar alții prietenelor lor: „Am fost rănit“, a spus unul, adăugînd imediat pentru a o liniști: „Dar nu-mi va rămîne nici măcar o cicatrice.“

Mă șoca faptul că nemții nu-i obligau pe prizonierii lor nici la cea mai mică tentativă de propagandă. Tehnica „spălării creierului“ a apărut mai tîrziu; în acel septembrie al anului 1939 nimeni nu era constrîns să spună nimic care să păteze onoarea unui militar căzut prizonier, ba dimpotrivă, dacă regizorul programelor de la Stuttgart intervenea în discuție, o făcea doar ca să-și declare stima și simpatia pe care o purta adversarilor. Într-o zi a spus că citise într-un ziar de la Paris cumpărat în Elveția că soldații francezi se plîngeau de emisiunile plictisitoare ale postului lor de radio național, și că de aceea radio Stuttgart se îngrijise să programeze o specială „Oră a soldatului francez“, cu contribuția lui Tino Rossi, Lucienne Boyer, Lys Gauty.

Era bineînțeles o păcăleală, dar solicitudinea aceea afectată a nemților față de dușman avea în ea ceva monstruos. Războiul își are regulile sale proprii care trebuie respectate pentru a-l păstra într-un cadru cunoscut. Este feroce, trezește oroare, dar poate fi și mai rău, dacă în plus îți dă și senzația unei înșelăciuni. Și în acel septembrie al lui 1939 nu știam ce să credem, auzindu-i pe nemți făcînd risipă de amabilități, complimente și chiar lingușiri la adresa dușmanilor. Radio Stuttgart transmitea în fiecare seară *Sidi Brahim*, un marș militar născut în Algeria în secolul trecut, pe urmă adoptat de vînătorii de munte francezi *(Chasseurs des Alpes)*: vesel, electrizant, numai pe bază de timpane și alămuri. Nemții îl executau la perfecție și apoi îl comentau, a-

mințindu-i originile africane și slăvind măreția vînătorilor de munte, „pe care voi îi numiți pe bună dreptate *les diables bleus*"[1]. Urma *Sambre et Meuse* și ascultîndu-l părea ciudat că nemții cîntă marșul revanșei, cel care după 1870 le amintea francezilor în sunetul răsunător al trompetelor provinciile alsaciene și lorenéze pierdute, luptînd în văile rîurilor Sambre și Meuse. Era de presupus că nemții ignorau semnificația iredentistă a acestuia ? Nici gînd, o cunoșteau foarte bine și într-adevăr, la sfîrșitul emisiunii, au vorbit despre ea, spunînd că Alsacia și Lorena deveniseră deja definitiv franceze și că de aceea amintirea revendicărilor trecute nu mai avea nimic agresiv sau provocator la adresa Germaniei.

Puteam oare să credem acest lucru ? Eu, care căutam și colecționam indicii ale stării sufletești ale unei țări aflate în război, eram perplex. Mi-era greu să recunosc atmosfera de luptă, tensiunea dramatică ce în schimb apăruse imediat în vara lui 1914. Aveam impresia că la Paris se oscila între o psihoză irațională și o euforie care friza inconștiența. Nu e nimic mai rău decît să te afli în război și să nu poți să-l faci : mai bine un sfîrșit în teroare decît o teroare fără sfîrșit, și în zilele acelea războiul ciudat, *la drôle de guerre*, care nu părea destinat să înceapă să fie purtat cu adevărat, era puțin cam halucinant.

Pe 10 octombrie 1939, la șase săptămîni după începutul oficial al conflictului, Daladier a

1 Diavolii albaștri (l. franceză).

vorbit din nou la radio, începînd cu cuvintele : „*Nous sommes en guerre*"[1]. Data trecută, prima declarație a lui Clémenceau fusese diferită : „*Je fais la guerre*", spusese, și trebuie să admitem că a face război nu e același lucru cu a te afla în mijlocul său. Pe 19 octombrie, în urma unor bombardamente germane asupra unor obiective militare din Scoția, ministerul englez al informațiilor a avertizat comandamentul inamic că dacă aviația germană își continua acțiunile sale de război, cea britanică urma să facă același lucru, ripostînd pentru fiecare lovitură. Era a patruzeci și șasea zi de la declarația de război și ne distram cu avertismente care au sens doar în vreme de pace.

Data trecută, în 1914, cine citea buletinele din lunile august și septembrie găsea în ele știri senzaționale : „Fuga spre mare. Nemții la Valenciennes. Nemții la Cambrai. Nemții ocupă Cheppy și Varennes, bombardează Troyon, Camps des Romains și Lionville, amenință St. Mihiel. Francezii intră în Reims. Englezii au capturat pînă astăzi 197 de vase inamice. Un *Taube* lansează patru bombe asupra Parisului și un *Zeppelin* cinci asupra orașului Gand. În șaizeci de zile au căzut șapte sute de mii de oameni."

De data aceasta, din cele o sută douăzeci de buletine transmise în primele două luni de război, treizeci începeau cu cuvintele : „Noapte liniștită", și uneori se terminau cu cîteva indicații de ordin meteorologic (de genul :

1 Ne aflăm în război (l. franceză).

ploaie, ploaie cu averse, negură, timp urît, ceață), care puteau să pară o scuză pentru a justifica lipsa de acțiune. Despre pierderi omenești nu părea, de data aceasta, să fie cazul să se vorbească. Prima acțiune de patrulare în care se angajaseră englezii din BEF *(British Expeditionnary Force)* a avut drept unică victimă un cîine lup alsacian, cum a rezultat din cele comunicate de un buletin. Spre sfîrșitul celei de-a patra luni de război, militarii englezi căzuți pe frontul francez erau doi.

Sosit la Paris, m-am dus să mă prezint lui Paul Hazard, un alt academician francez mobilizat ca Giraudoux și, la fel ca și el, repartizat la serviciul de propagandă. Cunoscut *„italianisant"*, Hazard a fost foarte amabil cu mine, m-a avertizat că o vizită pe linia frontului era exclusă, dar că voi putea asista la conferințele de presă de la cartierul general de informații, Grand Hotel Continental. Apoi mi-a vorbit de Parisul camuflat din cauza războiului.

— Nu e adevărat oare, mi-a spus, că e mult mai bine că am stins luminile artificiale care pînă acum ne împiedicau să vedem cerul deasupra acoperișurilor ? Acum ne apar stele foarte apropiate, pe care mai înainte nu le cunoșteam. Trec deasupra podului Austerlitz și a porții Maillot, iar luna luminează salcîmii din Place du Tertre și jocurile de apă din Rond Point. Și restituie frumusețea zidurilor palatelor, punînd în valoare cornișele, reliefurile, umbrele lor. Oh, în sfîrșit Parisul dobîndește

o armonie nouă și discretă, făcută din freamătul vîntului printre frunzele arborilor, din clipocitul fîntînilor, din murmurul rîului.

Era o viziune foarte literară cea pe care mi-o sugera Hazard, dar nu cu totul pașnică :

— Fiți însă sigur, dragul meu prieten, că acest Paris este o fiară care își reține respirația, ghemuită la pămînt sub un cer presărat cu baloane, prinsă în plasa unor cabluri de oțel, plină de capcane sub coada Ursei și de torpile în curentul Căii Lactee. Dacă ar sosi un aeroplan, ar face să explodeze tot cerul.

Hazard era optimist și cu privire la desfășurarea generală a războiului :

— Dacă nemții ar dori să ne atace, ar da peste linia Maginot, și în spatele liniei Maginot peste alte lucrări defensive. Și pe urmă, în spatele acestor alte lucrări defensive, peste grosul armatei franceze. Noi sîntem perfect liniștiți pentru că Hitler știe bine cu cine are de-a face. Fiți sigur, dragul meu prieten, că nu din bunătate evită Hitler să ne atace.

Nu era singurul care gîndea așa. Și unii ofițeri de la statul major ne vorbeau nouă, ziariștilor, despre Wehrmacht ca despre o armată spectaculoasă, de paradă, dispunînd poate de buni subalterni și buni subofițeri, dar cu generali lipsiți de experiență, în orice caz cu mai puțină experiență decît cei francezi, și avînd capetele pline de formule scolastice care nu pot fi folosite în marile unități. Războiul de tip nou, *Blitzkrieg* sau războiul fulger, era un exercițiu studiat la masă, care pe teren era destinat să se încurce în mii de obstacole și

pînă la urmă să eșueze: „Trupele motorizate germane folosesc mai mult pentru buletinele de război decît pentru cuceriri“, scrisese criticul militar de la *Journal des Débats* la 18 septembrie, ziua culminantă a înfrîngerii polone.

La cartierul general de informații, discursurile purtătorilor de cuvînt militari erau mereu aceleași. Franța putea să fie liniștită datorită unui „front continuu“ capabil să reziste tuturor atacurilor. Exista o Belgie „inviolabilă“, pe urmă masivul Ardennes „de netrecut“, apoi „invulnerabila“ linie Maginot și cursul Rinului consolidat cu cazemate. Nici un pericol și prin urmare nici o intenție din partea francezilor de a lua inițiativa operațiunilor:

— Franța, ne-a explicat într-o zi un colonel într-o sală de la Grand Hotel, a cheltuit miliarde pentru construirea liniei Maginot și desigur nu le-a cheltuit ca să n-o folosească. Îi vom lăsa pe nemți să facă prostia să ne atace primii, și doar cînd se vor afla la capătul puterilor vom trece la contraatac. Va fi o contraofensivă fulgerătoare, asemănătoare cu cele din 1918, și victoria va fi a noastră.

Se știe că conferințele de presă, mai ales cele ținute de militari, arareori sînt informative, dar ca ziarist străin, venit dintr-o țară suspectă, mi-era imposibil să mă apropii de alte surse. Cîte ceva îmi spuneau unii colegi francezi, acreditați în calitate de corespondenți de război pe lîngă înaltele comandamente, și cărora uneori li se permitea să se apropie de front. Erau ziariști și scriitori celebri, dintre

care majoritatea luptaseră deja în primul război mondial: André Maurois, Blaise Cendrars, frații Tharaud, Alexandre Arnoux, Joseph Kessel, Roland Dorgelès, Octave Aubry, Jacques Boulanger. Eu încercam să mă apropii de ei la Grand Hotel, dar nu toți erau înclinați spre confidențe, ba dimpotrivă, majoritatea inspirau respect, din cauza renumelui sau a vîrstei, și își dădeau aere. Cînd încercările mele de conversație îmi reușeau mai bine, aveam impresia că și colegii mei mai mari erau la fel de încrezători ca militarii.

Știau puține lucruri concrete, dar își spuneau povestioare destul de elocvente. De exemplu, aceea cu privire la ultima cucerire a științei de război pentru a se apăra la timp de gazele asfixiante: e suficient să ai o colivie cu doi porumbei. Dacă vin gazele, porumbeii mor imediat din cauza sistemului lor pulmonar delicat, și poți să dai imediat alarma în întregul regiment. Pe urmă era aceea cu generalul, om din alte timpuri, care descoperise modul de a captura tancurile germane chiar și în lipsa tunurilor antitanc. Deci, dacă vine un tanc, îl iau cu asalt patru oameni înarmați cu un cearceaf, cu care blochează turela și astupă ferestruicile. Echipajul, orbit, nu poate decît să se predea.

Cine a făcut cît de cît serviciul militar sau, și mai bine, a luptat în război, știe că la popotele ofițerești asemenea povestioare și invenții au întotdeauna succes. Nu pentru că cei prezenți au exigențe umoristice de un nivel inferior mediei, ci pentru că asemenea istorioare

neghioabe îi fac să nu se mai gîndească la lucruri serioase, cum ar fi prevenirea unui atac cu gaze sau disponibilitățile de armament. Într-adevăr, în sălile de la Grand Hotel era întotdeauna cineva care pînă la urmă întreba :

— Dar noi, lăsînd gluma la o parte, avem tancuri ? Ori de cîte ori am fost pe front, niciodată nu mi-au arătat așa ceva.

— E natural, le țin ascunse.

— Un ofițer de aviație mi-a spus că ne lipsesc aparatele rapide.

— Aveți răbdare un moment, sînt în rodaj.

— Avem niște parașutiști formidabili, dar sînt condamnați să stea la sol din lipsă de avioane de transport, pedeștri cum erau cavaleriștii din celălalt război.

— Parașutiști pedeștri : capabili să se arunce de la două mii de metri, veți vedea de ce atacuri prin surprindere vor fi în stare.

Am mai auzit vorbindu-se, ca despre o ciudățenie, de teoriile unui colonel, comandant al tancurilor armatei a 5-a, în zona orașului Metz :

— Dar generalul său l-a pus la punct. Nu infanteria e în serviciul tancurilor, ci tancurile trebuie să servească infanteria, iar aceasta este cea care cîștigă sau pierde, cum a fost întotdeauna.

Acel colonel al vremurilor viitoare se numea De Gaulle, nume care pe atunci era puțin cunoscut în mediul de la Grand Hotel ; un colonel ca atîția alții. Mai mult decît el, ne interesa comandantul armatei sale, artilerist

faimos, care la clubul micii sale fortărețe le spusese fraților Tharaud :

— Mă simt personal răspunzător de viața fiecăruia dintre oamenii mei și prin urmare vreau să fiu informat pînă și de cea mai simplă operație de patrulare, pentru a-i aprecia cu atenție riscurile.

Cei doi frați l-au felicitat pentru scrupulele sale, dar apoi Jérôme ne-a spus într-una din sălile hotelului :

— Am impresia că ceva nu merge. O inimă prea bună nu i se potrivește unui general.

Era un *război ciudat*, cum îl definise pentru pentru prima oară Roland Dorgelès, cînd se întorsese dintr-un tur făcut printre avanposturile din Lorena : *ciudat* nu pentru că ar fi fost vesel sau bizar, ci pentru că era un straniu non-război cu multe denumiri, toate nepotrivite pentru a-l defini. Se vorbea de un război al nervilor, un război al răbdării, un război de așteptare, un război de asediu, dar în realitate se avea în vedere un război de domni, în care fusesem amestecați din întîmplare, care era destul de suportabil și căruia i s-ar fi putut eventual da de capăt cu condiția de a avea răbdare și de a dispune de foarte multe tunuri și foarte multe mașini, de beton armat și de muniții la discreție.

Generalul Georges, comandant șef al armatelor de nord-est, a recunoscut într-o zi că noul război nu semăna cu nici un altul și cu atît mai puțin cu cel din 1914. Ne-a explicat politicos :

— Puterea fortificațiilor și natura armamentelor au schimbat condițiile strategiei. La sfîrșitul unei ofensive, chiar și încununate de succes, vor fi necesare luni de pregătire înainte de a se putea angaja o altă bătălie. Trebuie să prevedem un război rînd pe rînd furibund și stagnant, cu reizbucniri neașteptate și o continuă deplasare a fronturilor, și armate care încetează lupta pentru a se adăposti în sălașurile de iarnă, cum se făcea în secolul al șaptesprezecelea. Pentru a fi scurt, domnilor, un război comparabil cu războiul de treizeci de ani.

În ziua aceea, nu am rămas prea convinși și în mijlocul zgomotului scaunelor deplasate la sfîrșitul conferinței de presă, comentariile pe care le surprindeam cel mai frecvent erau de altă inspirație :

— Generalul a vrut să glumească.

— E ca și cum ai spune, dar el n-o va spune niciodată, că nu va fi un război adevărat.

— Războiul de treizeci de ani ? mă faci să rîd...

În realitate avea să fie războiul de treizeci de zile, dar pe vremea aceea nimeni nu avea suficientă fantezie ca să și-l imagineze. Pînă și generalul Sebastiano Visconti Prasca, om de încredere al lui Badoglio și atașat militar la ambasada noastră de la Paris, obișnuia să-mi spună cu ponderație cînd mergeam la el în vizită în rue de Varennes :

— Aparatul militar francez e cel mai puternic din cîte există astăzi în Europa. Din acest motiv Hitler nu atacă.

Unor ziariști francezi și englezi li s-a permis să arunce o privire asupra anumitor instalații, bineînțeles secundare, ale liniei Maginot, care constituia pentru noi toți corespondenții de război tema de cea mai mare curiozitate. Întorcîndu-se însă de la fortificațiile de la Hochwald, Roland Dorgélès mi-a spus că nu erau prea multe de povestit.

— E ca și cînd ai sta în fundul unei găuri unde nu e nimic de văzut și de unde se vede și mai puțin.

Temperatura mereu aceeași, în medie douăsprezece grade, care te face să simți nevoia de căldură și dorința de frig, măcar pentru a schimba uneori. Umiditatea mereu aceeași, dar densă, și mari infiltrații de apă chiar fără să plouă.

— Aerul e filtrat și climatizat, spusese nu fără o anume lăudăroșenie ofițerul care îi însoțea pe corespondenții de război ce vizitau gaura aceea.

Avea tonul unui ghid profesionist care are răspunsuri pentru toate întrebările.

— Aceste grosimi de stîncă și beton nu le poate perfora nici un proiectil de artilerie sau bombă de aeroplan.

Gaze asfixiante ?

— Supercompresia atmosferică internă ar fi suficientă să le respingă dintr-o suflare. Și noi primim aerul după ce trece prin niște compartimente speciale de neutralizare a gazelor.

Tancuri ?

— Vă rog să aveţi amabilitatea de a arunca o privire acestor întinderi de bare, cîmpuri minate, şanţuri antitanc.

O scurtă pauză, apoi ghidul invita la alte consideraţii :

— Vă gîndiţi la un atac al infanteriei ? nu aveţi decît să-i plîngeţi : bieţii soldaţi.

Turelele artileriei de 75, 135, 81, 47 erau nişte giganţi de patruzeci de tone, dar pentru a-i face să se învîrtă era suficientă forţa braţului unui copil. La nevoie, fiecare turelă putea scuipa un proiectil pe secundă, în toate direcţiile, *tous azimuts*. Mortierele şi tunurile antitanc ale cazematelor şi buncărelor şi-ar fi îndeplinit rolul lor, mitralierele grele s-ar fi ocupat de ţintele de la suprafaţa terenului, transformînd întregul cîmp de tir într-un infern, cu rezerva unui singur amănunt liniştitor : că artileriştii de pe fundul găurii nu aveau să fie cîtuşi de puţin deranjaţi de gălăgie. Singurele zgomote perceptibile în fortificaţiile liniei Maginot erau într-adevăr toate interioare : clinchete, şuierături, zornăitul de fiare al decovilelor.

Dorgelès îmi spunea că singurul avantaj autentic pe care toată această construcţie inumană i-l putea asigura infanteristului din 1939 faţă de predecesorii săi, soldaţii din 1914, era de a nu trebui să *décrotter*, să-şi răzuiască noroiul de pe ei ; dar în rest :

— Gîndiţi-vă ce înseamnă o cazarmă în care sînt îngrămădiţi o mie de oameni şi care nu are nici o fereastră ? Nici măcar una ! Numai spunînd-o, şi-mi vine să mă sufoc.

Om sensibil, a adăugat că apreciază iniţiativa luată de subofiţerii electricieni de la fortificaţiile de la Hochwald în sala lor de reuniune : pe peretele din spate pictaseră o fereastră, dincolo de care era înfăţişată o priveliște o Vosgilor. La clubul lor, ofiţerii se consolau în faţa unei freşti marine : o plajă, un mic port de agrement şi un yacht cu toate steagurile regilor Franţei pentru marele pavoaz. Pentru a da o nuanţă de rafinament acestei iluzii, soldaţii care serveau la masă erau îmbrăcaţi în uniforme de marinari. Uneori reuşeşti să te mulţumeşti cu puţin, dar şi acel puţin contribuia la susţinerea ideii că era vorba de un război de domni.

Începeau între timp să sosească englezii de la BEF *(British Expeditionnary Force)* şi transportau pe continent convoaie uriaşe de artilerie, tancuri, mitraliere, motociclete, automobile, camioane şi alte maşini, şi anunţau liniştiţi că dacă ar fi fost necesar, ar mai fi construit sau cumpărat din America şi altele, şi le-ar fi adus cu ei : „*We are slow, but we are sure. We are coming now.*“

Noi sîntem înceţi, dar te poţi baza pe noi, şi acum venim. Era anunţul pe care-l difuzau în zilele acelea pe tonul unei vesele propagande, iar ziarele franceze, violînd dezinvolte orice secret militar, publicau liniştite ştirea că primul eşalon al BEF debarcat în Franţa era compus din douăzeci de mii de soldaţi şi o sută treizecişiopt de mii de specialişti, dispunînd de un mijloc auto la fiecare şase sol-

dați. Fiecare mașină, fotografiată pentru ziare, părea o grămadă de instrumente, unelte, scule, stivuite, agățate, atîrnate, incastrate, legate. Fiecare soldat era un ciorchine care zornăia și se clătina pe picioare de obiecte de metal, de boccele, de prelate impermeabile, culminînd cu o cască de forma unui lighenaș acoperit de pînze, cîrpe, plăsuțe. Ni se explicase că din această cauză unui observator dintr-un avion inamic un pluton de soldați nu i s-ar fi părut cu nimic diferit de o grădină cu flori sau de un strat de salată dintr-o grădină de zarzavat.

Pînă aici însă era vorba de pure concepții militare, pentru un război imaginat ca o mare întreprindere cu caracter industrial, și era ușor de ripostat la propoganda postului de radio Stuttgart, în sensul că cu cît ar fi fost mai multe *machines* engleze puse la bătaie, cu atît ar fi fost sacrificate mai puține *poitrines* franceze. Ceea ce șoca cel mai tare era atitudinea psihologică a militarilor englezi în fața faptului de război : părea a fi ceva ce trebuie privit cu veselie. La intrarea cîrciumioarelor din taberele lor era pusă o inscripție : *„Eat, drink, be merry : for tomorrow you may be dead."* Mîncați, beți, fiți veseli, pentru că mîine veți putea fi morți.

Umoristică sau macabră, în funcție de interpretare, inscripția nu era singurul semn al unui mod englez de a privi războiul cu alți ochi decît o făceau francezii. Cu primul eșalon al BEF a sosit și faimosul lord Derby, care în salonul de la Grand Hotel ni s-a prezentat

nouă, ziariștilor, ca impresar al distracțiilor și spectacolelor ce urmau să fie organizate în taberele militare, comandant suprem al micului detașament de actrițe, șansonetiste, balerine, care urmau să vină de dincolo de Canalul Mînecii pentru a-i înveseli pe tinerii din BEF, precum și director al școlii superioare de bucătari militari de la Aldershot.

— Una din preocupările mele, ne-a spus, este să împiedic intendența noastră să-și reia proastele obiceiuri din războiul trecut, cînd marmelada pe care le-o dădea în fiecare dimineață soldaților era astăzi de mere, iar mîine de prune, pentru ca poimîine să fie din nou de mere.

N-am reușit să înțelegem dacă lordul Derby glumea sau vorbea serios, țin minte însă cu certitudine că din ziua aceea și francezii au început să vadă războiul, împreună cu sarcinile ce le atrage după sine, cu suferințele lui și eventual cu profiturile ce se pot trage de pe urma lui, în lumina altor posibilități.

Eram în decembrie, patru luni după declarația de război, și din diferite motive mi s-a dat ordin să mă întorc la Roma. Oficial, pentru că de fapt nu era război, nu se lupta ; dar în mod confidențial am aflat mai tîrziu că Mussolini se săturase de-acum de exhibiția noastră de non beligeranță și de echilibru perfect între părțile în conflict. În plus, unele corespondențe de-ale mele îi displăcuseră lui personal, și aceasta era nenorocirea cea mai

mare care i se putea întîmpla în vremurile acelea unui ziarist.

Am aflat că ducele se iritase din cauza unor știri trimise de mine la *Il Messaggero* cu absolută inocență. De exemplu, că un general francez, din păcate nu-mi amintesc numele lui, protestase cu mîndrie împotriva plîngăreților care ar fi vrut să nu se mai transmită șansonete la radio : „Soldații noștri, scrisese el ziarului *L'Époque*, au nevoie de multă muzică, și de toate genurile". În comentariul său la scrisoarea generalului, ziarul *L'Époque* admisese : „E tolerabil să te distrezi, cu condiția ca acest lucru să se facă într-o manieră cît de cît nobilă". A fost începutul unei noi mode psihologice, care mi s-a părut interesantă de înregistrat. Cîteva ziare se hazardaseră în a pune întrebarea dacă nu era cumva cazul să fie redeschise cîteva localuri de noapte : poate și reîntoarcerea la o viață normală era un mijloc de a contribui la victorie : „Cochetăria, a proclamat directorul unei case de modă din Faubourg Saint Honoré, constituie o obligație în acest moment, pentru că e o formă de curaj capabilă să răspîndească în jurul său buna dispoziție și optimismul, condiții necesare pentru a crea încrederea în certitudinea victoriei". „Continuați să vă faceți frumoase", insista propaganda croitoriilor din rue Royale și rue de la Paix, „dorința soților și amanților a fost întotdeauna de a putea să-și imagineze cît mai frumoase propriile femei aflate departe".

Și s-a continuat pe această cale. S-a născut *le pyjama d'alerte* [1] de purtat noaptea în adăposturi : *„Mesdames, l'alerte passe, mais votre pyjama reste"*. [2] Au fost găsite noi denumiri pentru culorile la modă, *rouge Légion, bleu Maginot, bleu aviateur, gris avion*, pe lîngă cea mai patriotică dintre toate, *bleu France*, concepută de genialitatea lui Jean Patou. Jacques Heim a încercat să facă față concurenței, lansînd modele intitulate *Tommy, Pilote* și *Soir de permission* [3], ultimul deosebit de îndrăzneț. Au fost studiate modele de poșete în care să încapă masca antigaz : pentru rochiile de dimineață, o poșetă-cartușieră de purtat atîrnată la șold, susținută de un cordon ; iar pentru după-amiază și seara o poșetă-trusă de o factură mai căutată. Și industria de cosmetice intrase în criză, îndeosebi din cauza incompatibilității dintre machiaj și masca antigaz, iar marii producători de parfumuri au pornit la atac cu reclame publicitare potrivite situației : „Parfumați-vă mult ! Parfumul e un puternic dezinfectant !"

Puteau să pară lucruri ridicole, dar problema era destul de serioasă, lucru dovedit și de faptul că ministrul comerțului a intervenit, publicînd în ziare o scrisoare deschisă către doamnele franceze pentru a le invita să plătească notele de la croitorii. La prima alarmă, cele mai bune cliente părăsiseră Parisul, lă-

---

1 Pijamaua de alarmă (l. franceză).
2 Doamnelor, alarma trece, dar pijamaua dumneavoastră rămîne (l. franceză).
3 Seară de permisie (l. franceză).

sînd în urma lor lungi note de plată neachitate: iar ministrul recomanda prin urmare ca toată lumea să-i susțină pe producători și comercianți în lupta lor împotriva dificultăților războiului. De aceea ministrul făcea apel la patriotismul femeilor franceze (într-un mod oarecum diferit de cel al lui Giraudoux), pentru ca să-și dea seama de faptul că soliditatea economiei interne era condiția primordială pentru reluarea exporturilor, care la rîndul lor ar fi permis o ecuație de interes național: fiecare navă care ar fi plecat spre America cu o încărcătură de, să zicem, toalete de damă, s-ar fi întors din America în Franța cu o încărcătură de arme pentru soldați. Eleganța și cochetăria puse în serviciul patriei; nici nu se putea imagina ceva mai bun.

Existau apoi și micile speculații ingenioase. În vitrinele și pe tejghelele de la Galeries Lafayette se vindeau, pe lîngă nelipsitele „pijamale de pivniță“, „jocuri de răbdare pentru a se distra și pe întuneric“, „cutii care rezistă la orice gaz“, precum și „jucării pe roți pentru copiii evacuați“. La un nivel mai înalt în materie de accesorii de război, a înflorit tehnica adăposturilor subterane. Arhitectul-decorator Louis Robert Duval, licențiat al Academiei de arte frumoase, se oferea la prețuri competitive pentru „aranjarea unor apartamente-adăpost, pivnițe, subsoluri, garaje, etc. Prospecte gratuite“. Și mai atrăgătoare părea oferta firmei Deschamps, care afirma că este utilată pentru producția industrială a unor tipuri de adăposturi ușor comercializabile, cum ar fi „adăpostul model 21, ușor de instalat în orice pivniță sau subsol, prevăzut cu un înveliș dublu din material ignifug, impermeabil și antitoxic, mobilat cu mobile raționale din același material și conținînd o mică farmacie pentru primul ajutor, aparat de radio și rezerve de comprimate alimentare bogate în calorii“. Și ca ultimă atracție: „Modelul 21, pentru a vă face să evitați melancolia în timpul alarmelor lungi, este decorat cu frești cu subiect cîmpenesc inspirate de *Eglogele* marelui poet latin Virgiliu“. Modelul 24 era din plută comprimată, insensibil la orice vibrație: „La adăpostul său ați putea suporta fără nici o grijă un bombardament de douăsprezece ore“.

Era deja o garanție excelentă, pentru că pe vremea aceea nici nu se imaginau bombardamente de o durată mai lungă, și într-adevăr mi s-a părut că producătorii puneau accentul pe vînzarea tipului mai ieftin, și anume „mici adăposturi blindate foarte confortabile, potrivite pentru căsuțele de la țară, cu o capacitate de patru sau cinci persoane“.

Dat fiind că războiul, *la drôle de guerre,* nu era un război în care se lupta, eu transmiteam ziarului *Il Messaggero* știri și informații de acest tip, care arătau starea de spirit ce începuse să pună stăpînire pe Paris după cîteva săptămîni sau luni. Era un fel de consimțămînt tacit; o înclinație spre obișnuință, spre a accepta noua stare de lucruri, ba chiar de a căuta dacă se poate trage vreun profit de pe urma ei. Nu era ceea ce se cheamă o suportare virilă

a suferinței, nici un curaj neînfricat în fața pericolelor, deoarece nu existau pericole reale mai mari ca în vreme de pace și chiar și lipsurile erau, obiectiv vorbind, foarte relative. De la spaima primelor zile, de la neliniștea îngrozitoare simțită în momentul înfrîngerii Poloniei, se trecea aproape pe neobservate la o formă de siguranță de tip nou.

Era cu adevărat un război de domni cel care se purta, și în dimineața în care m-am dus la Paul Hazard în vizită de rămas bun, l-am găsit ca de obicei foarte politicos și pe deasupra mai senin și mai optimist ca de obicei. Mi-a spus că biroul său avusese o inițiativă propagandistică deosebit de fericită, adunînd toate meniurile restaurantelor din Paris, într-o zi oarecare, și apoi expediind în străinătate fotocopiile acestora, pentru a arăta cum se mănîncă în Franța la aproape patru luni de la începutul războiului :

— Ce varietate, ce posibilități de a alege, constata Paul Hazard, urmărind cu degetul arătător lista aceea de minunate invitații gastronomice, sînt curios să știu ce va riposta Goebbels la radio Stuttgart.

Eu, care din ordinul lui Mussolini îmi părăseam postul de observator din Franța, n-am mai avut ocazia să înregistrez răspunsul lui Goebbels, dar mă întorceam la Roma cu ideea că parizienii erau convinși că au cîștigat războiul ca niște domni. Au mai trecut într-adevăr cîteva luni, a venit primăvara, și la 8 aprilie 1940 marele cotidian *Paris-Soir* anunța că Germania pierduse deja războiul nervilor. A doua zi, titlul care rezuma pe prima pagină situația militară decreta cu extremă simplitate : „Berlinul a pierdut inițiativa“. Dar în aceeași zi mari forțe germane, cuprinzînd toate armele, ocupau Danemarca și principalele porturi ale Norvegiei, de la Oslo pînă la Narvik. Cu o lună mai tîrziu invadau Olanda, treceau peste Belgia și începeau bătălia triumfală a Franței, și astfel apunea, vreau să sper că odată pentru totdeauna, iluzia că în zilele noastre ar mai fi posibil un război ca între domni.

Trebuie să mărturisesc că la întoarcerea în Italia nu înțelesesem bine dacă non-beligeranța noastră se terminase cu adevărat și dacă prin urmare ne pregăteam să intrăm și noi în război. Prevestirile erau incerte, iar semnele premergătoare contradictorii. Într-o zi, pe 16 decembrie 1939, un discurs al lui Ciano la Montecitorio [1] suscitase o violentă demonstrație antifranceză. Ideile abordate inițial de ministrul nostru de externe erau mai degrabă generale, dar imediat au sărit în picioare cîțiva consilieri naționali și au început să urle. Unul striga : „Corsica !“ altul „Djibuti !“, altul „Tunisia !“ și ultimul răcnea „Nisa și Savoia !“.

Erau revendicări pregătite dinainte de partidul fascist, și nouă, ziariștilor, ministerul culturii populare ne trasase sarcina să fim „receptivi“ față de ele. Stăteam în tribuna presei și, privind în partea opusă, vedeam că în cea diplomatică ambasadorul Franței, André Fran-

1 Sediul Camerei deputaților.

çois-Poncet, era palid și nemișcat ca un om de piatră. Jean Paul Garnier, prietenul meu de la Palazzo Farnese, mi-a povestit a doua zi că l-a tras de mînecă să se ridice și să părăsească tribuna în semn de protest. Dar ambasadorul rezistase îndemnului, fie pentru că era curios să vadă cum se va sfîrși povestea asta, fie pentru că nu credea că e vorba de ceva serios. Într-adevăr, îi spusese în șoaptă lui Garnier, pentru a-l liniști : *„Cher ami, vous verrez qu'on va etouffer tout ça“.* [1]

Bazîndu-se pe informațiile pe care le primea în fiecare zi referitor la starea sufletească pașnică a poporului italian, François-Poncet nu credea într-o intervenție a noastră. În plus, toată lumea știa că în acele luni industria italiană se dedicase unor furnituri pentru țările beligerante. În redacția ziarului *Il Messaggero,* Pio Perrone ne povestea noaptea că se duc tratative pentru a ceda Marii Britanii cîteva brevete de la Caproni și altele de motoare marine de la Isotta-Fraschini ; că FIAT-ul oferea mașini și se oferise să construiască nave. De la Iugoslavia primisem o comandă pentru 400 de aparate „S-79“ și ministrul schimburilor și valutei insista ca ea să fie executată cît mai repede : sumele ce urmau să fie încasate fuseseră deja angajate pentru cumpărarea unor materii prime pe piața internațională.

— Guarneri nu poate renunța la aceste surse de venituri, ne-a spus Pio Perrone și a continuat, povestindu-ne că Mussolini își urma o linie a sa : E puțin șantajist și puțin escroc. L-a trimis la Londra pe inginerul Gianferrari cu instrucțiunea de a oferi guvernului englez orice, de a accepta orice comandă, de a obține avansuri în bani și de a nu livra niciodată nimic. Inginerul Gianferrari rămăsese perplex, dar Mussolini adăugase : „Italia este astăzi o mare națiune, și Anglia trebuie să facă cu noi ceea ce face țăranul cînd vrea să obțină bunăvoința stăpînului : trebuie să ne ofere coșul cu pui și ouă. Anglia vrea favoruri de la noi, vrea armamente și prietenie : bine ! Să înceapă prin a ne face cadouri“.

În timpul lunilor de non-beligeranță, la *Il Messaggero* ne chinuiam să înțelegem care era adevărata dispoziție a lui Mussolini, și era greu de ghicit, pentru că ducele dorise și respinsese războiul timp îndelungat. Treierînd grîul la Littoria, strigase într-o zi : „Acesta este războiul pe care îl preferăm“. Împingînd țara spre autarhie, spusese că aceasta urma să ne garanteze „acea pace pe care o dorim atît de ferm“. Vorbindu-le „soldaților grîului“, cum se numeau pe atunci agricultorii, îi asigurase că era suficientă asanarea terenurilor agricole „pentru a glorifica de-a lungul secolelor revoluția cămășilor negre“. Dar apoi se răzgîndise, ca să spună : „Plugul e cel care trage brazda, dar spada o apără“. „În dilema : unt sau tunuri, noi am ales deja tunurile.“ „Războiul este pentru bărbat ceea ce este maternitatea pentru femeie.“ „Numai războiul aduce la o tensiune

[1] Dragă prietene, vei vedea că toate acestea vor fi înăbușite (l. franceză).

maximă toate energiile umane și imprimă o pecete de noblețe popoarelor." Confidențial îi spusese lui Ciano (și Ansaldo venise la redacție să ne povestească) : „E umilitor să stai fără să faci nimic în timp ce alții scriu istoria. Contează prea puțin cine învinge. Pentru a face mare un popor trebuie să-l duci la luptă, la nevoie chiar cu șuturi în fund."

Nu reușeam să înțelegem de ce în pofida acestor lucruri Mussolini se dedicase costisitorului program al unei expoziții universale, „E. '42". În lunile acelea a sosit la Roma o delegație militară japoneză care ca de obicei a fost dusă să viziteze Italia în lung și în lat. A vizitat cazărmi, arsenale, întreprinderi industriale, dar mai ales șantierele de la EUR, și apoi școli, terenuri asanate, case ale mamei și copilului, case ale organizațiilor fasciste și ale agricultorilor, expoziții de artizanat, colonii de la munte și de la mare. Și astfel la sfîrșitul călătoriei, cînd generalul nostru Enrico Frattini i-a întrebat pe oaspeți despre impresiile lor, i s-a răspuns :

— Foarte bine, foarte frumos. Dar dacă v-ați dedicat atîtor lucrări de pace e semn că nu vă gîndiți să purtați război.

Generalul Frattini, prieten cu tata, i-a relatat replica japonezilor, care s-a răspîndit cu iuțeală printre atașații militari străini. Cel francez, generalul Parisot, a vorbit și el despre ea cu tata și au rîs împreună de ea încrezători, și din cauză că o comisie de specialiști venită din Franța se afla în zilele acelea la Torino, unde apoi a fost surprinsă de declarația noastră de război la 10 iunie, în timp ce tocmai încheia

cu succes niște tratative importante pentru cumpărarea unor țesături.

În zilele dinainte de 10 iunie, mulți credeam că războiul s-a sfîrșit deja. Telegrame ale agențiilor informau despre căderea taberei de tranșee de la Dunkerque, despre linia Weygand ruptă în mai multe puncte, despre patruzeci de mii de prizonieri luați astăzi, o sută de mii mîine. Nemții se aflau la marginea orașului Rouen ; Parisul era tot mai aproape. În *Il Messaggero* din 7 iunie un cursiv intitulat „Cîntec lugubru" spunea : „E nevoie de o cantilenă gingașă și puerilă pentru a adormi poporul englez în timp ce escadrilele germane aruncă bombe incendiare peste Yorkshire și Lincolnshire și aliații înfrînți părăsesc dulcele pămînt al Franței pentru a se retrage pe țărmurile insulare." Pe zidurile de pe străzile Romei, manifeste ale lui Leo Longanesi arătau contururile Tunisiei în așa fel transfigurate încît țara aceea părea „un pistol îndreptat împotriva Italiei". Pe alte manifeste, sub două brațe mușchiuloase care se zvîrcoleau prinse într-o menghină de oțel, scria : „Italia rupe lanțurile care o sufocă în marea sa."

Romanilor însă toate acestea li se păreau prea puțin dramatice : după prăbușirea Franței și slăbirea Angliei, noi puteam rîde liniștiți de amenințarea Tunisului, iar „Mare nostrum" urma să redevină proprietatea noastră o dată cu plecarea flotei engleze umilite. Nu întîmplător la 8 iunie, în parcul de la Pincio, se dezvelea un bust de marmoră al lui Fortunato

Mizzi, susținător tenace al italienității Maltei, iar *Il Messaggero* comenta: „La apropierea clipei celei mari, freamăt și speranțe în sînul nobilului popor maltez." Totul era făcut sau era pe punctul de a se îndeplini. La Bergamo se manifesta în onoarea Corsicii italiene, se constituiau în Libia formațiuni de parașutiști indigeni, musulmanii din imperiu cereau să fie înrolați în masă și întreaga Albanie, conform unei telegrame trimise de președintele Consiliului de miniștri albanez, Shevhet Verlaci, era „în picioare, la ordinele ducelui". Primit în audiență de Mussolini, președintele Institutului național de asigurări, senatorul Giuseppe Bevione, îi declara: „Duce! Fasciștii de la I.N.A. sînt gata de luptă!" Modestia militară a acestei contribuții apărea proporțională cu cerințele; nu se considera necesar să se facă mai mult.

Existase o informație, joi 6 iunie, care ar fi trebuit să ne pună în gardă. Tipărită cu litere aldine mai groase pe prima pagină a ziarelor, avertiza: „Semnalul de amiază abolit începînd de azi. Sunetul sirenelor va însemna de acum încolo alarmă aeriană." Pe alte pagini ale ziarelor se comunicau publicului „norme de camuflaj"; a doua zi, vineri 7 iunie, se insista din nou asupra unor diferite dispoziții „în scopul protecției antiaeriene", iar sîmbătă 8 se recomanda: „În primul rînd, disciplină și calm." Îndemnul a fost însușit, pentru că, aparent, romanii nu și-au pierdut calmul. Duminică 9, generalul Quirino Armellini i-a spus tatii care

se dusese să-l vadă la comandamentul suprem din palatul Vidoni:

— Gorresio, îți dai seama? Azi e duminică. Lumea în haine de sărbătoare se plimbă fără grijă, ignorînd complet, neștiind de loc că, peste douăzeci și patru de ore sau puțin mai mult, Roma, fără un adăpost, cu cîteva tunuri antiaeriene și șaizeci sau șaptezeci de avioane de vînătoare ca s-o apere, ar putea fi bombardată.

A doua zi a fost ziua cea mare a discursului ducelui din balconul de la Palazzo Venezia. Mussolini vorbea precis, cu fraze scurte, răspicate, fără gesturi. Nu improviza și pauzele lui oratorice bine gîndite păreau punctuația unui discurs îndelung meditat și învățat pe dinafară. Se avea impresia că face un efort pentru a convinge, lipsindu-i de-acum obișnuita lui siguranță splendidă de conducător, căruia toți îi dau întotdeauna dreptate, și colaboratorii, și masele. Cei mai importanți colaboratori ai săi însă erau împotriva războiului, și de aceea el creștea treptat în violență, parcă pentru a-i speria și a-i șantaja. Din piață a obținut aplauze, mulțimea îi răspundea cu explozii de consens furibund, dar experților climatului de masă li s-a părut că observă că cei care dirijau obișnuitele aclamații la comandă întîmpină dificultăți în atingerea entuziasmului prescris.

Însă calitatea consensului era cea care lăsa de dorit în primul rînd. În ziua aceea rămăsesem la redacție, și spre seară, stînd la una

din ferestrele ei care dădeau spre largo Tritone, am văzut niște băieți întorcîndu-se gălăgioși din piazza Venezia. Erau tineri fasciști, purtînd la gît un batic cu culorile Romei, galben și roșu, avangardiști cu flăcările albe prinse de gulerul cămășii negre, și mici balilla cu cravate albastre. Păreau că toți se întrec între ei în grosolănii, toți gesticulau agitați, cîntînd cît îi țineau plămînii cu bucuria pe care o simt copiii cînd pot să urle cuvinte urîte : „Și dacă Franța nu e o scroafă / Nisa și Savoia / ni le va da înapoi !“ Alții și mai neînfricați înaintau dînd din coate ca participanții unui concurs de cros de pe un stadion : „'cest război de l-om făcea / ne-om hali și Anglia...“ Amenințări și la adresa Iugoslaviei : „Cînd vom ajunge la Split / călușeii i-am priponit / și iugoslavii să vază / că sîntem la noi acasă !“ Războaiele italiene nu începuseră niciodată cu strofe și cîntece care să amenințe cu atîtea jafuri : de la *Tripoli, frumos pămînt al dragostei* pînă la *Fetele din Triest,* și chiar și *Fetișoară neagră, frumoasă abisiniană,* toate conțineau o anumită drăgălășenie, chiar dacă era iluzorie.

Dar golanii pe care îi vedeam de la fereastră ne făceau de rîs, în ceea ce privește ținuta și purtarea, chiar și în comparație cu Hitlerjugend. În seara aceea, a trecut un grup din aceștia pe via del Tritone, fetițe și băieți care mărșăluiau într-o ordine corectă. Poate pentru că erau copii de diplomați, de ziariști, de eminenți camarazi germani care locuiau în orașul nostru, cert e că defilau ordonat. La un moment dat, la intersecția cu via Due Macelli,

fiind înconjurați de tineri fasciști de vîrsta lor, au rezistat disprețuitori la invitația de a fraterniza, de a se alătura corului acestora ; respingeau îmbrățișările, se sustrăgeau efuziunilor exprimate prin bătăi pe umăr, refuzau invitația alor noștri de a merge împreună mai departe braț la braț. Comandantul lor, cu o lovitură de cot rapidă și seacă, l-a înlăturat pe un lungan fascist care se tot agita pe lîngă el.

După ce am închis fereastra, m-am întors la masă. Eram trist și mi s-a părut lugubru chiar și Ansaldo, care ne-a vizitat mai tîrziu. Ne-a povestit că singurul care era convins de frumusețea războiului era imbecilul de Ugo Ojetti, membru al Academiei italiene. Își descărcase sufletul în fața lui : „Fac cu toții pe ei de frică. După atîția ani de cînd se vorbește de pregătirea morală și fizică pentru război, mi-e și scîrbă. Ieri, cînd m-am dus să iau masa, nu reușeam să înghit supa. Trebuie să-ți fie rușine că ești italian, a spus-o și Vittorio, servitorul meu.

— Adevărul, spunea Ansaldo, este că Ojetti e dezamăgit pentru că nimeni nu dă semne de a-și aduce aminte de el. Zice : „La Paris Giraudoux a fost pus șef al serviciului de informații. Morand e la Londra cu o altă însărcinare asemănătoare. La radio vorbesc Valéry, Duhamel, etc. La noi inteligența e considerată un ornament și o piedică de înlăturat în caz de pericol“.

Ansaldo rîdea batjocoritor, vorbind despre Ojetti ; nu renunța la plăcerile sale, oricît erau

de lugubre, dar în seara aceea orele treceau apăsătoare.

Cînd s-a lăsat noaptea, un necunoscut a telefonat la *Il Messaggero* din via Flaminia pentru a ne informa că pe terasa unei mănăstiri de călugărițe engleze fuseseră aprinse focuri de paie : evident pentru a semnaliza dușmanului. A rîs și omul de la centrala noastră telefonică.

— Aveți cam multă fantezie ! a răspuns sceptic.

— Sînteți și voi niște trădători ! i-a strigat omul în receptor, amenințînd că-l va denunța.

— De astăzi, a comentat Ansaldo tot mai posomorît, vom trăi printre șantaje. Aveți grijă să vă feriți de ele.

SCRISORI DIN RĂZBOI

Am plecat la război — La redacție am avut de furcă — Trebuie să recunosc că printre atîta dezolare — Împreună cu mobilizarea CSIR — Dar la *Il Popolo di Roma* — În supărarea mea orgolioasă — Ofițer disponibil pentru însărcinări speciale — La Treviso colonelul comandant — Seara de 25 iulie, duminică

Am plecat curînd la război, dar din fericire nu pe frontul de vest, unde părea rușinos să lupți împotriva unui dușman deja înfrînt. Am fost trimis în schimb la Taranto, baza navală principală a flotei noastre, și, cu misiunea mea de corespondent al ziarului *Il Messaggero*, am fost îmbarcat pe un vechi cuirasat abia ieșit din reparații, cu numele de *Duilio*. Purtam un fel de uniformă nici civilă, nici militară, pantaloni de pînză bleumarin și sahariană albă, epoleți conform regulamentului, beretă de yachtsman. Din cochetărie politică nu pusesem să mi se coasă pe haină distinctivele profesiei mele de ziarist, scuturile cu fasciile în cîmp negru tivit

cu auriu. Purtam doar decorațiile militare din campania din Etiopia.

Primindu-mă la bord, căpitanul de vas care comanda nava *Duilio* m-a măsurat din cap pînă-n picioare. Stăteam în poziția de drepți strict regulamentară și cred că nu i-am făcut o impresie proastă. La marină, șefii fasciști care se prezentau împopoțonați cu acvile romane și fascii erau priviți cu ironie sau neîncredere :

— Micile noastre galoane noi le cîștigăm unul cîte unul într-o lentă carieră, mi-a spus un căpitan de corvetă, un om amabil și orgolios. Era șeful de trageri al navei *Duilio*, adică îi camanda artileria, dirija mișcările țevilor tunurilor cu bătaie lungă pentru a lua linia de ochire și ordona deschiderea focului. Cuirasatul se zguduia din toate încheieturile și cînd exercițiile de tir luau sfîrșit o echipă de marinari vizita întreaga navă pentru a lua notă de stricăciunile din cabine : lavabouri sparte, cușete răsturnate, becuri explodate.

Timp de cîteva zile nu am făcut altceva decît exerciții pentru verificarea tehnică a navei. În apele golfului Taranto defilau în depărtare în fața noastră, trase de remorchere, plute pe care erau fixate mari prelate de culoare galbenă, iar noi trebuia să le nimerim, și în general reușeam s-o facem, deoarece șeful nostru de trageri era foarte bine pregătit profesional, dar cu prețul pe care l-am amintit, al distrugerii inventarului de la bord. Poate că nava noastră era prea luxoasă ; la restructurarea ve-

chiului corp al navei, problema mobilierului și a comodității fusese privită cu o oarecare indulgență. Țin minte că în zilele acelea de început de război venea adesea un pictor pentru a propune schițele tablourilor ce ar fi trebuit să decoreze pereții sălii ofițerilor : scene de bătălii navale din alte vremuri, pictate în maniera lui Achille Beltrame din *Domenica del Corriere* [1]. Eu, fiind considerat un intelectual cunoscător în ale artei, eram invitat să mă pronunț în legătură cu ele, și le elogiam, le elogiam mereu, din principiu, și astfel le eram tuturor simpatic și plăcut.

Mă simțeam foarte bine la bord ; ofițerii erau politicoși și demni, marinari admirabili, domnea o atmosferă plăcută, ca printre oameni cumsecade și serioși, care își făceau treaba cît se poate de bine. Mi s-a întîmplat să asist uneori la chemarea unui tînăr ofițer pilot care trebuia să zboare în recunoaștere pe un mic aparat cu autonomie redusă. Comandantul îi dădea instrucțiuni, îl privea drept în ochi, îi strîngea mîna, și toată lumea se gîndea că nu-l vom mai revedea niciodată. Noi, ziariștii, ne îmbarcam pe rînd pe contratorpiloarele care ieșeau noaptea în căutarea submarinelor engleze, și erau misiuni temute și dorite în același timp, n-aș putea să spun respectiv în ce proporție. Ne era teamă, plecînd, dar speranța de a ne întoarce ne alimenta orgoliul de a fi puși la încercare.

---

1 Revistă săptămînală ilustrată.

Îmi amintesc cînd am ieșit pe *Nembo*, într-o minunată noapte de vară plină de stele. Căpitanul de corvetă ce comanda contratorpilorul mă întîmpinase cu cuvinte aspre și cordiale :

— Dragă domnule ziarist, cabina mea e la dispoziția dumneavoastră, dar dacă pot să vă dau un sfat, e mai bine să stați pe covertă. E mai sigur în cazul în care va trebui să vă aruncați în mare.

M-a pus să mă echipez cu centura de salvare de plută, mi-a spus să-mi desfac șireturile de la pantofi ca să pot să scap de ei cît mai repede și mi-a dat un binoclu ; aș fi putut contribui și eu la depistarea unor siluete suspecte sau eventual a unor lumini dușmane :

— Fumatul e interzis, a încheiat, sau cel puțin fiți atent să acoperiți cu mîna jarul țigării.

S-a dus pe puntea de comandă și eu am rămas întins înspre proră lîngă un subșef semnalizator cu care am stat de vorbă toată noaptea. Era din Val d'Aosta și am rămas uimit cum de a ajuns la marină. Mi-a spus că munții îi cunoștea și era sătul de ei și îi plăcuse să treacă prin proba mării :

— Și ce impresie vă face ?

— *Oh, l'è mac semper agua,* mi-a răspuns în dialectul nostru, nu e altceva decît apă.

Am navigat fără emoții toată noaptea și doar din cînd în cînd mi s-a întîmplat să observ cîte o lumină în depărtare. Îl anunțam pe subșeful din Val d'Aosta, dar el rîdea ; era întotdeauna o stea care răsărea la orizont.

Mai norocos a fost colegul meu Ezio Bacino, corespondent al ziarului *La Gazzetta del Popolo,* care în aceeași noapte, de 1 spre 2 august, ieșit cu contratorpilorul *Ugolino Vivaldi*, asistase la scufundarea submarinului englez *Oswald*, torpilat în timp ce se afla la suprafață pentru a-și reîncărca acumulatoarele. Era un mare submarin oceanic de 2000 de tone, modern, înarmat cu 8 tuburi de lansat torpile de 533. *Vivaldi* îl observase la o distanță de circa 2500 de metri ; o pornise înainte cu toată viteza, reușind să-l lovească înainte de a se scufunda, și pe partea dreaptă îi provocase o spărtură imensă de la turelă înspre pupă. Bacino mi-a povestit a doua zi că totul fusese neașteptat, rapid și zgomotos, de la primul strigăt de alarmă : „Submarin la stînga !", la recomandarea „Atenție la ciocnire !" și la exploziile bombelor de adîncime lansate asupra corpului navei care se scufunda. Pe urmă totul se sfîrșise cu bine. După ce se lăsase liniștea, dinspre mare începuse să se ridice un strigăt cadențat de ajutor, „*Help ! Help ! Help !*" și pe suprafața apei, dacă te uitai cu atenție, se vedeau semnalele de S.O.S. transmise cu sclipirea unor lanterne electrice. Nava *Vivaldi* a coborît barca cu motor pentru salvarea naufragiaților și în trei sferturi de oră au fost pescuiți cincizeci și doi. Din întreg echipajul doar trei lipseau la apel, intendentul și doi mecanici, morți probabil la prima ciocnire.

A doua zi, cînd nava *Vivaldi* s-a întors victorioasă în golful Taranto, tot portul militar a fost cuprins de bucurie, tulburare, atmosferă

de sărbătoare. Marinarii de pe celelalte nave salutau, aclamau. Urlau sirenele, fluierele șuierau, stegulețele pavoazului fluturau pe catarge și parîme. Nava *Vivaldi* trecea cu drapelul ridicat și echipajul aliniat în poziție de drepți pe covertă. Serbarea s-a încheiat cu debarcarea celor cincizeci și doi de naufragiați englezi. Au coborît pe pasarelă unul cîte unul, cu privirea pironită în spatele tovarășului din fața lor. Toți bărboși, îmbrăcați cu ce se găsise, erau greu de deosebit între ei ofițerii de marinari, dar comandantul David Fraser, chiar și în condițiile acestea, continua să se impună. Înalt, solid, cu capul roșu și pătrat, era singurul din grup care privea în jur ; și aproape că privea cu un aer de stăpîn, dar înainte să urce în camionul venit pe chei să-i încarce pe prizonieri și-a ridicat la înălțimea tîmplei mîna deschisă cu degetele lipite și a salutat militărește drapelul navei *Vivaldi*.

Printre puținele mele experiențe de război la marină îmi mai amintesc cîteva navigații de escortare a unor convoaie prin Mediterana sau pentru transferul unei părți a flotei de la Taranto la Napoli, dar mi-au rămas în memorie numai fapte de interes mărunt : observarea unor avioane de lansat torpile, alergarea la posturile de luptă, tirul rapid al artileriei și al mitralierelor, puțină agitație și nimic mai mult. Să surprinzi un dușman pe mare, fără radar cum eram noi, e la fel de improbabil ca găsirea unui ac în carul cu fîn. În seara de 11 noiembrie a avut loc dezastruoasa incursiune engleză

asupra portului Taranto : între orele 21 și 21,30 două valuri succesive de douăsprezece avioane au nimerit din plin cu trei torpile nava *Littorio*, cu una vasul *Cavour* și cu una vasul *Duilio*. *Cavour* s-a scufundat, iar celelalte două au fost scoase din luptă pentru luni de zile. În mod confidențial, Comandamentul superior al marinei noastre a explicat că dușmanul lansase torpile reglate la o adîncime de 10,60 metri, în timp ce plasele de apărare ale navelor noastre coborau doar pînă la 8 metri. Era aproape o acuzație de incorectitudine adresată englezilor.

În seara aceea nu mă aflam la Taranto, ci în permisie, pentru că Nounou murise pe neașteptate la optzeci și șapte de ani și familia noastră se reunise la Mondovì în vechea casă a mătușii Maria. Ne-am dus acolo toate rudele, și regăsindu-ne în urma sicriului lui Nounou (care văzuse în viața ei două războaie din Risorgimento, războiul din Libia, primul război mondial, războiul din Etiopia și cel din Spania) aveam impresia că viața ei luase sfîrșit în momentul cel mai potrivit, în timp ce purtam un nou război (care pentru ea era al șaptelea), luptînd fără nici o speranță.

Astfel s-au terminat și experiențele mele de corespondent la marină. După scurta permisie ce-mi fusese acordată din motive de familie, a urmat debarcarea mea din flotă, deoarece ministerul culturii populare dăduse ordinul să fiu rechemat la redacție : articolele mele navale nu prea plăcuseră, mai ales unul în care

povesteam avatarurile unor naufragiați de pe contratorpilorul nostru *Espero*, rămași patru zile pe o plută în voia valurilor. Făcusem greșeala să citez versurile unui cîntec la modă pe atunci („În mijlocul mării / se află o barcă / ce tot așteaptă / ce tot așteaptă...") și Mussolini se înfuriase. Era mai bine, mi-a explicat Malgeri, ca eu să trec din nou la o muncă anonimă, pentru că deja în Franța dovedisem că nu corespund cerințelor vremii.

La redacție am avut de furcă cu dispozițiile ministeriale transmise zilnic presei. Una se referea la incursiunile aeriene dușmane ce se intensificau și spunea : „Iată că s-a dovedit că n-aveau dreptate puținii imbecili care trăncăneau despre inutilitatea camuflajului, etcetera. Insistați asupra subiectului." În orice caz : „Nici măcar în scopul de a lăuda eroismul personalului nostru de zbor nu e permis să se facă referiri la o presupusă superioritate a materialului aerian inamic." Noi de altfel aveam o excelentă protecție asigurată de niște specialiști anume pregătiți ai MVSN [1], și în legătură cu aceasta se cerea ziarului *Il Messaggero* : „Trimiteți, pe cît posibil, redactorul sportiv la sediul comandamentului artileriei antiaeriene. Ziariștilor le va fi prezentată activitatea sportivă a sus-numitei specialități în anul XVIII și vor fi înmînate fotografii."

1 *Milizia Volontaria per la Sicurezza Nazionale* — organizație militară fascistă, care exista în paralel cu armata regulată.

Dacă cei de la apărarea antiaeriană se puteau dedica sportului, ziarelor le era „interzisă cu desăvîrșire publicarea de necrologuri ale celor căzuți în operațiuni militare." Cu o săptămînă mai tîrziu, mi s-a comunicat : „Se confirmă în mod expres faptul că e interzisă publicarea de anunțuri mortuare ale celor căzuți în război". Pe urmă s-a trecut la o toleranță condiționată : „Pentru eroii căzuți în război nu se va folosi formula apelului fascist «Prezent !», deoarece această formulă este folosită și în cazul celor decedați de moarte naturală." E evident, într-un asemenea context, că a fost reînnoită „interzicerea anunțurilor publicitare ebraice, fie și mortuare". Mai greu de înțeles o altă dispoziție, referitoare tot la mica publicitate : „Începînd din ziua de luni, 20, ale lunii curente, vor fi abolite anunțurile matrimoniale din ziare". Pe urmă ni se ordona : „Nu vă ocupați, nici măcar la faptul divers, de Anul Nou."

Nu ni s-a permis să scriem nici despre o revărsare a Tibrului și în general ministerul prescria : „Trebuie supravegheate anumite știri interne de la faptul divers care, chiar dacă sînt nesemnificative prin ele însele, se pot preta la interpretări arbitrare și totodată aiurite. De exemplu, nu pot fi publicate știri despre cineva care moare subit, sau despre altcineva care adoarme cu vederea normală și se trezește orb, sau altele asemenea, pentru că unii ar putea pune în legătură aceste fapte foarte normale, care s-au întîmplat întotdeauna, cu restricțiile impuse de împrejurări." Și altă

dată, o severă admonestare: „Ziarele au reprodus o știre de la Modena conform căreia o întreagă familie a fost lovită de alienare mintală. Asemenea publicări trebuie evitate."

Nu trebuie însă să credem că ministerul nostru nu se ocupa și de altceva. Am primit ordinul să avem în vedere că „dacă Italia are un inamic ereditar, acesta este Anglia". În ceea ce privește Franța era altceva, și într-un anumit sens era mai rău, dat fiind că într-o zi a trebuit să scriu ce mi s-a dictat: „Un cotidian publică: «Parisul redevine Paris». Un săptămînal vorbește de moștenirea latinității de la Paris la Roma: dar e de sperat ca Parisul să nu redevină de fel Paris, iar Roma, centru de iradiere și nu de primire, nu are nevoie să primească moșteniri, cu atît mai puțin latine și bastarde." Fapt este că trebuia „să fie ignorată Franța; să nu i se dedice în nici un caz articole în pagina a treia și corespondențe. Știrile să fie limitate la minimul indispensabil, publicate mereu pe o singură coloană, cum i se cuvine unui stat de rangul al doilea. Această dispoziție are caracter permanent." Totuși instrucțiunile erau uneori încălcate și de aceea ministerul revenea: „Unele ziare se ocupă prea mult de Franța: interesați-vă cît mai puțin posibil de treburile franceze, limitînd titlurile la o coloană. Știrile nu vor trebui să depășească în nici un caz o jumătate de coloană." Și din nou: „Nu vă ocupați de *zozos* și de alți degenerați din Franța." „Două ziare au fost sechestrate în urma publicării unor corespondențe despre lucruri din Franța (swing și *zozos*, alte forme de degenerare a tineretului, etcetera). Reamintim că publicarea oricăror lucruri despre Franța în presa cotidiană și periodică va duce la sechestru." Și De Gaulle, Giraud și toți ceilalți promotori ai rezistenței franceze erau un subiect interzis: „Nu vă ocupați de aceste și alte personaje mediocre din vechea lume politico-militară franceză".

În pofida dispozițiilor ministeriale asidue în materie de propagandă, la Roma adia un aer de frondă. Într-o zi, Longanesi ne-a spus cu cinism, lui Mario Pannunzio și mie, care ne întîlneam la cafeneaua Esperia pe malul Tibrului, în apropiere de piazza Cavour:

— Să revendicăm dreptul la defetism. În lipsă de ceva mai bun, să ne fie acordat măcar acesta.

Înflorea producția de anecdote. Se spunea că un birjar suspina dezolat: „Va fi lung războiul. Cei care trebuie să-l piardă n-au început încă să piardă, iar cei ce trebuie să-l cîștige n-au început încă să cîștige". La Napoli o „inspectoare" fascistă discuta cu locatarii dintr-un imobil refugiați în pivniță în timpul unui bombardament nocturn: „Dacă Italia nu l-ar fi avut pe duce, unde am fi acum?" „În pat", a răspuns o bătrînă. În tramvai, un alt susținător zelos al fascismului proslăvea în fața taxatorului impetuoasa înaintare a nemților, și acesta a obiectat: „Păi dacă nu înaintează, ce altceva vreți să facă nemții?"

Lui Longanesi îi plăceau foarte mult aceste povestioare. Le aduna sau le inventa el însuși, și la măsuța cafenelei Esperia ni le înșira :

— Azi am un acrostih foarte bun. Pilaștrii care susțin Italia sînt în număr de patru : *fascismo, aeronautica, marina, esercito*[1]. Rezultatul : *fame*[2].

Pe urmă :

— Dacă merge bine e de rău, dacă merge rău e bine. Cum spune în germană Hans Carossa : *Wenn wir siegen, sind wir verloren,* dacă învingem, sîntem pierduți.

Într-o zi a scos din buzunar o circulară intitulată „Tăcere", transmisă de generalul Umberto Mondino, comandantul Corpului VII de armată, către unitățile care executau exerciții de îmbarcare și debarcare în vederea viitoarei cuceriri a Corsicii sau a Maltei, nu mai țin bine minte : „Ordon, spunea printre altele generalul, ca toți militarii (inclusiv subofițerii) să țină un dop în gură (un dop normal de astupat sticle) în timpul exercițiilor. Dopul se va purta legat de veston cu ajutorul unei sfori. Acest sistem care poate părea coercitiv are în schimb drept scop ca nimeni să nu uite necesitatea tăcerii". Longanesi sublinia cu degetul datele circularei (nr. 2000/op Protocol — PM 112) pentru a-i demonstra autenticitatea, și rîdea batjocoritor, fără să se gîndească la faptul că el însuși era autorul unui afiș

1 Fascism, aeronautică, marină, armată (l. italiană).
2 Foame (l. italiană).

lipit la toate colțurile de stradă din Roma, care ordona : „Taci ! dușmanul te ascultă". Generalul Mondino, sărăcuțul, nu făcuse altceva decît să execute ordinul, dar se și născuse un catren zeflemitor :

„Sub un cais încărcat peste măsură
șade Ludovic cu dopul în gură.
Astfel dușmanul nu va afla nimic
de la patriotul nostru Ludovic."

Ludovic era un personaj al teatrului de revistă din anii aceia : împăciuitor, ascultător, prost, nu știa niciodată să spună nu, și Vittorio De Sica enumera toate neroziile sale într-un cuplet al revistei *Za Bum,* spectacol de mare succes. Un anumit public burghez vedea în Ludovic caricatura conformistului și, aplaudîndu-l pe De Sica, nutrea iluzia de a-și manifesta opoziția față de regim. Această manieră de a face politică la teatru și la cinema sau în localurile de noapte fusese deja practicată în perioada non-beligeranței. La Trienala de la Milano se proiecta într-o zi filmul lui Jean Renoir *Iluzia cea mare.* La scena în care prizonierii de război francezi cîntă *Marsilieza* în fața paznicilor lor nemți, mulți spectatori săriseră în picioare, alăturîndu-se corului. Cîțiva fasciști care încercaseră să reacționeze fuseseră copleșiți și cam același lucru s-a întîmplat altă dată la Roma la teatrul Valle, cu ocazia unui turneu al cîntăreței franceze Lucienne Boyer. Acum, în vreme de război, același tip de opoziție continua în localurile de noapte.

Într-unul din acestea, ce se numea „Basilica Ulpia", în apropiere de Forul lui Traian, faimosul cîntăreț ambulant Alfredo Del Pelo cînta în fiecare seară, acompaniindu-se la chitară, o veche compoziție a lui Odoardo Spadaro intitulată *Douăsprezece mame*. Era un fel de lamentație melancolică din anii '20 care relata povestea a douăsprezece tinere femei, fiecare în așteptarea unui copil. Se întîlniseră și se cunoscuseră pe băncile unei grădini publice, unde toate tricotau și coseau, pregătind trusoul copiilor. Apoi se născuseră doisprezece băieței și cele douăsprezece mame îi crescuseră pînă la vîrsta bărbăției, cînd din păcate începuse marele război.

Fiii celor douăsprezece mame au fost toți mobilizați :

> *„Freamătă tare douăsprezece mame,*
> *Doisprezece soldați sînt chemați la arme.*
> *Douăsprezece mame, cu inima vie,*
> *Douăsprezece dragosti, dar dureri o mie.*
> *Douăsprezece cîntece, trec zile după zile,*
> *Douăsprezece așteptări, nu se-ntoarce nimeni."*

Publicul burghez care-l aplauda pe Del Pelo și îi cerea în fiecare seară să repete cîntecul lui Spadaro înțelegea să protesteze astfel împotriva războiului care le omoară mamelor fiii mult iubiți, și poliția s-a alarmat. Del Pelo a fost convocat la comisarul de poliție al cartierului Campitelli și nu a putut nega că versul celor douăsprezece așteptări și al niciunei întoarceri era primit cu manifestări în favoarea păcii. În fața degetului arătător al comisarului îndreptat acuzator spre el, Del Pelo, împăciuitor, a propus să modifice versul pentru a lăsa un pic de speranță : „Să facem așa, din seara asta eu voi cînta : *Douăsprezece așteptări, cîțiva se vor întoarce...*"

Bineînțeles comisarul nu a acceptat și cele *Douăsprezece mame* au fost interzise, la fel ca și *Ludovic*, iar în locul lor se încerca fără succes să se recomande sau să se impună cîntece care în cu totul altă manieră ar fi trebuit să trezească spiritul războinic al italienilor : *Sărbătoarea de la Giarabub* de exemplu (*„Colonele,nu vreau pîine / ci plumb pentru a mea pușcă"*), sau *Gondar* (*„Prezentați arm' ! Soldați ai Legiunii / vă întoarceți... Desculți, strîngînd din dinți / și-nfometați. Cu patul puștii / în pumnul ce nu-și va slăbi strînsoarea..."*) sau *Camaradul Richard*, soldat din Wehrmacht, căruia un ostaș italian îi ura bun venit într-o tranșee aflată sub focul inamic (*„Camarade Richard, cum cîntă / mitraliera din postul acela. / Ține minte, Salvetti Nicola / vico Mezzocannone, cincizeci. / Azi cînd tot pămîntul se scufundă / noi doi sîntem un suflet și un gînd."*)

E inutil să mai spun că asemenea banalități comisionate de partidul fascist sau de ministerul culturii populare nu aveau succes și unii șefi fasciști inteligenți își dădeau seama de aceasta. Într-o zi a venit la mine la *Il Messaggero* Giorgio Vecchietti, redactorul revistei

Primato, și mi-a povestit că Bottai era foarte îngrijorat:

— Spune că prea mulți tineri sînt prinși, arestați, exilați cu domiciliu forțat. Și sînt tineri ieșiți din rîndurile avangardiștilor, ale grupurilor universitare, din centrele de pregătire politică ale partidului. Nimeni nu mai face o analiză atentă a mișcărilor inimii lor, a neliniștilor lor critice.

Mie mi se părea că-l aud din nou pe Mauriac cînd îl cita pe de Vigny despre cum făcea de douăzeci de ori pe zi înconjurul inimii sale. Dar înșiși tinerii cei mai bine intenționați nu erau încurajați în a-și servi patria. În legătură cu aceasta existau două povestiri exemplare puse în circulație de Longanesi. Principesa de Belmonte („splendidă: ochi mari, arcade clasice ale orbitelor, chip de un oval perfect, carnație foarte albă, treizeci și șase de ani, o frumusețe venețiană în fața căreia merită să îngenunchezi") îi spusese mareșalului Caviglia că unul din fiii ei de șaisprezece ani vroia să plece voluntar. Caviglia îi răspunsese:

— Faceți-l pe băiatul dumneavoastră să înțeleagă că nu trebuie forțată mîna destinului. Cînd îi va veni rîndul, îl vom chema sub arme și atunci își va face datoria. Pe de altă parte, dacă s-ar duce acum la luptă, cu cei șaisprezece ani ai lui, n-ar modifica cu siguranță mersul campaniei.

În timp ce apunea astfel mitul retoric al voluntariatului, cei mobilizați erau luați de

proști, dacă erau punctuali și cinstiți. Recrutul Franco Parenti povestea:

— M-am prezentat înainte de ivirea zorilor. Tatăl meu m-a condus la o oră atît de ieșită din comun. „Vei vedea că vor ține seama de conștiinciozitatea ta", îmi spune îmbrățișîndu-mă și lăsîndu-mă la ușa comisariatului militar. Ar fi vrut să intre și el, dar sentinela nu l-a lăsat. Mă prezint unui plutonier pătruns de frig care mă privește îndelung și apoi izbucnește: „Iată-te prezentat devreme să-ți servești patria sub arme. Dacă vei avea curaj, spirit de sacrificiu, disciplină, te vei acoperi de glorie. Dar dacă ai vreo pilă, încearcă să te bagi în vreun birou." A fost și mai rău discursul sergentului care instruia recruții: „N-am nevoie de chiulangii, cine încalcă ordinele e pedepsit, iar dacă încălcarea e gravă poate fi trimis chiar imediat pe front".

Trebuie să recunosc că în mijlocul unei asemenea dezolări psihologice, anunțul neașteptat al războiului declarat de Germania Uniunii Sovietice la 22 iunie 1941 a fost un șoc pentru conformiștii de la Roma. Se părea că fusese în sfîrșit găsit adevăratul dușman de înfrînt, bolșevismul celor fără Dumnezeu, care negau proprietatea particulară. Aproape că e existat o nouă răbufnire de patriotism. Chiar și Pio Perrone a făcut în ziua aceea în redacția ziarului *Il Messaggero* un raționament ireproșabil:

— Dacă axa e axa, funcția sa nu poate fi decît antibolșevică. Rusia este inamicul mondial numărul unu, și pe de altă parte soluția „Lebensraum“-ului german, spațiul vital, se află în Rusia și nu în altă parte. Este o țară care are o suprafață de douăzeci și unu de milioane de kilometri pătrați, cu nouă locuitori pe kilometru pătrat, și este străină de Europa. Are dreptate Spengler și eu cred că ducele va fi mulțumit.

Nu era chiar mulțumit, pentru că Hitler începuse noul război fără să-l anunțe în prealabil. În noaptea de 21 spre 22 iunie, la ora trei, prințul Otto von Bismarck l-a trezit pe Ciano pentru a-i comunica vestea faptului împlinit și Ciano i-a telefonat lui Mussolini care era la băi la mare, la Riccione, în Romagna. Pe urmă îl căutase pe ambasadorul sovietic de la Roma, Boris Stein, pentru a-i declara războiul, dar nu l-a găsit, pentru că încă din zori ambasadorul se dusese la Fregene împreună cu colaboratorii săi, ca să facă o baie în mare și el, ca și Mussolini. Nu s-a întors înainte de douăsprezece și jumătate și s-a dus la palatul Chigi :

— A primit comunicarea mea, i-a spus Ciano lui Ansaldo, cu o indiferență destul de idioată, cum îi este în fire. În două minute și jumătate am fost gata.

Astfel această nouă declarație de război a fost ceva expeditiv, a lipsit discursul lui Mussolini din balconul de la Palazzo Venezia și formal totul s-a mărginit la publicarea în

Gazzetta ufficiale del regno d'Italia a unui scurt comunicat ce cuprindea doar două rînduri tipărite cu caractere aldine. Dar aceasta nu însemna că Mussolini n-a luat nici o inițiativă : l-a însărcinat pe atașatul nostru militar de la Berlin, generalul Efisio Marras, să-i comunice lui Hitler că Italia îi pune la dispoziție un corp expediționar pentru a-l ajuta la cucerirea Rusiei. La 25 iunie s-a dus de la Riccione la Verona pentru a trece în revistă divizia „Pasubio“, care urma să plece. Altă trecere în revistă la 3 iulie a diviziei „Torino“, iar 9 iulie este data constituirii oficiale a CSIR, corpul expediționar italian în Rusia, definit autotransportabil din punct de vedere tehnic. Numele era exact : acest corp de armată era autotransportabil, nu autotransportat, în sensul că infanteriștii noștri fuseseră instruiți să urce în camioane, să coboare din ele și să ocupe loc la bordul lor în mod ordonat. Dar nu însemna că CSIR dispunea de mijloacele necesare pentru transportul trupelor pe care le avea în efectiv.

Hitler fusese refractar la acceptarea ajutorului nostru. I-a scris lui Mussolini că noi ar fi trebuit mai degrabă să ne angajăm mai serios în lupta împotriva englezilor în Africa de nord, să intensificăm luptele aeriene în Mediterana și pe cît posibil pe cele submarine. Ar fi preferat ca participarea noastră la război ul din Rusia să fie simbolică, de tipul celei spaniole, care consta în trimiterea în est a unei „División Azúl“, compusă în întregime

din voluntari. Catolici fiind, și italienii ar fi trebuit să se înroleze voluntari împotriva bolșevicilor fără Dumnezeu. Dar pînă la urmă a cedat; i-a expediat o scrisoare frumoasă lui Mussolini pentru a-i mulțumi pentru ofertă, i-a spus să-și trimită trupele cu trenul pe linia Brenner — Innsbruck — Salzburg — Linz — Viena — Bratislava — Budapesta, pentru a fi descărcate în Ungaria orientală, unde urmau să primească ordine ulterioare din partea comandamentului german.

Împreună cu mobilizarea CSIR a avut loc și cea a unui mănunchi de corespondenți de război. Eu am fost trimis la Viena spre a asista la trecerea unităților noastre prin gara suburbană Schwechat. În așteptarea trenurilor militare, un căpitan german de intendență, foarte conștiincios, m-a invitat să mă pronunț asupra calității deosebite a mesei calde pe care Wermacht-ul se pregătea să o distribuie soldaților italieni aflați în tranzit. Era o supă densă, plină de felii de slănină:

— Foarte energetică, i-am spus, garantîndu-i că va place foarte mult soldaților noștri.

— *Ach so*, a spus mulțumit căpitanul și mi-a cerut să mă pronunț și asupra executării marșului bersaglierilor, pe care o fanfară militară germană îl avea în programul său.

M-a pus să-l ascult și eu i-am spus:

— Perfect.

Cînd au sosit ai noștri, aplaudați și acoperiți de flori de un grup frumos de fete vieneze, emoția generală n-a putut lipsi. Era de față și un general neamț, pe nume Streccius, în aparență simpatic, care ne repeta nouă, ziariștilor, că nu văzuse niciodată soldați mai veseli:

— Frumoși soldați, pentru un război frumos.

Ai noștri aveau într-adevăr o expresie fericită, erau sprinteni și viguroși, și prin ferestruicile trenului militar ieșeau mănunchiuri de brațe ridicate pentru salutul fascist:

— Sînt aripile trenului, a zis Streccius, și deasupra vagoanelor plate vedeam afeturi de tun, guri de foc cu părțile anterioare ridicate spre cer și sentinele salutînd nemișcate; ce sărbătoare frumoasă.

Se credea că expediția în Rusia va fi o mare serbare cîmpenească:

— Nemții, spunea Ansaldo, fac turism cu tancurile.

Pe lîngă justețea cauzei antibolșevice, victoria ar fi fost prin urmare foarte ușoară. Din trenul militar a coborît un locotenent rezervist, fost coleg de curs de-al meu la școala de la Bra, care mi-a spus ușor îngrijorat:

— Mi-e teamă că vom sosi prea tîrziu ca să ne mai acoperim de glorie. O fi un război frumos, cum zice Streccius, dar e un război deja cîștigat.

Adevărul era că în prima zi a luptelor, 22 iunie, nemții pătrunseseră pe teritoriul rusesc pe o distanță de șaizeci de kilometri, în zilele următoare continuaseră să exploateze succesul pe toată întinderea frontului, de la Marea

Barents la Marea Neagră, înaintînd pe trei direcții : dinspre Prusia Orientală spre Leningrad ; de la Minsk spre Smolensk și Moscova ; și în sfîrșit spre Kiev și Rostov, avînd drept obiectiv cucerirea Ucrainei și apoi a Caucazului.

— Am auzit asta la radio, mi-a precizat colegul meu de curs. Tu, care ești ziarist, ia spune-mi : scrieți adevărul sau ba ?

Fără să-i răspund, l-am întrebat la rîndul meu :

— Dar voi, militarii, ce impresie aveți ?

— Colonelul meu e cam pesimist. Spune că războiul din Rusia e un lucru serios. Dar toate războaiele sînt un lucru serios, nu un festin. Însă nu e oare adevărat că nemții au lovit cu putere încă de la început ? și că rușii nu luptă, ci fug ? O fi poate adevărat că în Rusia e frig : și ce dacă ? Treizeci, patruzeci de grade sub zero : dar în Alpi, în primul război mondial, am suportat și temperaturi mai joase. Pe de altă parte, de data aceasta totul se va sfîrși înainte de faimoasa iarnă rusească. A spus-o Hitler, că totul se rezolvă în decurs de opt săptămîni. Nu crezi ? Colonelul meu nu crede, dar seara în timp ce adorm mă gîndesc mereu că nu face decît să ne strice cheful.

Eu nu prea aveam ce să-i spun, deoarece îmi lipsea competența strategică, și pe urmă am rîs de invitația colegului meu de curs de a urca în trenul militar pentru a merge în Rusia cu el :

— Vino și tu, domnule ziarist. Un timp te voi ascunde, și cînd vom ajunge acolo, ce-a fost a fost, și tu vei scrie cîteva articole frumoase despre ceea ce vei vedea.

Nu puteam să-i ascult propunerea, eu aveam alte sarcini, și într-adevăr am fost chemat de ambasadorul nostru din Germania, Dino Alfieri, sosit și el la Schwechat, frivol și foarte elegant în haină albă și cămașă neagră, politicos și binevoitor :

— Veniți cu mine la Berlin, dragă Gorresio. Voi avea eu grijă să vă acreditez pe lîngă comandamentul german, astfel încît să puteți ajunge la Moscova odată cu forțele Axei. Pe directorul dumneavoastră, bunul meu prieten Malgeri, îl informez eu.

Însă două zile după ce am ajuns la Berlin, Malgeri însuși mi-a ordonat telegrafic să mă întorc în Italia. L-am chemat la telefon și mi-a spus :

— Întoarce-te imediat. A fost o greșeală din partea mea să te trimit în Germania. O să-ți explic.

Legătura telefonică era precară și bruiată, dar ordinul de repatriere era peremptoriu. Am plecat cu primul tren, și cînd am cumpărat la pasul Brenner ziarele italiene din 18 iulie, am citit că din ordinul ducelui Malgeri fusese înlocuit la conducerea ziarului *Il Messaggero* de Fausto Buoninsegni, fost redactor șef, fost stenograf șef al ziarului. Trebuia să se fi întîmplat ceva grav, dar nu reușeam să-mi imaginez ce legătură putea să aibă cu

povestea asta rechemarea mea neașteptată. Trenul cu care călătoream era deosebit de lent, ca-n vreme de război, și am avut timp să meditez pe îndelete la problemele mele. Dar ce-i mai rău a urmat la Roma, cînd Malgeri mi-a telefonat ca să mă întrebe :

— La frontieră ți-au retras pașaportul ?

Nu mi-l luaseră, dar problema era gravă. Eram bănuit nu numai de a fi antifascist, ci și spion în serviciul Franței, și Malgeri își pierduse postul de director pentru că îmi luase apărarea. Se zicea că Mussolini ordonase pedepse exemplare. Mica noastră lume a ziariștilor vuia din cauza unor zvonuri pe care nu le-am auzit atunci pe toate, dar le-am aflat mai tîrziu. Printre documentele Morgagni, ce se găsesc acum la Arhivele centrale ale statului, se află într-adevăr o semnalare datată 25 iulie 1941, care precizează : „Se zice că redacția ziarului *Il Messaggero* a devenit de-a dreptul un cuib antifascist (încă de pe vremea lui Perrone). Acel Gorresio pe care Malgeri l-a trimis în Germania, unde nu era bine văzut, ar fi trebuit [să-i relateze] sau i-ar fi relatat lui Goebbels adevărata situație din Italia". Manlio Morgagni, director pe vremea aceea al agenției oficiale Stefani, adunase deci zvonuri ciudate : eu, care fusesem prietenul lui Jean Paul Garnier, aș fi fost trimis de Malgeri în misiune provocatoare pe lîngă Goebbels, ca să-l informez că Italia era împotriva Axei. Astfel ar fi trebuit să-l discreditez pe Mussolini și fascismul. Era o poveste grotescă, dar se potrivea destul de bine cu psihoza spionajului atît de dragă diletanților. Avusese dreptate Ansaldo cînd ne avertizase să învățăm să ne apărăm de șantaje.

Nu știam ce să fac. Acasă nu puteam să vorbesc despre asta, pentru că tata ar fi murit de rușine să afle că fiul lui e bănuit a fi un agent secret internațional, iar la redacția ziarului *Il Messaggero* domnea o atmosferă de spaimă. Cei mai buni prieteni ai mei, Sandro De Feo, Gino De Sanctis, Vincenzo Talarico, Antonio Petrucci, Pio Ambrogetti erau și ei sub anchetă, inculpați cel puțin de antifascism. Șeful biroului de publicitate al ziarului, cavalerul Plinio Turcato, fusese deja arestat și trimis cu domiciliu forțat, iar exemplul său plutea deasupra noastră ca un avertisment. Noul director Buoninsegni afișa o atitudine detașată, iar pentru a nu se compromite, un redactor în vîrstă, Francesco Maratea, nu ne mai saluta. Cînd ne întîlnea pe coridor întorcea capul, și într-o seară i-am spus lui Petrucci :

— Cîtă teamă. Dar să stea liniștit, eu sînt cel care nu vrea să-l salute.

Petrucci a rînjit, iar Maratea a șters-o.

În zilele acelea, Missiroli nu venea la redacție, se îmbolnăvise. Malgeri, închis în casă, elabora un memoriu în apărarea sa, și a rezultat un volum tipărit *in quarto* de 133 de pagini, cu patruzeci de anexe. Era o poveste lungă și amănunțită în care se vorbea mult despre mine și din care reieșea în mod esen-

țial că în redacția ziarului *Il Messaggero* acționa în contul poliției politice secrete, OVRA, un informator pe nume Luigi Mazza vechi fascist dinainte de 1922, fondator la vremea lui al organizației fasciste din Padova. Eu îl cunoșteam foarte bine pentru că locuia în cartierul Mazzini ca și mine și noaptea îl duceam adesea cu mașina mea pînă acasă. Era un sard din Sassari, cu maniere insinuante; în mod evident îmi întinsese o cursă în care căzusem din ingenuitate. În concluzie, ca și cavalerul Plinio Turcato, fusesem și eu denunțat la OVRA de Mazza.

M-a informat despre aceasta Malgeri, pe care m-am dus să-l vizitez în apartamentul său din piazza Priscilla:

— Mazza e un delator vulgar, mi-a spus, dar faptul e grav pentru că e amestecat și Ottavio Dinale, autorul de cursive de la *Il Popolo d' Italia*, care se semnează Farinata. E un vechi prieten al lui Mussolini, fiul său a fost numit prefect datorită meritelor tatălui său, care dirijează rețeaua de informatori de la OVRA introduși în redacțiile tuturor ziarelor. Eu te-am apărat împotriva lui Mazza și a lui Dinale și de aceea mi-am pierdut postul. Știi ce i-am spus lui Pavolini, ministrul culturii populare? I-am spus: ca director responsabil eu sînt acela care răspunde de ceea ce a scris Gorresio în ziarul meu; și Pavolini m-a concediat. Acum tu trebuie să taci și să fii liniștit, să te prefaci că nu știi nimic, chiar și de față cu Mazza. Am eu grijă să repar

lucrurile prin memoriul pe care îl voi trimite ducelui. Ai înțeles?

Înțelesesem foarte bine, dar nu eram convins. Și alți prieteni de-ai mei din redacție își procurau atestate de bună purtare, mergînd să-și pledeze propria cauză pe lîngă Ciano, protectorul artelor și al gîndirii, sau pe lîngă cîte un șef fascist pe care îl cunoșteau, unii se lăudau a fi fost redactori la *Il Tevere* al lui Telesio Interlandi sau la *L'Italia vivente* al lui Nino D'Aroma, alții că ar fi condus la Mogadiscio cotidianul *Somalia fascista*, iar alții chiar de a fi luat parte la incursiunea fascistă în biblioteca lui Croce în toamna lui 1926. Eu nu mă puteam mîndri cu nici un asemenea fapt, dar mai ales îmi repugna să cerșesc iertare sau înțelegere: nu făcusem niciodată pe spionul, atît și nimic mai mult.

Țin minte că într-o seară de septembrie a anului 1941, în casa lui Paolo Monelli, am spus că am de gînd să-mi fac dreptate cu mîna mea. Urma să-l înfrunt pe Luigi Mazza, să-l iau la palme și să-l bat, dacă era necesar. Era de față Orio Vergani, un ziarist celebru de la *Il Corriere della Sera*, sportiv experimentat. M-a strîns de încheieturile mîinilor mele subțiri și le-a aperciat ca un cunoscător:

— Sînt delicate, a spus de parcă ar fi vrut să mă pună în gardă.

Dar a doua zi, pe 27 septembrie, m-am dus la redacție și cînd l-am văzut pe Mazza pe coridor, l-am strigat:

— Chiar tu ești. Trebuie să-ți vorbesc.

Mi-am scos haina, aruncînd-o în brațele unuia din cei prezenți, și apoi i-am tras două palme lui Mazza, care poate că nu au fost prea tari, dar în orice caz au fost suficiente ca să dezlănțuie reacția sa violentă. Mazza striga :

— Te distrug ! Ești un păduche, te distrug, și în jur ceilalți ne strîngeau în brațe, ca să ne împiedice să ne luăm la bătaie cu adevărat.

Mazza era mai în vîrstă decît mine și realmente nu-mi era teamă de el, dar am fost tîrît cu forța într-o cameră și închis acolo.

Auzeam de dincolo de ușă amenințările lui Mazza :

— Te bag la închisoare, te strivesc ca pe un vierme, păduche ce ești, antifascist murdar, și altele asemenea, pînă cînd nu l-au îndepărtat și pe el.

Directorul Buoninsegni a pus să fiu chemat la el :

— Am aflat că s-a întîmplat ceva foarte grav, mi-a spus rece.

Și eu n-am vrut să mă las cu nici un chip :

— Atît de grav încît acum nu mai există decît o soluție : sau pleacă el, sau plec eu din redacția ziarului *Il Messaggero*. Dacă plec de aici, voi găsi de lucru între persoane cinstite.

Eram cam retoric, dar indignarea mea era sinceră. Alternativa pe care o propusesem a fost rezolvată în sensul că am fost concediat eu, iar Mazza a rămas în redacție, dar trebuie să spun că am dobîndit un oarecare respect chiar și în ochii fasciștilor. În ziua în care

am fost convocat la vice-secretarul partidului, contele Alfonso Gaetani, am fost tratat cu mult respect de comisarii însărcinați cu ancheta disciplinară :

— Ați ridicat mîna asupra unui camarad, mi-a spus un consul al miliției tribunalului special fascist, dar recunosc că provocarea fusese gravă. Trebuie să vă excludem din partid, dar nu avem intenția să luăm și alte măsuri împotriva dumneavoastră. Știm pe de altă parte, în urma celor recunoscute chiar de interesată, că îl frecventați pe diplomatul francez Garnier ca să intrați în grațiile prietenei sale, domnișoara R. Nu este așa ?

Nu era așa, dar amabila domnișoară R., o fată din Triest foarte grațioasă, cînd fusese interogată de comisia de anchetă depusese mărturie cu totul în favoarea mea. Galant, consulul tribunalului special o întrebase dacă îi făcusem curte.

— În locul lui Gorresio, eu v-aș fi făcut, a insinuat el.

Domnișoara R. a răspuns că da, cu o promptă cochetărie, pentru a mă scăpa de necazuri și ideea că eu curtasem cu succes prietena unui diplomat francez li s-a părut patriotică anchetatorilor. De aceea am fost achitat aproape fără probleme și povestioara i-a fost relatată lui Ciano, care a rîs de ea, așa mi s-a spus. O cunoscuse și el pe prietena lui Garnier la clubul de golf de la Acquasanta pe via Appia, o găsea grațioasă și amuzat de acest episod a consimțit să mi se dea din nou de lucru, „între

persoane cinstite“, cum preconizasem deja ca o sfidare cînd îmi luasem rămas bun de la Fausto Buoninsegni.

Aproape vizavi de *Il Messaggero*, se afla în via del Tritone un alt cotidian, *Il Popolo di Roma*, care era o adevărată „moșie“ a lui Ciano. Îl conducea un om credincios lui, Guido Baroni, vechi membru al grupului de asalt fascist „Disperatul“ de la Florența, care atestase, în mod fals, participarea tînărului Galeazzo la acțiunile de odinioară. Un coleg care se bucura de autoritate, Enrico Mattei, a garantat pentru calitățile mele profesionale și astfel și datorită lui am revenit din nou într-o redacție. Pentru a mă scăpa de acuzația de spionaj fuseseră deci suficiente două palme și presupunerea că era amestecată în această afacere femeia unui francez.

Dar la *Il Popolo di Roma* am rămas puțin, doar două luni. Mă simțeam bine acolo, printre persoane simpatice, intelectuali de calitate. Veneau Corrado Alvaro, Bruno Barilli care era criticul muzical, Ercole Patti care se ocupa de cinema, Giangaspare Napolitano, Corrado Sofia, Vitaliano Brancati, Alberto Savinio. Adesea rîdeam de directorul nostru, căruia de fapt nu-i lipsea inteligența, era vioi și lipsit de prejudecăți, dar după cum zicea Giorgio Cabella, care îi spunea afectuos Guidino, era „de o maximă incultură“.

Înainte de a obține conducerea ziarului lui Ciano, fusese corespondent la Roma al ziarului *La Stampa*, și directorul de atunci, Alfredo Signoretti, povestea :

— Dat fiind că îi cunoșteam completa ignoranță nu numai în ceea ce privește gramatica și sintaxa, ci și ortografia, îi aruncam întotdeauna la coș toate reportajele. Uneori Ciano mi se plîngea de acest lucru, dar eu mă apăram, invocînd analfabetismul protejatului său și Ciano într-o zi a recunoscut : „Desigur nu e Manzoni“. Dar pe urmă i-a dat, încheia batjocoritor Signoretti, un ziar doar al lui, ca să se poată descurca.

Într-adevăr, Guidino scria mult, un editorial aproape în fiecare zi, dar avea grijă să-l pună pe secretarul de redacție Renzo Trionfera să-l corecteze, zicîndu-i :

— L-am scris în grabă ; vezi dacă lipsește vreo virgulă.

Si Trionfera îl rescria cu răbdare.

Într-o seară de august, Guidino m-a chemat și mi-a ținut un discurs cam confuz. Problema mea personală nu fusese de fel rezolvată definitiv : poate Mazza sau altcineva, în orice caz la OVRA sau în partidul fascist se pare că nu se puteau obișnui cu gîndul de a fi pierdut prima rundă, și un protest ajunsese pînă la Ciano. Cine îl pusese pe el, Baroni, să-l protejeze pe agresorul unui vechi fascist, fondator al organizației din Padova, camarad dinainte de marșul asupra Romei ?

— Gorresio, mi-a spus Guidino, țin să precizez că afacerea cu spionajul nu are nici o legătură, e depășită, nu există. Dar e vorba

de antifascismul tău, nu se discută. Eu pot să-l și înțeleg, sînteți mulți, și sînt chiar mulțumit că te am în redacție. Gîndește-te că chiar în aceste zile m-am opus la angajarea unuia de la *Il Tevere* și de la *La Difesa della razza*. Mi s-a spus că este și informator la OVRA, și eu n-am nevoie de oameni din ăștia. Să și-i țină Interlandi. Dar tu...

Vroia să mă facă să înțeleg că eu îl compromiteam pe el și pe Ciano, și mi-am dat seama că sînt de prisos. Baroni își putea permite să-l respingă pe redactorul rasist, dar cu condiția să scape de un redactor considerat antifascist. Bine informat cum era, mi-a insinuat :

— Știu că tu ai dreptul să nu fii chemat sub arme pentru că ai doi frați mobilizați deja ca ofițeri efectivi și legea te scutește. Dar se poate găsi o soluție. Renunți la privilegiul tău de familie, doar n-oi vrea să-ți garantezi securitatea personală pe spezele fraților tăi, faci o figură frumoasă și în fața tatălui tău și totul e în ordine. Aș putea vorbi cu subsecretarul de stat de la ministerul de război ; Scuero mi-e prieten. El va da ordin să fii mobilizat, nu se va putea spune despre tine că ai plecat voluntar într-un război care nu-ți place, și nimănui nu-i va mai trece prin cap să te trimită undeva cu domiciliu forțat. Pentru că nu ai de ales.

Nu știu dacă era adevărat sau nu, că nu aveam de ales, dar am răspuns cu demnitatea maximă de care am fost în stare :

— Dar tu crezi că eu vreau să mă adăpostesc în spatele fraților mei ?

Umberto fusese deja în Albania și împreună cu Paolo era de cîteva luni în Rusia, deoarece CSIR se transformase în ARMIR (armata italiană în Rusia), iar divizia de vînători de munte din Cuneo făcea parte din ea. Tata se dusese în mai la Cuneo, unde regele, asistînd la defilarea regimentului 2, spusese :

— Cît sînt de impunători, vînătorii aceștia de munte. Poate că nemții sînt mai eleganți, dar desigur nu sînt soldați mai frumoși ca aceștia.

După trecerea în revistă, a urmat o masă la cel mai bun restaurant din oraș, „Tre citroni", la care participase ca reprezentant al regelui, care se întorsese în localitatea de vilegiatură Sant 'Anna di Valdieri, fiul său Umberto, principe de Piemont. La masă, tata ședea alături de el și principele și-a amintit cu amabilitate de vremea cînd îl avusese instructor în curtea școlii militare din via della Lungara la Roma.

— Frumoase vremuri, a spus suspinînd, și pe urmă a adăugat, confidențial : Majestatea Sa se opune cu tărie trimiterii vînătorilor noștri de munte în Rusia.

Mai mult decît o confidență, în situația aceea și tocmai în ziua în care pleca regimentul 2, părea să fie o răutăcioasă prevestire. Tata a fost șocat :

— Această ieșire a principelui a fost cel puțin o gafă, mi-a spus cînd s-a întors la Roma.

Probabil că Umberto de Savoia intenționase prin aceasta să disocieze responsabilitățile coroanei de noua expediție, dar era meschin să bați astfel în retragere. Se știa de altfel că într-un prim moment se preconizase ca principele să fie comandantul ARMIR-ului. Pe urmă însă se ținuse seama de eventualele complicații protocolare ce s-ar fi putut ivi : moștenitorul tronului Italiei pus în subordinea unui general sau mareșal oarecare din Wehrmacht ? Se renunțase la idee, dar acum principele rămas acasă bîrfea la masă cu comesenii.

Eu găseam toate acestea niște intrigi de cea mai joasă speță și acesta a fost unul din motivele pentru care în seara aceea de august i-am spus cu mîndrie lui Baroni că sînt gata să plec la război. El m-a privit, între condescendent și sarcastic :

— Vrei să faci pe eroul, bravo. Îi voi spune mîine lui Scuero să-ți îndeplinească dorința.

Aș fi fost un erou fără voia mea și mi-am luat rămas bun de la Baroni cu cea mai mare trufie de care eram în stare :

— N-am nevoie de urări, ce-o să fie o să fie.

Guidino mi-a întins mîna, spunînd :

— Să slujești cu onoare.

Dar eu am ridicat brațul pentru salutul fascist :

— Ai grijă că tocmai în seara asta a sosit ordinul ministerului de a nu reproduce fotografia LUCE, în care se vede generalul Messe care îi strînge mîna în Rusia unui caporal din divizia „Pasubio“, după ce l-a decorat. Ministerul reamintește că nu trebuie publicate fotografii ale unor persoane care își strîng mîna.

Am rămas înțepenit în poziția de drepți. Baroni avea o fire zeflemitoare și, apropiindu-se, mi-a spus :

— Nu face pe prostul.

Era mulțumit de a-și fi rezolvat problema din redacție și m-a bătut cu mîna pe umăr pentru a mă liniști :

— N-o s-o duci rău. Vei avea leafa ta de ofițer, iar *Il Popolo di Roma*, care e o întreprindere mobilizată civil, va continua să ți-o dea pe cea de redactor.

În supărarea mea orgolioasă, aș fi preferat să merg în Rusia, unde poate că i-aș fi întîlnit pe Umberto și Paolo ; ar fi fost frumos. Am fost însă trimis în Balcania, cum i se spunea pe atunci Iugoslaviei dezmembrate ; Slovenia fusese anexată Italiei ; Croația lăsată pe mîna ustașilor lui Ante Pavelić ; iar alte teritorii fără conducere civilă erau ocupate de noi și de nemți, dar bătute de bandele de cetnici legitimiști ai colonelului sîrb Draža Mihailović și, în concurență, de partizanii lui Tito. Din punct de vedere militar și politic, Balcania aceasta era o tragică înșelătorie.

Pe 18 august m-am prezentat la șeful de stat major al armatei a 2-a, generalul Giacomo Zanussi. Comandamentul său se afla la Susak, numit și Porto Baross, o suburbie a orașului

Fiume, dincolo de canalul Fiumara. Era un general tînăr care m-a întîmpinat cu cordialitate, pentru că fusese elevul tatii, dar nu avea prea mult timp să se ocupe de mine. Telefonul său suna încontinuu, chemat de garnizoanele din Balcania, sau de la Roma. El asculta, răspundea, spunea „trec pe recepție“ și conversația continua ca o litanie punctată cu „trec pe recepție“ pînă la finalul „am recepționat și închid“, cînd în sfîrșit generalul punea receptorul în furcă. Dar telefonul suna din nou :

— Vezi, războiul se face și la telefon, mi-a spus, parcă cerîndu-și scuze, și pe urmă m-a întrebat grăbit : Unde ai vrea să mergi ? Pentru un ofițer ca tine, cu inteligența ta, aș dori să găsesc un post potrivit, dar nu știu care.

I-am spus că în curînd voi fi promovat căpitan : nu avea vreo baterie de campanie să-mi încredințeze ? Mi-ar fi plăcut să urc din nou pe cal, să umblu prin pădurile Sloveniei sau în Dalmația, eventual în Bosnia.

— Avem niște unități la Knin, a reflectat Zanussi, dar poate că nu e un loc recomandabil. Din cauza condițiilor sanitare, a precizat.

Oricum la Knin nu era, după cum a rezultat dintr-o convorbire telefonică, nici o baterie disponibilă :

— Ascultă, a spus generalul, te ținem la dispoziție pentru însărcinări speciale. Te vom trimite ici și colo, în funcție de necesități și ocazii. Îți convine ?

Era o soluție ambiguă, dar nu aveam de ales, și pe de altă parte, între nenumăratele „trec

pe recepție“ și „am recepționat și închid“ care fragmentau conversația noastră, era greu să ne înțelegem și mie nu-mi rămînea altceva de făcut decît să iau notă de faptul că și în zona unde se purta războiul cu adevărat continuam să fiu de prisos, ca și la Roma :

— Vom vedea mai tîrziu, a încheiat Zanussi, salutîndu-mă cu o evidentă ușurare.

Poate că mă luase drept unul din șmecherii aceia care cereau să fie chemați sub arme pentru a obține ușor merite politice sau decorații militare, și pe care militarii de profesie îi priveau cu neîncredere, pe bună dreptate. Eram ziarist, puteam fi un informator, cine știe ce rapoarte fusesem însărcinat să trimit la Roma, cine știe cui. Totul e posibil în vreme de război, dar eu care plecasem militar tocmai ca să scap de intrigile de la Roma mă simțeam umilit la ideea că nu reușeam să scap definitiv de toate poveștile acelea.

Peste două zile un camion m-a dus la Petrinja în valea rîului Kupa, la cîteva zeci de kilometri la sud de Zagreb, unde se afla un regiment de-al nostru, comandat de un colonel pașnic, moale, cu părul vopsit, și un aer de director de școală. Mi s-a părut un om viclean, și de la început mi-a spus, ca unul care nu vrea să aibă probleme :

— Știți că noi sîntem îndrăgiți aici ? Eu pot umbla dezarmat peste tot, și ziua și noaptea, și toți mă salută. Șefii locali colaborează cu noi, seara dăm un mic concert în piață cu fanfara garnizoanei, care, trebuie s-o spun, e

foarte bună, pînă la ora stingerii. Dar nu există interdicție de circulație noaptea. Închipuiți-vă că bătrînii din sat mai vorbesc încă în dialect venețian : *Sior capitano, sior tenente, la ne diga. Co' se savarà se gavimo da esser italiani o croati ?* [1]

Colonelul rîdea și pe urmă trecea la considerațiile lui personale asupra situației. Recunoștea că se simte bine într-o zonă ca aceea, relativ liniștită.

— Aici sînt puțini partizani, datorită activității detașamentelor de ustași. Preoții și călugării ne ajută, aceasta e o regiune foarte catolică, și i-am înarmat și pe ei. E necesar, pentru că rebelii sînt niște bandiți, tîlhari la drumul mare, care te străpung cu pumnalul pe la spate. Aș vrea să-i am în fața mea la cîmp deschis ; le-aș arăta eu lor.

În așteptarea acestei confruntări puțin probabile, colonelul ne punea în gardă împotriva femeilor din sat :

— Fiți atenți, voi care sînteți tineri, nu există fată care să nu fie alături de rebeli. Voi credeți că ați cucerit-o, dar în momentul culminant al dragostei vă așteaptă cuțitul sau lațul călăului.

Și colonelul mormăia „ghrr“, făcînd gestul de a tăia cu mîna o beregată. Castitate, castitate ne recomanda, și în compensație să ne bucurăm de situația noastră economică. Indemnizația de război ne făcea aproape bogați :

1 Domnule căpitan, domnule locotenent, spuneți-ne. Ce importanță are dacă sîntem italieni sau croați ?

— Eu spun întotdeauna : atenție, pentru că ne obișnuim să trăim pe picior mare, dar o dată cu pacea, cînd ne vom întoarce în Italia, va trebui din nou să strîngem cureaua pentru a ne întreține familia.

În Balcania, armata italiană putea fi considerată bogată. Dacă noi, ofițerii, aveam indemnizații relativ mari, soldații noștri aveau parte de prăzi. Mă împrietenisem cu aghiotantul major al unui batalion, locotenentul Enzo De Bernart, ziarist ca și mine, care printre altele se ocupa și de cenzurarea corespondenței soldaților. Îi trecuseră prin mînă scrisori îngrozitoare pe care trebuise să le oprească și m-a lăsat să le copiez. În una din ele, infanteristul Tamburini Lorenzo îi comunica soției sale Antonia la Tuscania, în Lazio : „Dragă Tota, acum îți voi povesti din nou dezastrele pe care le facem pentru că plecasem să mergem să dăm foc la două sate de rebeli, și nu-ți spun ce măcel am făcut, și eu încărcat ca un catîr și duceam două costume bărbătești de schi și o pereche de pantaloni zuavi trei cearceafuri o pereche de jambiere o geantă nouă de școlar o pereche de pantofi femeiești care îți vin și ție bine, pe urmă două perechi de galoși femeiești înalți o pereche de pantofi femeiești joși două fețe de masă douăsprezece baticuri de mătase pentru cap, și acum am vîndut cîte ceva, pentru că nu puteam să le mai car că era foarte greu...“

Oricum, vînzarea nu se soldase cu rezultatele așteptate și nu fusese mulțumit nici ca-

poralul Cherubini Giuseppe, care îi povestea logodnicei, care locuia la Capranica (Viterbo) : „Noi neamdus și maintîi am jefuit toate casele și apoi imediat înflăcări, unde erau atîtea feluri de lucruri haine cearceafuri mașini de cusut însfîrșit totul înflăcări, dar unii auputut să ia repede lucruri, dar eu nu puteam să iau atîtea și așa luat puținul pe care amputut săl iau și neam întors în același loc și grenadieri nileau cumpărat dar eu nu am vrut săle vînz pentrucă mă gîndeam că dacă leduc acasă era mai bine." Mai mulțumit era soldatul Fioravanti Luigi, care își informa fratele, la Palombara Sabina : „Eu, dragă frate, amluat un deșteptător așa de drăguț are o încărcare de 8 zile și pe urmă 2 cutii de cafea." Luase și două șunci, „dar numai ce le-am luat ne-am pus toți prietenii să le mîncăm."

— Închipuiește-ți, mi-a spus De Bernart melancolic, aici dăm foc la sate întregi și cu un chibrit transformăm în cenușă milioane. Eu însumi am văzut cum erau uciși niște boi doar pentru a li se lua mușchii, restul era abandonat în bătaia soarelui.

Mie îmi reveneau în minte cele spuse de bunica în legătură cu carnea pe care Nuccio Chiappello, țăranul arendaș de pe pămîntul nostru de la Spinetta, de lîngă Cuneo, se învățase s-o mănînce în tranșee în timpul primului război mondial. Acum, mai era în plus și comparația cu mizeria partizanilor care în războiul acela al săracilor ne vedeau ca pe

niște mari domni, pe noi, care aveam una dintre cele mai prost echipate armate din Europa.

Într-o zi i-am vorbit despre asta colonelului, încercînd să iau lucrurile în glumă pentru a-i cîștiga încrederea de om obișnuit.

— Vă spun tot, am niște hîrtii care vorbesc, mi-a răspuns vesel.

Avea cîteva rapoarte ale unor comandanți de partizani căzuți în mîinile noastre în cursul unor operațiuni anti-gherilă :

— Asta e bun. L-a scris faimosul comandant Ribar, după ce vînătorii noștri de munte au părăsit Foča în Herțegovina, cam la 60 de kilometri la sud de Sarajevo. Citiți, domnuule locotenent, ba mai mult, pot să vă dau o copie numai pentru dumneavoastră, pentru că sînteți nou prin părțile noastre.

Acest Ribar scrisese într-un caiet care îi fusese găsit mai tîrziu în raniță : „Nu reușesc să-mi revin din uimire. La Foča am văzut dormitoare pentru cel puțin 500 de oameni, și toate foarte curate, spoite cu var, cu fotografii de-ale lui Mussolini și ale regelui Italiei. Au și bucătării bine dotate și 6 dușuri."

— Partizanii doar visează la așa ceva, a comentat colonelul cu dispreț, dar priviți aici.

Era rapotrul unui alt comandant și mai faimos, Dedjer. Datat de la Nedajno, în Muntenegru, spunea : „Avem aici 170 de prizonieri italieni și comandamentul lor, care e la Niksić, e în stare să ne trimită în fiecare zi 170 de rații de pîine, macaroane, roșii și sare !" Era incredibil pentru niște combatanți mai săraci

ca noi, şi aşa se explica ceea ce comandamentele italiene din Balcania numeau aviditatea feroce a duşmanilor noştri : pentru ei, să pună mîna şi pe un singur soldat din armata italiană constituia ocazia de a îmbrăca decent şi a înarma bine unul sau mai mulţi partizani. Capturat într-o ambuscadă şi avînd apoi norocul să fugă, un caporal din batalionul III al regimentului 260 de infanterie povestise următoarele, care fuseseră înregistrate în scris la unitate : „Mi-au ordonat să-mi scot bocancii, pe care i-a încălţat unul dintre ei, dîndu-mi în schimb opincile lui. Un altul dintre noi a trebuit să-şi dea vestonul şi a rămas astfel în cămaşă. I-au dat să îmbrace o scurtă ţărănească. Un altul a fost pus să-şi scoată pantalonii şi un partizan i-a îmbrăcat, dîndu-i în schimb pe ai lui. Depindea de starea de uzură a îmbrăcăminţii fiecăruia dintre noi. Ferice de cei care le aveau mai tocite şi purtau nişte încălţări mai proaste. Dar cine avea echipamentul în ordine sau aproape nou risca să rămînă în chiloţi.“

Opincile erau nişte încălţări de pînză cu talpa din cînepă împletită şi în comparaţie cu ele erau mai buni chiar şi bocancii noştri din piele sintetică, după cum erau apreciate şi uniformele noastre, deşi nu conţineau decît şaisprezece la sută lînă, restul fiind făcut din rayon şi alte „regenerate nu din lînă“. Cît despre cămăşi, datorită autarhiei la care fusese redusă industria textilă naţională, erau făcute pe sfert din bumbac, iar restul din grozamă

şi alte ierburi. Faţă de partizani însă eram mult mai bine aprovizionaţi, pentru că ei nu aveau servicii de aprovizionare şi de intendenţă în adevăratul sens al cuvîntului, nu aveau depozite şi fabrici. Dispuneau doar de o mică industrie artizanală, încredinţată în general femeilor, care furniza şosete de lînă, albituri pentru spitale, bandaje de pînză pentru răniţi, şi prin urmare erau constrînşi să conteze în primul rînd pe prada luată de la duşman. În războiul acela între săraci căutam, cu alte cuvinte, să ne furăm unii pe alţii.

Era un lucru de ruşine, dar putea să ne fie şi teamă, deoarece, contrar afirmaţiilor colonelului nostru („aici sîntem îndrăgiţi“), privirile oamenilor şi mai ales ale femeilor aveau străfulgerări de ură. În ochii lor nu eram învingătorii, ci nişte profitori timizi de pe urma puterii nemţilor. Ţin minte că seara se auzeau la masă nişte povestiri îngrozitoare. Un căpitan care venea din regimentul 51 de vînători de munte (şi care urma să moară peste puţin timp într-o ambuscadă) a povestit un episod întîmplat în sudul Herţegovinei, la graniţa cu Muntenegrul. În triunghiul blestemat dintre Hum, Trebinje şi Bileča, o fată pe nume Dragica stăpînise îndelung prin teroare. Imposibil de prins, îmbrăcată în verde, galopa pe un cal alb şi stînd în şa trăgea mai bine decît un bărbat culcat la tir. A fost nevoie de multă vreme ca să fie capturată, au trecut luni de nelinişte înainte ca Dragica să fie prinsă :

— Eu am văzut-o cu ochii mei, spunea căpitanul din regimentul 51, la Trebinje, între carabinieri, cînd trecea mîndră și frumoasă, îndreptîndu-se spre piața unde urma să fie împușcată.

Poate nu era nimic adevărat, poate că acel căpitan se lăsase sugestionat de basmele despre celebrele corsărițe din alte vremuri îndepărtate, dar fapt este că la cantina noastră ideea că în Balcania trebuie să ne păzim nu numai de bărbați ci și de femei nu ne lăsa de loc liniștiți. Un maior de grenadieri care comandase o garnizoană într-un mic sat din Slovenia, devenită de-acum provincie italiană, ne-a povestit o altă întîmplare. Dădea amănunte din belșug pentru că era un mare vorbăreț, deosebit de volubil și cu tendința de a se lăuda și a se arăta mulțumit de sine însuși, dar îl urmăream cu atenție :

— Eu observasem de cîteva zile că la o anumită oră a după-amiezii două fete elegante și drăguțe traversau piața satului, împingînd două cărucioare de copii, din acelea de modă veche, cu acoperișul ridicat, perdelușele trase și păturile bine întinse, de parcă cei doi copilași ar dormi duși după plimbare. Dar nu sînt prost și într-o zi m-am apropiat fără să fac gălăgie ca să privesc copiii, și ce-am descoperit în cărucioare ? O uniformă a armatei sîrbești, un pachet mare de medicamente, două pistoale și două puști.

— Și cele două femei ?

— Cu aerul cel mai firesc din lume, vroiau să mă facă să cred că primiseră armele și toate celelalte de la un necunoscut.

Bineînțeles, fuseseră împușcate :

— Se numeau Ivanka Kramar și Giustina Glinsek, și pe urmă am mai prins o complice de-a lor, Maria Flajs.

— Ascultați asta, interveni un locotenent de carabinieri. La Krapina, nu departe de Zagreb, a trebuit să arestez o învățătoare care acționa pentru „Ajutorul roșu", după cum dovedeau actele pe care le-am găsit asupra ei. Și pe urmă o fată care pretindea că a fost furată de iubitul ei și părăsită în pădure. Dar ce cred ăștia, că sîntem proști ?

Au fost împușcate și ele, învățătoarea și fata. Comandantul unității auto a diviziei, care era oaspetele nostru în trecere, ne recomanda să nu avem încredere nici în copii.

— Un mucos pricăjit, zdrențăros, mort de foame se prezintă să ne cerșească puțină mîncare, și a doua zi coloana noastră de mașini e atacată pe drumul spre Karlovac. Mă întreb de unde au aflat rebelii ziua, ora și locul plecării ? În momentul ambuscadei mucosul nu mai era. Dispăruse. Am pus să fie percheziționate casele, dar am întrebat degeaba : „Arme ?" „Arme, aici ? Nu, domnule, nici un fel de arme, niciodată arme. *Nema ništa.*" [1] Dar sub o podea ce-am găsit ? Zece grenade și o găleată cu muniții pentru puști mitraliere. In-

1 Nu este nimic (l. sîrbocroată).

teroghez, dar nimeni nu știe nimic, dimpotrivă, mă roagă, mă imploră într-o limbă pe care n-o cunosc. Dar de ce ? Ce vor ? Să le facem să plîngă pe femeile noastre, pe copiii noștri ?

Întorcîndu-ne în seara aceea la baraca noastră, De Bernart mi-a spus :

— Sîntem niște călăi.

Dar a doua zi ne-am dus la Kocevje, unde comandantul celui de-al XI-lea corp de armată, generalul Robotti, ținea un raport :

— În nici un caz nu trebuie să ezităm, socotind că facem exces de cruzime. Dacă trebuie, facem și pe călăii. Cine nu se simte în stare, poate să plece. Nu uitați că la vremea lor soldații noștri și-au luat mîncarea de la gură pentru a-i ajuta pe acești oameni, care s-au arătat a fi nedemni de generozitatea noastră, luînd-o drept slăbiciune. Știu foarte bine că toți am vrea să luptăm într-un război adevărat, dar în nici un caz munca noastră grea nu trebuie calificată într-un mod inoportun.

Trebuia să purtăm războiul cu mai mult *ginger,* spunea Robotti în piemonteză, adică cu brio, cu o vivacitate susținută pînă la limitele urii.

Dușmanul trebuia urît, conform ordinului dat de Mussolini într-un moment al său dispus spre filozofie : „Nu se poartă război fără a urî dușmanul de dimineața pînă seara, la toate orele din zi și din noapte, fără a propaga această ură și fără a face din ea esența intimă

a fiecăruia în sine." Era conceptul care inspira dispozițiile continue ale ministerului culturii populare date ziarelor, și chiar și în Balcania asupra garnizoanelor ploua cu circulare analoge din partea comandamentelor superioare. Să se termine odată cu răsfățul patetic de a-l face pe soldatul nostru să figureze ca de obicei ca „bunul italian". Trebuia să fim nemiloși și implacabili în mod metodic : trebuiau confiscate alimentele, furajele, animalele, supravegheată vînzarea medicamentelor, a tifonului și bandajelor pentru a le împiedica să ajungă pe mîna rebelilor. Să se rechiziționeze toată încălțămintea pentru adulți, toate pieile, să se interzică transportul lor și să se confiște încălțămintea aflată în posesia localnicilor, lăsîndu-le doar cîte o pereche fiecăruia. Prada de război urma să nu mai constituie satisfacerea unei lăcomii individuale ; era ridicată la nivel de strategie. După ce urma să privăm populația de resursele ei, rebelii care ar fi venit să confiște ultimele firimituri rămase ar fi devenit extrem de nepopulari. Era concluzia politică a unei circulare a generalului Roatta, pe care Robotti ne-a citit-o la Kocevje.

Ofițer disponibil pentru însărcinări speciale, am petrecut cîteva săptămîni făcînd pe curierul statului major al armatei, întîi la Petrinja, în valea rîului Kupa, pe urmă pentru cîteva zile la Ljubljana, oraș întunecat, pe urmă la Zara și de la Zara [1] la Spalato [1], și de la

---

1 Astăzi Zadar și Split în Iugoslavia.

Spalato la Knin, într-o garnizoană pe care mi-o amintesc plină de ploșnițe. Și acolo, în sălile ofițerilor de la comandamentele de companie, ajunseseră fișiuțele de hîrtie velină pe care era dactilografiat ordinul peremptoriu : *Trebuie urît dușmanul josnic.* Dar cum să explici asta soldaților noștri, cum să le explici că dușmanul e josnic ? Era un dușman demn de respect pentru curajul de care continua să dea dovadă, chiar și în imensa lui sărăcie.

Prin comparație, noi ne făcusem de rîs încă din ziua în care începuseră operațiunile în Balcania, în primăvara lui 1941. În primul rînd ne retrăsesem de la Zara (cum prevăzuse tata la vremea lui) și de la Fiume. Fusese o mișcare strategică, dar putea să ducă la un dezastru, pentru că, ieșind din Fiume, două corpuri de armată de-ale noastre, al V-lea și al VI-lea, au rămas blocate în coridorul îngust de la Castua împreună cu coloane interminabile de civili care fugeau ca sub amenințarea unui asediu. Asediată era Iugoslavia, înconjurată de ostilitatea neașteptată a italienilor, nemților, ungurilor, românilor, bulgarilor, albanezilor ; dar de fugit fugeam noi. Noroc că nu existau încă formațiuni de partizani : „Ar fi fost suficiente două mici bande“, a spus Tito mai tîrziu, „și cu două lovituri la Fiume și la Zara ne-am fi procurat tot materialul care ne trebuia pentru război“.

Într-adevăr, și la Zara panica ne dăduse peste cap : „La 31 martie au început dureroasele plecări, și mai chinuitoare din cauza traversării unei mări dușmane, despre care se știa deja că e periculoasă, și prin urmare navigația era expusă tuturor pericolelor ce puteau deriva din starea de război. Exodul era și mai dificil din cauza condițiilor atmosferice : vînt tare, ploaie torențială, mare agitată. Nave mijlocii și mari se apropiau pe rînd de țărmurile Zarei ; de dimineața pînă seara, șiruri lungi de femei, bătrîni și copii se îndreptau spre punctele de îmbarcare, luînd cu ei ce puteau. Dis de dimineață, imediat după ivirea zorilor palide și reci, porneau navele cu dureroasa lor încărcătură, însoțite de neliniștea celor rămași...“

Această poveste a evacuării orașului a fost publicată de *Il Giornale di Dalmazia* cînd am trecut eu prin Zara. Revela o teamă disproporționată față de pericolele reale și mai ales în contrast cu vocația eroică exprimată de titlul acestei cronici mizere : „Istoricele zile ale asediului Zarei : toți Leii Orașului Sfînt, de la Porta Marinara la Porta Terraferma, de la Bastionul Citadelei pînă la Bastionul Grimani, toți, ca printr-o înțelegere tacită, își închiseseră Evanghelia, pentru a o redeschide în ziua radioasă a Reînvierii“. Alberto Giovannini, pe atunci director al cotidianului din Zara, mi-a spus că cel care a vrut titlul acesta pompos fusese guvernatorul Dalmației, Giuseppe Bastianini, un șef fascist insensibil la grotesc.

Între timp se terminase și șederea mea în Balcania, pentru că fusesem promovat căpitan și destinat să comand o baterie antiaeriană la

Treviso. Am petrecut la Zara încă o săptămînă în așteptarea unui vapor spre Ancona și Giovannini mi-a sugerat să-i fac o vizită de rămas bun guvernatorului. Bastianini își avea sediul în palatul comandamentului militar pe care mi-l aminteam de pe vremea lui Pizzarello. Ținea pe masă bine așezat la vedere un exemplar din *Il Giornale di Dalmazia* cu titlul triumfal cu Leii din Orașul Sfînt ; mi s-a părut că din cînd în cînd îl mîngîia cu privirea :

— Ei da, spunea, am trecut prin momente grele și vom mai trece. Dar ultimul cuvînt va fi al nostru. De acord ?

Iar pe urmă :

— Noroc, la revedere.

La Treviso, colonelul comandant al celei de-a 14-a grupări unde se constituiau noi baterii antiaeriene de trimis în Rusia era un pugliez, destul de în vîrstă, cu o fire afectuoasă.

— Sînt foarte îndurerat, mi-a spus, cînd îi văd pe artileriștii ăștia, ai mei, plecînd după perioada de instrucție. Îi consider ca pe fiii mei și aș vrea să-i am mereu alături de mine. Dar pleacă cu bateria lor, zi după zi, una cîte una. Războiul este întotdeauna o despărțire. Dar cît timp veți sta aici vă veți simți ca într-o familie. Trebuie să avem grijă în primul rînd de moralul trupei. Sînteți liber.

Cei mobilizați la gruparea a 14-a erau cu toții soldați în vîrstă și în majoritate clasificați în categoria celor „mai puțin apți" pentru truda războiului, fie din cauza vîrstei, fie a

rănilor primite pe cîmpurile de luptă din Africa de nord. Eliberați din spitalele militare, trebuiau luați din nou de buni, pentru că recrutarea dăduse de capătul ultimelor rezerve, iar antiaeriana era considerată o specialitate de relativă odihnă. Astfel aveam în baterie șchiopi, semi-infirmi, sau din cei cu tuse cronică. Noi trebuia să fim folosiți pentru protejarea convoaielor feroviare care transportau trupe încoace și încolo pe frontul de la Don. Urma să fim plasați pe niște vagoane platformă și cu mitralierele noastre de calibrul 20 să ne opunem bombardamentelor aviației dușmane. Un caporal major de-al meu din Romagna, cu numele de familie Pancaldi și prenumele *Avanti !*, pentru că tatăl său fusese un socialist mîndru, discipol și admirator al lui Mussolini în prima sa perioadă, mi-a spus într-o zi cu malițiozitate :

— Noi, cei mai puțin apți, vom fi cei care vom lupta, pentru că ceilalți vor putea să se arunce jos din tren și să se ascundă prin șanțuri.

Pe urmă însă am avut o altă soartă, pentru că instruirea bateriei mele a mai durat pînă la sfîrșitul anului 1942. Munițiile pentru mitralierele de 20 nu soseau niciodată, și cînd au sosit mai lipseau niște piese necesare pentru fixarea obiectivului. Petreceam timpul dedicîndu-ne unor exerciții în formație închisă, punîndu-i pe șchiopii noștri să mărșăluiască pe terenurile taberei de la marginea orașului unde eram încartiruiți în barăci, dar mai ales avînd

grijă de ceea ce colonelul tată recomanda ca școală morală. El însuși într-o zi a ținut să le citească artileriștilor, așezați în careu în poziție de drepți în curtea cea mare, discursul pe care la 2 decembrie Mussolini îl rostise la Montecitorio, și în care declara că ar fi vrut ca în muzee să fie mai puține tablouri și statui și mai multe „drapele smulse dușmanului". Mi s-a părut că soldații nu prea se arătau interesați de această alternativă, dar tăceau cuminți, nici măcar nu bombăneau. Considerau că în fond fiecare zi petrecută la Treviso era o zi de viață cîștigată în plus.

La începutul lui ianuarie 1943 am primit o carte poștală scutită de taxe pe care fratele meu Umberto mi-o trimisese de Crăciun din Rusia. Avea ștampila poștei militare nr. 203 și sub ștampila „Gradul, Numele și Prenumele expeditorului" scria : Căpitan Umberto Gorresio, comp. 18 vînători de munte, bat. Dronero, reg. 2 vînători de munte. Textul era scurt : „Dragă Vittorio, Misì mi-a trimis adresa ta și mă bucur că-ți pot trimite urările mele pentru noul an. Paolo mi-a telefonat chiar acum că mîine va veni să mă felicite. Foarte corect micuțul, nu-i așa ? Aici lucrurile merg bine. Temperatura e aproape primăvăratecă, rațiile foarte bune, rușii niște prostuți amabili care fac o gălăgie infernală, dar fără prea mari rezultate. Am avut parte și de faimoasa Katiușă, dar în linii mari ne-a dezamăgit. Desigur nu e la înălțimea faimei sale. Dacă vii pe

aici, dă-mi de știre. O îmbrățișare cordială, Umberto."

Am transcris cartea poștală nu numai pentru că a fost ultimul semn de viață trimis de el familiei (Misì era soția lui, iar micuțul Paolo „foarte corect" era fratele nostru mai mic, comandant al plutonului de arme de însoțire al companiei a 19-a de vînători de munte), ci și pentru că arată că încă la Crăciun cei din batalionul nostru Dronero continuau să mai fie senini. Temperatură aproape primăvăratecă, rațiile foarte bune și abundente, rușii niște prostuți amabili și faimoasele tunuri Katiușa în fond destul de inofensive. E ca și cum am spune că unitățile de pe front nu aveau nici cea mai vagă idee despre ofensiva rusă ce se pregătea și care le-a luat prin surprindere peste foarte puțin timp.

Ceva mai mult trebuia să știe despre ea la Roma comandamentul nostru suprem. Programase retragerea întregii ARMIR și în condițiile date nu era cazul să mai fie trimise alte trupe din Italia. Destinată inițial frontului rus, bateria mea, care avea numărul de ordine 1057, a fost prin urmare trimisă la Genova pentru apărarea portului pe care anglo-americanii îl bombardau cu o frecvență crescîndă. Colonelul de la gruparea a 14-a avea gusturi de poet, era și iubitor de muzică, și la plecare mi-a înmînat o foiță pe care erau scrise cîteva versuri : „Și bateria 1057 / paraponți ponți po / Pe dușmani îi face salată / paraponți ponți po / Cea mai frumoasă baterie / Din a noastră artile-

rie / Dă-i de băut, blondină / Dă-i de băut, blondă..." Mi-a spus :

— Puneți-i pe artileriștii dumneavoastră să-l cînte. Nu pentru că ar fi mare lucru, dar poate că-i ajută să-și ridice moralul.

Ar fi avut mare nevoie, pentru că la Genova, pe trotuarul de la corso Italia, de-a lungul țărmului mării, unde ne așezasem mitralierele în baterie, ne-am trezit expuși unui război greu. Stăteam sub cerul liber și bombardierele dușmane treceau deasupra noastră cu o siguranță deplină. Tirul armelor noastre nu ajungea nici pînă la două mii de metri înălțime și ele zburau mai sus, astfel încît tot timpul cît am rămas pe poziție nu ni s-a ordonat niciodată să deschidem focul. Pentru noi ar fi fost o descărcare, dar n-ar fi folosit la nimic, și prin urmare trebuia să rămînem acolo pitulați ca vînatul în așteptarea loviturii de grație a vînătorului. Cu amintirile mele din războiul din Etiopia, stăteam în picioare și mă plimbam printre mitraliere, explicîndu-le servanților că riscul e mai mare stînd culcați, pentru că se oferă o suprafață mai mare în calea ploii de gloanțe care coboară din cer :

— Un om în picioare, pe verticală, e o țintă mai mică.

Am fost rănit o dată de o schijă care mi s-a înfipt în cască, făcîndu-mi o zgîrietură la cap, și altă dată la un picior, dar tot din ricoșeu, răni de nimic, care nici măcar nu meritau să fie comunicate la direcția sanitară. M-a îngrijit cît a putut un locotenent medic de la antiaeriană, care m-a uns cu o pomadă pe ceafă : „Ar putea să-ți cadă părul", a diagnosticat, și într-adevăr mi-a căzut părul, dar pe urmă rana s-a vindecat fără complicații ulterioare. Mi-a rămas în schimb o mare oroare de focurile de artificii : urăsc și acum spectacolele pirotehnice, acele rachete trasoare pe care la Genova le vedeam în fiecare noapte pe cer, deschizîndu-se ciorchine și apoi căzînd asupra noastră într-o teribilă ploaie de fosfor. Astfel bombardierele dușmane luminau pămîntul, făcîndu-ne mai vizibili, mai clari și mai ușor de distins decît la lumina soarelui. După ce se terminau incursiunile, spaimele acelea nocturne îmi provocau o mare tristețe și în plus îmi stimulau foamea.

Cînd a venit Paștele, au trecut prin Genova mama, cu sora mea Giulia și cu tata. Cred că se duceau în Piemont s-o viziteze la Mondovì pe mătușa Maria sau la Cuneo pe Misì. Nu-mi amintesc bine, dar mi-a rămas întipărit în minte ceea ce îmi povestise mama despre un vis pe care-l avusese în noaptea de 27 ianuarie :

— Sînt sigură asupra datei pentru că a doua zi am însemnat-o în calendar cu un cerculeț. Îl vedeam pe Paolo care-mi striga : „Ajutor, mamă !" și nu pot să-l uit. Era în pericol, dar eu nu puteam face nimic și eram disperată.

Bineînțeles, i-am spus că nu trebuie să dai crezare halucinațiilor :

— Metapsihica, mesajele transmise cu gîndul, intuițiile, semnalele din lumea cealaltă, toate acestea mai rămîn încă de demonstrat.

Am recunoscut că neliniștea ei din cauza lipsei de vești din Rusia era normală, dar am îndemnat-o să nu creadă în vise :

— Nu e cazul să faci așa ceva, tocmai tu.

Totuși, peste trei ani, urma să aflăm oficial că Paolo murise tocmai la 27 ianuarie 1943, în lupta de la Valuiki, la douăzeci și unu de ani.

Seara de 25 iulie, o duminică, trecea liniștită. Vice-comandantul bateriei mele, sublocotenentul Ernesto Belloni din Livraga Lodigiana, se străduia să prindă la radio emisiunile de la Monte Ceneri, cum făcea întotdeauna. Celălalt subaltern, sublocotenentul Roberto Marcenaro, un genovez care luptase în Africa de nord și fusese rănit acolo, protesta, incitîndu-l să caute mai bine radio Londra :

— Belloni *belinùn*, insista, e mai bine Londra. *U belìn cu te neghe, u belìn cu te strangùe.*

Erau certuri prietenești cotidiene între sublocotenenți și, ca șef al lor, nu făceam caz de ele. Citeam *Știri din Parnas* de Traiano Boccalini, un text pe care mi-l dăduse Enrico Falqui ca să-l comentez pentru o colecție mică de umoriști pe care o îngrijea pentru editura Colombo. A țiriit telefonul de campanie.

Era șeful fascist Sciaccaluga, comandantul poziției de la Punta Vagnò, apropiată de a noastră. Mi-a ordonat :

— Căpitane, veniți imediat, e urgent.

Spre deosebire de noi, el ascultase radioemisiunile EIAR care dăduseră știrea că Mussolini fusese înlăturat de rege, că noul șef al guvernului era Badoglio, că războiul continua etcetera ; ținem cu toții minte proclamațiile acelea. Cînd am ajuns la Sciaccaluga, care era înconjurat de centurionii săi comandanți de baterie în cămăși negre, l-am văzut istovit și asudat, dar pentru o clipă m-am gîndit că e vorba de o cursă și i-am spus :

— Chiar EIAR a transmis știrea ? N-o fi vreo provocare de la Monte Ceneri în scop de propagandă defetistă ?

Sciaccaluga era sigur de el ; mi-a răspuns cu mîndrie că el ascultă doar emisiunile EIAR și s-a uitat strîmb la mine. Pe urmă a afirmat că nu vrea să fie altceva decît un soldat, gata să-i dea ascultare lui Badoglio, și a încheiat :

— Din fericire vă avem pe voi de la armată lîngă noi, și voi știți care sînt sentimentele noastre : trăiască regele, trăiască regele, trăiască regele ! a strigat de trei ori cu un frumos accent genovez cîntat.

În jur, centurionii erau de acord cu șeful lor. În fond erau niște amărîți, toți din Genova, care se băgaseră în miliția fascistă antiaeriană ca să nu trebuiască să se îndepărteze de oraș și de familie. Artileria lor era formată din tunuri de calibru mare, îngropate în grote

consolidate cu ciment, nu ca mitralierele noastre de 20 plasate pe malul mării. Erau militari aproape complet lipsiți de cultură profesională, îndrăgostiți de gradele false pe care le etalau pe mîneci și pe fesuri, dar poate nici măcar fasciști. Eu îi priveam cu o oarecare suspiciune, aflîndu-mă aproape ca un ostatec în mijlocul lor, dar lor le era și mai multă teamă; nu erau oameni care să mă atragă într-o cursă. Însă ardeam de nerăbdare, vroiam să mă întorc imediat la postul meu de comandă :

— Poate corpul de armată are să-mi dea niște ordine, i-am explicat lui Sciaccaluga și am luat-o la fugă.

În seara aceea nu am primit ordine, dar am luat cîteva inițiative. L-am trimis pe Belloni cu o grupă să ridice de la depozitul miliției fasciste munițiile noastre care erau păstrate acolo, și cămășile negre care erau de gardă nu s-au opus. Lui Marcenaro i-am ordonat să ocupe centrala telefonică de la Punta Vagno, și Marcenaro s-a dus liniștit, indiferent. A scos de pe capul operatorului, un subofițer care orbise în război, căștile de transmisie și recepție, și le-a pus la urechi și s-a așezat, punînd pistolul pe masă: „Eu comand“, a avertizat. Totul a fost făcut repede și bine, în mijlocul spaimei tăcute a nenorociților acelora, și din dimineața următoare Sciaccaluga a trimis un șef de pluton să mă întrebe dacă nu puteam să-i dau cîteva cămăși gri-verzui ca să le înlocuiască pe cele negre ale militarilor săi.

— Situația în oraș pare periculoasă, m-a informat, și aș vrea ca măcar cei care se duc să aducă pîinea să umble în siguranță. Și nu aveți cumva și niște steluțe ?

Le-am furnizat cămășile gri-verzui și steluțele de epoleți necesare pentru aducerea pîinii, și toți ai noștri nu mai puteau de rîs. Pentru caporalul major Pancaldi *Avanti !*, care se distinsese în acțiunea de recuperare a munițiilor noastre, am înaintat la corpul de armată propunerea de a fi promovat sergent, și din cîte îmi amintesc aceasta a fost ultima mea acțiune de comandant în al doilea război mondial. Într-adevăr, peste cîteva zile am fost eliberat din armată la cererea lui Corrado Alvaro, care devenise directorul ziarului meu *Il Popolo di Roma*. Trebuia să-i fiu redactor șef, dat fiind că războiul, așa se credea, s-a sfîrșit.

SCRISORI DE DUPĂ RĂZBOI

Condus de Corrado Alvaro — Începea perioada mea de ilegalitate — Rezultate concrete ale acțiunii Armatei Garibaldiene n-aș putea spune — Vineri, 2 iunie 1944 — *Il Popolo di Roma* a trebuit să-și înceteze apariția — După ce a sosit în sfîrșit eliberarea — Între timp, eu mă inițiam — Însă Nitti răspîndea prevestiri de rău — Se terminase domnia casei Savoia — Cu trecerea timpului

Condus de Corrado Alvaro, în perioada celor patruzecișicinci de zile cît a durat guvernul Badoglio, *Il Popolo di Roma* a fost cotidianul cel mai viu din Italia, cel mai antifascist în intenții și de aceea și cel mai lovit de cenzura preventivă. În general, coloana rezervată editorialului apărea aproape în întregime albă, și tot restul primei pagini părea dimineața o tablă de șah de goluri și plinuri, care constituia o mostră de opoziție interzisă.

În fiecare noapte trebuia să mă duc de la redacție la ministerul culturii populare în via

Veneto ca să duc șpalturile paginilor ziarului. Sarcina aceasta nu putea fi încredințată unui curier pentru că cenzorii cereau să fie prezent un redactor responsabil cu care să trateze ; și astfel mă duceam eu, delegat de Alvaro. Consemnul său era să suportăm orice cenzură, dar să respingem pretenția de a publica texte anodine în locul celor care ne fuseseră interzise. Directorii altor ziare acceptau schimbarea în numele stării de urgență națională, dar Alvaro nu, era de neclintit. Antifascismul lui încăpățînat, care mocnise timp de douăzeci de ani, izbucnise la 25 iulie cu o violență furioasă ca pentru o răzbunare de care se putea în sfîrșit bucura pentru umilințele suferite.

— Am ars și eu grăuntele meu de tămîie pe altarul dictatorului, îmi explica, amintindu-și un articol blestemat pe care fusese nevoit să-l scrie în 1938 despre bătălia recoltei, și acum vroia să-și ia revanșa, să-și redobîndească respectul față de sine însuși. Nu putem face prea multe în acest moment, dar cel puțin să denunțăm faptul că guvernul continuă să ne păcălească, iar Badoglio cu cenzura lui încearcă și el să ascundă în continuare adevărul.

Astfel ziarul apărea presărat de găuri care demonstrau că trecerea de la regimul șefilor fasciști la cel al generalilor nu dădea roade pe terenul libertății presei. Erau zile de incertitudine și confuzie. În biroul meu veneau Antonio Giolitti cu Mario Alicata, proaspăt ieșit din închisoarea Regina Coeli, ca să ceară

ca ziarul să reclame cu putere eliberarea imediată din domiciliul forțat a tuturor comuniștilor :

— Scoccimarro trebuie să vină imediat la Roma. E conducătorul nostru.

Venea în fiecare noapte Alberto Consiglio și insufla defetism :

— Regele și Badoglio sînt complet neputincioși, condamnați la faliment.

Venea des un fost redactor al ziarului, Attilio Crepas, care fusese ofițer al miliției fasciste, ca să-și ofere serviciile lui Alvaro :

— Dacă tu mă protezeji acum, cînd situația se va răsturna voi avea grijă eu să te salvez.

Într-adevăr, condiția noastră de antifasciști ieșiți la lumină nu părea garantată în nici un fel. Venea la mine să-și verse sufletul un subofițer de la SIM :

— Domnule redactor, nemții au păstrat controlul peste tot, chiar și la Roma. Fiți foarte atent.

În oraș însă era vizibilă o largă desfășurare de forțe ; peste tot blocaje. Ca să mă duc noaptea din via del Tritone în via Veneto trebuia să trec de două, primul la intersecția cu via Due Macelli, al doilea în piazza Barberini. Pe jos ședeau cu picioarele desfăcute grenadieri, legați de trepiedele mitralierelor grele FIAT. Cînd mă întorceam acasă, în apropiere de piazza Mazzini, mai găseam alții la capătul podului Cavour, care nu-mi dădeau un sentiment de siguranță, ci de teamă. Mă dădeam jos de pe bicicletă, fluturînd permisul de liberă

trecere, și urcam din nou în șa ca să pedalez pînă la următorul post de control. Ultimul înainte de a ajunge acasă era la intersecția dintre via Oslavia și via Asiago, unde se afla sediul EIAR, foarte bine păzit.

Luna august a trecut destul de repede, sub semnul unei continue nerăbdări, alternînd între ele lungi temeri și foarte scurte speranțe întîmplătoare și nefondate, și deja la începutul lui septembrie era imposibil să nu înțelegi că situația se înrăutățește cu fiecare clipă. O dovedeau multe semne, de proveniență diferită, și într-una din zile Alvaro mi-a spus :

— Am primit niște informații pe care nu pot să ți le spun pentru că am promis că păstrez secretul, dar te avertizez că trebuie să fim atenți și să ne așteptăm la tot ce-i mai rău, căci răul va începe doar de acum încolo.

Alvaro era foarte urît, mic, negru, un spiriduș. Dar urîțenia trăsăturilor nu avea nimic neplăcut, dimpotrivă, atrăgea în mod misterios prin intensitatea expresiei severe, prin fulgerele malițioase care îi luminau privirea. Cînd, în dimineața de 9 septembrie, s-a aflat de fuga regelui și a lui Badoglio, m-a chemat :

— Să mergem la corpul de armată, totuși trebuie să fie niște generali la Roma.

Mi-a citat, ca să fie explicit, cuvintele morarului prusac în litigiu cu regele său, Frederic II : *„Il y a des juges à Berlin* [1]*"*.

Dar la comandamentul corpului de armată teritorial al generalului Barbieri, care se afla

1 Există judecători la Berlin (l. franceză).

în via della Pilotta, în clădirea unei vechi mănăstiri, nu am găsit pe nimeni, nici generali, nici ofițeri de stat major :

— Toți sînt pe teren, toți sînt absenți, ne-a spus un bătrîn plutonier furier, care nu știa ce să facă, nici unde să se ducă.

— Iată la ce folosesc generalii, mi-a spus Alvaro. Noi îi plătim toată viața ca să comande, dar cînd vine momentul să comande, dispar. Scuză-mă, a adăugat, nu mă refer la tatăl tău.

Întorcîndu-ne la redacție, am găsit o mulțime de oameni în largo Tritone, lume adunată la gura tunelului Traforo, care intra și ieșea din tunel ori de cîte ori auzea cîte o rară explozie în depărtare.

— Sînt lovituri de tun, își dădea părerea sa de specialist un sergent de artilerie, ieșit și el la plimbare.

S-a auzit o bubuitură mai apropiată :

— Asta e în piazza di Spagna, a spus sergentul, e mai bine să intrăm în tunel.

Alvaro, care locuia în apropiere de scara de la Trinità dei Monti, a fugit acasă și nu s-a mai arătat pe la ziar. Credincios promisiunii sale, Attilio Crepas l-a dus în Abruzzo, o regiune mai sigură.

Mergînd la rîndul meu spre casă, n-am mai găsit posturi de control, podurile erau libere, nu se zărea nici un militar. Numai în viale della Milizie se vedeau o mulțime, care părăseau în cîrduri cazărmile de acolo. În via Oslavia numărul 30, unde locuiam pe atunci,

mă aștepta în poartă Carmine Grasso, ordonanța tatii : puteam să-i împrumut sau să-i vînd un costum civil ? Vroia să-și scoată uniforma ca să ajungă mai în siguranță la Ariano Irpino, în satul său. Era mititel ca și mine și i-am dăruit un costum care-i venea ca turnat, poate puțin cam strîmt :

— Parcă e făcut de comandă, mi-a mulțumit satisfăcut, după ce l-a îmbrăcat.

Tata nu spunea nimic, nici mama, numai sora mea Giulia a comentat :

— Bietul băiat.

Întorcîndu-mă după-amiază la ziar, am văzut trecînd pe Corso, escortate de carabinieri motocilcliști, două automobile militare cu ofițeri la bord. Se îndreptau cu cea mai mare viteză spre piazza Venezia și s-ar fi putut crede că mai există un pic de armată italiană, în pofida părăsirii cazărmilor și a mănăstirii din via della Pilotta : dar în prima din cele două mașini așezat alături de șofer, stătea un căpitan care ținea drept în sus tija unui steag alb, enorm, care fîlfîia și foșnea în goana mașinii. Se duceau la Frascati, la comandamentul lui Kesselring, pentru a stipula capitularea, iar de pe trotuare lumea se uita și tăcea.

La redacție l-am găsit pe Felice Chilanti, un ziarist care se întorsese de puțin timp din exilul său din insula Ponza unde, îmi spusese ca să se laude, se împrietenise bine cu ras Immirù, în căsuța din micul port Santa Maria :

— Făceam întreceri de înot, și cîștigam întotdeauna eu.

Chilanti fusese trimis în exil pentru cinci ani în primăvara lui 1942 pentru acuzaţia de a fi şeful unui grup revoluţionar care se profesa ultrafascist, dar care în realitate îşi propusese să-l ucidă pe Ciano, să elimine alţi conducători fascişti conservatori şi sub pretextul unei reveniri la origini să impună regimului o cotitură spre stînga. Era puţin mai mult decît o şotie copilărească şi însuşi Ciano spusese : „Nu i-aş atribui prea multă importanţă, dacă poliţia n-ar considera că e vorba totuşi de ceva adevărat". Se gîndea că nu e cazul să fie pedepsiţi prea aspru cei „cîţiva băieţi răi", dar după părerea sa erau oricum necesare nişte măsuri de precauţie : „Cu puţin exil sau chiar închisoare, înfocarea acestor tineri se va răci". În concluzie, dintre cei patru sau cinci conspiratori arestaţi, doar Chilanti fusese condamnat pînă la urmă. Uneori şi dreptatea e administrată prin metoda mostrelor.

Acum, în ziua capitulării Romei, Chilanti vroia să-mi povestească o întîmplare care i se părea de bun augur :

— În dimineaţa asta au venit la mine acasă, în via Frattina, patru carabinieri de la postul din piazza in Lucina. Îi cunosc pentru că sînt cei care m-au escortat anul trecut de la Regina Coeli la închisoarea din Milazzo şi apoi în insulele Lipari şi Ponza. Gîndeşte-te ce oameni de treabă, carabinierii mei. După ce m-au predat poliţiei de la locul exilului, cînd s-au întors la Roma au telefonat familiei mele ca s-o informeze că sînt liniştit şi o duc bine cu sănătatea. Şi azi dimineaţă au venit la mine ca să le găsesc o ascunzătoare. Am mîncat împreună, aveam în casă pîine şi o sticlă de vin, iar ei au adus nişte conserve de carne. Soţia mea le caută nişte haine civile. Nu ţi se pare frumos ? Vom face revoluţia cu carabinierii de partea noastră.

Chilanti era un tînăr plin de suflet şi rîdea de fasciştii romani care reapăreau plini de îndrăzneală de cînd nemţii preluaseră controlul asupra oraşului :

— Astăzi dau spectacol, mi-a spus pe 12 septembrie.

Coloane fasciste se îndreptau spre piazza Colonna, via del Tritone şi corso Umberto, cu foarte multe arme : nu văzusem niciodată o asemenea cantitate în posesia nimănui. Maşini blindate germane îi escortau. În largo Chigi s-au oprit ca să se regrupeze, şi apoi la un anume semn, urlînd „La noi !" cu vocea cea mai ameninţătoare de care erau în stare, ridicînd mîna dreaptă în care ţineau grenadele, fasciştii s-au năpustit sub porticul Vejo, colonada corintică elegantă care închide înspre vest piazza Colonna. Acolo fuseseră birourile lui Carlo Scorza, ultimul secretar al Partidului naţional fascist pînă la 25 iulie, dar pe 12 septembrie nu mai era nimeni în ele. Ocuparea palatului gol i-a umplut totuşi de mîndrie pe noii fascişti romani, care au transmis prin radio un buletin de război : „Am dărîmat poarta cu umerii noştri".

— Aştia cred că au cucerit Palatul de iarnă, spunea Chilanti, dar între ei şi marinarii din Kronstadt există o oarecare diferenţă.

După plecarea lui Alvaro, la *Il Popolo di Roma* ne-am pus de acord să încercăm să le rezistăm fasciştilor cît va fi posibil. Vroiam să păstrăm poziţia care altfel ar fi căzut în mîini rele.

— Să ne prefacem tîmpiţi, a propus adjunctul şefului secţiei de ştiri interne, Fidia Mengaroni, un tip exuberant din Romagna, care spunea că a fost anarhist încă din copilărie : Fasciştii sînt proşti, îi jucăm pe degete.

Eram convinşi că aliaţii vor veni să ne elibereze în cel mai scurt timp şi pe de altă parte la ministerul culturii populare adia un aer de demobilizare. Funcţionarii care se compromiseseră mai mult sau mai puţin în cele patruzeci şi cinci de zile ale lui Badoglio, cu gîndul la nişte schimbrări pe care le considerau iminente, erau şi ei pe o poziţie de aşteptare, şi un timp ne-au lăsat în pace.

Am căzut de acord asupra numirii unui simplu administrator responsabil în locul lui Alvaro şi a fost desemnat blîndul Agostino Bava, deoarece era primul pe lista alfabetică a redactorilor. La minister au acceptat, deşi suspectau că era vorba de o glumă mascată. Dar deconcertant pe faţă era ziarul prin el însuşi, pentru că îl făceam cu intenţii de bufonerie. Într-una din dimineţile acelea, prima pagină a fost ocupată aproape în întregime de un articol în care Vittorio Spositi, o veche glorie a jurnalismului sportiv, recapitula succesele ciclismului naţional sub titlul „Scurtă istorie a bicicletei". Într-o altă zi, i-am acordat un spaţiu larg umoristului Guglielmo Guasta care cerea intervenţia autorităţilor pentru a elimina în sfîrşit indecenţa proastei funcţionări a vespasienei din vicolo del Lavatore : „A sosit ora" era titlul pe trei coloane. A urmat apoi marea lansare publicitară a expoziţiei pictorului şi poetului futurist napoletan Francesco Cangiullo, deschisă de mai mult timp într-o mică galerie din via Due Macelli. Am tipărit bine la vedere, pe şase coloane, întreaga prefaţă a catalogului, alături de numeroase reproduceri ale acuarelelor sale drăguţe. În două zile Cangiullo a reuşit să le vîndă pe toate, pentru că romanii erau în căutarea unor bunuri sigure în care să-şi investească banii.

Dar era un joc mult prea frumos ca să poată dura, şi după ce au trecut mai multe săptămîni de inutilă aşteptare a sosirii la Roma a aliaţilor, funcţionarii de la minister şi-au recăpătat cumpătul şi au solicitat mai multă seriozitate din partea noastră. Atunci Chilanti a început să scrie editoriale obscure, pe care le semna cu numele de Alfredo Oriani, citîndu-i pe Proudhon, Cesare Cantù, Giuseppe Ferrari şi Sismondo Sismondi pentru celebra sa scrisoare către Tînăra Italie a lui Mazzini : „Aţi încredinţa voi cauza proletarilor unor oameni care le împărtăşesc privaţiunile ? Ei nu au forţă. Aţi încredinţa-o atunci celor bogaţi ? Ei vor fi primii care vor trăda poporul." Însă

astfel începeam să depășim limitele prudenței și unii funcționari din via Veneto au devenit bănuitori. Am primit o dojană severă: „E un articol cu tentă comunistă. Ministerul consideră că presa trebuie să se ocupe serios de problemele sociale, dar consideră că aceste probleme trebuie examinate cu cel mai mare simț de răspundere, pentru a evita tulburarea conștiinței cititorilor cu concepte periculoase și inoportune."

Ne creasem faima de sabotori ai Republicii de la Salò [1] și ai politicii sale de socializare. Pentru alte motive, și mai neînsemnate (un articol răutăcios la adresa lui Doris Duranti, o actriță mediocră, prietenă a secretarului partidului fascist republican, Alessandro Pavolini), fusese deja arestat Ercole Patti, criticul nostru cinematografic, și începeam să simțim cum cercul se strînge în jurul nostru. Într-o dimineață, colegul meu Delio Mariotti a venit în fugă la tipografie să mă anunțe:

— La poartă se află un grup de fasciști. Te așteaptă la ieșire. Fugi pe partea cealaltă.

Nu știu dacă era adevărat că mă așteptau, dar în orice caz am fugit. Pe un perete al tipografiei ziarului se afla sus un fel de luminator care dădea înspre zidul mănăstirii Minimilor, de lîngă biserica Sant' Andrea delle Fratte. Maistrul tipograf mi-a spus:

---

1 Republica de la Salò sau Republica Socială Italiană, stat fascist republican fondat de Mussolini în nordul Italiei, după eliberarea sa de către nemți în septembrie 1943.

— Domnule redactor, ieșiți pe aici, nu e nici un pericol. Faceți cîțiva pași pe zid, săriți în grădină și sînteți imediat în biserică.

Era o cale de scăpare experimentată deja de vreun tipograf.

Maistrul tipograf m-a ajutat să urc pe căruciorul folosit pentru transportarea paginilor de plumb, l-a apropiat de perete și eu m-am tras în sus cu ajutorul mîinilor. Nu era greu de ieșit prin fereastra aceea. Am făcut cei cîțiva pași pe zid și am sărit în grădină. Un preot se plimba pe acolo și aș fi vrut să-i explic că nu sînt un hoț, dar mi-a luat-o înainte:

— Nu, nu, fiule. Nu trebuie să-mi spui nimic. Nu vreau să știu.

M-a însoțit pînă la ușa transeptului, și în semn de binevoitor rămas bun mi-a pus o mînă pe umăr, spunîndu-mi:

— Spuneți o rugăciune în fața capelei sfîntului Mihai, a treia din stînga. Face minuni.

Într-adevăr, cu un secol în urmă, Maica Domnului apăruse aici în fața lui Alfonso Ratisbona, un evreu care se convertise în urma acestui semn divin. Am străbătut întregul naos, am ieșit în mica piață unde se termină via di Propaganda Fide și am plecat, scuturînd de pe impermeabilul meu de culoare verde închis firicelele de moloz care se lipiseră de el în timp ce mă cățărasem pe zid.

Începea perioada mea de ilegalitate, care a fost chinuitoare, dar nu eroică. Cel mai mare

risc ce se înfrunta pe atunci la Roma erau raziile în contul organizației Todt, care recruta mînă de lucru în serviciul Wehrmacht-ului. Eu însă aveam un act prin care eram scutit, ca muncitor auxiliar într-o tipografie, și un buletin de identitate bine falsificat, cu noile mele date personale : Ariosto Ludovico, fiul lui Giuliano, decedat, și al Elisabetei Dalmasso, născut la Cortemilia la 18 iulie 1910. M-am dus să locuiesc în apropiere de Madonna del Riposo, în casa vărului meu Paolo Brezzi, profesor de istorie, apoi senator, care la rîndul său se refugiase în altă parte. În vremea aceea era un obicei curent să te muți ; urmăriți, sau temîndu-ne doar de acest lucru, ne schimbam între noi locuințele.

Am devenit un frecventator asiduu al bibliotecii naționale Vittorio Emanuele, care se afla atunci în via del Collegio Romano la numărul 27. Prezentîndu-mă cu numele de Ludovico Ariosto, am primit un permis de intrare pentru sala A, cea rezervată oamenilor de știință. Țin minte zîmbetul complice al funcționarei care a consimțit să mi-l elibereze. Astfel am putut duce la bun sfîrșit eseul despre *Știri din Parnas* al lui Traiano Boccalini, pe care la 25 iulie îl întrerupsesem la Genova și pe care editorul Colombo mi l-a publicat cu frumosul titlu *Tirania luată peste picior*. Pentru o nouă editură abia înființată, „Editoriale Romana“, condusă de Aldo Borelli, fost director la *Corriere della sera,* am îngrijit o reeditare a memoriilor cardinalului Bartolomeo

Pacca, tovarăș de exil al papei Pius VII. O narațiune foarte frumoasă, dar cu un titlu cu totul imposibil : *Memorii istorice ale activității eclesiastice ale celor două călătorii în Franța și ale captivității în fortăreața San Carlo in Fenestrelle.* L-am schimbat într-un sec *Napoleon împotriva lui Pius VII,* mai scurt, dar mai atrăgător. Pe urmă am compus o introducere doctă și niște note la o cronică din secolul al șaptesprezecelea a lui Alessandro Giraffi despre aventura lui Masaniello și, în sfîrșit, am întreprins o antologie a satirei italiene, începînd din secolul al treisprezecelea : dar aceste ultime două lucrări au rămas neterminate, fără pierderi prea mari pentru cultură. Păcătuiam de eclectismul diletanților ; pierzîndu-mi salariul, pentru a cîștiga ceva bani nu stăteam pe gînduri ca să-mi aleg temele, ci acceptam prima însărcinare primită.

Făcînd pe șoarecele de bibliotecă, mai aveam și alte avantaje. Sala A a bibliotecii Vittorio Emanuele era pe atunci frecventată de lume bună, ca un club exclusiv sau un cerc academic. În mediul acela foarte respectabil puteai să faci cunoștință cu persoane interesante și de mare autoritate în domeniul cultural și chiar politic, deoarece sala A era un refugiu destul de sigur în timpul zilei. Nu era un cuib de conspiratori în adevăratul sens al cuvîntului, ci un loc de întîlnire între oameni de seamă. Venea Mario Vinciguerra să-și scrie articolele pentru *L'Italia libera,* organul Partidului de acțiune aflat în ilegalitate. Mi-a făcut onoarea

să-mi ceară să colaborez și eu. Mai veneau mulți alții, de la Antonio Baldini la Bonaventura Tecchi și Enrico Falqui, nu toți dispuși să se prezinte cu adevăratul lor nume, și mi-a rămas o amintire plăcută despre societatea aceasta ce se reunea în bibliotecă în timpul lunilor de ocupație germană.

Venea adesea Guido Piovene, care în zilele acelea se ascundea la Roma în casa actriței și scriitoarei Flora Volpini, și era dornic să participe în vreun fel la mișcarea de rezistență. Cu o adevărată plăcere se lăsase introdus de Chilanti în misterele vesele ale conspirației, aderînd la o fantomatică Armată Garibaldiană, despre care nu știam cine o conduce și dacă există realmente. Dar aveam încredere în Chilanti și pe de altă parte eram capabili să publicăm un mic ziar al nostru intitulat *Azione*. Mengaroni, care rămăsese la *Il Popolo di Roma*, punea să fie culese textele în tipografia ziarului de către un prieten de-al său linotipist, scotea de acolo legate cu sfoară pachetele de rînduri de plumb, iar tipărirea se făcea nu știu unde, mereu în alt loc. Ignoram cine suporta cheltuiala, dar într-o zi cînd era pus pe confidențe Chilanti mi-a spus că fondurile le procura un anume Mendola, fost agent al SIM, care la 8 septembrie fugise cu banii. Mi-a repetat vesel :

— Nu ți se pare frumos ? Vom face revoluția cu carabinierii și serviciile secrete de partea noastră.

În calitatea mea de căpitan de artilerie în rezervă, eu comentam în ziarul acela știrile pe care le dădea radio Londra despre mersul războiului. Mengaroni scria mici note despre sistemul cooperatist ce trebuie sprijinit ca o soluție a luptelor dintre capital și muncă, dar cel mai activ dintre toți era Piovene. Mergea cu bicicleta să difuzeze mica noastră foaie la puținele șantiere de construcții rămase active la periferia Romei și ținea acolo mici mitinguri cu muncitorii și salahorii. Însoțindu-l într-o zi, Chilanti mi-a spus că Piovene se bucura de mare succes în rîndurile proletarilor romani :

— Vorbește ca un mare domn, ca Tolstoi.

Tolstoi modernizat, în numărul 2 al ziarului *Azione* din 1 noiembrie Piovene explica necesitatea eliberării de ideile preconcepute asupra figurii intelectualului, și îndeosebi a scriitorului : „Intelectualul adevărat e mereu un proletar. Interesul scriitorului care lucrează la o editură sau la un ziar este mereu înrudit cu cel al muncitorilor care lucrează la tipărirea cărților sau articolelor sale, întotdeauna contrar celui al editorului sau al proprietarului întreprinderii. El prestează o muncă, supus la fel sau mai mult decît ceilalți la constrîngerea celui care deține puterea economică : mai mult decît ceilalți, pentru că această constrîngere răstoarnă natura și calitatea însăși a unei munci la care el ține mai mult decît la propria viață. Unei asemenea constrîngeri trebuie să-i impute intelectualii italieni toate umilințele suportate în anii trecuți, dintre care umilința

supremă este cea de a fi trebuit adesea să mintă, contravenind misiunii lor firești de a spune adevărul.“ Pentru a răscumpăra trecutul și a reuși să se apere în viitor, nu aveau altă cale decît să se îndrepte spre stînga : „Intelectualul este proletar prin natură, proletarul prin excelență. În viața modernă el poate trăi doar într-o societate de stînga. În afară de aceasta, și aceasta este noblețea sa, el e un proletar voluntar ; cu alte cuvinte un om care refuză numeroasele posibilități de îmburghezire pe care i le oferă cultura, pentru a accepta logica pură și coerența activității sale, care îl constrîng să fie un om de stînga.“ Etcetera.

Raționamentele lui Piovene nu erau însă așa de plate și elementare cum ar putea apărea din acest citat. În numărul 4 din 8 decembrie el închina un imn libertății, referindu-se la Croce (libertatea ca unică religie valabilă), dar explica, că numai ascetismul le-ar putea da libertatea unor oameni aserviți din punct de vedere economic : „Libertatea pe care noi o dorim radicală și deplină nu e decît un mijloc de a atinge libertatea morală în sens absolut, dar e un mijloc necesar. Oameni liberi, liberi pe deplin sînt numai oamenii stăpîni pe munca lor și pe instrumentele acesteia, a căror muncă nu este umilită și supusă proprietății altora.“ Era o filozofie ingenioasă care conferea noblețe intelectuală programelor Armatei noastre garibaldiene și eram mîndri de ea, considerîndu-l pe Piovene maestrul nostru în ale gîndirii, *maître à penser,* titlu pe care nu-l refuza.

În rest eram destul de adaptabili pentru că eram foarte ambițioși : „Armata garibaldiană, proclamasem la 18 octombrie, în editorialul din primul număr, va cuprinde toate forțele antifasciste și antinaziste care au înfăptuit, înfăptuiesc și vor înfăptui acțiuni de sabotaj împotriva dușmanilor libertății (...). Dacă va fi necesar, și această Armată se va alătura forțelor lui Badoglio în lupta împotriva nemților, *dar fără grade, fără jurămînt, fără strigătul «Savoia», fără nici un compromis politic cu regele* (...). Armata garibaldiană nu mai crede în «gradele» armatei regelui ; în această Armată gradele vor fi cele pe care oamenii le vor merita pe cîmpul de luptă. Să ia cu toții în deplină libertate inițiative personale, încadrate în programul nostru, fără nici o prejudecată de partid.“

Rezultate concrete ale acțiunii Armatei garibaldiene n-aș putea enumera, cel puțin în ceea ce privește acțiuni militare, sabotaje, înrolări. Se pare că exista un „Comandament superior“ și am vorbit despre el în al 3-lea număr al nostru din 20 noiembrie, dar legătura operativă era ținută de Chilanti, care, după cum era și cazul, era foarte zgîrcit în informații referitoare la acesta, chiar și cu noi. Nu ne plîngeam, dimpotrivă, respectarea regulii secretului ne făcea și mai multă poftă de conspirație.

Avantajul real pe care-l aveam din activitatea noastră de conjurați diletanți era că într-o

oarecare măsură ne puteam ține la curent cu cele ce se întîmplau. Am aflat cu anticipație, probabil datorită lui Mendola, de existența unui plan german de deportare în masă a bărbaților valizi domiciliați la Roma și la 18 octombrie am dat ordinele oportune : „a) Creați grupuri de partizani înarmate, gata oricînd să se întoarcă la Roma. b) Ascundeți-vă prin orice mijloc în oraș, folosind toate posibilitățile existente și avînd în vedere eventualitatea de a acționa înarmați și în grup. *În cazul începerii unei deportări în masă :* reacționați cu armele și cu orice alt mijloc, avînd în vedere că forțele naziste, pe teritoriul orașului, nu sînt reprezentate de armata germană, ci doar de 250 de oameni. Împotriva acestor 250 de naziști avem 10.000 de cetățeni. La izbucnirea primului conflict armat din oraș, toți bărbații valizi între 18 și 50 de ani nu au decît să intervină în masă pentru a evita ca grupul izolat să fie copleșit. Naziștii și fasciștii să știe că la deportare vom răspunde cu insurecția. Să fim cu toții pregătiți să reacționăm în masă !"

În așteptare, mă mutam de fiecare dată cînd refugiul meu mi se părea „deconspirat" și de la Madonna del Riposo am peregrinat în via Isonzo, în viale della Regina Margherita, în via Bartolomeo Eustachio, într-un hotel din via Ludovisi, pentru a mă întoarce în cele din urmă la Madonna del Riposo, păstrîndu-mi însă în tot acest timp ca adresă conspirativă sala A a bibliotecii Vittorio Emanuele. Deportarea în masă pînă la urmă n-a avut loc, și

Mengaroni a venit la bibliotecă să-mi spună că nemții renunțaseră la această tentativă nu numai din pricina imenselor probleme organizatorice pe care ea le-ar fi comportat, ci și pentru că rezistența pasivă a romanilor era un tip ciudat de opoziție care îi descumpănise :

— M-am dus la o conferință de presă ținută la hotelul Excelsior de generalul Stahel. Un colonel ne-a spus că Roma va fi aspru pedepsită pentru că romanii se comportă în mod inadmisibil și se vor căi pentru asta.

Mengaroni rîdea.

— În toate celelalte orașe din Europa pe care le-am ocupat, spusese colonelul, noi acționăm întotdeauna treptat. Emitem un prim ordin pentru prezentarea bărbaților apți de muncă, și se prezintă un anumit număr. Emitem un al doilea, amenințînd cu pedepse grave pe cei care nu se prezintă, și numărul crește. Dar nu e încă suficient pentru necesitățile noastre și cu un al treilea ordin îi amenințăm cu pedeapsa cu moartea pe cei care nu s-au prezentat. Astfel ne facem plinul, pentru că se prezintă cam șaizeci la sută din totalul celor apți, și sîntem mulțumiți. La Roma însă a fost cu totul altfel. La primul ordin, lume puțină ; la al doilea, și mai puțină ; la al treilea, cu pedeapsa cu moartea, nimeni n-a mai venit.

Colonelul era furios și Mengaroni vesel :

— Rezistența se face și în felul acesta. Partizanul este în primul rînd un sabotor, e un prăpădit care luptă cu șiretenia, de la bărbat la bărbat, mai mult cu arta decît cu forța. Știi

ce? Partizanul e ultimul războinic care mai există, ultimul erou pentru puţina anarhie cu care se mai poate lăuda, ca războinicii autentici ai epopeilor pe care le-am învăţat la şcoală. Ceea ce e frumos, e că partizanii poartă război împotriva războiului, şi de aceea îmi plac, mie care sînt un pacifist anarhist. Sabotează războiul pentru a-l face imposibil, tăindu-le picioarele cailor infernali ai apocalipsului, şi eu vreau să-i văd pe italieni devenind toţi partizani, toţi neascultători, toţi anarhişti. Un întreg popor anarhic care se ascunde la momentul potrivit, dar care la momentul just îi trimite pe cei mai vicleni să găurească rezervoarele de benzină, să strice închizătorile armelor, să distrugă motoarele, să scoată siguranţele, să găurească anvelopele, să fure pantofii, să taie bretelele soldaţilor nemţi, să-i alunge cu şuturi în fund din Italia.

Între timp nemţii ne scăpaseră de duşmanul nostru numărul unu, constituit de triumviratul organizaţiei fasciste romane, comisarul Gino Bardi, ataşatul lui de presă Carlo Franquinet de Saint Rémy şi de un şef mai mic, Guglielmo Pollastrini, care încă din vremea regimului lui Mussolini era considerat un ticălos. Imediat după 8 septembrie, abuzînd şi de protecţia nemţilor, cei trei se dedaseră la acţiuni de tîlhărie ordinare, în dauna unor prieteni de-ai noştri. Din casa pustie a lui Sandro De Feo care fugise furaseră blănurile şi bijuteriile soţiei sale, Velia, din altă parte argintărie de masă, un aparat de radio bun din casa lui

Patti, pături, cearceafuri, mobile şi provizii alimentare unde se găseau. Tîlhării mizerabile, numite exproprieri revoluţionare, iar prada era adunată în pivniţele palatului Braschi, unde era sediul organizaţiei fasciste, pentru a fi apoi vîndută la bursa neagră.

Noi din Armata garibaldiană eram mereu informaţi de aceste operaţiuni şi le demascam în ziarul nostru. Cu trecerea săptămînilor, furturile fasciştilor se extinseseră de la casele particulare la magazine. Pentru a evita rechiziţionările germane, mulţi comercianţi îşi închiseseră prăvăliile, uneori ridicînd ziduri provizorii în faţa vitrinelor şi uşilor. Fasciştii de sub comanda lui Pollastrini le dărîmau cu uşurinţă şi luau tot felul de mărfuri, stofe, încălţăminte, conserve, puţinele bunuri ce le mai rămăseseră proprietarilor. Dar într-o zi, la 27 noiembrie, la cinci şi jumătate după-amiază, comandamentul german a dat ordin poliţiei italiene să facă o descindere în palatul Braschi şi s-a dat o luptă. Gino Bardi a încercat să reziste, dar un brigadier de poliţie l-a luat la pumni, reuşind să-i pună cătuşele. Au fost arestaţi şi Pollastrini şi Franquinet (la operaţiune participau şi soldaţi SS), şi au fost închişi cu toţii în vechea închisoare militară a fortăreţei Braschi de pe colina Aurelio.

Mendola a venit la bibliotecă să-mi povestească amănuntele. În Armata garibaldiană mă bucuram de încredere ca ziarist şi am fost însărcinat să relatez faptele în ziarul nostru. În numărul 4 din 6 decembrie, această relatare

ocupa toată pagina a doua, sub un titlu frumos și mare: „De la palatul Braschi la fortăreața Braschi“, urmat de un sumar detaliat: „«Republica romană» a fasciștilor — Pederaști, hoți, cartofori și cocainomani acționînd pentru reconstrucție — Crime, răpiri, furturi și extorcări — 2 morți și 11 muribunzi în celulele lui Pollastrini — Chintale de haine și de alimente pentru bursa neagră din Roma găsite în pivnițele palatului Braschi — Arestarea în masă a fasciștilor republicani.“

Poate că păcătuisem prin unele inexactități și forțasem uneori nota, dar relatarea aceea din ilegalitate mi se părea o „bombă“ jurnalistică, dar nu era, fiind vorba de o întîmplare de interes minor în comparație cu alte evenimente ale vremii. La 26 septembrie, nemții impuseseră comunității evreiești din Roma să plătească în curs de patruzeci și opt de ore o răscumpărare de cincizeci de kilograme de aur, care au fost predate la timp în mîinile locotenent-colonelului SS Herbert Kappler. Dar peste douăzeci de zile, la 16 octombrie, același Kappler a despopulat prin surprindere cartierul Portico d'Ottavia, deportîndu-i pe locuitorii evrei ai acestuia în lagărele de exterminare din Polonia. Pe urmă, la sfîrșitul lui martie 1944 a avut loc masacrul de la Fosse Ardeatine, tot la ordinul lui Kappler și tot prin surprindere, deoarece cele întîmplate au fost anunțate abia ulterior.

Un afiș lipit pe ziduri i-a informat pe locuitorii orașului că în urma unui atentat criminal făptuit în via Rasella de către „comuniști badoglieni“ împotriva unui pluton al batalionului SS Bosen avuseseră lor represalii în conformitate cu cele prevăzute de legea de război germană: zece italieni împușcați pentru fiecare neamț ucis. O fi fost asta legea, dar a fost aplicată în grabă, fără nici un anunț sau vreo somație adresată atentatorilor ca să se predea pentru a evita moartea unor nevinovați. Așa se face de obicei, atenuîndu-se astfel cît de cît oroarea trezită de represalii, dar Kappler a acționat în grabă. Cu ajutorul chestorului Pietro Caruso, în decursul unei nopți a strîns o grămadă de nenorociți care se aflau deja cu toții în închisoare înainte de cele întîmplate în via Rasella, fie pentru că erau comuniști, fie pentru că circulaseră pe străzi în orele de interdicție, fie pentru speculă. Adăugîndu-se cîțiva evrei, doi magistrați, un preot și un băiat de paisprezece ani, doi diplomați și încă un tată cu fiul lui, plus un anumit număr de ofițeri și cîțiva carabinieri, numărul de persoane ce trebuiau executate în conformitate cu raportul de zece la unu a fost repede obținut.

Ba mai mult, din grabă calculul a gost greșit prin exces, astfel încît cei uciși au fost 335 în loc de 320, ceea ce demonstrează că pînă și într-o tragedie își poate găsi loc diletantismul improvizatorilor. Un călău de meserie cum era Kappler ar fi avut dreptul la niște servitori mai buni decît Caruso, Franquinet, Bardi, Pollastrini, etcetera.

Vineri, 2 iunie 1944, era a 62-a aniversare a morții lui Garibaldi. Fasciștii din Roma au apărut pentru ultima dată în public, au urcat pe Gianicolo, s-au aliniat în piața unde se afla monumentul eroului, și în mijlocul sunetelor de goarnă, a strigătelor „La noi !“ și „Alalà !“ au jurat că vor constitui batalioane de voluntari cu numele „Sau Roma sau moartea“, după tradiția lui Garibaldi. Urmau să reziste pînă la capăt în fața anglo-americanilor ce înaintau dinspre sud. Nemții generalului von Mackensen cedaseră în zona Artemisio, Monte Cavo și Rocca Priora ; în cîmpia romană fuseseră înfrînți de americanii generalului Clark și se retrăseseră pînă la marginea de sud a Romei. Batalioanele de voluntari de pe Gianicolo nu mai aveau prin urmare la dispoziție nici spațiu, nici timp, și în aceeași zi fondatorii lor au plecat spre nord fără a fi urmați de nici un fel de trupe. Într-adevăr, la chemarea de înrolare nu se prezentase nimeni.

A doua zi, sîmbătă 3 iunie, am citit în *Il Messaggero* anunțul că comandamentul batalionului fascist „Barbarigo“, ce se întorsese de pe frontul de la Anzio și era instalat de cîtva timp la Roma, în hotelul Moderno din via Minghetti, oferea o bună recompensă celui care ar fi găsit cățelușa-mascotă a unității, care se pierduse. Semn rău pierderea animalului aducător de noroc : în aceeași zi, batalionul a trebuit să cumpere la bursa neagră un camion, plătindu-l cu un milion și două sute de mii de lire, în banii de atunci o cifră enormă. Pe tro-

tuarele din fața hotelului fasciștii au așezat patru mitraliere cu benzile pregătite pentru tragere și au început să-și încarce bagajele. Dar au venit nemții de la Artemisio și au luat mașina. Fasciștii, tot înarmați, au rechiziționat atunci căruțe și cai în cartierele de la periferie, dar alți nemți care se retrăgeau de la Monte Cavo și Rocca Priora au pus stăpînire și pe acestea și atunci legionarii batalionului „Barbarigo“ s-au îndreptat spre nord pe jos.

La Roma nimeni nu s-a atins de ei. Generalul englez Alexander dăduse ordin partizanilor să nu compromită soarta orașului cu o insurecție care din punct de vedere militar ar fi fost inutilă și chiar și ai noștri din Armata garibaldiană, care timp de atîtea luni se arătaseră gata de insurecție, i-au dat ascultare. S-au tras cîteva focuri și s-au aruncat cîteva grenade, duminică 4 iunie, în cîteva cartiere, și niște fasciști au încercat chiar să pună stăpînire în via Asiago pe sediul EIAR, în fața ferestrelor casei mele ; au fost respinși de un grup de partizani și înainte de-a fugi au lăsat un mort în urma lor. Dar în ansamblu ziua de duminică a trecut în liniște, și de la un cartier la altul se știa prea puțin despre ceea ce se întîmpla în oraș. Telefoanele erau întrerupte, serviciile de transport nu funcționau, era interzisă trecerea pe podurile de peste Tibru, sau permisă doar unor grupuri mici care trebuiau să treacă în fugă pe trotuarul din stînga sau din dreapta, în funcție de indicațiile unui caporal SS ; și astfel în această izolare, din

cauza acestei împărțiri în compartimente urbane, doar a doua zi s-au aflat episoadele cele mai importante, cum ar fi fost asaltul mulțimii asupra cazărmilor abandonate de fasciști și eliberarea deținuților politici, și prin urmare mulți s-au dus la culcare fără să știe că americanii erau la poarta San Giovanni.

La miezul nopții au coborît dinspre Quattro Fontane în piazza Barberini și atunci centrul s-a luminat în ciuda interdicției de circulație și s-a umplut de zgomot. Eu mă aflam la hotelul din via Ludovisi și în camera Elsei de Georgi jucam cărți cu ea, cu Paolo Monelli și cu Adolfo Franci, un rafinat ziarist milanez cu o bună faimă literară. Gălăgia neașteptată a străzii a ajuns pînă la noi prin fereastră, Elsa a strigat : „În sfîrșit !" și am fugit afară. În fața hotelului Excelsior din via Veneto erau grupuri de persoane excitate. Spuneau că trecuseră trei sau patru tancuri, engleze sau americane, care întrebaseră de drumul spre podul Milvio. Nu aveau timp de pierdut pentru că vroiau să-i urmărească îndeaproape pe nemți. Noi am coborît pe via Veneto, care se umpluse de lume. Elsa nu pășea, nici nu alerga : sărea în sus, fluturîndu-și mîinile în dorința de a-i îmbrățișa pe toți. Într-adevăr, ne îmbrățișam pe stradă cu toții, iar în piazza Barberini, luminată de lună, se dansa. Oamenii se prinseseră într-o horă sărbătorească și Adolfo Franci a spus :

— Parcă sîntem la Paris de 14 iulie.

Din via del Tritone urca un mic camion plin de comuniști care fluturau steagul lor, strigînd „Glorie armatei roșii a tovarășului Stalin !" și pe bună dreptate au fost și ei aplaudați. Dar cînd la intersecția de la Quattro Fontane a sosit un tanc american a fost un delir. Era uriaș, cîntărea cine știe cîte tone, și în spate, în sus pe stradă se vedea un șir întreg de tancuri, nemișcate. În fața primului tanc stătea un soldat slab și foarte înalt, cu brațele atîrnînd, și cu fălcile ocupate, mestecînd *chewing-gum*. Monelli l-a întrebat, ca să afle ceva : „*Where do you come from ?*", de unde veniți. „*From Texas*", i-a răspuns militarul, fără să se întrerupă din mestecat. Elsa avea în mînă un steguleț tricolor și l-a întins soldatului. Serios, soldatul l-a luat și întorcîndu-se spre tovarășii săi așezați în vîrful tancului i-a anunțat : „*Here is a flag*", iată un steag. Unul a întins mîna, a apucat steagul și l-a înfipt în turelă ca ornament.

Saltul armatei a 5-a americane ne-a luat pe toți prin surprindere. Vorbisem atît de mult despre războiul lor cu încetineală de melc opus ca stil războiului-fulger al nemților, *Blitzkrieg*, încît nu ne așteptam la o asemenea viteză din partea lor în ultimul moment. Nici nemții de la Roma nu-și imaginaseră așa ceva și mulți dintre ei au fost ajunși din urmă înăuntrul zidurilor orașului de către patrulele de avangardă americane. Un neamț a zăcut mort pe malul Tibrului toată ziua de luni, alții s-au ascuns printre arborii și gardurile vii din Villa

Borghese, așteptînd momentul să se predea. Fasciștii fugeau rînd pe rînd, constrînși de nevoia de a pune mîna pe un mijloc de transport, oricare ar fi fost el. De aceea au avut loc episoade de tentativă de violență asupra particularilor, ca acela pe care mi l-a povestit Alberto Savinio, care asistase la el de la fereastra casei sale, un apartament la mezanin în cartierul Parioli, pe strada care pe atunci se numea viale dei Martiri fascisti (astăzi viale Bruno Buozzi).

Era luni, 5 iunie, ora șapte dimineața, și abia trezit, Savinio, încă în pijama, a deschis fereastra. Nu știa încă nimic despre sosirea americanilor în cursul nopții, dar a văzut pe stradă doi tineri fasciști, cu cranii pe beretele lor și pumnale la brîu, mitraliere atîrnate pe umăr și pistoale în mînă, care s-au postat în fața unui camion, somîndu-l pe șofer să oprească. Camionul s-a oprit, șoferul a coborît. Era un om spre șaizeci de ani, cu părul alb și fața obosită, avînd o comportare calmă, tipică pentru oamenii care au trecut deja de vîrsta agitației zadarnice. L-a invitat pe tînărul care era mai aproape de el să-și pună pistolul în toc, dar pentru că acesta continua să amenințe, șoferul i-a răsucit mîna în așa fel încît arma i-a căzut pe jos. Doi pași mai încolo, celălalt fascist țintea și el cu revolverul din interiorul buzunarului, în timp ce colegul șoferului, de sus din cabină, urmărea scena cu calm și atenție. După ce revolverul agresorului a căzut pe jos, șoferul l-a ridicat și după ce i-a scos încărcătorul l-a restituit fascistului, spunîndu-i că dacă vrea să urce în camion ca să fie transportat în afara zidurilor orașului, n-are decît. Dar cei doi tineri au preferat s-o ia la fugă pe jos :

— Și astfel, și-a încheiat Savinio povestirea, în dimineața aceea, cînd sub cerul Romei se auzea ecoul atîtor aplauze, l-am aplaudat și eu, solitar, pe șoferul acela cărunt care îmi oferise un spectacol atît de frumos al demnității umane.

Eu, în noaptea aceea, din piazza Barberini m-am dus la tipografia din via del Tritone să pregătesc o ediție extraordinară a ziarului *Il Popolo di Roma,* dar dimineața n-am putut s-o tipărim pentru că nu era curent electric. Atunci m-am dus la Capitoliu unde se instalase ca guvernator al orașului generalul Roberto Bencivenga. Domnea acea confuzie pe care de multe ori o luăm drept atmosferă de sărbătoare, și toți urcam pe scara lui Sixt al V-lea fără ca gărzile și ușierii să se opună. Ofițerii italieni reîmbrăcaseră uniforma, haine dichisite și impecabile, dar păreau trecuți prin grele încercări. Un căpitan din Genova de la cavalerie avea un ochi tumefiat, vînăt și galben, pe care-l arăta cu eleganță : „Via Tasso", răspundea celor care-l întrebau. În via Tasso își instalaseră nemții centrul lor de tortură în perioada celor nouă luni de ocupație a Romei.

Erau de față mulți generali ieșiți la pensie, care veniseră să-l salute pe vechiul lor prieten Bencivenga. Aveau prinse la butonieră ben-

tițele decorațiilor și distincțiilor, albastre, verzi, roșii-albastre, și spuneau cu reținere :

— Doar un cuvînt, un singur cuvînt aș vrea să-i spun.

Era și mareșalul Bastico, slab ca un copac uscat, care nu stătea de vorbă cu nimeni. A sosit în vizită oficială și voinicul general Umberto Presti, comandant al PAI, poliția din Africa italiană, care în decursul celor nouă luni îi înlocuise la Roma pe carabinieri, încercînd să mențină o dificilă poziție de echidistanță între ocupanți și ocupați. Rînd pe rînd patrioții o curtaseră sau o blestemaseră (chiar și noi din Armata garibaldiană) și acum Presti mi se părea supărat. Căpitanul care era ofițerul său adjutant avea ochii holbați. Făcîndu-și loc cu coatele prin mulțimea aceea, un militar american a înfruntat pe un colonel de-al nostru care păzea ușa generalului guvernator. I-a spus cu bruschețe în engleză că trebuie să vorbească imediat cu Bencivenga. Manifesta lipsă de politețe, dar la vederea acestei impetuozități colonelul italian s-a prezentat cu gradul și numele său, la care americanul, pierzîndu-și oarecum din elan, și le-a spus pe ale sale. Colonelul a replicat : „Îmi pare bine", și pe urmă a intrat singur pentru a anunța vizita. A reapărut apoi zîmbitor și a spus : „Poftiți". În ziua aceea ni se părea că sîntem din nou stăpîni la noi acasă.

Noi, cei de la presă, am fost primiți de Bencivenga mult mai tîrziu, dar cu amabilitate. În camera care mai tîrziu a fost ocupată de

primar, generalul zîmbea obosit. Stăteam în rînd în fața mesei lui și îi puneam întrebări care, din cauza euforiei momentului, erau prea generale sau chiar prostești. Interviul acela în grup n-avea de loc șanse de reușită, dar la un moment dat o domnișoară autoritară a intrat cu un pachet înfășurat într-o foaie albă, de hîrtie de scris :

— Excelență, mîncați un sandvici, n-ați mîncat nimic de ieri de la prînz.

Generalul se codea, poate din cauza noastră, dar fata nu s-a lăsat, l-am încurajat și noi pe general, și pînă la urmă Bencivenga a mîncat. Pîinea era din acel aluat umed și negru pe care, ca să-l înghiți, trebuie să fii cu adevărat flămînd, și după prima mușcătură guvernatorul italian al Romei și-a adus aminte că trebuia să ne dea o veste : ofițerul american care năvălise cu puțin timp înainte în biroul său îi înmînase brevetul unei distincții aliate ce îi fusese conferită pentru activitatea sa de comandant al frontului clandestin. Ne-a spus că este foarte mulțumit, nu atît pentru el, cît pentru subalternii săi, care fuseseră astfel onorați :

— Pentru că premiindu-l pe șef, sînt premiați toți.

Între timp, grupuri de tineri hoinăreau prin oraș, unii cu pistoale la brîu, alții cu grenade în buzunar ; unora le atîrna o mitralieră pe umăr, alții aveau o insignă prinsă pe cămașă sau pe reverul hainei, și toți se făleau cu banderole colorate, roșii, verzi, albastre, sau cu

basmale legate la gît. Comandantul poliţiei militare aliate, colonelul Pollock, apreciind prea puţin atît incursiunile armate, cît şi exhibiţionismul, a emis un ordin : destul cu banderolele, jos armele, toată lumea acasă. Pe zidurile caselor a pus să fie lipite afişe succinte : „Legea e în vigoare. Respectaţi-o."

Cei care n-au respectat-o în acele prime zile, cauzînd cîteva incidente mai mult sau mai puţin grave, au fost totuşi chiar militarii trupelor de ocupaţie. Au avut loc numeroase agresiuni în scop de jaf, altele din cauza veseliei provocate de vin care îi împinge pe americani la o petrecere fără frîu, cu urlete de *whoopee !*, şi uneori îi face să se încaiere fără nici un motiv. Mulţi romani paşnici care se întorceau seara acasă în întunericul şi pustietatea străzilor erau luaţi la bătaie, izbiţi de pereţi, lăsaţi fără cunoştinţă cu o contuzie la cap sau o vînătaie la ochi, dar cînd îşi reveneau aproape întotdeauna aveau portofelul neatins şi ceasul la mînă. I s-a întîmplat o dată lui Paolo Monelli, căruia i-au spart monoclul, iar altă dată lui Missiroli. Eu care mă întorceam acasă noaptea cu bicicleta, făceam o bună bucată de drum împreună cu Ennio Flaiano, toată via del Corso, piazza del Popolo şi piazzale Flaminio. De acolo, Flaiano o lua la dreapta pe aleea largă ce traversa Villa Borghese spre Parioli, iar eu mă îndreptam spre podul de lîngă ministerul marinei ca să trec Tibrul, mergînd spre piazza Mazzini. „Noroc", ne uram, despărţindu-ne, şi într-o zi

Flaiano mi-a povestit că în seara precedentă, în timp ce străbătea Villa Borghese, văzuse de departe figura suspectă a unui individ care părea în aşteptare :

— Dar din fericire i s-a făcut lui frică mai întîi şi a dispărut, scutindu-mă pe mine de fugă. Nu că ar fi ruşinos să fugi, dar e incomod.

Au fost şi alte neînţelegeri. O doamnă de vîrstă mijlocie, foarte serioasă şi distinsă, mergînd pe cheiul Tibrului a fost oprită cu amabilitate de un soldat american negru, care a întrebat-o „Tu, tîrfă ?" Doamna a început să urle, crezînd că este vorba de o insultă, dar de fapt era vorba doar de solicitarea unei informaţii. Într-adevăr, americanul s-a retras, scuzîndu-se : „Sorry", regretînd că greşise.

Il Popolo di Roma a trebuit să-şi înceteze apariţia pentru că se compromisese cu regimul fascist, dar Pannunzio m-a angajat la *Il Risorgimento liberale*, ca şef al secţiei de ştiri interne. Între ziarele partidelor care făceau parte din C.L.N. [1] era cel care se bucura de cel mai mare prestigiu cultural. Colabora la el cu asiduitate Benedetto Croce, şi alături de el intelectualitatea antifascistă cea mai de soi. Apartenenţa la această redacţie conferea un titlu de nobleţe profesională ; puteai fi mîndru de tine.

1 Comitetul de Eliberare Naţională.

Pannunzio conducea cu un stil al său inimitabil, făcut din multe tăceri întrerupte de puține cuvinte, un da sau un nu, cîțiva „cred că“ și cîțiva „n-aș zice“, dar ideile lui erau foarte clare. În timpul ocupației germane condusese și îngrijise tipărirea și difuzarea ziarului clandestin *Il Risorgimento liberale,* frecventase adunările secrete ale partidului, continuînd să locuiască în propria lui casă, în via Pier Luigi da Palestrina la numărul 57, în apropiere de piazza Cavour, și să trăiască de parcă s-ar fi dedicat unor ocupații legale. Fusese de acord doar să-și schimbe cafeneaua în care se întîlnea cu prietenii, și eu puteam să-l găsesc nu la Esperia, în fața podului Cavour, ca altădată, ci pe terasa cafenelei Valadier, pe Pincio :

— De aici, Roma este mai frumoasă, spunea Pannunzio.

Cu el și cu Franco Libonati, prietenul lui credincios, făceam proiecte pentru jurnalismul de după război. Pannunzio mă lua puțin peste picior pentru afilierea mea la Armata garibaldiană, dar am impresia că ținea la mine :

— Îți va veni și ție mintea la cap, vei descoperi că ești liberal, vei fi de-ai noștri.

Îi povestisem despre Piovene, dîndu-i să citească cele două articole pe care le scrisese pentru *Azione.*

— Ia te uită, Contele Roșu, rîsese.

Pe urmă într-o zi fasciștii l-au arestat, și noi am spus că nenorocirea aceasta i se întîmplase din cauza lenei sale, o lene temerară, care îl făcuse să neglijeze precauțiile cele mai elementare.

Dar nu era leneș, fiind un om care se angaja trup și suflet în toate, în lecturi, în politică, în ziaristică. Detașarea elegantă pe care o păstra era mai degrabă reflecție, pudoare sau repulsie pentru tot acel carbonarism fals, înflorit pe marginea Rezistenței. El protesta discret împotriva bărbilor false prea numeroase ale conspiratorilor improvizați ce aspirau la aureola de victime. Nu tolera mascaradele, antiretoric din ironie, antidemagogic din claritate intelectuală, și își controla chiar și propriile mînii și propriile entuziasme. Doar prin rîsul său sincer și deschis își descărca impulsul său de om puternic și vesel. Deși era împotriva violenței, pe 25 iulie întrecuse măsura, în celebra sală a treia a cafenelei Aragno pe Corso. Era seara în care așteptarea noilor evenimente încă necunoscute devenise exasperantă și consuma nervii. Așezat la o masă împreună cu prietenii săi, Pannunzio se iritase, văzînd în apropiere un ofițer fascist aparent provocator. La rîndul său l-a provocat, apostrofîndu-l, iar la replica fascistului s-a sculat în picioare ca să-i dea cu scaunul în cap. Bătaia a luat proporții, toată lumea aștepta poliția, dar în schimb a sosit un alt prieten de-al nostru, regizorul Corrado Sofia, cu marea veste că Mussolini a fost arestat.

După ce a sosit în sfîrșit eliberarea, am obținut o muncă interesantă la un ziar care

se potrivea ideilor mele, mi-am regăsit prietenii şi aveam atîtea speranţe de viitor, viaţa mi se părea plină de promisiuni. Dar ceea ce întuneca bucuria mea, care ar fi putut fi aproape perfectă, era neliniştea noastră, a întregii familii, din cauza lipsei de ştiri în legătură cu soarta de care avuseseră parte în Rusia Umberto şi Paolo.

Oficial, fuseseră declaraţi amîndoi dispăruţi, şi uneori reuşeam să sperăm că supravieţuiseră în prizonierat. Atît de dificile, precare, contradictorii şi dezolante erau informaţiile în această privinţă, încît nici unul dintre noi nu era dispus să reteze firul ultimelor iluzii, cel puţin cînd vorbeam despre ele între noi. Dar era un fel de înşelare reciprocă, pentru că nu vroiam să ne descurajăm unii pe alţii. Între timp, mama se gîndea în continuare la visul său din noaptea de 27 ianuarie din urmă cu trei ani, cînd îi apăruse Paolo cerînd ajutor, iar tata se întorcea acasă în fiecare zi mai înnegurat.

Se ducea adesea la Palazzo dei Marescialli din piazza Indipendenza, unde fusese constituit un birou pentru adunarea şi coordonarea informaţiilor cu privire la evenimentele de pe frontul rusesc în perioada decembrie 1942 — ianuarie 1943. Totuşi, pentru moment abia se reconstituia în linii mari situaţia generală, fără să fie încă disponibile elemente precise legate de cazuri individuale. Astfel la Palazzo dei Marescialli tata auzea repetîndu-i-se timp de zile şi săptămîni mereu aceeaşi poveste. Retragerea ARMIR fusese hotărîtă la 30 decembrie 1942, la cincisprezece zile după începerea ofensivei ruse. Însă vînătorii de munte rămăseseră pînă la jumătatea lui ianuarie liniştiţi pe poziţiile lor de-a lungul Donului, la sud de Voronej. Ruşii nu aveau superioritate în oameni şi mijloace în acel sector : la un kilometru de front aveau cincizeci de luptători şi două mitraliere ; la fiecare doi kilometri un tun şi o mortieră Katiuşa, din cele pe care Umberto mi le definise destul de inofensive în cartea sa poştală de la Crăciun. Dar ruşii manevraseră cu o îndrăzneală inteligentă, concentrîndu-şi atacul asupra unor porţiuni limitate şi apoi împingînd în adîncime grupuri mobile rapide, pentru a exploata cu temeritate elementul surpriză. Astfel ne încercuiseră ; din punct de vedere strategic, fuseseră perfecţi.

Şase divizii ale ARMIR reuşiseră să părăsească la timp zona luptelor, dar vînătorii de munte fuseseră lăsaţi în ariergardă pentru a proteja retragerea grosului trupelor. Au primit permisiunea să se retragă doar pe 17 ianuarie, cînd toate căile de ieşire din încercuire erau deja blocate şi legăturile cu ARMIR-ul întrerupte pentru totdeauna. A venit gerul, furtuni de zăpadă şi troiene îngreunau marşul spre apus. Locuitorii de prin partea locului deveniseră cu toţii partizani : călăuzeau unităţile sovietice prin păduri şi peste prăpăstii, indicau cele mai bune căi de trecere, tăiau drumul alor noştri în retragere. Se pare că

generalul Emilio Battisti, comandantul diviziei Cuneo, ar fi spus mai tîrziu :

— Pînă la 17 ianuarie nu am primit nici un ordin. Nu existau legături nici cu corpul de armată, nici cu alte divizii. Divizia Cuneo tot timpul a fost angajată în lupte împotriva tancurilor și infanteriei motorizate rusești, mult mai puternică și mai numeroasă ca noi. Nu dispuneam de mijloace antitanc, pentru că în cursul retragerii de la Don majoritatea pieselor de artilerie au fost abandonate.

Nemții din al XXIV-lea corp de armată se retrăseseră la repezeală, fără să anunțe că astfel flancul drept al vînătorilor de munte rămăsese descoperit. Battisti și-a dat seama de aceasta cînd tancurile sovietice au năvălit în Rosoș, unde se afla comandamentul său, luîndu-i pe toți prizonieri. De aceea vînătorii de munte din divizia Cuneo s-au tîrît prin stepa acoperită de zăpadă, de-a lungul unor drumuri presărate de sănii și mașini părăsite de unități care îi precedaseră în retragerea lor. În orice direcție ar fi înaintat, peste tot se ciocneau de trupe rusești sau de formații de partizani, și coloanele lor se răreau. Și-au pierdut 50 la sută din efective, 90 la sută din cai, 99 la sută din mașini, 100 la sută din materiale, din tunuri și din arme automate ; 60 la sută din ofițeri și 49 la sută din soldați.

O asemenea relatare, susținută de asemenea cifre, era suficientă să ne ia orice speranță. Eu aveam impresia că la Palazzo dei Marescialli îl tratau pe tata așa de generos cu informații cu caracter general tocmai pentru a-l face să ajungă singur la concluzia că nu trebuie să-și mai facă iluzii în legătură cu cazurile individuale încă neverificate. Rezultatul dorit fusese obținut, tata înțelesese, dar rămăsese în el dorința acută, ba mai mult, nevoia de a ști cum se întîmplaseră lucrurile ; cînd și unde și în ce fel Umberto și Paolo muriseră în Rusia. Dar urma s-o aflăm doar mult mai tîrziu.

Între timp, eu mă inițiam într-o jurnalistică nouă pentru mine, într-un climat al libertății de presă. Eram pe punctul de a face carieră, deoarece trecusem de la munca de șef al secției de știri interne la cea de redactor parlamentar și în consecință am urmărit lucrările Adunării Consultative Naționale constituite după eliberarea întregii Italii. Eram sincer emoționat. Aula adunării de la Montecitorio mi se părea foarte frumoasă, splendidă friza lui Sartorio, minunate lemnăria, ghirlandele stil liberty în vîrful edificiului, capitelurile coloanelor în stil corintic, zorzoanele și înfloriturile sculptate și lustruite, covoarele moi, scaunele tapisate rabatabile, o atmosferă și un gust ce aminteau transatlanticele de lux, catifelurile de culoare rubinie și dantelele albe ale compartimentelor de tren de clasa întîia și comoditățile oferite de vagoanele de dormit : cu alte cuvinte, savoarea plăcută a vieții demne de odinioară.

Mi se păreau frumoase și bărbile membrilor adunării. Erau unele uscate și aride, ca cea a liberalului Alessandro Casati ; altele de-o bogăție elegantă (cea a comunistului Fabrizio Maffi) ; cea bicoloră a lui Carlo Scialoia ; cea de satir a lui Emilio Lussu ; și barba ovală babiloniană foarte curată a contelui Carlo Sforza, președintele adunării. Mi se părea splendid părul alb al președintelui consiliului de miniștri, Ferruccio Parri, horațian în albeața sa strălucitoare *(Vides ut alta stet nive candidum* [1]*)*. Îngrozitor de frumoasă fața încruntată a lui Togliatti, frumoasă prin veselia ei fața de țăran a lui Giuseppe Romita, distins și giolittian mersul lui Manlio Brosio, amabil La Malfa, care pe atunci era durduliu, foarte savuros demo-laburistul Enrico Molé, de o aristocratică asprime comunistul Fausto Gullo, de o cordialitate burgheză Pietro Nenni, care sosea mereu cu întîrziere, în aparență mereu oprimat de o lucrare rămasă în urmă pe care trebuia s-o rezolve pe băncile guvernului, fie pentru partid, fie pentru *Avanti* [2] *!*

Mi se păreau extraordinari și funcționarii, foarte eleganți în frac, și-mi era simpatic secretarul general al parlamentului, Ubaldo Cosentino, care era pe post de regizor al lucrărilor, dată fiind lipsa de experiență a contelui Sforza. Această bună dispoziție sufletească a mea se datora faptului că Adunarea Consultativă era prima mea participare la o experiență democratică ; prin urmare nici nu mă gîndeam prea mult la faptul că membrii adunării naționale erau numiți de guvern, și nu aleși de popor. Fapt este că ei puteau vorbi liber, și fiecare zi de ședință a adunării constituia pentru mine o ocazie de sporire a culturii politice. Fiecare orator profita de acustica bună a unei aule atît de mari și comode pentru a face propagandă partidului său, elogiind și ilustrînd fiecare avantajele programului propriului partid.

De atunci niciodată nu mi-a mai fost dat să văd o adunare politică atît de civilizată. Politețea și toleranța constituiau regulile ei, iar răbdarea ascultătorilor era cu adevărat remarcabilă. Poate s-ar putea spune că lipsea o adevărată angajare polemică, deoarece nu se dezbăteau probleme reale. Înțelegerea era de a amîna totul după referendumul popular care trebuia să aleagă între republică și monarhie, dar pînă atunci acele exerciții parlamentare ca repetiție generală a reinstaurării democrației mi se păreau edificatoare. Ca novice în politică, mai speram.

Însă Nitti răspîndea prevestiri de rău. Cînd mai lipseau trei luni pînă la referendumul instituțional și alegerea Adunării Constituante, de la tribuna Adunării Consultative a spus pe 7 martie :

---

1 Vezi cum se înalță plin de albeața zăpezii (l. latină).

2 Ziarul Partidului socialist italian.

— Noi ne îndreptăm deci spre alegeri. Dar cum și cu ce siguranță? Cum să facem să asigurăm legalitatea a tot ceea ce se va înfăptui? Și cum se va proceda pentru a menține ordinea publică, în special în zonele mai înfierbîntate? Vom avea mijloace pentru a vota? Siguranța locului și mijloacele materiale?

Și așa mai departe, cu alte întrebări sumbre. Îi era frică și ministrului de interne Giuseppe Romita. Bineînțeles, n-o spunea de pe banca guvernului, dar peste cîțiva ani mi-a povestit de temerile lui din acele zile:

— Nu pentru rezultatul referendumului, pentru că eram sigur că monarhia va pierde, ci pentru condițiile ordinii interne. Cu toți demobilizații care nu-și găsiseră încă un rost, cu criminalitatea care creștea mereu și cu forțele publice aproape lipsite de arme, n-aveam de ce să fiu vesel.

S-a descoperit un complot pentru răpirea lui Romita cu o săptămînă înainte de referendum: nu pentru a-i face rău, ci pentru a provoca criza guvernului, a-i constrînge pe aliați să intervină, a amîna alegerile, a încerca o lovitură de stat.

Romita locuia într-o vilă din via Levico, o străduță singuratică din cartierul Nomentano. La ușa lui era de servici un singur agent de poliție, care în caz de urgență ar fi putut face foarte puțin. Însă lui Romita i s-ar fi părut o recunoaștere a slăbiciunii sale să umple via Levico de polițiști sau să plaseze acolo un

tanc, de aceea, sub pretextul că are foarte mult de lucru, s-a stabilit la Viminale, la minister, mîncînd și dormind în birou. Seara veneau soția lui și fiica lui, Gemma, să-i aducă lenjeria de schimb, și se așezau și ele la masa la care erau oaspeți obișnuiți șeful poliției, Ferrari, și comandantul carabinierilor, generalul Brunetti, amîndoi monarhiști.

— Ba mai mult, Brunetti, mi-a povestit Romita, era monarhist pînă în fundul sufletului. Cînd vorbea despre rege, se scula în picioare.

Romita îi ținea lîngă el cît mai mult posibil și pentru a-i controla, și își luase obiceiul să-și termine seara stînd de vorbă în camera centralei telefonice a ministerului.

— Dintr-o sută de motive, era locul unde mă simțeam cel mai liniștit.

Pe urmă totul a mers bine, n-a avut loc răpirea ministrului de interne, nici lovitura de stat a monarhiștilor cu ajutorul aliaților. Ziua de 2 iunie, ziua referendumului, în pofida demobilizaților fără căpătîi, a criminalității în ascensiune și a poliției aproape lipsite de arme, a trecut liniștită în toată Italia și republica a fost fondată în mod pașnic. Dar ce încetineală exasperantă pentru a o extrage din urne: numărarea voturilor a durat trei zile și tensiunea a ajuns la maxim. Mi-aduc aminte seara de 4 iunie: la ora opt monarhia părea că pierde, dar cu o diferență de voturi atît de mică, încît dezavantajul ar fi fost pro-

babil anulat odată cu sosirea rezultatelor ce se lăsau încă așteptate din multe secții de votare din sud. Și într-adevăr, la ora nouă monarhia căpătase un avantaj de o sută de mii de voturi față de republică. La nouă și jumătate, un informator a venit să ne spună la redacție că generalul Brunetti aflase despre o victorie monarhică cu 58 la sută din voturi ; serviciile aliate prevedeau 57 la sută, iar o sursă secretă de încredere „foarte apropiată de ministerul de interne“ vorbea chiar de 67 la sută. Biata republică.

Însă la ora unsprezece a venit un tipograf comunist să-mi spună :

— Pînă acum au fost numărate optsprezece milioane de buletine de vot și republica are un avantaj de un milion și optsute de mii. Am aflat la partid.

A sosit apoi un coleg de-al meu, monarhist :

— Am vorbit acum o jumătate de oră cu Lucifero. Mi-a spus că nu mai este așa de optimist.

Falcone Lucifero era ministrul casei regale, trebuia să știe ceva, dar cînd am încercat să capăt o confirmare la redacția ziarului *Italia nuova,* cotidianul partidului monarhist, mi-au răspuns :

— E totul în ordine, noi am cîștigat, cheamă-ne din nou peste o oră.

Era aproape miezul nopții și trebuia să închidem ediția, dar am primit o veste tulburătoare : regele fugise pentru că republica

învinsese. Însă poliția aliată ocupase ministerul de interne și-l arestase pe Romita.

De la ferestrele deschise ale redacției, la parterul palatului Sciarra, vedeam trecînd pe Corso tancurile ușoare ale poliției noastre :

— Sînt ajutoarele, mi-a explicat informatorul, care se duc să spargă blocada ministerului.

Părea că sîntem din nou la 8 septembrie, de data aceasta americanii fiind în locul nemților ; deci se terminase cu Italia pentru a doua oară. Am telefonat la palatul Quirinale, cerînd să vorbesc cu aghiotantul regelui, generalul Adolfo Infante, care era prieten cu tata. Un ofițer de servici mi-a spus că generalul nu este la palat. L-am întrebat dacă e adevărat că regele a plecat :

— Majestatea sa, mi-a răspuns, s-a retras acum o oră ca să se culce.

Am chemat atunci din nou redacția ziarului *Italia nuova :*

— Dar încă n-ai înțeles că e vorba doar de o manevră ? A învins monarhia, dar se comunică victoria republicii pentru a provoca dezordine, astfel încît pe urmă vor infirma rezultatul. A, nu știi că comuniștii s-au înarmat ? Au fost semnalate două coloane în marș dinspre Quarticciolo.

Nici asta nu era adevărat, dar între timp venise momentul de a închide ediția unui ziar fără știri, dat fiind că toate știrile primite se dovediseră a fi false. Era de-acum foarte tîrziu și n-aveam cînd să mai primim altele. Noaptea era pe sfîrșite și pentru a nu comite

erori, (simțeam întreaga mea răspundere), m-am gîndit îndelung cum să prezint prima pagină. Știam de la un coleg socialist că Nenni dictase pentru *Avanti!* un titlu liniștit : „Se conturează chipul republicii". Urma să fie liniștită și *L'Unità,* și *L'Italia libera,* și la fel toate celelalte ziare, pentru că nimeni nu știa nimic, nu existau știri de încredere, situația rămînea incertă și victoria urma să se hotărască pe ultima sută de metri, urmînd să se facă departajarea pe baza fotografiilor luate la linia de sosire, ca la cursele de cai cu rezultat incert. Cu cotul rezemat pe o masă din tipografie pentru a-mi sprijini fruntea obosită de atîtea gînduri, m-am concentrat îndelung și pînă la urmă pe o fîșie de hîrtie pentru șpalturi am scris cele două cuvinte ce puneau capăt nopții aceleia de înșelăciuni reciproce : „Preponderență republicană ?" Semnul de întrebare urma să fie o ancoră de salvare în orice împrejurare.

Și în sfîrșit m-am întors acasă, era patru dimineața, cu ochii roșii și gura amară de atîta băut și fumat din cauza agitației și a vălmășagului de știri false care se ciocniseră, se încălecaseră, se contraziseseră, și am dormit rău și puțin, pentru că s-a răspîndit vestea, pe care un ziarist american afirma că o aflase dintr-o sursă sigură, că regele Umberto se dusese în pădurea de pini de la Fregene și se omorîse : „Te duci tu la Fregene ?", mi-a telefonat Pannunzio. Dar între timp agenția

ANSA a dezmințit știrea, și am putut să adorm din nou.

Mi-aduc aminte de zilele și nopțile acelea de la începutul lui iunie 1946 ca de niște momente extraordinare. Stînd la una din ferestrele palatului Sciarra, urmăream spectacolul obișnuit al tancurilor carabinierilor și poliției și scrîșnetul șenilelor lor era uneori înăbușit de sunetul sirenelor. Mă gîndeam la niște pompieri chemați pentru un incendiu, dar nu vedeam decît mașinuțe pătrate înțesate de mitraliere, alergînd pe stradă. Auzeam zgomotul polițiștilor care treceau călare, tunetul surd al unor zgomote îndepărtate, strigăte ascuțite și împușcături rapide neașteptate. Și apoi mereu aceleași vești necontrolabile, telefoanele primite de la un prieten, de la un trecător necunoscut, de la un cititor : se trage în via Quattro Fontane ; poliția îi atacă pe manifestanți în piazza del Popolo ; o revoltă la San Giovanni ; Trastevere s-a răsculat ; la palatul Quirinale a fost văzută ambulanța care la 25 iulie l-a luat pe Mussolini.

În schimb regele s-a dus să-și ia rămas bun de la papă, și aceea a fost ultima sa ieșire în formă oficială pe străzile Romei. Îl însoțeau ambasadorul și întreg personalul reprezentanței diplomatice italiene pe lîngă Sfîntul Scaun, cei doi generali aghiotanți și componenții casei sale civile. Pius al XII-lea l-a primit pe rege în audiență particulară, a stat de vorbă părintește cu el timp de o jumătate de oră, apoi

i-a primit pe membrii suitei și le-a dat tuturor binecuvîntarea apostolică. Regele purta uniforma sa de general și în Vatican s-a spus că strănepotul uzurpatorului Vittorio Emanuele al II-lea venise pentru o vizită de scuze ce fusese amînată timp de șaptezeci și șase de ani. Părăsind Vaticanul sub arcul Sfîntului Oficiu, automobilul lui Umberto al II-lea a trecut prin mijlocul unei mici mulțimi care aplauda. Cîțiva devotați au mers după mașină pînă aproape de galeria de la Gianicolo și acele aplauze de lîngă zidurile Vaticanului au fost chiar ultimele aplauze închinate la Roma unui rege al Italiei.

În zilele acelea, cronicar conștiincios, notam totul și scriam totul în *Il Risorgimento liberale*, care se profesase agnostic în legătură cu tema instituțională, dar care desigur nu era indiferent la importanța problemei politice. Țin minte dimineața în care cineva m-a trezit ca să mă îndemne să susțin în ziar o excepție juridică în legătură cu maniera de numărare a voturilor valabile care fuseseră exprimate cu ocazia referendumului. Era vorba despre voturile anulate și de cele neatribuite, și eu înțelegeam prea puțin, pentru că eram pe jumătate adormit. Pe urmă mi s-a cerut să semnez un apel care urma să fie trimis contraamiralului american Ellery Stone, reprezentantul aliaților la Roma :

— E suficient ca pînă diseară să strîngem o sută de mii de semnături și președintele Statelor Unite anulează referendumul. Tu ești

de acord, nu-i așa ? Și tatăl tău va fi de acord, pentru că este general.

Tatăl meu nici gînd, s-ar fi indignat numai la ideea de a recurge la străini, chiar și pentru a păstra tronul casei Savoia. Dar a doua zi, din fericire, regele Umberto a plecat. Spun din fericire pentru că în zilele acelea aerul era uscat din cauza vîntului scirocco, bătea vîntul care îi face nervoși pe meteoropatici, treceau nori joși, și se spera că în sfîrșit va ploua. Dar nu ploua, nu ne-am bucurat de ploaie pînă cînd regele n-a plecat. A plecat pe 13 iunie, într-o joi, sărbătoare a miraculosului Sfînt Anton din Padova, și la aeroportul Ciampino l-am văzut îmbrăcat civil, într-un costum de lînă gri la două rînduri, puțin cam șifonat. Avea gesturile timide și stîngace ale unui om emoționat. Au venit să-l salute vreo cincizeci de persoane, care au strigat de departe „Trăiască regele". Umberto le-a răspuns scoțîndu-și politicos pălăria de fetru și în clipa aceea au căzut din cer mari picături de apă. Urcînd în avionul militar care îi fusese pus la dispoziție, regele și-a rezemat fruntea de geamul ferestruicii, roțile trenului de aterizare s-au pus în mișcare, aparatul a pornit pe pistă, s-a ridicat. Un tur deasupra aeroportului, de sus, și apoi norii aduși de scirocco l-au înconjurat, l-au înghițit, l-au dus departe.

Se terminase domnia casei de Savoia și înainte ca nou-născuta republică să facă primii săi pași nesiguri am avut senzația că o

altă veche autoritate tocmai invada scena. Papa era cel care se impunea, Pius al XII-lea care lua conducerea Italiei pentru a o face definitiv guelfă ; și nu pierdea timpul. În prima duminică de după plecarea regelui, pe 16 iunie, a convocat la Vatican intelectuali, ziariști, editori, sub pretextul unei expoziții de carte organizată în sala concistoriului. Pannunzio m-a trimis să văd ce vînt bate pentru noi, laicii :

— Ne așteaptă vremuri grele, *mala tempora currunt*. Trece un necaz și vine altul.

Expoziția aceea de carte era foarte modestă. Volumele erau îngrămădite pe trei mese scurte și în grămada aceea n-am reușit să văd decît un *in folio* de artă despre abația de la Pomposa, un manual de agricultură gros ca un cub, romane de Orsola Nemi și R.M. De Angelis, o ediție a dialogurilor lui Monaldo Leopardi, pachete de manuale școlare legate cu panglici albe. Era o expoziție, dar nu ne lăsau s-o privim. Un domn îmbrăcat într-un costum din secolul al XVIII-lea, pantaloni strîmți pînă la genunchi, ciorapi treisferturi, cravată albă, cozi de rîndunică, cu multe medalii agățate pe reverul redingotei, ne ordona cu autoritate să ne aliniem în șiruri lungi lîngă zid :

— Iar cînd trece papa, să îngenunchiați cu toții, ne-a comandat.

Aveau medalii și servitorii din sală, care purtau niște costume roșii din țesătura aceea de damasc cu arabescuri cu care se îmbracă și

fotoliile și pereții. Aveau medalii și diplomații pe uniformele lor brodate cu aur, iar ofițerii din armata vaticană erau toți plini de epoleți și ciucuri, nasturi, cordoane, galoane, pinteni și coifuri și creste, bicornuri cu pene albe și chipiuri cu panașe. Era primul spectacol somptuos la care asistam după mult timp :

— Aici ne aflăm tot în monarhie, mi-a spus, făcîndu-mi semn cu cotul, colegul vaticanist Enrico Lucatello.

Cînd a sosit papa, eu ocupam un asemenea loc încît să-i pot fi prezentat printre primii. Am îngenunchiat după cum era prevăzut, iar papa, ridicîndu-mă cu amabilitate, mi-a spus că cunoștea *Il Risorgimento liberale*, fiind un cititor asiduu al acestuia :

— Îl citesc în fiecare dimineață.

Îi plăcea („E foarte bine făcut") și-l aprecia :

— Spune lucruri bune și cu mult curaj.

Vorbea cu o voce subțire, dar limpede, de un calm deosebit, aproape nepămînteană. Privirea lui era foarte blîndă și severă în același timp, cum poate că sînt dreptatea perfectă, bunătatea perfectă, virtutea perfectă, cele pe care noi nu le cunoaștem și poate că nu există. Astfel sugestionat, am răspuns cu potrivitele cuvinte de circumstanță, dar imediat ce papa a trecut mai departe după scurtul moment al colocviului, m-am gîndit că trebuie să fii foarte atent cu Pius al XII-lea, tocmai pentru că își îndeplinea meseria de papă într-un mod inegalabil, probabil periculos pentru un stat

laic republican. I-am vorbit despre asta lui Pannunzio, care mi-a dat dreptate şi a repetat :

— *Mala tempora.*

Erau vremuri triste şi pentru familia noastră. E drept că serbasem chiar atunci căsătoria verişoarei mele Giovanna, fiica cea mai mare a mătuşii Nina. Ceremonia religioasă fusese celebrată la vila Busala din via Bartolomeo Eustachio, iar ca martor al miresei îmbrăcasem pentru această ocazie vechiul costum cu pantalonii în dungi gri cu negru de pe vremea recepţiilor de odinioară de la Capitoliu : însă la nuntă nu ne-am dus decît Giulia şi cu mine. Tata şi cu mama rămăseseră acasă, pentru că nu se simţeau în stare să se prefacă veseli. Dispăruseră de-acum şi ultimele iluzii că Umberto şi Paolo ar fi scăpat cu viaţă şi nu mai lipsea decît o confirmare oficială a sfîrşitului lor.

Într-una din ultimele zile din mai, regele îi trimisese tatii o fotografie frumoasă cu dedicaţie ; putea fi un semn de condoleanţe, şi ar fi fost un gînd amabil şi emoţionant. Cel puţin aşa îşi imagina tata, pentru a se consola. Dar alături de semnătura regelui pe fotografie figura şi o dată, 2 iunie, ziua referendumului, care părea să fie pusă ca un pro-memoria electoral. Aceasta a fost bănuiala mea, dar am ţinut-o pentru mine, nu vroiam să-l dezamăgesc pe tata. În dimineaţa cînd s-a căsătorit Giovanna, el s-a dus ca de obicei la Palazzo dei Marescialli şi a avut surpriza să găsească acolo, pentru prima dată, un locotenent colonel dispus sau autorizat să dea informaţii :

— Am aici un raport, i-a spus acesta, al comandamentului diviziei a 4-a de vînători de munte din Cuneo. L-am primit aseară şi am făcut deja o copie pentru dumneavoastră. Domnule general, vreţi să vi-l citesc sau preferaţi să luaţi cunoştinţă personal de el ?

Era un mod de a comunica tot ceea ce era necesar fără a o spune : şi în document se evita să se vorbească despre moartea maiorului Umberto şi a sublocotenentului Paolo Gorresio, dar se spunea că amîndoi „urmaseră destinul batalionului lor Dronero, care a luptat nevrînd să se retragă nici măcar cu un pas, după cum cerea faima sa de străveche glorie şi onoare“. Urma îndemnul de a ne simţi mîndri, deoarece cei doi fraţi Gorresio se arătaseră demni de o nobilă tradiţie de familie, iar concluzia raportului, redactat de un colonel anonim din Cuneo, era şi mai plină de inspiraţie : „Cuvîntul glorie a suferit, de-a lungul vremurilor, de o anume inflaţie, dar eu, soldat bătrîn, garantez că pagina scrisă de Umberto şi Paolo Gorresio este cu adevărat autentică şi nespus de luminoasă“. Era proza obligatorie a literaturii militare. După ce a terminat de citit, tata n-a spus nimic, cred ; a împăturit foaia în patru şi şi-a pus-o în buzunar pentru a se întoarce acasă cu vestea definitivă.

Pe urmă Giulia şi cu mine am venit acasă de la cununia Giovannei şi ne-am aşezat cu toţii la masă pentru a lua prînzul în familie,

ca de obicei. Aveam de povestit micile episoade ale ceremoniei, comentarii asupra grației miresei și asupra aspectului mirelui, și am povestit totul cu lux de amănunte, pentru a risipi tristețea atmosferei, pentru a încerca să-i distragem pe tata și pe mama, care tăceau. Ne-au lăsat să vorbim în tot timpul mesei, fără însă a se arăta interesați de pălăvrăgeala noastră voită. Cînd ne-am ridicat de la masă, punîndu-mi o mînă pe umăr, tata m-a condus pînă la fereastră și mi-a spus :

— Nu se vor întoarce.

Avea un nod în gît și n-a reușit să continue. M-a îmbrățișat strîns, în clipa aceea mama o îmbrățișa pe Giulia, tot fără lacrimi. Pentru a plînge, ne-am retras fiecare în camerele noastre, în singurătate.

Cu trecerea anilor, adunînd ici și colo mărturii și documente, stimulînd amintirile unor foști combatanți pe care ni se întîmpla să-i întîlnim, am reușit să aflăm cum a fost. Dintre cei doi frați, Paolo murise primul. Ne-a povestit vînătorul de munte Antonio Nova, din San Bernardo di Cervasca :

— Gorresio cel tînăr a murit în al doilea sau al treilea oraș înainte de Valuiki, la 27 ianuarie, cred. Îl văd și acum, un tînăr de douăzeci, douăzeci și unu de ani, cu un fular roșu în jurul gîtului. A fost lovit în plin, la cap, de un obuz al unei mortiere Katiușa. Cînd a murit Gorresio cel tînăr, căpitanul bătrîn, fratele său, mai era încă în viață.

Într-adevăr, ni s-a povestit că Umberto se dusese să așeze în sicriu cadavrul lui Paolo, îi scosese portofelul din buzunarul tunicii și îi luase de la gît plăcuța de recunoaștere agățată de un lănțișor. Pe urmă am aflat că Paolo, după ce ordonase să se tragă pînă la epuizarea munițiilor, îi comunicase lui Umberto : „A 19-a se sacrifică pe poziție“. A 19-a era compania sa. Un alt vînător de munte, Giovanni Bosio din Centallo, a spus că „micul locotenent tînăr Gorresio“ era „bun și amabil, așa de timid că nu pedepsea niciodată, mai înțelegător ca oricine“.

Umberto, comandantul companiei a 18-a, ar fi avut posibilitatea să se salveze, pentru că fusese promovat maior și destinat unui alt post, dar n-a vrut să-și părăsească unitatea la nenorocire. Se tîra și el prin zăpadă și în legătură cu aceasta locotenentul Assunto Bianco, de la compania 1-a de vînători de munte, prietenul lui, își amintește :

— Din cauza viscolului care sufla cu o putere îngrozitoare, hainele noastre erau țepene, rigide, ca de tablă zincată. În cursul dimineții un grup de tancuri sovietice năvăliseră asupra coloanei noastre și o măcelăriseră. Eu, împreună cu cîțiva tovarăși de-ai mei, am ajuns într-un sat și am încercat să ne adăpostim în casa unui țăran.

Dar ușa era închisă pe dinăuntru și inutil Bianco a încercat s-o deschidă cu o lovitură de picior, urlînd să fie lăsat să intre. „E plin“, i s-a răspuns, iar el a replicat : „Cine sînteți ?“,

„Batalionul Dronero, compania a 18-a a căpitanului Gorresio“. „Spuneți-i lui Gorresio că sînt locotenentul Bianco“. Atunci l-au lăsat să intre. Și așa Bianco l-a văzut pe fratele meu :

— Era întins pe jos printre ai săi. Mi-a făcut un semn cu mîna, în timp ce încercam să trec printre corpurile acelea în camera cu cuptor, unde în sfîrșit, la căldură, m-am hrănit cu niște cartofi copți. Am mîncat cartofi și cenușă și pîinea tare a țăranilor ruși. Cam peste o oră am ieșit în viscol să-i caut pe ai mei. Trecînd prin camera unde se afla Umberto, l-am văzut întors pe o parte, înfășurat în manta. Dormea adînc, cu soldații săi, încercînd să recupereze oboseala mortală a șapte zile și șapte nopți de lupte sîngeroase și crîncene, de frig insuportabil, de foame și de zăpadă, și eram abia la început.

Pentru Umberto în schimb era sfîrșitul. Caporalul major Giulio Chiarizia din Verzuolo, în timp ce zăcea pe o sanie pentru că fusese rănit la piciorul stîng, care mai tîrziu i-a fost amputat la înălțimea coapsei, l-a văzut trecînd pe Umberto, care își pusese la șapcă pana albă care constituia distinctivul ofițerilor superiori de la vînătorii de munte. Era maior abia de cîteva zile, dar ținea la acest lucru. Chiarizia l-a felicitat respectuos, iar Umberto i-a răspuns :

— Și ție numai bine, ferice de tine că te întorci în Italia, cine știe dacă noi o vom mai revedea !

Ultima mărturie asupra vieții lui este aceea a vînătorului de munte Antonio Nova :

— Cu o zi înainte să fim luați prizonieri, ne-a mai trimis la atac cu arme albe.

Atunci a fost rănit și înainte de a se preda a dat ordin să fie făcute inutilizabile armele care mai funcționau. A murit, nu știu exact în ce zi, în lagărul de triere de la Krinovaia ; sosise acolo într-o după-amiază, și a doua zi n-a mai plecat mai departe. Colonelul Mario Cornalba l-a propus pentru a medalie de aur post-mortem, dar nu i-a fost acordată pentru că biroul de recompense al ministerului de război a obiectat că vînătorii de munte primiseră deja prea multe, în comparație cu cei ce aparțineau altor corpuri ale armatei.

Prin urmare a primit numai, ca și Paolo, o medalie de argint, dar țin minte că pînă și tata găsea secundară această poveste a decorațiilor. Era mult mai grav pentru el faptul că, după ce își pierduse fiii în Rusia, după ce Italia fusese invadată de armate străine, după ce căzuse și monarhia, legată de familia noastră încă din frumoasele vremuri ale lui Nounou, acum totul se prăbușea în jurul lui. Încetase să mai existe lumea în care trăise cu candoare, și își plătea ingenuitatea foarte scump, cum poate era inevitabil să se întîmple. Cred că l-am cunoscut pe tatăl meu destul de bine, și prin urmare îl înțelegeam ; dar în ceea ce mă privește mă angajasem să încerc să descopăr în ce sens viața continua înaintea mea.

CUPRINS:

Lector : FLORIN CHIRIŢESCU
Tehnoredactor : ELENA DINULESCU

Bun de tipar : 7.III.1987
Coli de tipar : 13

Tiparul executat sub comanda 5002/987 la
ÎNTREPRINDEREA POLIGRAFICĂ BACĂU
str. Mioriţei nr. 27
REPUBLICA SOCIALISTĂ ROMÂNIA

Scanare și prelucrare digitală

de

Anonim

și

CAT Graur

Antwerpen

2024

